ГІРНЯК Світлана
Світлана ЛУЦІВ

ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ НАВИЧКИ

в учнів початкової школи

ПІДРУЧНИК

Дрогобич – 2026

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
кафедра фундаментальних дисциплін початкової освіти

Світлана ГІРНЯК
Світлана ЛУЦІВ

Формування графічної навички в учнів початкової школи : підручник

для студентів спеціальності «Початкова освіта»

Дрогобич – 2026
Видавництво «Трек ЛТД»

УДК 373.3.016:811.161.2(075.8)
Г50

Рекомендовано до друку вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка (протокол від 30 вересня 2026 року № 12)

Рецензенти:

КВАС Олена Валеріївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології філософського факультету, проректор з наукової роботи та інновацій Львівського національного університету імені Івана Франка.

ЗАМІЩАК Марія Ігорівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології факультету історії, педагогіки та психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; фахівець (консультант) КУ «Трускавецький інклюзивно-ресурсний центр».

МЕЛЬНИК Любов Василівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови факультету української та іноземної філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Гірняк С. П., Луців С. І. Формування графічної навички в учнів початкової школи: підручник (для студентів спеціальності «Початкова освіта»). Дрогобич : видавництво «Трек ЛТД», 2026. 391 с. [Електронне видання].

ISBN 978-617-8591-32-8

Підручник укладено відповідно до програми навчальної дисципліни «Каліграфія», затвердженої вченою радою факультету початкової освіти та мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 2 від 12.02.2026 р.).

У підручнику висвітлено теоретичні засади формування графічної навички молодших школярів, розкрито психолого-педагогічні, психофізіологічні та методичні основи навчання письма, схарактеризовано сучасні дидактичні засоби, здоров'язбережувальні, інклюзивні та цифрові технології навчання. До кожної теми запропоновано питання для самоконтролю, практичні завдання, цікаві історичні матеріали та методичні рекомендації для майбутніх учителів початкової школи. Видання спрямоване на формування професійної компетентності здобувачів освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань А Освіта / Педагогіка зі спеціальності А 3 Початкова освіта, а також може бути корисним учителям-практикам, викладачам і всім, хто цікавиться проблемами навчання письма.

ЗМІСТ

СЛОВО ДО МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ **8**
ПЕРЕДМОВА..... **9**
ТЕМА 1. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПИСЬМА..... **13**
1.1. Письмо як засіб збереження та передавання інформації **14**
1.2. Основні етапи розвитку письма **18**
1.3. Виникнення слов'янської абетки й українського письма **24**
1.4. Розвиток каліграфії та шкільного письма **34**
1.5. Традиції навчання письма в історії освіти **37**
1.6. Каліграфія як наука та її зв'язок з іншими навчальними дисциплінами **40**
Питання для самоконтролю **45**
Практичні завдання **46**
Список використаних джерел **49**
ТЕМА 2. ГРАФІЧНА НАВИЧКА ЯК ПСИХОЛІНГВІСТИЧНЕ Й ДИДАКТИЧНЕ ЯВИЩЕ **52**
2.1. Поняття графічної навички **53**
2.2. Структурні компоненти графічної навички **58**
2.3. Роль письма в розвитку мовної особистості **64**
2.4. Графічна навичка в контексті НУШ **68**
2.5. Характеристика рукописного шрифту для навчання письма шестирічних першокласників **70**
Питання для самоконтролю **73**
Практичні завдання **74**
Список використаних джерел **76**
ТЕМА 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОЦЕСУ ПИСЬМА **77**
3.1. Психолого-педагогічні, психофізіологічні, гігієнічні основи формування каліграфічного письма **78**
3.2. Вікові особливості розвитку учнів 6–10 років **93**
3.3. Підготовка дитини до навчання письма і критерії готовності руки до письма **99**
3.4. Розвиток просторових уявлень молодших школярів і типові помилки під час письма **106**
3.5. Історія виникнення методів формування каліграфічного письма та сучасні методи навчання каліграфії **110**

3.6. Методичні прийоми навчання чистописання в початковій школі (моторні та сенсорні компоненти, інтеграція письмових вправ із малюванням й аплікаціями, значення розвитку руки дитини) **130**
Питання для самоконтролю **133**
Практичні завдання **134**
Список використаних джерел **138**
ТЕМА 4. ДИДАКТИЧНІ ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ПИСЬМА **141**
4.1. Традиційні та сучасні засоби навчання письма **142**
4.2. Зошити з письма: види і вимоги **148**
4.3. Особливості використання цифрових і мультимедійних ресурсів на уроках української мови (у період навчання грамоти та під час проведення каліграфічних хвилинок в 2–4-х класах) **164**
Питання для самоконтролю **173**
Практичні завдання **174**
Список використаних джерел **178**
ТЕМА 5. ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНІ Й ІГРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАВЧАННІ ПИСЬМА **180**
5.1. Уплив письма на фізичний стан дитини **181**
5.2. Ігрові прийоми навчання письма **184**
5.3. Організація фізкультурних хвилинок і рухових пауз під час уроків письма **189**
Питання для самоконтролю **193**
Практичні завдання **194**
Список використаних джерел **197**
ТЕМА 6. НАВЧАННЯ ПИСЬМА ЛІВОРУКИХ ДІТЕЙ. ПОРУШЕННЯ ПИСЬМА: ДИСГРАФІЯ ТА ІНШІ ТРУДНОЩІ. ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ НАВИЧКИ В УЧНІВ З ООП **198**
6.1. Психофізіологічні особливості ліворуких дітей **199**
6.2. Організація робочого місця шульги **210**
6.3. Специфіка формування графічної навички в ліворуких школярів **212**
6.4. Причини і механізми виникнення дисграфії в дітей **213**
6.5. Профілактика проявів дисграфії в учнів молодшого шкільного віку (корекційна робота педагога) **221**
6.6. Вправи для корекції дисграфії **229**
6.7. Співпраця з фахівцями інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ) **234**
Питання для самоконтролю **243**
Практичні завдання **245**
Список використаних джерел **249**

ТЕМА 7. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ І ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ ПИСЬМА. ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ ПИСЬМА **252**
7.1. Індивідуальний і диференційований підхід у навчанні письма **253**
7.2. Педагогічна підтримка на уроках навчання грамоти (1 клас) і під час виконання письмових завдань у 2–4-х класах **259**
7.3. Цифрове середовище молодшого школяра і вплив ґаджетів на письмо **262**
7.4. Баланс між письмом і друкуванням **265**
Питання для самоконтролю **268**
Практичні завдання **270**
Список використаних джерел **275**
ТЕМА 8. КАЛІГРАФІЧНІ ХВИЛИНКИ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ГРАФІЧНОЇ НАВИЧКИ УЧНІВ 2–4-х КЛАСІВ **277**
8.1. Поняття *каліграфічна хвилинка* та її дидактичне призначення **278**
8.2. Психолого-педагогічні передумови використання каліграфічних хвилинок у 2–4-х класах **281**
8.3. Види каліграфічних хвилинок: тренувальні, корекційні, творчі, інтегровані (*з мовними, літературними, мистецькими завданнями*) **283**
8.4. Організація каліграфічних хвилинок на різних етапах уроку української мови **294**
8.5. Методики проведення каліграфічних хвилинок у 2–4-х класах **296**
8.6. Система вправ для проведення каліграфічних хвилинок **299**
8.7. Короткий огляд освітніх матеріалів для організації каліграфічних хвилинок **301**
8.8. Робота вчителя й учня біля класної дошки як засіб формування каліграфічних навичок **304**
Питання для самоконтролю **308**
Практичні завдання **310**
Список використаних джерел **314**
ЛІТЕРАТУРА **315**
ДОДАТКИ **330**
Додаток 1
«Десять кроків до письма» – методичні рекомендації **331**
Додаток 2
Навіщо потрібна каліграфія в епоху технологій? **337**

Додаток 3
Підготовка ліворукої дитини до школи: покрокова стратегія **339**
Додаток 4
Банк здоров'язбережувальних хвилинок для уроків письма (1–4 класи) ... **341**
Додаток 5
Десять ігор для розвитку мовлення, графомоторики та профілактики дисграфії в учнів **346**
Додаток 6
Фрагменти зошита учня з дисграфією **357**
Додаток 7
Педагогічна картка спостереження за сформованістю графічної навички і труднощами письма учнів 1–4 класів **360**
Додаток 8
Матриця диференційованих завдань для формування графічної навички з урахуванням трьох рівнів: *базовий, достатній, високий* (1–4 класи) **364**
Додаток 9
Коли справді обидві руки ліві: хто такі амбідекстри й амбісіністри та як визначити провідну півкулю мозку **368**
Додаток 10
Методична майстерня майбутнього вчителя початкових класів **372**
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК **385**
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК **388**
ПРИКІНЦЕВЕ СЛОВО **391**

***Н**авчити дитину красиво писати – означає навчити її бути уважною, терплячою, охайною, наполегливою та впевненою у власних силах.*

***К**ожна каліграфічна літера – це маленька перемога, а кожен урок письма – ще один крок до розвитку особистості.*

***Н**ехай цей підручник стане для вас не тільки джерелом знань, а й надійним дороговказом у професійному становленні та зростанні, полегшить ваш педагогічний шлях і надихне на творчий пошук. Крокуючи ним, ви допомагатимете дітям відкривати світ через слово, думку й письмо, виховуватимете любов до української мови, старанність і віру у власні можливості.*

***Б**ажаю, щоб кожен урок письма дарував вашим учням радість пізнання, успіх і впевненість, а вам – професійне задоволення, натхнення та гордість за їхні досягнення, адже саме з маленьких каліграфічних літер починаються великі життєві звершення.*

***Н**ехай кожна дитина, якій ви допоможете опанувати мистецтво письма, відчує, що гарний почерк – це не просто навичка, а відображення працьовитості, культури і поваги до себе й інших.*

***Б**ажаю успіхів у благородній праці!*

Світлана ГІРНЯК

ПЕРЕДМОВА

Серед ключових професійних компетентностей, які необхідно сформувати в студентів педагогічних закладів вищої освіти спеціальності А3 Початкова освіта, особливе місце займають графічна та методична компетенції. Процес формування графічної компетентності майбутніх учителів початкових класів передбачає освоєння таких знань, умінь та навичок:

– підтримувати правильну поставу під час письма;

– правильно тримати ручку або олівець, а також розміщувати зошит на робочій поверхні;

– розрізняти різновиди графічних сіток у зошитах й засвоїти назви ліній у зошиті з графічною сіткою № 1;

– виконувати написання арабських цифр та українських літер відповідно до затверджених «Єдиних зразків каліграфічного письма цифр, українських і російських букв та їх з'єднань» (рішення колегії МОН України від 18.07.03 № 8/2-19);

– коректно писати арифметичні та розділові знаки;

– знати назви складових елементів малих і великих літер;

– опанувати послідовність написання кожної цифри та букви;

– правильно поєднувати букви в словах;

– виконувати написання літер у повітрі під рахунок;

– практикувати написання крейдою на дошці з методичним поясненням.

Окрім того, майбутні вчителі початкових класів мають оволодіти теоретичними основами методики навчання письма, знати особливості психофізіологічного розвитку молодших школярів, а також уміти добирати ефективні методи і прийоми для формування в учнів навичок охайного, розбірливого та грамотного письма на уроках навчання грамоти, української мови, математики тощо.

З-поміж ключових професійних компетентностей, які необхідно сформувати в студентів педагогічних закладів вищої освіти спеціальності А3 Початкова освіта, особливе місце посідають графічна і методична компетенції.

Мета викладання навчальної дисципліни «Каліграфія» сприяти:

– засвоєнню здобувачами освіти методичних прийомів і способів навчання каліграфії, закономірностей розвитку техніки письма;

– розкриттю наукових концепцій, дидактико-методичних понять, методів і технологій сучасного уроку письма;

– формуванню умінь каліграфічного письма в майбутніх учителів початкової школи;

– становленню особистісно-професійного зростання студентів-бакалаврів, зорієнтованого на індивідуальний розвиток дитини і потреби сучасної школи.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Каліграфія» студенти повинні **оволодіти** такими **спеціальними (фаховими) компетентностями:**

- орієнтуватися в інформаційному просторі, використовувати відкриті ресурси, інформаційно-комунікаційні та цифрові технології, оперувати ними в професійній діяльності;
- управляти власними емоційними станами, налагоджувати конструктивну та партнерську взаємодію з учасниками освітнього процесу, формувати мотивацію здобувачів початкової освіти до навчання та організовувати їхню пізнавальну діяльність;
- організовувати освітній процес у початковій школі з урахуванням вікових й індивідуальних особливостей молодших школярів, розвитку в них критичного мислення і формування ціннісних орієнтацій;
- здійснювати професійно-педагогічну діяльність в інклюзивному середовищі з різними категоріями дітей з особливими освітніми потребами.

Програмні результати:

– планувати й здійснювати освітній процес з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, забезпечувати розвиток пізнавальної діяльності учнів, формувати в них мотивацію до навчання;

– використовувати в освітній практиці різні прийоми формувального, поточного і підсумкового оцінювання навчальних досягнень здобувачів початкової освіти, прийоми диференційованого оцінювання дітей з особливими освітніми потребами;

– безпечно організовувати освітній простір з дотриманням принципів універсального дизайну, проєктувати навчальні осередки у класі спільно з молодшими школярами з урахуванням їхніх вікових особливостей, інтересів і потреб, гарантувати дотримання вимог безпеки життєдіяльності, санітарії та гігієни, створювати психологічно комфортні умови освітнього процесу;

– забезпечувати індивідуальний і диференційований розвиток здобувачів початкової освіти з особливими освітніми потребами відповідно до їхніх можливостей.

Отже, вибіркова навчальна дисципліна «Каліграфія» у ЗВО передбачає ознайомлення із широким спектром методів, прийомів і способів формування графічної навички, закономірностями розвитку техніки письма в різні вікові періоди, а також оволодіння методикою формування графічної навички в учнів, попереджені типових помилок у написанні елементів літер, слів і речень.

У підручнику подано теоретичний виклад курсу «Каліграфія», запропоновано питання для самоконтролю, практичні завдання, цікаві факти з історії розвитку каліграфії як науки й інші, а також методичні матеріали, які допоможуть у процесі практичної фахової діяльності, сприятимуть формуванню професійної компетентності студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти факультету початкової освіти та мистецтва спеціальності А 3 Початкова освіта.

Підручник підготували викладачі кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти факультету початкової освіти та мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка:

– ***доктор філологічних наук, професор ГІРНЯК Світлана Петрівна*** – теми 1, 3, 4 (§ 4.2), 6, 8, практичні завдання, іменний і предметний покажчики, література, додатки;

– ***кандидат педагогічних наук, доцент ЛУЦІВ Світлана Ігорівна*** – теми 2, 4 (§ 4.1 і § 4.3), 5, 7, питання для самоконтролю, література.

З метою кращої візуалізації підручника з допомогою ChatGPT було згенеровано малюнки, які відображають ключові питання тієї чи тієї теми, створено картки до додатку 5, змодельовано обкладинку навчального видання. Також до кожної теми подано QR-коди, які містять корисні посилання на цікаві й пізнавальні інтернет-ресурси. У додатках запропоновано методичні рекомендації, наукові статті, ігри, інструкції, педагогічні картки тощо, які доповнюють теоретичний матеріал підручника, а також дадуть змогу студентам організувати освітню діяльність з учнями початкової школи під час виробничої (педагогічної) практики.

«Писемність – це пам'ятка людства»

План

1.1. Письмо як засіб збереження та передавання інформації.

1.2. Основні етапи розвитку письма.

1.3. Виникнення слов'янської абетки й українського письма.

1.4. Розвиток каліграфії та шкільного письма.

1.5. Традиції навчання письма в історії освіти.

1.6. Каліграфія як наука та її зв'язок з іншими навчальними дисциплінами.

Питання для самоконтролю.

Практичні завдання.

Список використаних джерел.

1.1. Письмо як засіб збереження та передавання інформації

Ф. де Сосюр у розвідці «Курс загальної лінгвістики» наголошує: «Мова й письмо – це дві відмінні системи знаків; єдине призначення другої з них – зображати першу <…> мова має усну традицію, незалежну від письма і не менш сталу від нього; але побачити це нам завжди заважає престиж письмової форми» [17, 37]. Учений уважає, що престиж письма можна пояснити тим, що «графічне зображення слів вражає нас як щось незмінне й стале, більш придатне за звук, аби забезпечувати єдність мови в часі. <…> У багатьох людей зорові враження чіткіші й триваліші від слухових, що й пояснює їхню перевагу. Кінець кінцем графічний образ затуляє собою звук. Літературна мова ще більше підносить незаслужене значення письма. <…> Все це і надає письму першорядного значення. З часом забувають, що говорити навчаються раніше, ніж писати, і природне співвідношення виявляється перекрученим» [17, 38–39].

Звукове мовлення – це необхідна матеріальна оболонка нашого мислення, тоді як письмо стало одним із найважливіших винаходів людства. З появою письма люди постійно дивувалися його значущості та можливостям, часто приписуючи його створення божественним силам. Наприклад, стародавні єгиптяни вважали, що письмо створив бог Тот, а у вавилонян цим творцем був бог Набу. Відповідно до грецьких міфів, за винахід абетки та чисел відповідав бог Гермес, якого шанували за мудрість і винахідливість. У міфології слов'ян винахід письма не приписувався конкретному богові, але найближчим за функціями до «покровителя письма» можна вважати Велеса як бога мудрості та знань. Реальне ж створення письма – це вже історичний процес, пов'язаний із діяльністю Кирила і Мефодія.

На відміну від усного мовлення, яке має ситуативний характер й обмежене часовими рамками, письмо характеризується стабільністю і тривалістю існування. Це дає змогу забезпечити накопичення, систематизацію та передачу знань від покоління до покоління. Саме письмо виступає основою функціонування освіти, науки, культури й суспільної комунікації загалом.

Функціонально письмо реалізує низку важливих функцій: комунікативну, фіксувальну, когнітивну і культурно-історичну. Комунікативна функція забезпечує передачу інформації на відстані, фіксувальна – її закріплення у відносно незмінному вигляді, когнітивна – сприяє розвитку мислення та структуруванню знань, а культурно-історична – збереженню духовної спадщини людства.

В енциклопедії «Українська мова» Г. Півторак пропонує таке визначення: «**Письмо** – знакова система фіксації мови на площині за допомогою умовних графічних елементів двох вимірів для передавання інформації на віддалі й закріплення її в часі. Найперші спроби письмової фіксації думок і повідомлень виникли ще в первіснообщинному суспільстві (кінець кам'яного віку). Внаслідок культурного розвитку людства письмо зазнало еволюції, у ході якої історично склалися чотири його типи залежно від смислового обсягу графічних знаків: *піктографічне, ідеографічне, складове* та *літерно-звукове*» [18, 476].

Письмо – це складна знакова система, що забезпечує фіксацію, збереження і передачу мовленнєвої інформації в просторі та часі. Воно виступає матеріалізованою формою існування мови, у якій звукова оболонка мовлення трансформується у графічні символи, здатні до відтворення незалежно від безпосереднього комунікативного акта. «Письмо у прямому розумінні виникло у відповідь на потребу тривалого зберігання та впорядкування інформації. Основними сферами його раннього застосування стали державне управління, господарський облік і релігійна сфера. Найдавніші відомі тексти походять із Месопотамії (кінець 4 – початок 3 тис. до н. е.): це глиняні таблички з записами щодо розподілу та підрахунку ресурсів (так звані урукські таблички). Їхні знаки мали піктографічне походження, але вже утворювали ранню логографічну систему письма (протоклинопис)», – зазначають Г. Півторак та О. Іващенко в «Енциклопедії сучасної України» [14].

Отож, у сучасних умовах цифровізації письмо набуває нових форм реалізації, проте його сутнісні характеристики залишаються незмінними, оскільки воно виступає універсальним засобом збереження і передачі інформації, що забезпечує безперервність культурного розвитку суспільства.

Письмо як соціокультурне явище має тривалу історію становлення, у процесі якої сформувалися різні його типи, що відображають еволюцію людського мислення і мовлення. Проблеми походження та розвитку письма висвітлено в працях І. Гельба[1], Д. Дірінгера[2], Ф. де Сосюра[3] й інших.

Найдавніший тип письма – піктографічне, яке базується на використанні зображень для передачі змісту повідомлення. Воно не відображає мовної структури, а тільки передає загальний зміст висловлювання. Подальший розвиток привів до виникнення ідеографічного письма, у якому знаки позначають окремі поняття або слова, що підвищує точність передачі інформації.

Наступним етапом стало складове письмо, у якому кожен знак відповідає складу, що значно наближує графічну систему до звукової структури мови. Найбільш досконалим типом є літерно-звукове письмо, у якому встановлюється відповідність між графемами та фонемами. Саме ця система лежить в основі більшості сучасних мов.

За концепцією І. Гельба, розвиток письма відбувається в напрямі від семантичних до фонетичних систем, що свідчить про зростання ролі звукової організації мови [25]. Водночас Д. Дірінгер наголошував на визначальній ролі алфавіту в розвитку людської цивілізації [24]. Тож історія становлення писемності демонструє поступовий перехід від конкретно-образного до абстрактного способу відображення дійсності, що є свідченням розвитку мислення і мовної системи людини.

---

[1]**Ігнас Джей Гельб** (англ. Ignace Jay Gelb; 14 жовтня 1907, Тарнів, Королівство Галичини і Лодомерії, Австро-Угорщина – 22 грудня 1985, Чикаго, США) – американський мовознавець польського походження, ассиролог, головною заслугою якого є спроба створити загальну теорію розвитку писемності (граматологія). Основна ідея Гельба полягала в тому, що писемності проходять у своєму розвитку одні й ті самі етапи – від логографії до алфавітного письма.

[2]**Давид Дірінгер** (нім. David Diringer; 16 червня 1900, Тлумач, Австро-Угорщина – 13 лютого, 1975 року, Кембридж, Велика Британія) – британський лінгвіст і письменник.

[3]**Фердинанд де Сосюр** (фр. Ferdinand de Saussure; 26 листопада 1857, Женева – 22 лютого 1913) – швейцарський лінгвіст, засновник структуралізму. Його вважають одним з основоположників сучасної лінгвістики й одним із найвидатніших мовознавців XX століття. Серед найважливіших праць – «Курс загальної лінгвістики» (Cours de linguistique générale; виданий посмертно, 1916 року), перекладений багатьма мовами.

Графіка – це важливий розділ мовознавства, що вивчає систему письмових знаків і закономірності їхнього функціонування. Вона досліджує співвідношення між графемами та фонемами, а також принципи організації письма в конкретній мові. Основу графічної системи становлять літери, розділові знаки й інші піктографічні засоби, що забезпечують структурну організацію тексту. Важливий аспект графіки – встановлення відповідності між звуковою та письмовою формами мови, що визначає рівень досконалості письмової системи. У різних мовах ця відповідність може бути різною: від майже повної (як в українській мові) до часткової або умовної (як в англійській). Це зумовлює необхідність вивчення графіки як окремого мовознавчого напряму.

Теоретичні засади дослідження графіки пов'язані з розвитком фонології, зокрема в працях Р. Якобсона та Я. Бодуена де Куртене обґрунтовано взаємозв'язок між звуковою і графічною системами мови.

«**Графіка** – сукупність рукописних та друкованих знаків певної писемності (графеми, розділові знаки, шрифтові різновиди); розділ мовознавства, що досліджує співвідношення писемних знаків із фонетичною системою мови. Виділення графіки в окремий розділ мовознавства зумовлене відсутністю у мовах повного збігу системи фонем із системою графем: деяким фонемам відповідають графічні сполучення (укр. – дж, дз; польс. – sz; нім. – sch; англ. – sh тощо) <…> Українська графіка – одна з найдосконаліших, оскільки більшість літер українського алфавіту однозначна. Основу сучасної української графіки становлять літери, розділові знаки й апостроф. До неї також належать прийоми скорочення слів, використання пробілів між словами, великих літер, відступів, підкреслень, а в друкованому тексті – й виділення за допомогою шрифтів. У деяких випадках (переважно в навчальній літературі, словниках, при розрізненні омонімів, у перевиданні писемних пам'яток тощо) використовують знак наголосу. <…> Літери сучасної графіки бувають великі й малі», – зазначає Г. Півторак [14].

Отже, графіка – це важливий компонент мовної системи, що забезпечує матеріальне втілення мовлення (ефективну комунікацію) та його функціонування в писемній формі, а відтак збереження знань і розвиток культури суспільства.

1.2. Основні етапи розвитку письма

Розвиток письма – це складний історико-культурний процес, що відображає еволюцію людського мислення, мовлення і комунікативних потреб суспільства. У мовознавстві традиційно виокремлюють кілька основних етапів розвитку письма, які характеризуються поступовим переходом від конкретно-образного до абстрактного способу фіксації інформації. Цю проблематику ґрунтовно досліджували І. Гельб і Д. Дірінгер [24; 25].

Перший етап – це **піктографічне письмо**, що виникло в умовах первісного суспільства. Воно базувалося на використанні малюнків (піктограм), які передавали загальний зміст повідомлення. Таке письмо не було пов’язане безпосередньо з мовною системою, оскільки не відображало ані звукового складу, ані граматичної структури мови. Основною його функцією було передавання інформації про події, явища чи дії у наочно-образній формі. А. Горбатко слушно зауважує: «Найдавніший і найпростіший спосіб письма з'явився, як вважається, ще в палеоліті – «розповідь в картинках» <…>. Письмо це, звичайно ж, дуже недосконале, адже прочитати розповідь в картинках можна по-різному. Тому піктографію як форму письма далеко не всі фахівці визнають початком писемності» [7].

Зі свого боку Г. Півторак й О. Іващенко зазначають: «Піктографічне (від лат. pictus – писаний фарбами, намальований і грец. γράφω – пишу) письмо – один із ранніх типів графічної репрезентації мовного змісту, сформувалося імовірно в добу неоліту в різних регіонах світу (8–6 тис. до н. е.). За допомогою малюнків (піктограм, тобто зображень на камені, дереві, глині предметів, дій та подій) схематично передавали загальний зміст вислову без відображення

мовних особливостей тексту (звуків, слів, їх послідовності й граматичних форм)» [14].

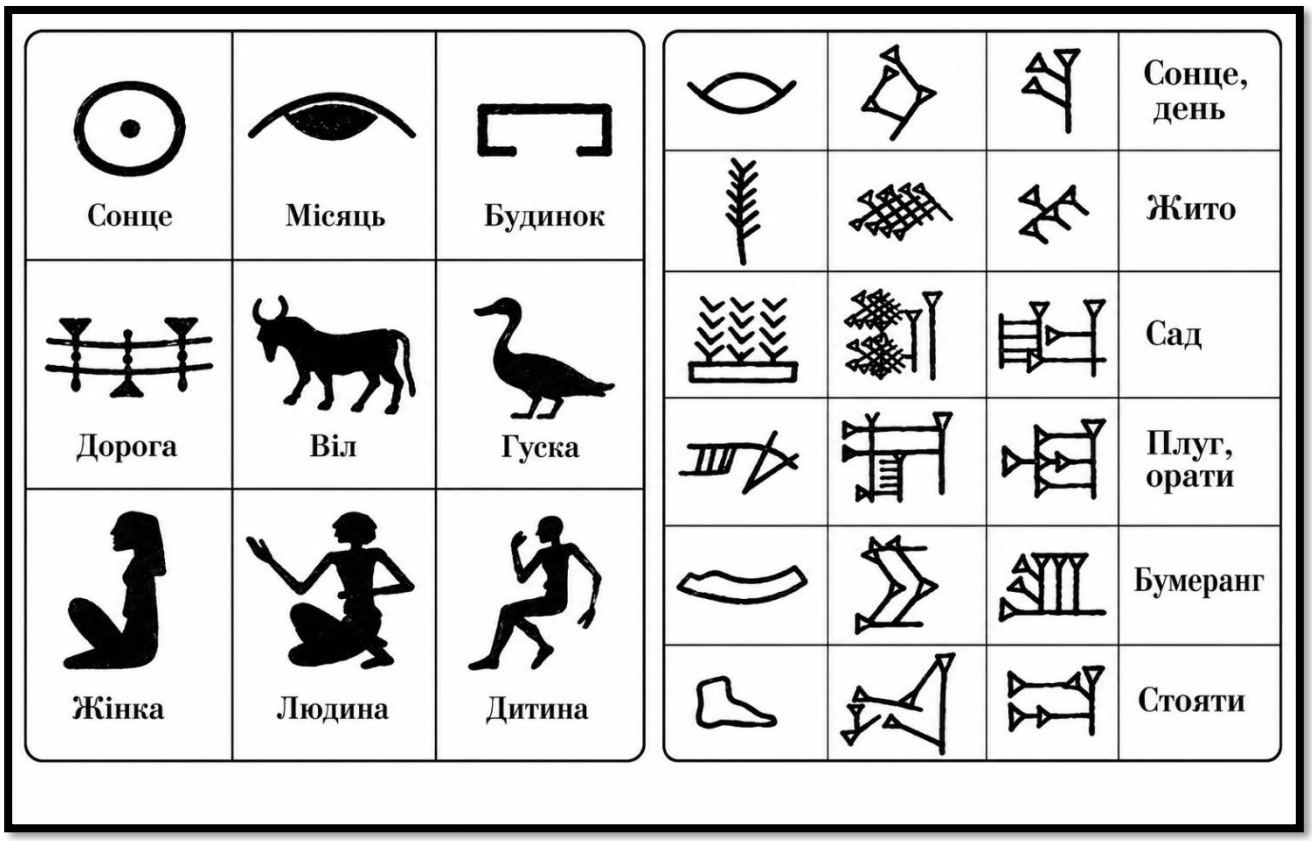

Рис. 1.1. Піктографічне (малюнкове) письмо

Піктографічні знаки активно використовуються й сьогодні: дорожні знаки, вивіски магазинів і кав'ярень, ілюстрації-інструкції з техніки безпеки, загальновизнані символи медичних установ, видів спорту – усе це приклади піктограм. Під час подорожей у незнайомих містах нам допомагають карти-схеми, де позначення у вигляді піктографічних знаків дають змогу швидко знаходити необхідні об'єкти, такі як автопарковки, станції техобслуговування, музеї, собори, театри, пошту, зоопарки чи цирк. Отже, принципи піктографічного спілкування, які застосовували ще первісні люди на всіх континентах, успішно вписуються і у життя сучасної цивілізації.

Другий етап розвитку представлений **ідеографічним** (**логографічним**) **письмом**, у якому графічні знаки починають позначати не тільки окремі звуки, склади, а самі абстрактні поняття (наприклад, китайські ієрогліфи, піктограми). Ідеографічне письмо сприяло більш точній передачі інформації, однак така

система вимагала засвоєння значної кількості знаків, що значно ускладнювало її використання. «**Ідеографічне** (від грец. ιδέα – думка, ідея та γράφω – пишу) **письмо** сформувалося й поширилося (зокрема, в 4–3 тис. до н. е.) внаслідок розширення сфер застосування письмових практик. Раніше припускали, що його поява також пов'язана з розвитком людського мислення і мови та набутою ними здатністю до більших абстракцій та поділу мовлення на елементи – слова, адже ця система відзначається відображенням абстрактних понять, утілених у семантиці слова за допомогою усталеного набору зображень або графічних символів. <…> Ідеографічні системи були зручні для стародавніх різноетнічних держав і в кожній із них розвивалися самостійно. Найвідоміші:

– давньоєгипетське ієрогліфічне письмо (кінець 4 тис. до н. е. – 2-а пол. 3 ст. н. е.), шумерський (від 4–3 тис. до н. е.) і аккадський (вавилоно-ассирійський, від серед. 3 тис. до н. е.) клинопис, який пізніше запозичили хети (бл. 2 тис. до н. е.), урарти (на поч. 1 тис. до н. е.) та інші народи;

– китайське ієрогліфічне письмо (від 2 тис. до н. е.), що збереглося до нашого часу;

– письмо майя в Центральній Америці (1 тис. н. е.).

Логограми, що з часом набули міжнародного характеру, застосовують у складі допоміжних підсистем письма й нині (цифри, алгебричні та хімічні формульні знаки, дорожні знаки тощо)», – констатують Г. Півторак й О. Іващенко [14].

Ф. де Сосюр зауважує: «Ідеографічна система, де слово зображується одним знаком, стороннім щодо звуків, з яких воно складається. Цей знак у цілому відповідає слову і тим самим, опосередковано, ідеї, яку воно виражає. Класичний приклад такої системи – китайська писемність» [12, 40]. Учений уважає, що «письмо приховує мову від наших очей <…>» і додає: «чим гірше письмо зображає те, що має зображати, тим сильніша тенденція брати за основу саме його» [17, 44].

Рис. 1.2. Фінікійський алфавіт – один із перших на Землі

Наступним досягненням людської цивілізації стало **складове письмо** (III–II тис. до н. е.). «Складове (силабічне – грец. συλλαβικός, від συλλαβή – склад) письмо, у якому кожен графічний знак відповідав складові слова. У цій системі менше знаків, ніж в ідеографічній, бо різних складів у мовах менше, ніж слів. Детальніше відображення фонетичної і граматичної структури мови у складовому письмі досягали тим, що до багатозначної ідеограми в кожному конкретному випадку додавали спеціальні знаки. Вони передавали суто звукові елементи слова загалом чи його частини, або знаки-детермінативи для уточнення кола понять, до якого належить слово. Такий спосіб письма точніше

відображає фонетичну структуру мови, ніж логографічне, та забезпечує надійне відтворення тексту в процесі читання, отже, ним могли передаватися будь-які тексти», – зазначено в Енциклопедії Сучасної України [14].

Поява складового письма – важливий крок до зближення письма з усним мовленням, оскільки з його допомогою відображалася не лише семантика, а й звукова організація мови. Складове письмо було поширене в низці давніх культур, зокрема у крито-мікенській цивілізації. Складовим письмом є знаменитий клинопис (цим способом досі пишуть в Індії, в Ефіопії), створення якого відбулося понад 5500 років тому, що робить цю писемність однією з ключових віх у розвитку людської цивілізації.

Рис. 1.3. Клинопис

Найвищим етапом розвитку письма вважається **літерно-звукове (алфавітне, фонемографічне) письмо.** Воно «сформувалося пізніше за складове і ґрунтується на принципі передавання окремих звуків (фонем) літерами; у багатьох традиціях воно сприяло кращому поширенню грамотності завдяки меншій кількості знаків. Літерно-звукове письмо має два різновиди:

консонантно-звуковий (консонантно-фонемографічний) і вокалізовано-звуковий (вокалізовано-фонемографічний)» [14].

Літерно-звукова система письма вважається найбільш економною й ефективною, оскільки дає можливість за допомогою обмеженої кількості знаків передавати будь-яке мовленнєве повідомлення. Ян Бодуен де Куртене[4] і Роман Якобсон[5] розробляли теоретичні засади звукової організації мови та її відображення на письмі. Я. Бодуен де Куртене ввів поняття *фонеми* як найменшої звукової одиниці мови, яка виконує смислорозрізнювальну функцію. Це стало основою для розуміння того, що письмо має передавати не всі звукові варіації, а саме фонеми; обґрунтував ідею, що письмо має бути фонематичним тощо. Р. Якобсон розвинув фонологічну теорію Куртене, розглядав мову як структуровану систему знаків, що вплинуло на розвиток семіотики і теорії комунікації. Отож теорії учених обґрунтували принцип: ефективне письмо має бути не просто звуковим, а фонематично організованим, тобто передавати значущі звукові відмінності мови.

Згідно з концепцією І. Гельба, загальна тенденція розвитку письма полягає в переході від семантичних систем до фонетичних, що свідчить про поступове зростання ролі звукової форми мови в процесі її графічного відтворення.

Основні етапи розвитку письма відображають поступовий перехід від конкретного зображення дійсності до абстрактного кодування мовлення, що стало важливим чинником розвитку культури, науки та суспільства загалом.

Близько 75 % населення Землі користується літерно-звуковим письмом, яке представлено чотирма основними родинами алфавітів: латинською (30 %), слов'янсько-кириличною (10 %), арабською (10 %) та індійською (20 %).

[4]**Бодуен де Куртене Ян Нецислав Ігнаци** (пол. Jan Niecisław Ignacy Baudouin de Courtenay; 13 березня 1845, Радзимін, поблизу Варшави – 3 листопада 1929, Варшава) – мовознавець, член Польської академії знань (з 1887), іноземний член НТШ (з 1914). Перший розробив теорію фонеми і фонетичних чергувань. Виступав проти заборони царським урядом української мови, листувався з І. Франком та В. Гнатюком.

[5]**Якобсон Роман Осипович** (1896, Москва, Російська імперія – 1982, Кембридж, Массачусетс, США) – американський мовознавець і філолог російсько-єврейського походження.

Формування сучасних графічних алфавітних систем стало результатом історичного розвитку народів та їхньої писемності. Варто зазначити, що родини алфавітів не завжди збігаються з походженням мов. Наприклад, слов'янські мови можуть використовувати як кирилицю, так і латиницю, а арабський алфавіт поширений серед семітських народів і багатьох інших етнічних груп.

1.3. Виникнення слов'янської абетки й українського письма

Рис. 1.4. Розвиток письма
[18, 476; Схема оновлена з допомогою ChatGPT]

«Грецьке письмо дало початок писемності всіх європейських народів. <…> Згодом грецьке письмо розпалося на варіанти:

1) західногрецьке, на основі якого виникли різні види давньоіталійської писемності – етруська (із 7 ст. до н. е.), латинська (з 6 ст. до н. е.), давньогерманське рунічне письмо (від 3 ст. н. е.) і, вірогідно, як відгалуження від західногрецького письма – численні писемні системи стародавньої Малої Азії;

2) східногрецьке, на основі якого виник грецький класичний алфавіт (кін. 5 ст. до н. е.), що став національним письмом для всієї Греції, а згодом – і для Візантії під назвою «греко-візантійське письмо» (візантійське).

Поширене разом із католицизмом латинське письмо в епоху західноєвропейського феодалізму набуло міжнародного характеру й стало основою національних писемних систем народів Західної і Середньої Європи (німецької, французької, англійської, польської, чеської та ін.). Оскільки звуковий склад багатьох цих мов суттєво відрізняється від латинської, великого поширення в національних орфографіях набули дво- і трилітерні сполуки для позначення однієї фонеми (англ. th, нім. ch «х», sch «ш», tsch «ч», польс. sz, rz) та діакритичні знаки. Через інертність і консервативність деякі західноєвропейські писемні системи (англ., франц.) протягом багатьох століть не зазнавали істотних реформ, унаслідок чого відбувся їхній розрив із живим народним мовленням. На основі східногрецького класичного виникло коптське (християнсько-єгипетське) письмо» [14].

Описуючи історію становлення писемності, Н. Боднар, наводить цікаві відомості та зауважує, що «у 403 р. до н. е. було запроваджено грецьке класичне письмо. Воно нараховувало 24 літери (17 літер на позначення приголосних і 7 – на позначення голосних звуків). Греки почали писати зліва направо на відміну від фінікійців. Від грецького алфавіту пішов латинський, від якого згодом утворилися понад 70 алфавітів народів світу (понад 30 європейських, 20 азіатських і близько 20 африканських)» [3, 22].

О. Любар, М. Стельмахович і Д. Федоренко вказують, що у «Праукраїні того часу існувала писемність, яка базувалася на семи алфавітах, серед яких найбільш поширеним був іллірійський». За словами дослідників, скіфи, які

проживали на території сучасної України, вже використовували два типи звукового письма [10, 69].

Проблема виникнення слов'янської писемності – це важлива складова історії культури та мовознавства, оскільки вона пов'язана з формуванням писемної традиції слов'янських народів, зокрема «у 4 ст. н. е. на базі греко-візантійського уставу (унціалу) з доданням кількох знаків латинського та рунічного письма єпископ Вульфіла створив готське письмо для германського народу вестготів, а в 9 ст. н. е. на цьому ж ґрунті створено слов'янсько-кириличне письмо – кирилицю» [14].

Вирішальну роль у створенні слов'янської абетки відіграли брати-просвітителі – Кирило і Мефодій, діяльність яких припадає на IX ст. У 863 р. за дорученням князя Великоморавської держави вони здійснили місію з поширення християнства серед слов'ян. Для перекладу богослужбових книг зрозумілою для місцевого населення мовою було створено першу слов'янську абетку – глаголицю. Вона відзначалася складною графічною системою та високим ступенем оригінальності.

Згодом на основі глаголиці та грецького алфавіту сформувалася кирилиця, яка отримала значно більше поширення. Її створення традиційно пов'язують з діяльністю братів-священників і проповідників християнства – Кирилом і Мефодієм. Кирилиця була більш простою у графічному оформленні та краще пристосованою до передачі звукової системи слов'янських мов, що сприяло її утвердженню як основи писемності східних і південних слов'ян (див. рисунки 3 і 4):

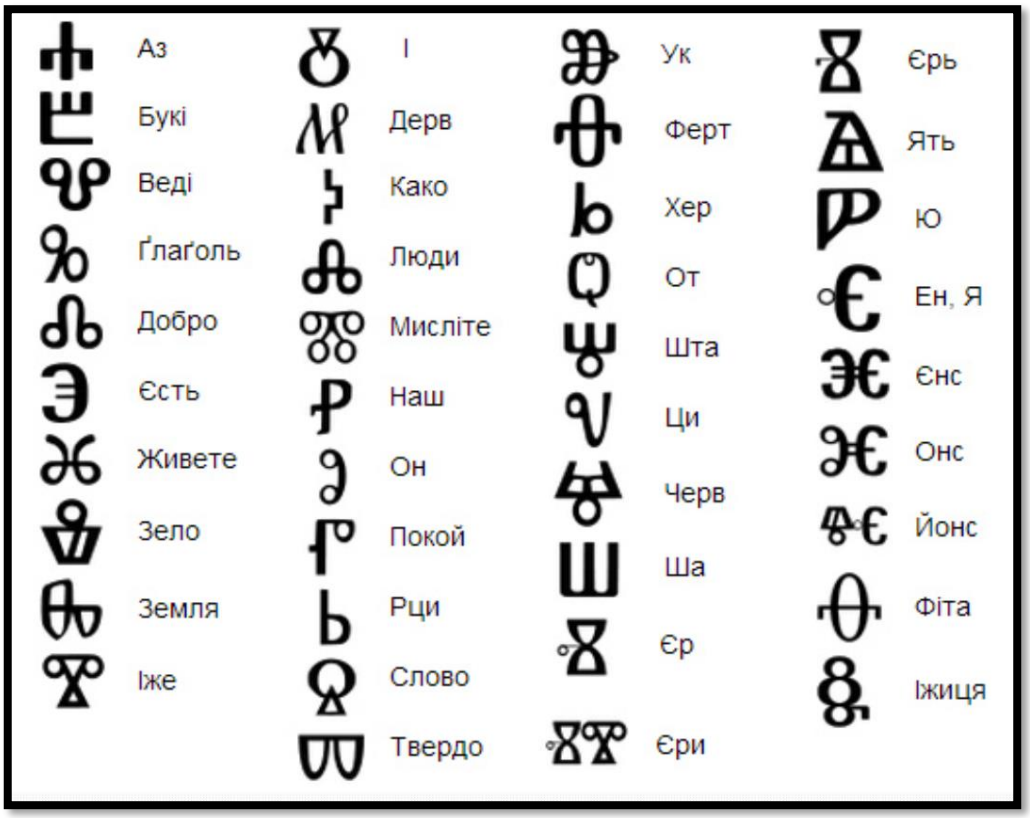

Рис. 1.3. Глаголиця

Рис. 1.4. Кирилиця

М. Брайчевський зазначає: «Кирилиця (особливо в її первинному варіанті) – це по суті і є грецька абетка, лише доповнена низкою нових знаків» [4, 98]. Зауважимо, що кирилиця і глаголиця побутували в ужитку паралельно до XI–XII ст., згодом кирилиця витіснила глаголицю і стала основним слов'янським шрифтом.

До давньої кирилиці увійшло 24 літери грецького алфавіту, які були переважно адаптовані з візантійського уставного письма: **А** (альфа), **В** (бета), **Г** (гамма), **Δ** (дельта), **Е** (епсилон), **Z** (дзета), **Н** (ета), **Θ** (тета), **І** (йота), **К** (каппа), **Λ** (ламбда), **М** (мю), **N** (ню), **Ξ** (ксі), **О** (омікрон), **П** (пі), **Р** (ро), **Σ** (сигма), **Т** (тау), **Y** (іпсилон), **Ф** (фі), **Х** (хі), **Ψ** (псі), **Ω** (омега). Ці знаки стали основою для передавання значної частини фонем старослов'янської мови, хоча не всі вони відповідали її звуковій системі безпосередньо.

Поряд із грецькими літерами до кириличної абетки було введено близько 12 спеціальних знаків на позначення характерних звуків слов'янської фонетичної системи. З-поміж них важливе місце посідають: **Ѣ** (ять) (первісно вимовлялася як звук середнього ряду між [е] та [і], ймовірно [æ] або [ě]), **ѧ** (малий юс) – носовий голосний переднього ряду (носовий [е]), **ѫ** (великий юс) – носовий голосний заднього ряду (носовий [о]).

Окрему групу становлять лігатури та запозичення для передачі складних звукосполучень: **ѯ** (ксі) – для сполуки приголосних [к] і [с], **ѱ** (псі) – для [п] і [с], що безпосередньо відтворюють відповідні грецькі звуки. Водночас точний склад первісної кириличної абетки остаточно не з'ясований, що пов'язано з варіативністю найдавніших рукописів.

Частину літер було запозичено або модифіковано під впливом глаголиці. Зокрема, букву **ѳ** (фіта) іноді пов'язують із грецькою традицією через **Θ**, однак її графічне оформлення в кирилиці могло зазнати глаголичного впливу. Літери **ж**, **ч**, **ш**, **щ** – це видозмінені глаголичні знаки, пристосовані до кириличного письма; деякі дослідники виводять їх також із варіантів грецького скоропису або уставного письма. Найімовірніше, з глаголичними накресленнями пов'язані й знаки **ц**, **з**.

За глаголичним зразком сформовано низку складених (йотованих) букв. Так, літера ю виникла як поєднання **і** та **о**, а її давніший відповідник – лігатура **ѭ.** Для передавання йотації (сполучення голосного з [j]) використовувалися спеціальні графеми: **я**, **є**, **ю**, **ѥ**, що відображають важливу фонетичну особливість слов'янських мов.

Отже, можна узагальнити, що кирилична абетка постала як результат поєднання грецької графічної традиції та оригінальних слов'янських елементів, частково опосередкованих глаголицею. Це забезпечило її високу адаптивність до фонетичних потреб старослов'янської мови і стало підґрунтям для подальшого розвитку писемності східних і південних слов'ян.

Рис. 1.5. Кирило і Мефодій – слов'янські просвітителі, творці слов'янської азбуки, проповідники християнства, перші перекладачі богослужебних книг на слов'янську мову

Важливим етапом у розвитку слов'янської писемності стало її впровадження у період Хрещення Русі. Прийняття християнства суттєво посприяло поширенню писемності, перекладної літератури та розвитку освітньої сфери. Саме на цьому етапі зароджується давньоруська писемна традиція, що слугувала основою для подальшої еволюції української письменності. Форму-

вання українського письма відбувалося на базі кириличної графіки, адаптуючись до історичних, культурних і мовних умов. У різні історичні періоди використовувалися різні стилі письма, такі як устав, напівустав і скоропис, кожен із яких мав характерні риси у зображенні літер, а також виконував специфічні функції. Вагомий вплив на розвиток української графіки здійснив реформаторський процес XVIII ст., що супроводжувався запровадженням так званого «гражданського шрифту». Це нововведення спростило накреслення літер, зробивши їх більш наближеними до сучасного вигляду.

У XIX–XX ст. тривала подальша стандартизація українського правопису та графічної системи, яка забезпечила його відповідність сучасним комунікативним і культурним вимогам. Теоретичне осмислення розвитку слов'янської писемності знаходимо у працях таких учених, як Іван Огієнко, Юрій Шевельов, які досліджували історію мови, письма та правопису.

Виникнення слов'янської абетки стало важливим етапом у розвитку культури слов'янських народів. Українське письмо, сформоване на основі кирилиці, пройшло тривалий шлях еволюції та набуло сучасного вигляду, зберігаючи тісний зв'язок з історичною традицією.

Український алфавіт у своєму сучасному вигляді формувався поступово. Упродовж XIX століття до нього додали літери ***є*** (1837 р.), ***ї*** (1873 р.), а також буквосполучення ***йо*** та ***ьо*** (1837 р.). Згодом із використання вийшли літери ***ь, ъ, ы, э***, які не відображали фонетичних особливостей української мови. У кінцевому вигляді українська абетка була закріплена в «Словарі української мови» Бориса Грінченка (1907–1909 рр.). 1933 р. з алфавіту вилучили літеру ***ґ***, але її відновили в 1990 р. У розвідці «Головні правила українського правопису» (1946 р.) Юрій Шерех зазначає: «Українська абетка складається з 33 літер, що йдуть у такому порядку: **Аа (а), Бб (бе), Вв (ве), Гг (ге), Ґґ (ге), Дд (де), Ее (е), Єє (йе), Жж (же), Зз (зе), Ии (и), Іі (і), Її (йі), Йй (йот), Кк (ка), Лл (ель), Мм (ем), Нн (ен), Оо (о), Пп (пе), Рр (ер), Сс (ес), Тт (те), Уу (у), ФФ (еф), Хх (ха), Цц (це), Чч (че, або ча), Шш (ше, або ша), Щщ (шче, або шча), Юю (йу), Яя (йа), Ьь (знак м'якшення)**. Апостроф (') до складу абетки не входить.

Звуки **дз**, **дж** не мають окремої літери для свого позначення. Літери **щ** і **ї** завжди позначають два звуки: **шч** і **йі**. Літери **є**, **ю**, **я** на початку слова, а також у середині слова після голосної і після апострофа означають два звуки: **йе**, **йу**, **йа**» [20, 5].

Тісний взаємозв'язок буквено-звукового письма з фонетикою мови та його відносна простота у використанні значно сприяють засвоєнню грамоти. Як стверджує А. Білецький, саме буквене письмо стало завершальним етапом так званої «графічної революції» в історії людства [1, 54].

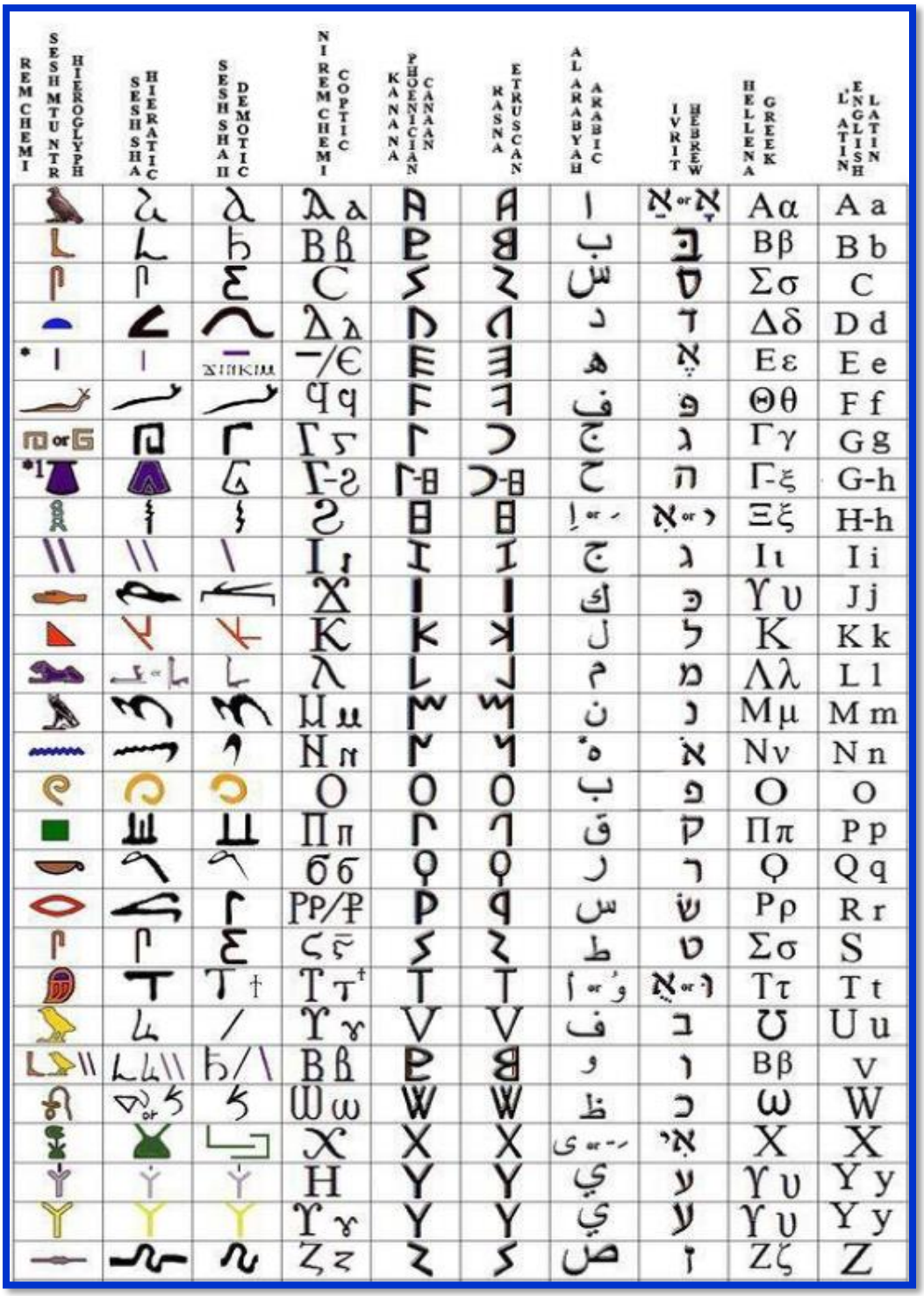
Як можемо судити із викладеного вище, письмо – один із ключових інструментів культури, що розширює функції мови і в просторі, і в часі. Його виникнення має надзвичайно важливе значення для історичного розвитку народу. Той факт, що навіть сьогодні, попри наявність буквеної системи письма, люди продовжують використовувати піктографічні та ідеографічні зображення, а також матеріальні засоби передачі думок, засвідчує, що кожен відомий тип письма має свої унікальні переваги, недоліки й специфічну сферу застосування.

У новій редакції «Українського правопису» (2026 р.) зазначено: «Український алфавіт складається з тридцяти трьох букв, кожну з яких можна вживати у формі великої і малої букви відповідно до визначених правил» [19, 17] (*див. рисунок 1.6*).

Порядковий номер	Велика буква	Мала буква	Назва букви
1	А	а	а
2	Б	б	бе
3	В	в	ве
4	Г	г	ге
5	Ґ	ґ	ге
6	Д	д	де
7	Е	е	е
8	Є	є	є
9	Ж	ж	же
10	З	з	зе
11	И	и	и
12	І	і	і
13	Ї	ї	ї
14	Й	й	йот
15	К	к	ка
16	Л	л	ел
17	М	м	ем
18	Н	н	ен
19	О	о	о
20	П	п	пе
21	Р	р	ер
22	С	с	ес
23	Т	т	те
24	У	у	у
25	Ф	ф	еф
26	Х	х	ха
27	Ц	ц	це
28	Ч	ч	че
29	Ш	ш	ша
30	Щ	щ	ща
31	Ь	ь	м’який знак
32	Ю	ю	ю
33	Я	я	я

Рис. 1.6. Український алфавіт [19, 17]

АЗБУКА – понад 7000 років еволюції у світі[6]

[6]Ця ілюстрація – це порівняльна діаграма, яка розкриває еволюцію сучасного алфавіту протягом понад 7000 років у різних культурах і системах письма по всьому світу. Вона простежує розвиток окремих літер від давньоєгипетських ієрогліфів і семітських писемностей через фінікійську, грецьку й інші системи письма, аж до сучасного латинського алфавіту. Кожен стовпець представляє етап еволюції писемності та демонструє як та чи та літера трансформувалася протягом тисячоліть у різних системах письма. Подана схема – це візуальне зображення безперервності й адаптації символів під час їх переходу від однієї культури до іншої та демонстрація спільної спадщини та взаємопов'язаності писемної комунікації між цивілізаціями [URL : https://www.facebook.com/groups/783953665828873/permalink].

1.4. Розвиток каліграфії та шкільного письма

Каліграфія як мистецтво красивого письма має давню історію, що тісно пов'язана з розвитком шкільного навчання та потребою у формуванні у дітей правильного письма. Від початку писемності люди прагнули не лише передавати інформацію, але й робити це естетично привабливо.

Перші форми письма в давніх цивілізаціях (шумерська клинописна, єгипетські ієрогліфи, грецька та латинська абетки) мали переважно практичне призначення – запис торгових операцій, законів, релігійних текстів. Тільки згодом виникла потреба в художньому оформленні текстів, що стало передумовою розвитку каліграфії.

У середньовічній Європі та на Сході каліграфія стала окремим мистецтвом. В арабських країнах і Китаї вона досягла виняткової досконалості: кожна буква мала чіткі правила написання, що підкреслювали гармонію та ритм письма. В Україні традиції каліграфії розвивалися через церковне письмо та шкільні методики, особливо після появи кирилиці.

З часом каліграфія стала невід'ємною частиною навчання в школах. Мета шкільного письма полягала не тільки в розвитку моторики руки та формуванні естетичного смаку, але й у правильному оволодінні мовними нормами. У XVIII–XIX ст. у європейських школах з'явилися спеціальні прописи, що визначали чіткі правила написання літер, слів і текстів.

В Україні традиції шкільного письма формувалися під впливом церковно-слов'янського письма, а пізніше – за зразком європейських методик. Важливим етапом стало створення прописів як спеціально створеного робочого зошита для формування та розвитку каліграфічних навичок учнів. Основна увага приділялася акуратності, рівномірності рядків та правильності нахилу літер.

Однією зі складних проблем початкової освіти є формування в учнів першого класу графічної навички, яка становить важливу частину загальної програми з української мови. Навчання письма необхідно розглядати не як ізольований процес, а у взаємозв'язку з іншими аспектами мовленнєвої діяльності, такими як читання, розвиток усного і писемного мовлення.

Опанування письма значною мірою впливає на рівень грамотності школярів, а у перспективі – на загальну культуру їхнього писемного мовлення.

Письмо – це комплексний вид освітньої діяльності, що поєднує низку структурних елементів, правил, умінь і навичок. Оволодіння ними учнями початкової школи – це тривалий і складний процес, який потребує системного підходу та поступового освоєння.

У сучасній школі каліграфія не втратила значущості, хоча її форма змінилася. Зараз шкільне письмо поєднує традиційні методи навчання із сучасними технологіями, такими як використання комп'ютерних шрифтів для відпрацювання каліграфічних навичок. Основна мета – не тільки естетичне оформлення тексту, але й розвиток дрібної моторики, концентрації уваги та загальної культури письма.

Із цього приводу С. Прашук слушно зазначає: «Державний стандарт початкової загальної освіти в освітній галузі «Мови і літератури» передбачає забезпечення гармонійного розвитку письма, одного з видів мовленнєвої діяльності учнів. Важливе місце в системі формування комунікативної компетентності молодших школярів відіграє розвиток у дітей писемного мовлення як засобу спілкування, передачі інформації на відстані, збереження її на тривалий час. У процесі роботи з учнями першого класу вчитель бачить, що одні діти оволодівають письмом швидко й успішно, майже без зусиль з боку вчителя, інші ж навпаки – потребують особливої уваги до себе та додаткового часу для занять з каліграфії. Отже, перед учителем, який навчає першокласників правильного письма, постає проблема: як проводити урок з учнями класу і, водночас, ураховувати індивідуальні особливості кожного з них, як захопити всіх школярів корисною й продуктивною роботою та як зробити, щоб кожен учень активно працював. Якість, ефективність навчання і виховання школярів зумовлені всією вчительською діяльністю, під час якої має бути забезпечений високий науковий рівень викладання будь-якого предмета. Робота над каліграфією, технікою письма – важлива складова навчання мови. Формування графічних навичок учнів розпочинається з перших уроків

навчання грамоти і продовжується протягом усього періоду перебування дитини в початкових класах» [11, 4].

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренко пропонує таке визначення: «Каліграфія (від гр. *καλλιγραφία* – красивий почерк) – мистецтво красивого й чіткого письма. Історія каліграфії пов'язана як з історією шрифту і знарядь письма, так і з стилістичною еволюцією мистецтва. Каліграфія дбає не лише про зручність читання, а й надає письму емоційно-образної графічної виразності» [6, 154], а також зауважує: «Письмо є вторинним, додатковим щодо усної мови і виникло як засіб її фіксації. Система письма характеризується постійним складом знаків, причому кожний знак передає або ціле слово, або послідовність звуків, або окремий звук» [6, 259].

Дослідження графічних навичок, а також психолого-педагогічних аспектів і методики формування каліграфічних умінь учнів стало важливим напрямом наукових студій багатьох науковців, методистів і педагогів-практиків, серед яких: М. Вашуленко, В. Горбач, Т. Гарбуз, А. Заїка, А. Зимульдінова, І. Кирей, В. Лук'яненко, А. Мовчун, І. Пальченко, К. Прищепа, О. Прищепа, Н. Скрипченко, В. Таран й інші. Учені підтверджують важливість засвоєння каліграфічних навичок у початковій школі для подальшого життя людини. Каліграфію вони трактують не тільки як здатність писати красиво і акуратно, але й як основу правильного оволодіння орфографічними нормами, тобто грамотного письма. Окрім того, науковці-психологи та графологи наголошують на тому, що почерк людини – це відображення її психологічних особливостей, таких як характер, темперамент, що додає додаткової ваги вивченню цього феномена в контексті особистісного розвитку.

Отож, маємо підставу однозначно стверджувати, що розвиток каліграфії та шкільного письма відображає історичну еволюцію писемності та педагогічних методик. Від первісного прагнення зафіксувати інформацію до мистецтва естетичного письма і сучасних шкільних технологій – основою залишається формування правильного, чіткого та красивого письма, яке сприяє розвитку мислення, культури і мовленнєвої компетентності учнів.

1.5. Традиції навчання письма в історії освіти

Навчання письма завжди було важливою складовою освіти, адже вміння чітко і грамотно висловлювати думки письмово визначало рівень освіченості та культурної компетентності людини. Історія шкільного письма демонструє різноманітні методики, які змінювалися залежно від соціальних, культурних та технологічних умов.

У стародавніх цивілізаціях (Месопотамія, Єгипет, Китай) навчання письма мало виїмково практичне і релігійне значення. Учні освоювали клинопис, ієрогліфи або складні символічні системи під керівництвом наставників. Основні методи охоплювали:

– механічне повторення символів;
– копіювання текстів зі старших зразків;
– мнемотехніку для запам'ятовування знаків.

У стародавній Греції та Римі письмо визначало метою розвиток каліграфічних навичок і правильної побудови текстів, що відображало важливість ораторського й письмового мовлення в суспільному житті.

У середньовічній Європі навчання письма відбувалося переважно в монастирських школах. Основним акцентом було церковне письмо, створення рукописних книг і копіювання текстів.

Методики зосереджувалися на:

– тренуванні руки на спеціальних дощечках або пергаменті;
– повторному переписування текстів для розвитку акуратності;
– вивченні каліграфічних норм для забезпечення естетики письма.

Згодом у ранньомодерній школі виникли перші шкільні прописи, що стандартизували навчання письма для широкого кола учнів, а не тільки для духовенства.

Із розвитком державної системи освіти в XIX ст. навчання письма стало обов'язковим для всіх школярів. Основні традиції охоплювали:

– метод послідовного наслідування зразків – учні копіювали літери та тексти з прописи;

– формування графічної культури – правильний нахил літер, рівні рядки, акуратність написання;

– поступове ускладнення вправ – від літер до слів і повних текстів.

У XX ст. підходи до навчання письма почали враховувати психологічні та вікові особливості учнів, з'явилися методики розвитку дрібної моторики та графічних навичок через різноманітні вправи.

У сучасній освіті традиції письма поєднують класичні методи з новітніми технологіями:

– використання робочих зошитів і прописів для відпрацювання каліграфічних навичок;

– інтеграція комп'ютерних шрифтів і планшетів для тренування письма;

– розвиток мотивації та творчого письма, що уможливлює поєднання естетики з комунікативною ефективністю.

Отже, традиції навчання письма відображають еволюцію освітніх систем: від механічного копіювання та релігійного письма до сучасних методик, що поєднують розвиток графічних навичок, мовленнєвої компетентності та творчого мислення. Основним завданням залишається формування чіткого, акуратного й осмисленого письма, яке сприяє всебічному розвитку учня.

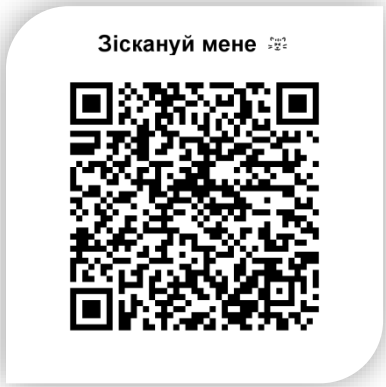
ChatGPT на основі поданої нами інформації, згенерував хронологічну таблицю традицій навчання письма в історії освіти. Таблиця унаочнює основні етапи, методи й особливості розвитку письма в різні історичні періоди.

Таблиця 1.1

Традиції навчання письма в історії освіти: хронологічний огляд

Період	Основні центри / країни	Традиції та методи навчання письма	Особливості та призначення
Стародавні	Месопотамія,	Копіювання	Письмо для обліку,

цивілізації (≈3500–500 р. до н. е.)	Єгипет, Китай	клинопису, ієрогліфів; механічне повторення символів; мнемотехніка	релігійних текстів; розвиток пам'яті та моторики
Стародавня Греція та Рим	Греція, Рим	Виконання каліграфічних вправ; навчання грамоти та побудови текстів	Письмо як засіб освіти та ораторського мистецтва
Середньовіччя (≈5–15 ст.)	Європа (монастирські школи)	Переписування рукописів; тренування руки на пергаменті; вивчення каліграфії	Письмо для церковних текстів; розвиток акуратності та естетики
Ранньомодерна школа (≈16–18 ст.)	Європа, Україна	Введення прописи; стандартизовані вправи для учнів	Формування єдиного стилю письма; доступність письма для широкого кола учнів
XIX ст. – початок XX ст.	Європа, Україна, США	Масове навчання письма; послідовне наслідування зразків; вправи на рівні рядки, літери, слова	Формування графічної культури; розвиток дрібної моторики; підготовка до письмової комунікації
XX ст. – сучасність	Світова школа	Інтеграція класичних методів з психологічними і віковими підходами; використання робочих зошитів, комп'ютерних шрифтів; творчі завдання	Розвиток каліграфічних навичок, мовленнєвої компетентності та творчого мислення

Еволюція алфавіту.
Від єгипетських ієрогліфів
до української
абетки

Освіта і книги
Київської Русі

1.6. Каліграфія як наука та її зв'язок з іншими навчальними дисциплінами

У розвідці «Сутність поняття «каліграфія»: теоретичний дискурс» О. Шпак акцентує увагу на історичних, культурних та міждисциплінарних аспектах каліграфії. Дослідниця зазначає, що каліграфія має глибокий історичний зв'язок із генетичною пам'яттю людства і відображає тисячолітні традиції писемності, адже виникнення писемності – це важливий етап у розвитку цивілізації. Традиційно каліграфію трактують як мистецтво витонченого письма, проте в науковій літературі питання сучасного теоретичного обґрунтування поняття «каліграфія» досі розглянуто недостатньо різнобічно [21].

У контексті сьогодення каліграфія набуває нових смислових вимірів, особливо в галузі дизайну і графічного мистецтва. Необхідно підкреслити її вплив за межами традиційного розуміння: за останні два десятиліття каліграфія продемонструвала значні досягнення у сфері медицини та психології завдяки своїм нейропсихологічним характеристикам, які сприяють застосуванню цього мистецтва в терапевтичній практиці.

Досліджуючи семантику терміна *каліграфія*, ми звернулися до словника української мови, у якому зазначено: «Каліграфія – уміння, майстерність писати чітким, рівним, гарним почерком; краснопис, чистописання» [16, IV:

78]. Сучасні українські науковці пропонують такі визначення цього поняття:

«Каліграфія (грец. καλλος – «гарне» + γραφη – «письмо») – мистецтво гарного письма, краснопис, чистописання. У сучасному розумінні займає широку нішу від шкільних прописів до виразно індивідуальних мистецьких композицій. Мистецтво каліграфії тісно пов'язане з історією формуванням складального шрифту», – стверджує В. Мітченко [12, 15].

Натомість О. Бойчук, В. Голобородько, М. Опалєв, Н. Сбітнєва зауважують: «Каліграфія – мистецтво красивого та чіткого письма, виконаного вручну за допомогою спеціальних інструментів (наприклад ширококінцевого або гострого пера)» [4, 96].

Зі свого боку М. Яковлєв констатує: «Каліграфія – 1) Відома з давнини галузь рекламної графіки, мистецтво красивого і чіткого письма. Історія каліграфії пов'язана з історією шрифту та інструментарію письма (очеретяне перо калам – у стародавньому світі і на Близькому Сході, пташине перо в Європі до XIX ст.). Велика художня виразність притаманна багатьом зразкам середньовічної китайської, іранської, середньоазійської, європейської каліграфії. 2) Навчальна дисципліна, що дає можливість опанувати це мистецтво» [9, 174].

В «Енциклопедії Сучасної України» зазначено: «Каліграфія – мистецтво писати розбірливим, гарним і чітким почерком; досконала форма рукописного шрифту стародавніх книг, офіційних документів. Інша назви – *краснопис, чистописання*. Каліграфія визначає культурний рівень людини, її темперамент. Як вид мистецтва, каліграфія набула розроблення у Стародавньому Китаї, ставши витонченим видом художньої діяльності. Каліграфічним почерком прикрашали ширми, віяла, костюми аристократів. У Китаї та Японії каліграфів вважали культурним ідеалом. Частина художників надавала перевагу славі каліграфа, а не живописця. <….> Із давніх часів каліграфію застосовували для написання звернень до правителів, інших адресатів високого соціального статусу. Мистецтво каліграфії пов'язане з історією писемності та книги. Учителі-каліграфи, автори перших підручників із каліграфії – венеціанець

Дж. Тальєнте (16 ст.) та московит К. Істомін («Букваръ», 1694)» [8].

У методиці навчання української мови термін *каліграфія* використовуємо не тільки у значенні мистецтво гарного письма, але і як науково уґрунтовану систему формування графічних навичок письма, що спирається на знання з педагогіки, психології, лінгвістики та фізіології. У сучасному розумінні каліграфія розглядається як міждисциплінарна галузь, що досліджує закономірності формування письмових рухів, графічних образів літер і розвиток письмової культури особистості.

Каліграфія базується на таких наукових аспектах:

1. Теоретичному: вивчає принципи побудови літер (пропорції, нахил, ритм); досліджує графічну систему письма; аналізує історичний розвиток шрифтів і письма.

2. Практичному: формує навички правильного, чіткого й естетичного письма; розвиває дрібну моторику руки; сприяє автоматизації письмових рухів.

3. Психофізіологічному: ураховує координацію рухів руки, зору та мислення; досліджує вплив письма на розвиток когнітивних процесів; пов’язана із формуванням уваги, пам’яті, просторового мислення.

4. Педагогічному: визначає методи і прийоми навчання письма; розробляє вправи для формування графічних навичок; враховує вікові особливості учнів.

Каліграфія тісно пов’язана з іншими науками та навчальними дисциплінами, як-от:

– ***мовознавством (лінгвістикою)***, а саме з графікою та орфографією, адже допомагає засвоювати літерно-звукові відповідності, сприяє розвитку писемного мовлення та є практичним інструментом реалізації знань про мову;

– ***педагогікою***, оскільки визначає методику навчання письма з урахуванням принципів доступності, системності, поступовості й інтегрується в початкову освіту як базова навичка;

– ***психологією***, бо досліджує розвиток графічної навички в дітей, яка взаємопов’язана з формуванням уваги, самоконтролю, пам’яті, а також

ураховує індивідуальні особливості (темп, стиль письма); впливає на розвиток особистості: поліпшує концентрацію уваги, формує терпіння, акуратність і посидючість, знижує рівень стресу;

– ***фізіологією*** й ***анатомією***, адже уґрунтовується на знаннях про розвиток опорно-рухового апарату та м'язів, ураховує правильну поставу, положення руки (ергономіку[7]), зорово-рухову координацію тощо;

– ***логопедією*** та ***спеціальною педагогікою***, використовується для корекції порушень письма (дисграфії), допомагає в розвитку моторики і мовлення, є частиною корекційної роботи;

– ***образотворчим мистецтвом***, з огляду на те, що каліграфія має естетичний вимір (краса, гармонія, композиція), формує естетичний смак, відчуття композиції, пов'язана з дизайном шрифтів, сприяє творчому самовираженню;

– ***трудовим навчанням (технологіями)***, позаяк розвиває точність, акуратність, координацію, формує навички роботи з інструментами письма, має прикладне значення (оформлення робіт, проєктів);

– ***інформатикою***, оскільки сучасна каліграфія пов'язана з цифровими шрифтами, водночас знання рукописного письма впливає на створення і розуміння типографіки[8] й інтегрується в графічний дизайн;

---

[7]**Ергономіка, ергономія** (грец. ἔργον – праця і νώμος – закон) – наукова дисципліна, що комплексно вивчає взаємодію людини з довкіллям задля підвищення ефективності, безпеки та комфорту людської праці. Ергономіка займається розробкою робочих поз, оптимальних рухів, норм фізичних і розумових навантажень; проєктуванням робочого середовища, знарядь праці, елементів керування машинами. Дисципліна сформувалася у США в 1920-х рр. на межі психології, фізіології, гігієни, біомеханіки, антропології та низки технічних наук через ускладнення техніки, якою повинна керувати людина.

[8]**Типографіка** – це мистецтво та техніка впорядкування тексту, що охоплює вибір шрифтів, їх розміру (кегля), інтервалів та розташування для поліпшення читабельності, зрозумілості та візуальної привабливості. Вона об'єднує функціональність (зручність читання) та естетику, впливаючи на сприйняття інформації. Основні компоненти типографіки:
гарнітура (шрифт): класифікуються на шрифти із засічками (Serif), без засічок (Sans Serif), скриптові, декоративні та моноширинні;
кегль (розмір): розмір шрифту, що зазвичай вимірюється в пунктах;
інтерліньяж (міжрядковий інтервал): відстань між рядками тексту;
кернінг та **трекінг (міжсимвольний інтервал):** регулювання простору між окремими літерами або групами літер; **ієрархія**: Використання різних розмірів та насиченості (жирний,

– ***математикою***, розвиває просторове мислення, формує відчуття пропорцій, симетрії, ритму, допомагає в орієнтації на площині (рядок, клітинка); письмо вимагає точності рухів, що подібно до виконання математичних дій;

– ***історією***, адже каліграфія має глибоке історичне коріння та знайомить із розвитком писемності, допомагає зрозуміти культурну спадщину, дає уявлення про давні рукописи та шрифти, традиції письма в різні історичні епохи тощо.

Водночас, попри швидкий цивілізаційний розвиток, каліграфія залишається основою формування писемності, впливає на розвиток мислення та мовлення, сприяє формуванню культури письма, має терапевтичний і розвивальний ефект.

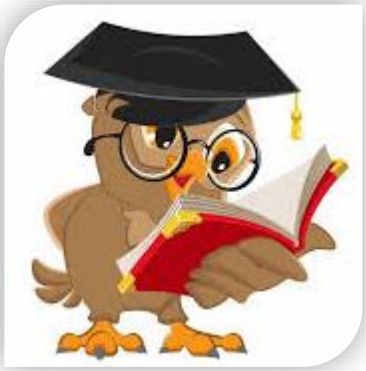
Каліграфія – це синтетична наука, що поєднує мовознавство і педагогіку, фізіологію та психологію. Її значення виходить далеко за межі «гарного почерку» – вона формує інтелектуальні, моторні й естетичні якості особистості та тісно інтегрується з багатьма навчальними дисциплінами, саме тому її значення в освітньому процесі надзвичайно важливе.

курсив) для виділення заголовків, підзаголовків та основного тексту [https://blog.depositphotos.com/ua/pravyla-typografiky.html].

Питання для самоконтролю

1. Що таке письмо?
2. Які основні причини виникнення письма?
3. Де і коли з’явилися перші системи письма?
4. Які матеріали використовували для письма в давнину?
5. Що таке піктографічне письмо?
6. Чим відрізняється ідеографічне письмо від фонетичного?
7. Які особливості клинопису?
8. Що таке ієрогліфи і де їх використовували?
9. Яку роль відіграло письмо в розвитку цивілізацій?
10. Які народи створили перші алфавіти?
11. У чому переваги алфавітного письма порівняно з іншими системами?
12. Як письмо вплинуло на розвиток науки і культури?
13. Які етапи розвитку письма можна виділити?
14. Як змінювалися матеріали й інструменти для письма з часом?
15. Чому деякі системи письма зникли?
16. Порівняйте різні системи письма (піктографічну, ідеографічну, фонетичну).
17. Як винахід письма вплинув на розвиток державності?
18. Яке значення має письмо в сучасному світі?
19. Чи можна вважати сучасні емодзі новою формою піктографії? Чому?
20. Як розвиток цифрових технологій змінює письмо сьогодні?

Практичні завдання

I. Репродуктивний рівень

(перевірка засвоєння основних понять і фактів)

1. Встановіть відповідність між системою письма та її характеристикою:

- *клинопис → ...*
- *ієрогліфи → ...*
- *алфавіт → ...*

(варіанти відповідей: *звукове письмо, малюнкове письмо, знакове письмо*).

2. Розгляньте зображення (або опис) і визначте, до якого виду письма вони належать: *піктографічне, ідеографічне чи алфавітне*.

3. Заповніть пропуски: *«Перші системи письма виникли в _____ приблизно _____ років тому».*

II. Аналітичний рівень

(аналіз, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків)

4. Оберіть одну систему письма (наприклад, *клинопис, єгипетські ієрогліфи, китайське письмо*) і коротко схарактеризуйте його за планом:

- *місце виникнення;*
- *особливості графічного зображення;*
- *матеріали для письма;*
- *основне призначення;*
- *історичне значення.*

5. Порівняйте *піктографічне, ідеографічне* та *алфавітне письмо*. Результати оформіть у вигляді таблиці.

Види письма	Піктографічне	Ідеографічне	Алфавітне
Ознаки			

6. Поясніть, чому виникнення алфавітного письма стало одним із найважливіших етапів розвитку людської цивілізації.

III. Творчий рівень

(розвиток креативності, педагогічного мислення, уміння моделювати)

7. Передайте повідомлення *«Я йду до школи»* тільки за допомогою малюнків або символів. Поясніть, чи легко зрозуміти зміст без тексту.

8. Створіть власну систему письма, яка міститиме 5–10-ть символів. Продемонструйте:

- *алфавіт символів;*
- *їх значення;*
- *приклади написання трьох-п'яти слів або короткого речення.*

9. Уявіть, що письма не існує. Напишіть невелике есе (1–2 сторінки), у якому розкрийте:

- *як люди могли б передавати інформацію;*
- *які способи спілкування використовували б;*
- *які труднощі виникли б у розвитку науки, культури, освіти та державності*.

IV. Дослідницький рівень

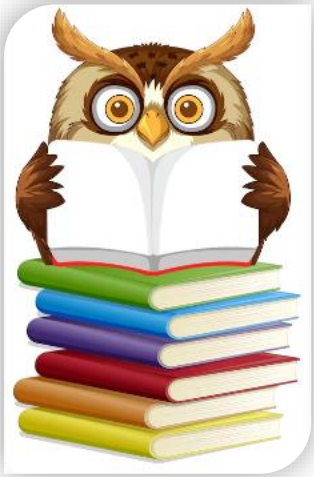
(формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя)

10. Підготуйте мультимедійну презентацію або навчальний плакат на тему *«Еволюція письма: від піктограм до цифрового тексту».* У роботі висвітліть:

- *основні етапи розвитку письма;*
- *приклади різних систем письма;*
- *внесок слов'янської писемності;*
- *значення письма для розвитку сучасної цивілізації.*

11. Опрацюйте наукові джерела і визначте, які фактори найбільше вплинули на розвиток письма у різні історичні епохи. Сформулюйте власні висновки.

12. Розробіть фрагмент уроку для учнів початкової школи на тему *«Історія виникнення письма»* та використате інтерактивні методи навчання. Обґрунтуйте вибір методів і прийомів роботи.

Список використаних джерел

1. *Білецький А. О.* Про мову і мовознавство : навчальний посібник. К. : АртЕк, 1997. 224 с.
2. *Бодуен де Куртене Я.* Вибрані праці з мовознавства. К., 1963.
3. *Боднар Н. М.* Формування навички скоропису молодших школярів. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). Ізмаїл, 2009. 198 с.
4. *Бойчук О. В., Голобородько В. М., Опалєв М. Л., Сбітнєва Н. Ф.* Дизайн і ергономіка: українсько-англійський термінологічний словник. Харків : ХДАДМ, 2021. 240 с.
5. *Брайчевський М.* Походження слов'янської писемності. 4-те видання. К. : ВД «Київо-Могилянська академія», 2009. 153 с.
6. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
7. *Горбатко А.* Цікаві факти про писемність. URL : https://greenforest.com.ua/journal/read/interesnye-fakty-o-pisme
8. *Дербілова О. А.* Каліграфія. Енциклопедія Сучасної України : електронна версія / гол. редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. URL : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=10564
9. *Дизайн : Словник-довідник.* Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України; За ред. М. І. Яковлєва; Упоряд. : Ю. О. Іванченко, О. І. Ваврик, О. Г. Бросаліна та ін.; Редкол. : В. Д. Сидоренко (голова), І. Д. Безгін, Г І. Веселовська та ін. К. : Фенікс, 2010. 384 с.
10. *Любар О.О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т.* Історія української школи і педагогіки : навчальний посібник / за ред. О. О. Любара. К. : Знання, 2003. 450 с.

11. *Методика навчання каліграфії : навчально-методичний посібник*. 2-ге вид., доп. та перероб. / укладач С. М. Паршук. Миколаїв : СПД Румянцева, 2017. 124 с.

12. *Мітченко В. С.* Каліграфія. Взаємовпливи шрифтів: теорія і практика; кирилиця і латиниця; історія і сучасність. К. : Laurus, 2018. 288 с.

13. *Огієнко І.* Повстання азбуки і літературної мови слов'ян. Жовква, 1937.

14. *Півторак Г. П., Іщенко О. С.* Письмо. Енциклопедія Сучасної України. Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. URL : https://esu.com.ua/article-884942

15. *Півторак Г. П.* Рання писемність східних слов'ян у контексті слов'янських культур другої половини 1 тис. н. е. Слов'янське мовознавство : Доп. 10-го Міжнар. з'їзду славістів. К., 1988.

16. *Словник української мови. У 1 – 11 т.* НАН України ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1970–1980 рр. Т. 4 : І–М. Редкол: Білодід І. К., Бурячок А. А. та інші. К. : Наукова думка, 1973, 840 с.

17. *Сосюр Фердінан де.* Курс загальної лінгвістики / Пер. з франц. А. Корнійчук, К. Тищенко. К. : Основи, 1998. 338 с.

18. *Українська мова : Енциклопедія* / Редколегія : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

19. *Український правопис (офіційне видання).* Київ, Національна комісія зі стандартів державної мови, 2026. 426 с.

20. *Шерех Ю.* Головні правила українського правопису. Видавництво «Прометей», 1946. 59 с.

21. *Шпак О.* Сутність поняття «каліграфія»: теоретичний дискус. *Науковий збірник «InterConf»*, (153), 2023. С. 177–182. URL : https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3252

22. *Bentz C., Dutkiewicz E.* Humans 40,000 y ago developed a system of conventional signs. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2026. Vol. 123, iss. 9.

23. *Diringer D.* The Alphabet: a key to the History of Mankind. London, 1968.

24. *Gelb I. J.* A Study of Writing. Chicago, 1952.

«Рука – це інструмент розуму»
Марія Монтессорі

План

2.1. Поняття графічної навички.

2.2. Структурні компоненти графічної навички.

2.3. Роль письма в розвитку мовної особистості.

2.4. Графічна навичка в контексті НУШ.

2.5. Характеристика рукописного шрифту для навчання письма шестирічних першокласників.

Питання для самоконтролю.
Практичні завдання.
Список використаних джерел.

2.1. Поняття графічної навички

Навчання письма – це один із найважливіших напрямів мовної освіти молодших школярів, адже саме письмо закладає основу подальшого успішного навчання, розвитку мовлення і пізнавальної діяльності дитини. У сучасній початковій школі письмо розглядається не лише як технічне вміння відтворювати графічні знаки, але і як складний психофізіологічний процес і важливий засіб мовленнєвої комунікації. Від того, наскільки якісно сформовані в учнів навички письма, залежить успішність засвоєння всіх навчальних предметів, позаяк письмова діяльність супроводжує практично кожен вид освітньої діяльності.

В умовах реформування української освіти та реалізації Концепції Нової української школи особливої актуальності набуває питання формування графічної навички. Сучасна школа орієнтується не лише на те, щоб учні засвоїли певну суму знань, але й на розвиток ключових компетентностей, серед яких важливе місце посідає вільне володіння державною мовою. Однією зі складових цієї компетентності є здатність правильно, грамотно й охайно оформлювати власне писемне мовлення. Саме тому майбутній учитель початкової школи має глибоко розуміти закономірності формування графічної навички, психофізіологічні механізми письма, а також володіти сучасними методами організації навчання письма.

Незважаючи на стрімкий розвиток цифрових технологій і широке використання електронних засобів комунікації, письмо від руки не втратило значення. Ба більше того, результати сучасних психолого-педагогічних досліджень свідчать, що саме рукописне письмо сприяє активізації роботи головного мозку, розвитку пам'яті, уваги, мовлення, просторового мислення, координації рухів і творчих здібностей. Під час письма дитина не тільки відтворює графічні символи, але й навчається аналізувати, порівнювати, узагальнювати, контролювати власні дії, що позитивно впливає на її інтелектуальний розвиток.

Водночас практика роботи сучасної початкової школи засвідчує, що значна частина учнів відчувають труднощі під час опанування письма. Це проявляється у нерівному почерку, неправильному написанні букв, надмірному натиску ручки, швидкій втомлюваності, повільному темпі письма та недостатній координації рухів. Причини таких труднощів можуть бути різними:

– недостатній розвиток дрібної моторики,
– несформованість просторових уявлень,
– недосконалість зорово-моторної координації,
– низький рівень довільної уваги,
– індивідуальні особливості розвитку дитини або недотримання методичних вимог під час навчання письма.

Усе це вимагає від учителя високого рівня професійної підготовки, уміння своєчасно виявляти труднощі та добирати ефективні педагогічні засоби для їх подолання.

Важливо також ураховувати, що процес формування графічної навички є тривалим і не завершується у першому класі. Він продовжується протягом усього періоду навчання в початковій школі, а окремі його компоненти вдосконалюються ще й у середніх класах. Саме тому методика навчання письма повинна будуватися на принципах наступності, систематичності та поступового ускладнення навчальних завдань.

У педагогічній і психологічній літературі поняття «навичка» визначається як дія, яка внаслідок багаторазового повторення набуває автоматизованого характеру й виконується без постійного свідомого контролю. Людина не народжується з готовими навичками. Вони формуються у процесі навчання, вправляння та практичної діяльності. Це повною мірою стосується й письма. Спочатку дитина свідомо контролює кожен рух руки, уважно стежить за написанням кожного елемента букви, порівнює власний результат із поданим зразком. Лише після тривалих вправ ці дії поступово автоматизуються, а процес письма стає більш вільним і природним.

Графічна навичка є складовою загальної навички письма. Вона характеризується здатністю людини швидко, правильно, чітко й охайно відтворювати графічні знаки відповідно до норм українського каліграфічного письма. При цьому важливими є не лише зовнішня форма букв, але й правильність їхніх пропорцій, однаковий нахил, рівномірність розташування на рядку, плавність з'єднань, відповідний темп письма та економність рухів.

Формування графічної навички нерозривно пов'язане з розвитком письмового мовлення. Якщо на початковому етапі навчання дитина зосереджується переважно на технічному виконанні письмових рухів, то згодом, після автоматизації графічної навички, основна увага переноситься на зміст письмового висловлювання. Учень починає думати не про те, як написати букву, а про те, що саме потрібно написати. Власне у цьому і полягає головна педагогічна цінність автоматизованої графічної навички.

У сучасній методиці навчання письма графічна навичка розглядається як інтегрована система, що поєднує рухові, сенсорні, інтелектуальні та мовленнєві компоненти. Вона формується лише за умови постійної взаємодії різних аналізаторів: зорового, рухового, мовнорухового та мовнослухового. Під час письма дитина сприймає графічний образ букви, утримує його в пам'яті, планує необхідні рухи, виконує їх і водночас контролює правильність написання. Отже, навіть написання одного слова є результатом складної взаємодії багатьох психічних процесів.

Особливість графічної навички полягає у тому, що вона формується лише за умови багаторазового повторення правильних рухів. Якщо на початковому етапі навчання учень систематично виконує письмо неправильно, помилковий спосіб написання також може автоматизуватися. Саме тому одним із найважливіших завдань учителя є своєчасне виявлення й виправлення помилок. Значно легше сформувати правильну навичку відразу, ніж згодом виправляти вже автоматизовані неправильні рухи.

Сучасні дослідження свідчать, що графічна навичка має і навчальне, і розвивальне значення. Під час письма активно розвиваються дрібна моторика

кисті, координація рухів, зорова пам'ять, просторове мислення, довільна увага, посидючість і самоконтроль. Саме тому уроки письма виконують не лише освітню, а й важливу розвивальну функцію. Вони сприяють загальному психічному розвитку дитини, формуванню її навчальної самостійності та готовності до подальшої пізнавальної діяльності.

Особливого значення поняття графічної навички набуває в умовах цифровізації освіти. Хоча сучасні діти змалку користуються смартфонами, планшетами та комп'ютерами, ці засоби не можуть повністю замінити письмо від руки. На відміну від друкування тексту на клавіатурі, рукописне письмо потребує точного координування рухів, активізує більшу кількість ділянок головного мозку та забезпечує глибше засвоєння навчального матеріалу. Саме тому сучасна початкова школа прагне до раціонального поєднання традиційного письма із використанням цифрових технологій, не применшуючи ролі графічної підготовки учнів.

Формування таких навичок триває протягом навчання у початковій школі. Розвиток графічних навичок – це тривалий процес, який потребує часу та системного підходу. Завдання вчителя початкових класів полягає у формуванні у дітей стійкого почерку, який навіть після переходу до скоропису, збереже чіткість і акуратність. Для цього необхідно використовувати добре підібрані вправи, спрямовані на вдосконалення графічних умінь [4, 11].

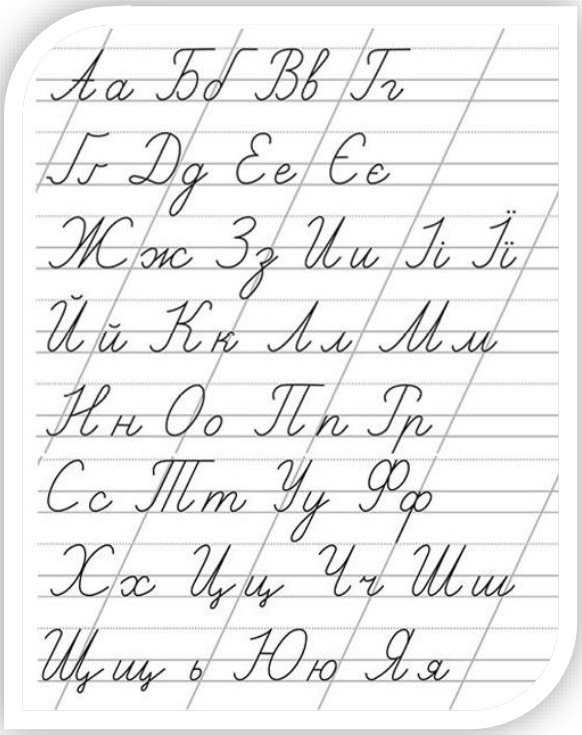
Дослідники наголошують на тому, що для успішного формування графічної навички дитина має розвинути певні умовні рефлекси й асоціативні зв'язки між тим, що вона чує, уявляє, проговорює і відтворює у письмовій формі. Написання лише одного слова потребує виконання складного комплексу процесів: аналізу його звукового складу, визначення послідовності звуків, їхньої диференціації, швидкого перетворення фонем на графеми тощо.

Якість написання літер багато в чому залежить від здатності дитини аналізувати форму літери за зразком та правильно визначати місця у зошиті, де необхідно змінювати напрям ліній. Процес формування навичок скоропису значною мірою залежить від методичної та психофізіологічно уґрунтованої

системи вправ з письма. Ці вправи мають сприяти автоматизації графічних умінь учнів у написанні слів і речень, а також враховувати важливі аспекти просторової орієнтації. Це охоплює розвиток здібностей до перетворення вербальної інформації на графічну форму на різних етапах навчання, що є важливою складовою психолого-дидактичних завдань освітнього процесу [7, 14].

Навчальний рукописний шрифт, який використовують у прописах для учнів першого класу, впроваджений у початковій школі на основі результатів тривалих експериментальних і практичних досліджень. Ці наукові пошуки охоплювали організацію освітньої діяльності шестирічних дітей як у старших групах закладів дошкільної освіти, так і в першому класі початкової школи.

У цьому контексті Н. Янко зазначає: «З метою спрощення графіки букв, для полегшення їх структури робочою групою Міністерства освіти і науки України розроблено основні вимоги до написання букв українського та російського алфавітів, цифр і з'єднань букв, які рекомендовані для використання в шкільній практиці рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України («Єдині зразки каліграфічного письма цифр, українських і російських букв та їх з'єднань», протокол № 8/2-19 від 18.07.03)» [5, 31].

У процесі запису складів чи слів дітям у деяких випадках легше відірвати ручку від паперу та з’єднати букви додатковим штрихом, у такий спосіб частково відпочиваючи, ніж намагатися вести лінію безперервно. Особливі труднощі виникають при написанні літер, які потребують обведення ліній. Через це діти зосереджують свою увагу переважно на складних графічних аспектах письма, що негативно впливає на їхню орфографічну уважність.

У процесі формування графічних навичок письма у першокласників встановлюється взаємозв'язок між тим, що вони чують, вимовляють, бачать і пишуть. При цьому учневі важливо дотримуватися кількох рекомендацій: правильно сісти за робочий стіл, розмістити зошит, взяти ручку та приступити до виконання письмової роботи.

Отже, графічна навичка є складним багаторівневим утворенням, яке поєднує моторні, сенсорні, когнітивні та мовленнєві компоненти. Вона формується поступово, у процесі спеціально організованого навчання, і є необхідною передумовою розвитку грамотного письма, мовленнєвої компетентності та загальної культури письмового мовлення молодших школярів.

2.2. Структурні компоненти графічної навички

Формування графічної навички – це складний і багатогранний процес, який не можна розглядати лише як механічне навчання написання букв. Письмо належить до найскладніших видів людської діяльності, оскільки поєднує інтелектуальні, мовленнєві, сенсорні та моторні процеси. На відміну від усного мовлення, яке формується природно в процесі спілкування дитини з дорослими, письмо є спеціально організованою діяльністю, що потребує цілеспрямованого навчання і систематичних вправ. Саме тому знання психофізіологічних закономірностей формування графічної навички має важливе значення для майбутнього вчителя початкової школи.

У сучасній психології письмо розглядається як складна довільна дія, що формується поступово в процесі навчання. Науковці зазначають, що кожний

письмовий рух є результатом узгодженої роботи центральної нервової системи, органів чуття та опорно-рухового апарату. Для написання навіть найпростішої букви дитині необхідно одночасно сприймати її графічний образ, утримувати його в пам'яті, планувати рух руки, контролювати силу натиску, напрямок руху, розташування букви на рядку й оцінювати правильність виконаної дії. Отже, можна сказати, що письмо є не окремою моторною дією, а складною системою взаємопов’язаних психічних процесів.

Можна умовно виділити три складові групи навичок письма: технічні – готовність та автоматизовані дії щодо правильного користування письмовим приладдям, координації рух руки, дотримання гігієнічних правил тощо; графічні – готовність та автоматизовані дії щодо зображення окремих букв та слів (правильний нахил, розмір, розташування літер на лінійці тощо); орфографічні – можливість правильно зіставляти звуковий і буквений склад слів [1, 9].

З погляду фізіології письмо є результатом утворення стійких умовно-рефлекторних зв’язків. На початковому етапі навчання кожен рух руки потребує свідомого контролю. Учень уважно стежить за тим, як тримає ручку, під яким кутом вона розташована, якої висоти має бути буква та як необхідно поєднати її з наступною. Такий процес є досить повільним і потребує значних розумових зусиль. Однак унаслідок багаторазового повторення між нервовими клітинами утворюються стійкі зв'язки, завдяки яким рухи поступово автоматизуються. Саме автоматизація є головною ознакою сформованої графічної навички.

Особливе значення у процесі письма має робота аналізаторів[9] (див. таблицю 2.1). Жоден із них не функціонує ізольовано. Навпаки, тільки їхня узгоджена діяльність забезпечує правильне написання букв і слів.

[9]**Аналізатори людини** – це складні системи, які сприймають інформацію з довкілля та всередині тіла. Кожен аналізатор складається з рецептора (вловлює сигнал), провідних шляхів (передають сигнал) та мозкового центру (розпізнає сигнал).

Таблиця 2.1

Види аналізаторів людини

Група аналізаторів	Аналізатор	Основний орган	Основна функція
Зовнішні (екстероцептивні)	**Зоровий**	Очі	Сприймає світло, форму, колір, розміри предметів.
	Слуховий	Вуха	Сприймає звуки, їхню силу, висоту та напрямок.
	Нюховий	Ніс	Розпізнає запахи.
	Смаковий	Язик	Визначає смак їжі та напоїв.
	Шкірний (тактильний)	Шкіра	Сприймає дотик, тиск, біль, холод і тепло.
Внутрішні (пропріоцептивні та інтероцептивні)	**Руховий (кінестетичний)**	М'язи, сухожилля, суглоби	Контролює положення тіла та координацію рухів.
	Вестибулярний	Внутрішнє вухо	Забезпечує рівновагу та орієнтацію в просторі.
	Внутрішні (інтероцептивні)	Внутрішні органи	Сприймають стан внутрішніх органів (голод, спрагу, біль, насичення тощо).

Найважливішу роль відіграє зоровий аналізатор. Саме за його допомогою дитина сприймає форму літер, їхні пропорції, напрям написання окремих елементів, відстань між словами та розташування тексту на сторінці. Під час письма учень постійно порівнює власний результат із графічним зразком, що

дає змогу своєчасно виправляти помилки. Недостатній розвиток зорового сприймання часто стає причиною змішування схожих за написанням букв, пропуску окремих елементів або неправильного розміщення літер у рядку.

Не менш важливим є руховий аналізатор, який забезпечує виконання точних координованих рухів кисті та пальців. Саме він відповідає за плавність письма, силу натиску ручки, швидкість виконання рухів і точність написання букв. Якщо руховий аналізатор недостатньо розвинений, дитина швидко втомлюється, письмо стає нерівним, а почерк – малорозбірливим.

Важливу функцію виконує також мовноруховий аналізатор. Під час навчання письма молодші школярі часто промовляють звуки, склади або слова пошепки чи подумки. Таке внутрішнє мовлення допомагає координувати письмові рухи та встановлювати зв'язок між звуковою й графічною формою слова. Саме тому на початкових етапах навчання широко використовується прийом коментованого письма, коли учень одночасно виконує письмову дію та пояснює свої дії.

Не можна недооцінювати і роль слухового аналізатора. Він забезпечує правильне сприймання мовлення, розрізнення звуків рідної мови та їхнє співвіднесення із відповідними буквами. Це особливо важливо під час письма під диктовку, коли дитина повинна не лише почути слово, але й правильно визначити його звуковий склад і відтворити його графічно.

Усі аналізатори функціонують як єдина система. Саме їхня взаємодія забезпечує формування міцної графічної навички. Якщо хоча б один із компонентів цієї системи працює недостатньо ефективно, процес навчання письма значно ускладнюється.

Окремої уваги заслуговує роль дрібної моторики у формуванні графічної навички. Науковці вже давно довели, що розвиток рухів пальців рук тісно пов’язаний із розвитком мовлення та мислення дитини. Сучасні психологічні дослідження підтверджують, що недостатній розвиток моторики нерідко стає однією з причин труднощів у навчанні письма. Дитина може добре знати букви, однак не вміти достатньо точно виконувати необхідні рухи. У такому випадку

вчитель повинен і навчати написання букв, і систематично розвивати рухові навички через спеціально дібрані вправи.

Розвиток дрібної моторики

«Віршовані вправи»

Не менш важливими психічними процесами, які забезпечують успішне формування графічної навички, є увага, пам'ять і мислення. На початковому етапі навчання письма дитина повинна тривалий час підтримувати концентрацію уваги, контролювати правильність кожного руху та своєчасно помічати власні помилки. Однак увага молодших школярів ще недостатньо стійка, тому вони швидко відволікаються, що негативно впливає на якість письма. Саме тому уроки письма мають будуватися так, щоб чергувати різні види діяльності, використовувати фізкультхвилинки та вправи для розслаблення кистей рук.

Важливе значення має також пам’ять. Учень має не лише запам’ятати графічний образ кожної букви, але й утримувати в пам’яті алгоритм її написання, способи поєднання з іншими буквами та правила розташування тексту на сторінці. Поступово всі ці знання переходять із довільної пам'яті до довготривалої, що й забезпечує автоматизацію письмових рухів.

Процес письма неможливий без активної участі мислення. Під час написання слова дитина аналізує його звуковий склад, визначає послідовність букв, пригадує правила їхнього написання та контролює результат своєї діяльності. Як бачимо, навіть технічна сторона письма нерозривно пов'язана з інтелектуальною діяльністю.

Не менш важливим чинником є емоційний стан дитини. Дослідження педагогів і психологів засвідчують, що позитивні емоції підвищують працездат-

ність, полегшують засвоєння нових рухових дій і сприяють формуванню стійких навичок. Натомість страх помилитися, постійне акцентування уваги лише на недоліках письма або надмірне перевантаження можуть викликати негативне ставлення до письмової діяльності. Саме тому сучасна методика рекомендує створювати на уроках доброзичливу атмосферу, підтримувати навіть незначні успіхи дітей та формувати у них позитивну мотивацію до навчання.

Н. Сіранчук і С. Дубовик пропонують формування графічних навичок поділити на етапи:

1. Робота в зошиті без сітки:

а) без обмежень на площині (в основному проводиться робота над сприйманням форми фігури, графічного елемента; пропонується зображення різноманітних ліній окремо та в поєднанні) ;

б) з обмеженнями (обведення трафаретів, поєднання точок у фігурі, штрихування).

2. Робота в сітці зошита (письмо ліній, схожих на елементи букв):

а) у неповній (написання в основному рядку; в рядку, що доповнюється міжрядковою лінією);

б) у повній [6, 102].

Знайомство із зошитом в косу лінію.
Написання елементів букв.
3 клас

Навчання графіки охоплює два ключові завдання: засвоєння літерних відповідностей та налагодження зв’язків між різними функціональними варіантами кожної літери. Основна увага під час навчання техніки письма повинна зосереджуватися на чіткості, правильності та відповідності нормам. Дитина свідомо сприймає графічні символи та, через цілеспрямоване навчання,

вчиться переходити від вимовленого звука до його написання буквою, а звукосполучення – до буквосполучень, формуючи слова.

Процес формування навички письма охоплює три основні етапи:

Перший етап – початкове опанування письма. На цьому етапі діти вчаться розпізнавати і диференціювати зорові та рухові образи літер. Вони освоюють звукобуквений аналіз, перетворення фонеми на графему, правильно виконують графічні елементи (літери, буквосполучення), пишуть слова і речення, дотримуючись основних норм письма (ширини, висоти, нахилу тощо). Також вони отримують основні навички списування тексту, адаптуючи друковані чи рукописні тексти для відтворення на письмі.

Другий етап – грамотне й осмислене письмо. Це стадія, коли дитина вже здатна писати тексти під диктовку, використовуючи знання про звукобуквений аналіз. На цьому етапі можливе формування простих письмових висловлювань власних думок, застосування базових правил орфографії та пунктуації, освоєння різноманітного словникового запасу й створення текстів на основі прочитаної чи почутої інформації. Діти вчаться складати описи, розповіді, міркування та відрізняти різні форми писемного мовлення.

Третій етап – грамотне й усвідомлене писемне мовлення. На цьому рівні учні починають розуміти жанрові особливості та тонкощі їх використання у письмовому мовленні. Вони здатні структуровано й послідовно створювати тексти відповідно до певної тематики (наприклад, написання твору), застосовувати образні засоби мови, працювати з різноманітними словниками та правильно складати короткі повідомлення різного характеру [3, 10].

Ця поетапність є основою для ефективного формування навичок письма і забезпечує поступовий розвиток як технічної майстерності, так і глибшого осмислення процесу письмової комунікації.

2.3. Роль письма в розвитку мовної особистості

Початкова освіта відіграє важливу роль у загальному процесі навчання та розвитку особистості. Одним із пріоритетних завдань сучасної педагогіки є

пошук і впровадження нових підходів до організації освітнього процесу в початковій школі, орієнтованих на дитину, її індивідуальні потреби, інтереси, життєвий досвід та вікові особливості.

Особливе значення у системі початкової освіти має формування навичок письма. Результативність навчання письма безпосередньо впливає на рівень грамотності учнів та загальну культуру їхнього писемного мовлення.

Охайне, правильне й каліграфічне письмо – це важлива передумова успішного засвоєння орфографічних норм. Писемне мовлення як один із провідних засобів комунікації сприяє підготовці школярів до активної участі в суспільному житті та майбутній професійній діяльності.

Водночас оволодіння навичками письма – складний і тривалий процес, який нерідко супроводжується труднощами для учнів молодшого шкільного віку. Саме тому проблема формування письмових умінь залишається однією з найактуальніших у сучасній педагогічній науці та практиці. Її розв'язання потребує ґрунтовних досліджень і пошуку ефективних методик навчання.

Розвиток навичок письма в молодших школярів є невід'ємною складовою навчання рідної мови. Цей процес тісно пов'язаний із формуванням навичок читання, розвитком усного й писемного мовлення, засвоєнням правил правопису, а також із заняттями образотворчим мистецтвом, трудовим і фізичним вихованням. Формування письмових умінь охоплює багато структурних компонентів, правил і практичних навичок, опанування яких вимагає від учнів значних зусиль, часу та систематичної роботи протягом усього періоду навчання у початковій школі.

Писемне мовлення виступає однією із форм існування мови, що забезпечує фіксацію, збереження та подальше відтворення інформації. Його характерна особливість полягає у відсутності безпосереднього співрозмовника під час висловлення думки. Найчастіше писемне мовлення реалізується у формі монологу, адресованого широкому колу читачів, кількість яких заздалегідь невідома. Тому автор повинен чітко, послідовно й зрозуміло передавати свої думки, дотримуючись норм української літературної мови та правопису [3, 11].

Основними вимогами до писемного мовлення молодших школярів є грамотність, чіткість, зрозумілість і охайність письма. Вибір мовних засобів, стилістичних конструкцій та способів вираження емоцій залежить від типу мовлення і комунікативної ситуації. Так, для ділового стилю характерні стандартизовані мовні форми, використання усталених мовних конструкцій, термінології та мовленнєвого етикету.

Порівняно з усним мовленням писемне є вторинною формою мовної діяльності, оскільки виникло пізніше й ґрунтується на усному мовленні. Для передачі інформації воно використовує різноманітні графічні засоби: літери, символи, схеми, малюнки, графіки та інші знакові системи.

На відміну від усного, писемне мовлення зберігається у часі й просторі, його сприймають переважно зором. Це дає можливість багаторазово звертатися до створеного тексту, аналізувати його зміст і вдосконалювати написане. Завдяки писемності люди можуть не тільки зафіксувати сучасну інформацію, але й ознайомитися з культурною та історичною спадщиною попередніх поколінь.

Важливою одиницею писемного мовлення є текст – завершене висловлювання, що складається з речень, об'єднаних спільною темою та метою. Створюючи письмовий текст, автор має більше часу для обдумування змісту та добору мовних засобів. Саме тому писемне мовлення характеризується вищим рівнем нормативності, логічною послідовністю викладу, точністю формулювань і дотриманням норм орфографії, пунктуації та графіки. Відсутність жестів, міміки й інтонації компенсується ретельним добором мовних засобів і чіткою структурою тексту.

Для писемного мовлення характерне використання повних речень, серед яких значне місце посідають складні синтаксичні конструкції. Процес письма є складною психофізіологічною діяльністю, у якій беруть участь мовно-артикуляційний, слуховий, руховий і зоровий аналізатори. У молодшому шкільному віці ці системи ще не досягають повної зрілості, тому недостатній розвиток хоча б однієї з них може негативно впливати на формування навичок письма.

Оволодіння письмом потребує значних фізичних і психічних зусиль. Саме тому підготовка дитини до писемного мовлення має розпочинатися ще в дошкільному віці. Цей процес не обмежується засвоєнням графічних знаків, а передбачає формування власного мовленнєвого досвіду дитини. Особливого значення набуває врахування індивідуальних особливостей розвитку дітей, їхнього темпераменту, рівня пізнавальної активності та темпу засвоєння знань.

Перехід від усного до писемного мовлення вимагає від дитини вольових зусиль, уміння логічно організовувати думки та послідовно їх викладати. Саме тому писемне мовлення молодших школярів часто поступається усному за рівнем розвитку. Це пояснюється тим, що письмо не є простим перенесенням усного висловлювання на папір. Якщо усне мовлення формується на рівні речення, то письмо починається зі звуко-буквеного аналізу слова, що потребує високого рівня аналітичної діяльності.

Писемне мовлення є рефлексивною формою мовленнєвої діяльності, яка вимагає усвідомленого аналізу мовних одиниць і створення внутрішнього образу слова. Крім того, письмо виступає своєрідним внутрішнім діалогом людини із самою собою та сприяє розвитку самосвідомості.

У процесі навчання писемного мовлення необхідно враховувати рівень психологічної готовності дітей до оволодіння читанням і письмом. До її основних компонентів належать мотивація до навчання, здатність усвідомлювати й розуміти зміст прочитаного, уміння висловлювати власні думки за допомогою письмових знаків, а також сформованість знаково-символічної функції мислення.

Практичні дослідження свідчать про наявність ефективних умов підготовки шестирічних дітей до опанування писемного мовлення. Серед них важливе місце посідають створення розвивального освітнього середовища, використання сучасних методик формування навичок письма, доброзичливе ставлення до результатів діяльності дітей та застосування проблемно-пошукових завдань.

У перших і других класах труднощі засвоєння писемного мовлення часто пов’язані з недостатнім розвитком фонематичного слуху. За відсутності своєчасної корекційної роботи ці труднощі можуть посилюватися у наступних класах, оскільки зміст висловлювань дітей поступово ускладнюється.

Під час роботи над розвитком писемного мовлення молодших школярів важливо зосереджувати увагу і на виправленні мовних недоліків, і на створенні умов для вільного, емоційно комфортного вираження власних думок у письмовій формі. Саме такий підхід сприяє формуванню позитивного ставлення до письма та розвитку мовленнєвої компетентності учнів.

2.4. Графічна навичка в контексті НУШ

Перший клас є надзвичайно важливим етапом у формуванні навичок письма в молодших школярів. У зв’язку із запровадженням нового змісту освіти, оновленої структури навчання та 12-річного терміну здобуття загальної середньої освіти до школи вступають діти шестирічного віку. Хоча різниця між шести- та семирічними учнями здається незначною, їхні психологічні особливості суттєво різняться. Саме тому методику навчання письма, розроблену для семирічних дітей, не можна механічно переносити на шестиліток.

Одним із головних завдань початкового етапу навчання письма є розвиток дрібної моторики руки. Для цього широко використовуються вправи на штрихування, малювання та виконання різноманітних графічних елементів. Через ігрову діяльність і малювання дитина поступово готується до письма, розвиває окомір і вчиться правильно розташовувати елементи в рядку зошита.

Формування каліграфічного письма сприяє вихованню в учнів акуратності та відповідальності під час виконання будь-якої роботи. Чіткий і розбірливий почерк важливий як для самого школяра, так і для тих, хто читає його записи, зокрема вчителя, який щоденно перевіряє значну кількість письмових робіт. Тому дотримання гігієнічних вимог під час письма є необхідною умовою його якості. Усі письмові роботи мають бути охайними, правильними та зрозумілими. Навчаючи дітей каліграфічного письма, педагог

водночас виховує працелюбність, сумлінність, уважне ставлення до праці інших людей і формує позитивні моральні якості [3, 11].

Практичний досвід свідчить, що процес навчання письма часто має одноманітний характер, через що першокласники швидко втомлюються і втрачають інтерес до роботи. Тривале написання однакових елементів та літер не завжди стимулює розвиток творчих і розумових здібностей дитини. Водночас важливу роль відіграє емоційний стан учня, адже кожен етап оволодіння грамотою супроводжується певними труднощами. Саме тому освітній процес необхідно організовувати так, щоб дитина відчувала радість від власних досягнень і прагнула до нових успіхів.

Важливо, щоб уже з перших тижнів навчання школяр усвідомив: успіх у навчанні залежить не лише від уміння читати, але й від наполегливої праці над написанням елементарних графічних знаків – паличок, гачечків і петельок. У цей період доцільно ознайомлювати дітей із різноманітними орнаментами, візерунками та художніми зразками письма, зокрема декоративними літерами старовинних рукописів, романськими орнаментами й елементами арабської каліграфії.

Спостерігаючи за красивими візерунками і разом із учителем аналізуючи їхню будову, учні поступово усвідомлюють, що складні художні композиції створюються з простих і добре знайомих їм елементів. Це допомагає сформувати позитивне ставлення до письма, робить навчання більш цікавим і захопливим.

Один із найпоширеніших методичних прийомів у сучасній школі – обведення учнями літер, їхніх з’єднань та слів, попередньо написаних олівцем у зошитах. Така робота допомагає краще запам’ятати правильне написання букв, усвідомити власні помилки та поступово вдосконалити почерк [4, 10].

Види каліграфічних з'єднань. Вчимося писати

Для підвищення інтересу школярів до уроків письма та української мови педагоги активно використовують дидактичні ігри й різноманітні ігрові вправи. Також постійно ведеться пошук нових методів і прийомів навчання, які сприяють формуванню в учнів грамотного, каліграфічного та свідомого письма.

Робота з вивчення літер у класі організовується за таким алгоритмом:

1. Знайомство учнів із новою буквою.
2. Ліплення малої та великої літери з пластиліну.
3. Обведення пальцем літер, виготовлених із пластиліну.
4. Попередження можливих помилок під час письма та формування уявлення про неправильне написання букви.
5. Відтворення букви в повітрі під рахунок.
6. Написання літер крейдою на індивідуальних дошках (кожен учень має невелику дошку, обклеєну лінолеумом, та крейду).
7. Обведення ручкою чотирьох рядків літер, попередньо написаних олівцем у зошиті.
8. Самостійне написання літер у зошиті упродовж двох-трьох рядків.

Такий підхід забезпечує поступове формування навичок правильного написання літер і сприяє їх кращому засвоєнню.

2.5. Характеристика рукописного шрифту для навчання письма шестирічних першокласників

Навчання письма є одним із найважливіших напрямів початкової освіти. Від того, наскільки правильно сформовані графічні навички в першокласників,

залежить успішність їхнього подальшого навчання. Особливе значення має рукописний шрифт, який використовується під час навчання шестирічних дітей письма. Він повинен відповідати віковим і психофізіологічним особливостям учнів, сприяти розвитку дрібної моторики, координації рухів руки та формуванню каліграфічного письма.

Рукописний шрифт – це система графічних знаків, призначена для письмового відтворення мовлення. У початковій школі застосовується спеціальний навчальний рукописний шрифт, який характеризується простотою написання, чіткістю форм та зручністю поєднання літер між собою [4, 32].

Навчальний шрифт для першокласників створюється з урахуванням анатомо-фізіологічних особливостей дітей шестирічного віку. Він допомагає виробляти правильні рухові навички та забезпечує поступовий перехід до швидкого і розбірливого письма.

Рукописний шрифт для навчання шестирічних першокласників має такі особливості:

1. Нахил літер. Більшість літер пишуться з невеликим нахилом праворуч, що сприяє природності рухів руки під час письма.

2. Пропорційність елементів. Усі літери мають визначені розміри та співвідношення висоти й ширини. Це допомагає учням дотримуватися однаковості написання.

3. Плавність ліній. Літери складаються переважно з округлих і плавних елементів, що полегшує їхнє написання та зменшує напруження руки.

4. Безвідривне письмо. Більшість літер поєднуються між собою без відриву ручки від паперу, що сприяє формуванню швидкого письма.

5. Чіткість і розбірливість. Кожна літера має характерні ознаки, які допомагають легко відрізняти її від інших.

6. Уніфікованість елементів. Багато літер складаються зі схожих графічних елементів, завдяки чому діти швидше засвоюють техніку письма [8, 54].

Ефективний рукописний шрифт повинен відповідати таким вимогам:

– бути простим для засвоєння;
– забезпечувати зручність написання;
– сприяти розвитку координації рухів;
– формувати навички охайного письма;
– відповідати санітарно-гігієнічним нормам;
– не викликати надмірної втоми в учнів.

Під час навчання письма важливо звертати увагу на правильну посадку учнів, розташування зошита і ручки, а також дотримання однакового нахилу літер.

Навчальний рукописний шрифт виконує не лише графічну, але й розвивальну функцію. Письмо сприяє розвитку уваги, пам'яті, мислення, просторового орієнтування та дрібної моторики. Правильно сформовані навички письма допомагають учням зосереджуватися на змісті навчальної діяльності, а не на технічних труднощах написання літер. Окрім того, каліграфічне письмо виховує акуратність, посидючість, дисциплінованість і відповідальне ставлення до навчання.

Отже, рукописний шрифт для навчання письма шестирічних першокласників є спеціально розробленою системою графічних знаків, що враховує вікові особливості дітей молодшого шкільного віку. Його основні характеристиками – це простота, чіткість, плавність ліній, пропорційність та можливість безвідривного письма. Використання такого шрифту сприяє формуванню правильних графічних навичок, розвитку дрібної моторики та успішному оволодінню письмом у початковій школі.

Майстер-клас з сучасної каліграфії
від Вероніки Чебаник

Питання для самоконтролю

1. Що таке графічна навичка?
2. Які основні компоненти графічної навички?
3. Чому формування графічної навички важливе під час навчання письма?
4. Що вивчає психолінгвістика у контексті письма?
5. Що означає поняття «*дидактичне явище*»?
6. Які психічні процеси беруть участь у формуванні графічної навички?
7. Як пов’язані мовлення і письмо?
8. Які етапи формування графічної навички можна виділити?
9. Які труднощі можуть виникати під час навчання письма в дітей 6–7 і 8–9 років?
10. Яку роль відіграє моторика руки у формуванні письма?
11. У чому полягає психолінгвістична сутність письма?
12. Як графічна навичка пов’язана з мовленнєвою діяльністю?
13. Які методи і прийоми використовують для формування графічної навички?
14. Як індивідуальні особливості учнів впливають на формування письма?
15. Які педагогічні умови сприяють ефективному розвитку графічних навичок?
16. Поясніть взаємозв’язок між мисленням, мовленням і письмом.
17. Проаналізуйте графічну навичку як складну психофізіологічну дію.
18. Порівняйте психолінгвістичний і дидактичний підходи до навчання письма.
19. Як сучасні технології впливають на формування графічної навички?
20. Запропонуйте власні способи вдосконалення навчання письма в початковій школі.

Практичні завдання

I. Репродуктивний рівень

(відтворення теоретичних знань)

1. Розкрийте зміст поняття *«графічна навичка»*. Назвіть її основні ознаки.

2. Доповніть схему компонентів графічної навички: *зоровий* → _____ → *мовленнєвий* → _____.

3. Визначте, який психічний процес описано:

- *«Здатність запам'ятовувати написання букв»* – _____.
- *«Координація рухів руки під час письма»* – _____.
- *«Розпізнавання графічних образів букв»* – _____.

II. Аналітичний рівень

(аналіз, класифікація, порівняння педагогічних явищ)

4. Доберіть приклади вправ для:

- *розвитку дрібної моторики;*
- *розвитку зорового сприймання;*
- *розвитку просторової орієнтації;*
- *формування графічних умінь.*

Поясніть, яку функцію виконує кожна група вправ.

5. Порівняйте механічне списування й усвідомлене письмо. Результати оформіть у таблиці:

Критерії	**Механічне списування**	**Усвідомлене письмо**
Мета		
Переваги		
Недоліки		
Доцільність використання		

6. Проаналізуйте роль кожного компонента графічної навички (*зорового, моторного, мовленнєвого* та *когнітивного*) у процесі навчання письма. Які труднощі можуть виникнути в разі недостатнього розвитку одного з них?

III. Творчий рівень

(конструювання методичних матеріалів та педагогічних ситуацій)

7. Розробіть дві-три вправи для розвитку дрібної моторики молодших школярів. Визначте їхню мету, обладнання й очікуваний результат.

8. Складіть фрагмент уроку (5–7 хвилин), спрямований на формування графічної навички. Передбачте:

- *мету;*
- *види діяльності учнів;*
- *методи й прийоми роботи;*
- *коротке підбиття підсумків.*

9. Складіть орієнтовний тижневий план вправ для формування графічної навички учнів 1-го або 2-го класу. Обґрунтуйте послідовність запропонованих вправ.

IV. Дослідницький рівень

(формування професійної та дослідницької компетентності майбутнього педагога)

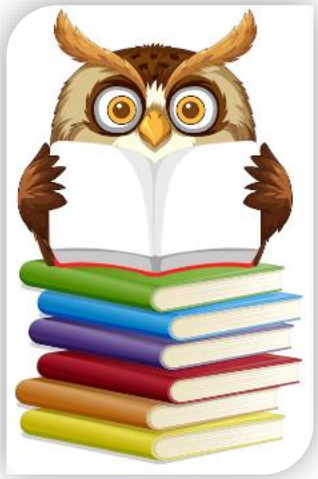
10. Запропонуйте критерії та способи діагностики рівня сформованості графічної навички в учнів 2 класу. Розробіть чек-лист або карту педагогічного спостереження.

11. Проаналізуйте сучасні наукові публікації щодо розвитку графічної навички молодших школярів. Визначте три найважливіші педагогічні умови її ефективного формування та обґрунтуйте власну позицію.

12. Розробіть авторську систему вправ або дидактичних ігор для формування графічної навички, врахуйте:

- *психолінгвістичні особливості молодших школярів;*
- *вікові можливості учнів;*
- *принципи компетентнісного навчання;*
- *вимоги Концепції Нової української школи.*

Підготуйте коротку презентацію або методичний коментар, у якому схарактеризуйте розроблену системи вправ і особливості її використання.

Список використаних джерел

1. *Ілюхіна В.О.* Письмо з «секретом» (з досвіду роботи з формування каліграфічного письма учнів): Нова школа, 1994. 48 с.
2. *Кубинський М.* Формування навичок письма – одна з основних проблем початкової школи. Початкова школа. 2006. № 5. С. 10–13.
3. *Лебедєва І.* Формування навичок каліграфічно правильного письма. Початкова школа. 2000. № 3. С. 10–11.
4. *Методика навчання каліграфічного письма в початковій школі : навчальний посібник для студентів денної та заочної форм навчання педагогічних закладів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта* / упорядник Н. О. Янко. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2021. 92 с.
5. *Цепова І.* Ознайомлення першокласників із сіткою та елементами букв засобами художньозорових образів та матеріали прописів з калькою. Початкова школа. 2006. № 5. С. 14–16.
6. *Цепова І. В.* Готуємося до уроків навчання грамоти (письмо). Харків : Веста : Вид-во «Ранок», 2008. 160 с.

«Розум дитини – це не посудина, яку потрібно наповнити, а смолоскип, який треба запалити»
Плутарх

План

3.1. Психолого-педагогічні, психофізіологічні, гігієнічні основи формування каліграфічного письма.

3.2. Вікові особливості розвитку учнів 6–10 років.

3.3. Підготовка дитини до навчання письма і критерії готовності руки до письма.

3.4. Розвиток просторових уявлень молодших школярів і типові помилки під час письма.

3.5. Історія виникнення методів формування каліграфічного письма та сучасні методи навчання каліграфії.

3.6. Методичні прийоми навчання чистописання в початковій школі (моторні та сенсорні компоненти, інтеграція письмових вправ із малюванням і аплікаціями, значення розвитку руки дитини).

Питання для самоконтролю.

Практичні завдання.

Список використаних джерел.

3.1. Психолого-педагогічні, психофізіологічні, гігієнічні основи формування каліграфічного письма

Від моменту виникнення письмо стало важливим інструментом для людства і залишається унікальним засобом спілкування та збереження культурної спадщини. З його появою людство отримало можливість не тільки передавати інформацію у просторі, але й фіксувати її в часі, а це сприяло формуванню історичної пам'яті як на загальносвітовому рівні, так і в межах окремих країн.

Усі аспекти діяльності людини так чи так пов'язані з письмом, яке потребує вміння логічно й послідовно викладати думки. Орфографічно грамотне, каліграфічне письмо з розбірливим почерком значно підвищує ефективність в освітній, суспільній і професійній діяльності.

У наукових дослідженнях, присвячених психології, психофізіології, психолінгвістиці, лінгводидактиці та мовознавству, писемне мовлення трактується як форма вербального спілкування, що реалізується через систему графічних знаків (символів). При цьому воно розглядається одним із видів мовленнєвої діяльності, наділеним усіма характерними для будь-якої діяльності особливостями, структурними елементами та механізмами.

Л. Виготський підкреслював, що унікальність письмового мовлення полягає у його здатності функціонувати за відсутності безпосереднього співрозмовника. Воно дає змогу глибше розкрити зміст повідомлення, оскільки формується під впливом особливих мотиваційних чинників. Окрім того, письмове мовлення характеризується вищим рівнем довільності й усвідомленості порівняно з усним чи внутрішнім мовленням.

Усна та писемна форми мовлення істотно різняться за рівнем їхнього опанування школярами: нерідко учень, який майстерно спілкується усно, припускається помилок під час письма. Це пов'язано з тим, що письмо – це значно складніша форма мовленнєвої діяльності в порівнянні з іншими її проявами. Складність письма полягає не лише в необхідності активізувати всі механізми усного та внутрішнього мовлення, оволодіти графічними вміннями й

правилами орфографії, воно також вимагає чіткого й зрозумілого викладення думок. Учневі потрібно визначити головну ідею тексту, підібрати ключові смислові акценти, сформулювати їх, запам'ятати і грамотно розташувати в межах написаного. Школяр повинен уникати повторення ідей, але й не пропускати жодної важливої думки, вміти логічно пов'язувати нові тези з попередніми, а також бути готовим до редагування, вдосконалення й доопрацювання тексту. Саме тому писемне мовлення, відмінне від усного і, за твердженням Л. Виготського, є «алгеброю мовлення» – найбільш складною і вимогливою формою усвідомленої та організованої мовленнєвої діяльності.

А, скажімо, М. Вашуленко наголошує: «Навчання грамоти передбачає формування в учнів елементарних навичок читання і письма. Для шестирічних першокласників цей процес триває протягом цілого навчального року, що пов'язано з їхніми психологічними, фізичними і фізіологічними особливостями. Ці особливості шестирічних дітей, порівняно із семирічними, потребують внесення корективів у методику навчання грамоти, яка протягом кількох десятиріч залишалася в наших школах без істотних змін» [12, 33].

Людська діяльність у будь-якій сфері нерозривно пов'язана з письмовою комунікацією, що потребує вміння послідовно й логічно висловлювати думки в письмовій формі з використанням акуратного та каліграфічного почерку. Орфографічна правильність, швидкість і каліграфічність письма мають значний вплив на ефективність виконання завдань у процесі освітньої, громадської чи суспільно-політичної діяльності.

«Основним періодом опанування мови в першому класі є навчання грамоти, мета якого – навчити дітей читати і писати, розвивати усне та писемне мовлення. Письмо – це знакова система закріплення мовлення. Письмо вважається складним видом мовленнєвої діяльності, оскільки писемне мовлення потребує для свого мінімального розвитку високого ступеня абстракції. Воно складається з багатьох структурних компонентів, правил і вмінь, оволодіння якими – складний і довготривалий процес для учнів. Основні групи навичок (*технічні, гігієнічні, графічні, орфографічні*)», – зазначає

М. Вашуленко [12, 135]. Формує графічну навичку молодших школярів учитель початкових класів. Оволодіння цією навичкою – основа гарного почерку і грамотного письма.

Одним з основних завдань уроків української мови в початковій школі є формування в учнів міцної навички красиво, чітко, каліграфічно та грамотно писати. Порівняно з процесом навчання читання, оволодіння каліграфічним письмом є складнішим і тривалішим. Навчитися читати правильно, швидко й усвідомлено дітям зазвичай вдається простіше і швидше. Натомість розвиток графічної навички потребує від шестирічного першокласника інтелектуальної та фізичної активності. У цьому віці школярі витрачають чимало енергії, докладають зусиль і швидко втомлюються через тривале напруження м'язів пальців, що спричиняє значне навантаження на кисть і руку в цілому.

«Методика каліграфії, – зазначають С. Луців і С. Гірняк, – передбачає: навчання першокласників писати елементи букв; формування умінь писати малі та великі літери абетки й удосконалення умінь поєднувати букви у склади, буквосполучення, слова; вдосконалення навичок письма шляхом організації та систематичного проведення під час уроків української мови (зокрема в 2–4 класах) каліграфічних хвилинок» [9, 4].

У посібнику «Урок у початкових класах» О. Савченко зауважує: «Навчання писати шестирічних першокласників має здійснюватися з урахуванням вікових, фізіологічних можливостей дітей, їхніх психологічних особливостей, зокрема: *слабкий розвиток дрібних м'язів руки, недостатня координація рухів під час письма, низька опірність при тривалому напруженні, повільний темп, недостатня сформованість оптичного сприйняття графічного образу, недосконалість механізмів внутрішнього планування рухів і дій, перцептивного синтезу*» [16, 23].

Отже, формування графічної навички – це складний процес, оскільки «навчання учнів першого класу писати передбачає врахування вікових, фізіологічних і психологічних особливостей молодших школярів, як-от: *розвиток дрібних м'язів рук, координацію рухів під час письма, опірність організму під*

час тривалого напруження, темп письма (повільний чи швидкий), сформованість візуального (оптичного) сприйняття графічного образу, розвиненість механізмів внутрішньої координації рухів і дій. Процес навчання письма передбачає, що першокласникам доведеться здійснювати окремі дії й операції мовного характеру, зокрема: *аналіз звукового складу слова (тобто учні повинні вміти встановити послідовність звуків у структурі слова), уточнення фонемного складу слів, а також формування умінь розмежовувати (відрізняти) звуки близькі за звучанням, розрізняти відтінки* тощо» [9, 5].

Навичка письма – це психомоторна дія, складний нейрофізіологічний процес, що передбачає створення у корі головного мозку дитини специфічних нервових зв'язків й умовних рефлексів. Цей процес сприяє вибудовуванню асоціативних зв'язків між сприйняттям звукового оформлення мовлення та відповідними графічними символами, такими як слово, склад чи буква, зафіксованими у письмовій формі. Відповідна реакція на певний символ-ознаку також вимагає дотримання комплексу правил: правильного сидіння за партою відповідно до гігієнічних норм, правильного розташування зошита, схоплення ручки та переходу до виконання завдання згідно з поданим зразком.

Окреслюючи психологічні основи формування каліграфічного письма, необхідно зауважити, що воно безпосередньо пов'язане з розвитком:

– сприймання (зорового й просторового) – дитина повинна розрізняти форму літер, їхні пропорції;

– уваги – забезпечує точність відтворення графічних елементів;

– пам'яті (зорової, моторної) – сприяє запам'ятовуванню рухів руки;

– мислення – допомагає усвідомити структуру літери;

– мовлення – формує зв'язок між звуком і графічним образом.

Водночас каліграфічне письмо ґрунтується на:

– розвитку дрібної моторики руки;

– координації рухів (око – рука);

– формуванні графомоторних навичок.

Недостатній розвиток цих компонентів може призводити до труднощів письма (дисграфії).

Процес написання букв, складів і слів безпосередньо пов'язаний із фізичним розвитком учня, підготовленістю руки до письмових дій і загальною психологічною готовністю дитини до навчання. Особливо важливо враховувати, що в багатьох шестирічних першокласників моторика руки, зокрема пальців, може бути ще недостатньо розвиненою. Це може спричинити труднощі у виконанні письмових завдань та вплинути на якість написання букв і слів.

Отже, можна зробити висновок, що оволодіння письмом – це багатокомпонентне вмінням, яке потребує поступового формування. Цьому сприяє виконання спеціальних вправ, які дають змогу автоматизувати навичку письма, водночас педагогам необхідно уникати надмірно швидкого темпу засвоєння нових елементів письма під час уроків навчання грамоти в 1 класі. Необхідно також утримуватися від прагнення до уніфікації графічних навичок серед усіх учнів, оскільки розвиток кожної дитини відбувається в індивідуальному ритмі та потребує урахування її фізичних і розумових можливостей.

З позицій **психофізіології** усне мовлення та письмо мають низку суттєвих відмінностей, на які звертали увагу вчені-психологи, зокрема й Л. Виготський. Усне мовлення ґрунтується на взаємодії мовленнєво-рухового й акустичного аналізаторів, що забезпечують породження й сприймання звукового потоку в реальному часі, характеризується ситуативністю, спонтанністю та опорою на інтонаційні й невербальні засоби.

Письмо, на відміну від усного мовлення, є складнішим психофізіологічним утворенням, яке визначають як «зорово-слухомоторне». Воно передбачає інтеграцію кількох аналізаторних систем – зорової, слухової, мовленнєво-рухової та кінестетичної – і функціонує як графічне відображення усного мовлення. У процесі письма звукова структура мовлення кодується й передається за допомогою умовних графічних символів – літер. Унаслідок

цього відбувається трансформація часової (лінійної) послідовності звуків у просторово організовану систему графічних знаків.

На відміну від усного мовлення, письмо – це більш усвідомлена, довільна й опосередкована діяльність, що вимагає високого рівня розвитку:

- мовного аналізу й синтезу;
- фонематичного слуху;
- зорово-просторових уявлень;
- довільної уваги та пам'яті;
- моторного програмування та контролю.

Психофізіологічна структура процесу письма багаторівнева і охоплює такі компоненти (рівні):

1. **Сенсорний рівень**, що передбачає участь:

- зорових процесів (розпізнавання графічних образів, контроль написання);
- слухових процесів (співвіднесення звуків із літерами);
- кінестетичних відчуттів (відчуття руху руки під час письма).

2. **Перцептивно-аналітичний рівень**, на якому здійснюється:

- аналіз звукової структури слова;
- встановлення відповідності між фонемами і графемами;
- формування внутрішнього образу слова.

3. **Моторний рівень**, який охоплює:

- програмування рухів руки;
- реалізацію графічних дій;
- автоматизацію написання літер і їх з'єднань.

4. **Регуляторний рівень**, що передбачає:

- контроль і самоконтроль правильності написання;
- корекцію помилок;
- узгодження темпу й ритму письма.

Особливу роль у формуванні письма відіграють вищі психічні функції, які мають соціальне походження і формуються в процесі навчання. Саме тому письмо не виникає спонтанно, а є результатом цілеспрямованого педагогічного впливу.

З **нейропсихологічної** погляду письмо забезпечується узгодженою роботою кількох функціональних блоків мозку, як-от:

– блоку регуляції тонусу і активності;

– блоку прийому, переробки й збереження інформації;

– блоку програмування, регуляції та контролю діяльності.

Порушення будь-якого з цих компонентів може призводити до специфічних труднощів письма (дисграфії), що проявляються у вигляді замін, пропусків, спотворень літер або порушення графічної організації письма.

Письмо – це складна інтегративна діяльність, що поєднує мовні, когнітивні та моторні компоненти й потребує сформованості цілісної системи психофізіологічних механізмів. Оволодіння письмом – важливий етап психічного розвитку дитини та основа подальшої освітньої діяльності.

Отже, письмо необхідно розглядати як навичку, яка має психомоторний характер. Формування графічної навички схоже за багатьма етапами й принципами з оволодінням усним мовленням, але при цьому базується на індивідуальних психологічних і сенсомоторних особливостях дитини. Письмо визначають як «вид мовленнєвої діяльності» або ж «процес кодування слів і текстів за допомогою графічних знаків».

Проблема формування графічних навичок має міждисциплінарний характер та охоплює педагогічні, методичні й психологічні аспекти, а також пов'язана із розумінням закономірностей як чуттєвого, так і логічного пізнання. Ці питання посідають ключове місце в методиці навчання грамоті.

Гігієнічні основи формування каліграфічного письма – це сукупність вимог до організації робочого місця, режиму письмової діяльності та фізіологічно коректних умов, які забезпечують збереження здоров’я дитини і формування правильної графомоторної навички.

Дотримання гігієнічних норм дає змогу:

– запобігати перевтомі, порушенням зору й опорно-рухового апарату;
– сприяти формуванню правильної постави;
– забезпечувати точність і плавність рухів руки;
– підвищувати ефективність оволодіння каліграфічним письмом.

Недотримання цих вимог може призводити до швидкої втомлюваності, напруження м'язів, зниження якості письма та навіть до функціональних порушень.

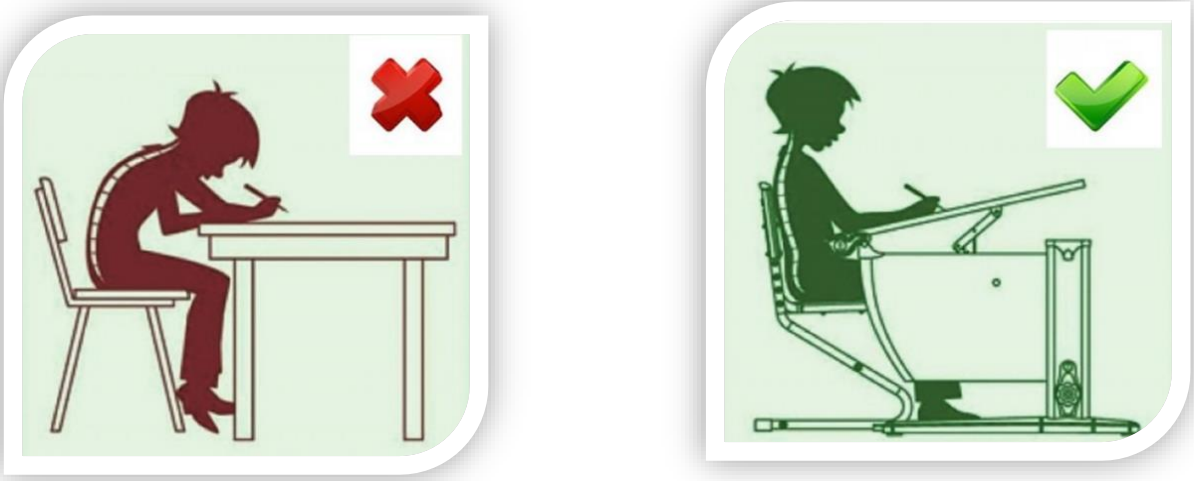
Важлива й **правильна організація робочого місця**, зокрема стіл і стілець повинні відповідати зросту дитини; ноги мають стояти на підлозі або підставці; відстань від очей до зошита – приблизно 30–35 см. Світло має падати зліва (для правші) і справа (для шульги). Освітлення повинно бути достатнім, рівномірним, без різких тіней. Бажано поєднання природного і штучного освітлення.

Під час виконання письмових завдань школярі повинні дотримуватись **правильної постави**, яка забезпечує комфорт, запобігає хворобам хребта і сприяє збереженню здоров'я органів дихання та зору. Учень має сидіти рівно, уникати спирання грудьми на парту. Відстань між грудьми та краєм стола має відповідати ширині долоні дитини (близько 3–5 см). Це необхідно для забезпечення вільного дихання, нормального кровообігу, правильного розвитку грудної клітки і запобігання можливим захворюванням легень.

Розташування плечей повинно відповідати горизонтальному рівню, адже будь-яке порушення пози тулуба може стати причиною проблем із хребтом. Голова має бути трохи нахиленою вперед так, щоб учень легко міг читати написане. Оптимальна відстань від очей до парти – 30–35 см. Її можна перевірити так: опертися ліктем на парту і торкнутися кінчиками пальців вуха. Дотримання такого положення під час письма допомагає уникнути короткозорості, розвивати окомір і поліпшувати зоровий контроль за написаним текстом.

Руки треба розташовувати на парті так, щоб лікті трохи виступали за її край (1–2 см), утримуючи передпліччя під кутом приблизно 45° до поверхні стола. Особливу увагу варто звернути на праву руку (для тих, хто пишуть

правою рукою): лікоть не повинен звисати з парти. Вільною рукою потрібно притримувати зошит і пересувати його за необхідності. Для стійкої пози під час письма ноги повинні бути зігнутими під прямим кутом у колінах і рівно стояти на підлозі або підніжці. Ступні можна розташовувати паралельно або одну ногу трішки висунути вперед.

Важливо! Правильна постава можлива тільки за умови, що висота парти відповідає зросту учня. Учитель обов'язково повинен ураховувати цей фактор під час розсаджування школярів у класі. Крім того, потрібно брати до уваги й стан зору школярів.

[Згенеровано з допомогою **Gemini**]

Отже, **базові правила**:

– спина пряма, злегка нахилена вперед;

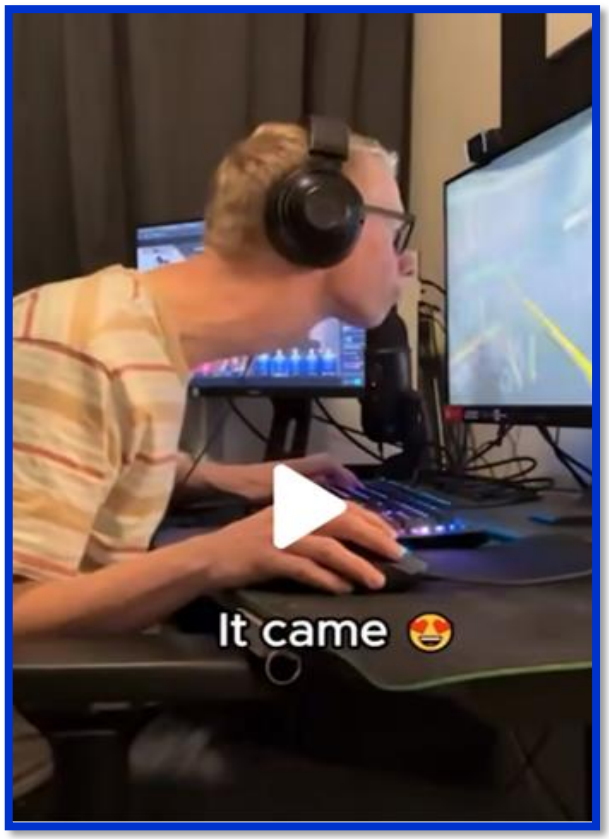
– плечі розслаблені, на одному рівні;

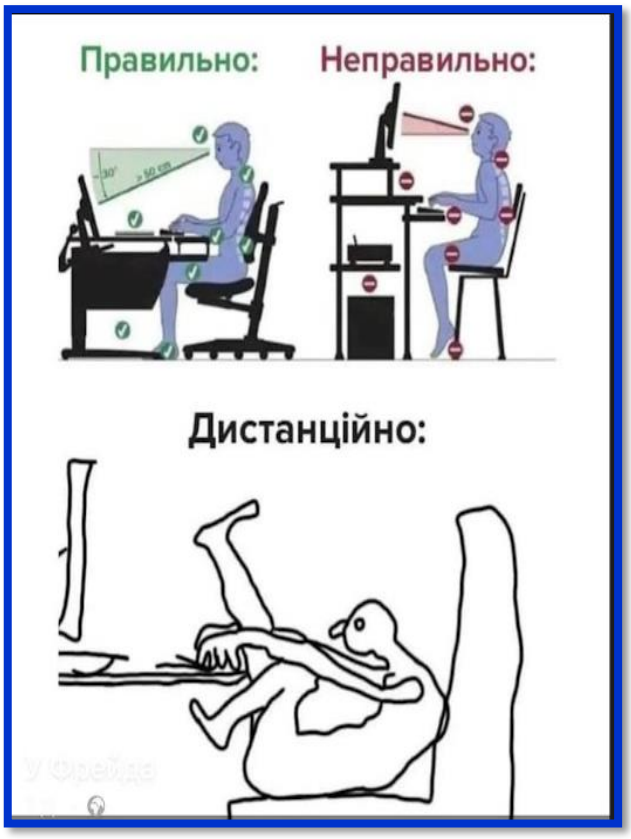
– голова трохи нахилена;

– лікті знаходяться на столі;

– зошит розміщений під кутом (для правші – нахил ліворуч, для лівші – праворуч).

Формування правильної постави важливе для профілактики викривлення хребта та перевантаження м’язів.

ПОСМІХНІТЬСЯ ☺)

Правильний захват ручки надзвичайно важливий для комфортного письма і формування гарного почерку. Ручку потрібно тримати трьома пальцями: *великим, вказівним* і *середнім* на відстані 15–20 мм від кінчика кульки, що дає змогу легко контролювати процес письма. Для забезпечення зручності пальці повинні залишатися злегка зігнутими і перебувати в

розслабленому стані. Надмірного тиску на ручку потрібно уникати, оскільки це може спричинити швидку втому м'язів кисті. Великий палець розташовується ліворуч, середній – праворуч, а вказівний – лежить зверху, без надмірного напруження чи вигинання. Безіменний і мізинець повинні бути трохи зігнуті в бік долоні, виконуючи роль опори для кисті й злегка торкаючись паперу, ковзаючи по ньому. Між ребром долоні та робочою поверхнею має залишатися невеликий просвіт. На початку рядка верхній кінець ручки повинен бути спрямований до правого плеча, а під час письма – поступово відхилятися вліво. У момент завершення рядка він розташовується навпроти середини грудей.

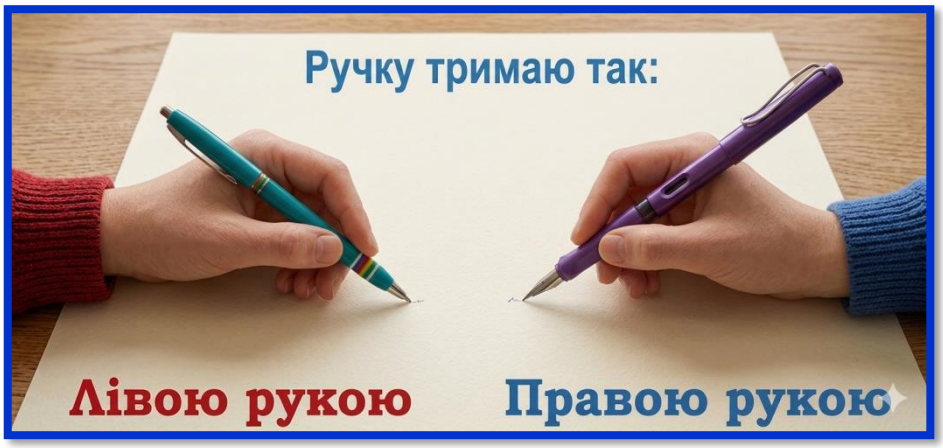
Перевірити правильність положення ручки в руці можна піднявши вказівний палець. Ручка повинна залишатися зафіксованою між великим і середнім пальцями, зберігаючи своє положення та не ковзаючи чи випадаючи з руки.

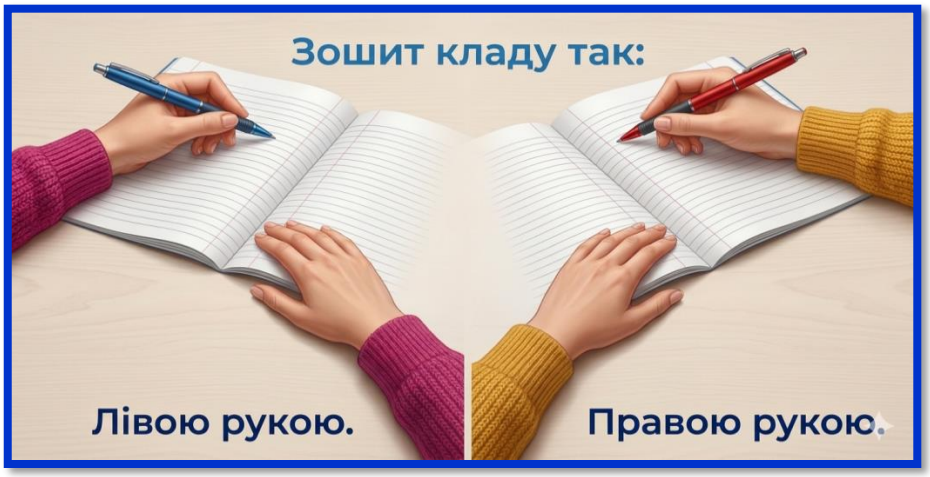

Тренажер-тримач (ручки, олівця) для письма

Дотримання зазначених рекомендацій допоможе учням підтримувати правильну поставу, запобігати стомленню та збереженню здоров'я під час виконання письмових завдань.

[Згенеровано з допомогою Gemini].

Зіскануй мене

Як правильно тримати ручку.

Батьківські університети

Отож **базові правила**:

– ручка треба тримати трьома пальцями (*великим, вказівним* і *середнім*);

– відстань від кінчика ручки до пальців – 1,5–2 см;

– рухи повинні бути вільними, без надмірного напруження;

– рухи здійснюються пальцями і частково кистю;

– не допускається надмірне напруження руки;

– важливе формування плавності та ритмічності письма;

– ручка має бути зручною, легкою, відповідного розміру;

– папір – якісний, не надто глянцевий;

– зошити – чітко розлінієні;

– чорнило не повинно розтікатися або вимагати сильного натиску;

– тривалість безперервного письма в молодших класах – 5–10 хвилин;

– обов'язкові фізкультхвилинки;

– чергування письма з іншими видами діяльності;

– вправи для розслаблення рук і очей.

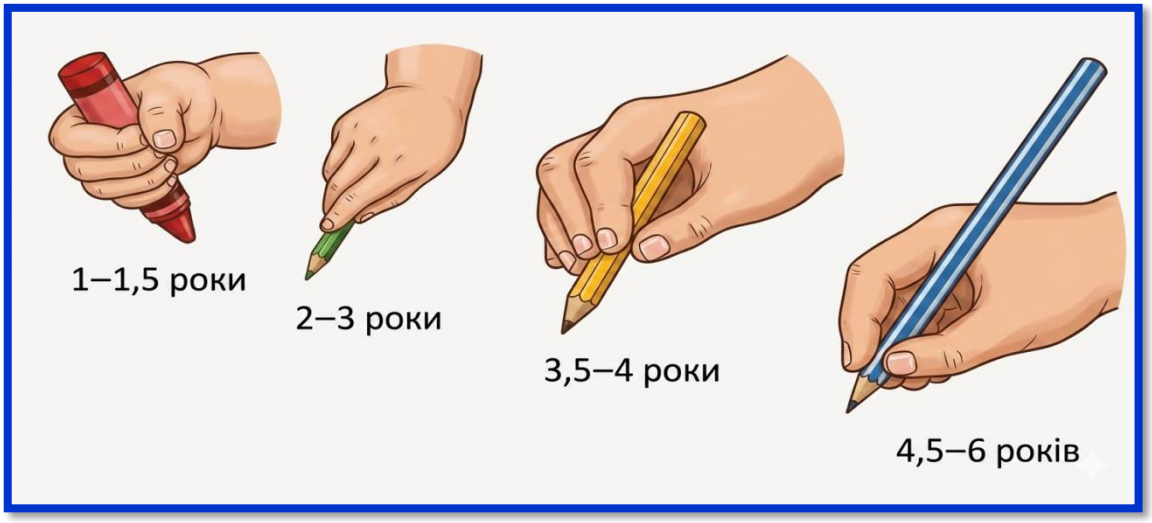
Типові помилками при триманні ручки:

– надмірне зближення кінчиків пальців та їхнє перенапруження;

– тримання ручки за кінець ускладнює плавність руху руки й негативно впливає на якість письма;

– використання надто витягнутих пальців, через що почерк стає менш чітким;

– напружене притискання ручки вказівним пальцем та його надмірне прогинання.

Хват олівця дитиною віком 1–6 років

З метою профілактика втоми та збереження здоров'я молодших школярів важливо на уроках регулярно і системно:

– виконувати вправи для розвитку дрібної моторики;
– проводити пальчикову гімнастику;
– використовувати вправи для очей;
– слідкувати за темпом письма (уникати перевантаження).

Гігієнічні основи формування каліграфічного письма – це невід'ємна частина освітнього процесу. Вони забезпечують якість письма, а також збереження фізичного здоров'я дитини, створюють оптимальні умови для розвитку графомоторних навичок і загальної культури письмової діяльності.

У межах проведеного аналізу пропонуємо методичні правила-рекомендації, які допоможуть, особливо педагогові-початківцю, грамотно організувати графічні навички, щоб навчання письма стало для учнів легким, не викликало труднощів і дискомфорту (див. Додаток 1).

Цікаві факти!

У минулому інструменти для письма були досить примітивними, адже слугували для нанесення малюнків на камінні чи на листках пальми. У Вавилоні писали гострою палицею на глині, в Африці використовували папірус, у Стародавньому Римі – на вощеній дощечці, а в Африці використовували папірус. Слов'яни письмові тексти створювали на пергаменті, виготовленому з обробленої шкіри молодих телят або ягнят. Проте значний прорив у письмовій культурі стався у II ст. в Китаї – саме тоді Цай Лунь розробив спосіб виготовлення паперу й заснував першу у світі паперову фабрику. З появою паперу виникла потреба у більш практичних інструментах для письма. Перша ручка з металевим наконечником була виготовлена 1822 р. Джоном Мітчелом із Бірмінгема і стала популярним засобом для письма. У 1827 р. румунський винахідник Петраков Поенару

запатентував автоматичну перову ручку, яку згодом (1884 р.) удосконалив Льюїс Уотерман. І тільки 1889 року Джордж Паркер суттєво вдосконалив перові авторучки та заснував компанію Parker Pen.

У середині XIX ст. Джон Дж. Грім запатентував кулькову ручку, а 1938 р. угорський художник, скульптор і журналіст Лазло Біро разом зі своїм братом-хіміком створили таку конструкцію ручки, в якій чорнило подавалося під тиском поршня. У 1945 р. підприємець Марсель Бік викупив патент у Біро і заснував компанію ***BIC****. Їхня легендарна прозора ручка* ***BIC Cristal*** *стала настільки масовою, що закріпила це ім'я у свідомості мільйонів.*

Еволюція знарядь для письма

Згодом в Австрії удосконалили цю технологію, замінивши рідке чорнило спеціальною пастою, яка швидко висихала на повітрі. Так з'явилася кулькова ручка, яка залишається незамінним атрибутом письма в сучасному світі. Сучасний фломастер створив Юкіо Хорі, який згодом трансформувався в маркер, що писав на різних поверхнях.

Проблема гарного і розбірливого почерку стала нині надзвичайно актуальною та перетворилася на одну з наболілих тем сучасної школи. Виникає запитання: з чим це може бути пов'язано? Одна з головних причин – активне проникнення комп'ютерних технологій у всі сфери нашого життя, включно з освітою. Клавіатура поступово витіснила з ужитку ручку й олівець, особливо серед дітей.

3.2. Вікові особливості розвитку учнів 6–10 років

«Молодший шкільний вік називають вершиною дитинства. Цей віковий період з'явився із запровадженням обов'язкового шкільного навчання. Хронологічна межа початку молодшого шкільного віку в Україні становить 6–7 років. В окремих країнах навчання починається з 5 років (Велика Британія, Ізраїль). Триває до 10–11 р.», – зазначають П. Сахно і Н. Теслик [2, 110].

У названий період відбувається функціональне вдосконалення мозку, зростає значення другої сигнальної системи (мова набуває того ж значення, що і для дорослого), активно формуються довільні психічні процеси (увага, пам'ять, сприйняття, мислення), відбувається розвиток саморегуляції, становлення внутрішнього плану дій і рефлексії.

Фізичний розвиток дітей шести-десяти років характеризується поступовим зростанням організму, зміцненням опорно-рухового апарату, розвитком м'язової системи і вдосконаленням координації рухів. Особливо інтенсивно розвивається дрібна моторика, що безпосередньо впливає на формування навичок письма. «Молодші школярі емоційно збудливі, характеризуються різким падінням працездатності через 20–25 хвилин уроку і після 2 уроку» [2, 111].

Когнітивний розвиток. Відповідно до теорії когнітивного розвитку Ж. Піаже[10], діти цього віку перебувають на стадії конкретних операцій, для якої характерне формування логічного мислення на основі конкретного матеріалу.

Основні особливості когнітивного розвитку:

- розвиток операцій аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення;
- здатність до класифікації та серіації[11];

[10]**Жан Піаже** (*фр. Jean Piaget*; 9 серпня 1896, Невшатель, Швейцарія – 16 вересня 1980, Женева, Швейцарія) – швейцарський психолог і філософ, відомий дослідженнями психіки. Учений запропонував теорію когнітивного розвитку в навчанні, яка зараз названа на його честь. Вивчав якісну специфіку дитячого мислення. Розробив напрям досліджень, що отримав назву «генетична епістемологія».

[11]**Серіація** – це розумова операція та процес впорядкування предметів або понять у зростаючому чи спадному порядку за певною ознакою (розмір, довжина, колір, інтенсивність). Вона допомагає встановлювати зв'язки між елементами, де кожен наступний елемент більший/менший за попередній.

– формування причиново-наслідкового мислення;
– перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення;
– розвиток довільної уваги та пам'яті.

Мислення молодших школярів залишається конкретним, тому навчання має спиратися на наочність і практичний досвід.

Мовленнєвий розвиток. У молодшому шкільному віці відбувається інтенсивний розвиток мовлення. Збагачується словниковий запас, удосконалюється граматична структура мовлення, формується зв'язне усне та писемне мовлення. Оволодіння читанням і письмом стає ключовим досягненням цього вікового періоду. Водночас можуть виникати труднощі у звуковимові, побудові складних синтаксичних конструкцій, що потребує цілеспрямованої педагогічної та логопедичної підтримки. Г. Костюк особливо акцентував значимість появи читання «про себе» [1].

Емоційно-вольовий розвиток. Емоційна сфера дітей шести-десяти років суттєво змінюється з огляду на зміни в способі життя (джерелом емоційних переживань стають навчання, гра, спілкування), водночас діти особливо чутливо реагують на ставлення / оцінку дорослих (думка вчителя, його коментарі та зауваги впливають на самооцінку дитини). Поступово формується довільна поведінка, зокрема діти навчаються керувати своїми емоціями, контролювати дії, підпорядковувати їх правилам і вимогам освітньої діяльності. З огляду на це П. Сахно і Н. Теслик наголошують: «В молодшому шкільному віці інтенсивно формуються всі групи рис характеру (інтелектуальні, вольові, моральні та емоційні)» [2, 118].

Соціальний розвиток. Згідно з культурно-історичною теорією, розвиток дитини відбувається через соціальну взаємодію. У молодшому шкільному віці зростає роль спілкування з однолітками, формується здатність до співпраці, колективної діяльності, відповідальності. Важливим стає усвідомлення соціальних норм і правил поведінки.

Мотиваційна сфера. Навчальна мотивація формується поступово: від зовнішньої (орієнтація на оцінку, похвалу) до внутрішньої (інтерес до знань,

пізнавальна активність). Велику роль відіграють педагогічні умови, стиль спілкування вчителя й емоційний клімат у класі.

Таблиця 3.1

Вікові особливості розвитку учнів 6–10 років

Сфера розвитку	Основні характеристики	Педагогічні рекомендації
Фізична	Рівномірний ріст, розвиток моторики, швидка втомлюваність	Чергування видів діяльності, фізкультхвилинки
Когнітивна	Конкретне мислення, розвиток логічних операцій	Використання наочності, практичних завдань, зокрема й творчих
Мовленнєва	Збагачення словника, формування писемного мовлення	Розвиток зв'язного мовлення, формування графічних (письмо) і читацьких навичок
Емоційно-вольова	Залежність від оцінки, ставлення (однокласників, друзів, учителів тощо) формування самоконтролю	Підтримка, позитивне ставлення
Соціальна	Формування навичок співпраці, міжособистісної взаємодії вчитель ↔ учень; учень ↔ учень	Організація роботи в парах, малих і великих групах
Мотиваційна	Перехід від зовнішньої до внутрішньої мотивації	Стимулювання пізнавального інтересу

Окремо зупинимося на освітній діяльність молодших школярів, яка набуває визначальної ролі у віці шести-десяти років і має особливі характеристики. Її основний зміст базується на засвоєнні наукових понять і передбачає оволодіння узагальненими методами розв'язання завдань. Учні

набувають нових знань, умінь і навичок, навчаються застосовувати їх під час виконання практичних завдань.

Структура освітньої діяльності охоплює:

– постановку мети;

– розв'язання освітніх завдань;

– виконання навчальних дій та операцій;

– контроль за результатами та їх оцінювання та самооцінювання;

– мотиви діяльності;

– форми взаємодії (*учень ↔ учитель, учень ↔ учень*).

Формування цієї структури відбувається поступово й тісно пов’язане з розвитком уміння вчитися.

У процесі розвитку навчальних умінь провідну роль відіграють мисленнєві та мовленнєві дії, а допоміжними стають мнемічні[12], уявні та практичні, тоді як їхнє співвідношення залежить від предмета й етапу навчання. Особливу роль відіграє використання наочності, оскільки це допомагає створювати уявлення та поняття, позитивно впливає на розвиток сприймання.

У молодших школярів поступово зростає мотивація до навчання, формується зацікавленість до змісту освітнього матеріалу, розвиваються почуття обов’язку та відповідальності.

Важливі у процесі освітньої діяльності контроль та оцінка. Спершу контроль здійснює вчитель, а згодом розвиваються навички самоконтролю, самооцінки та взаємооцінки, що позитивно впливає на сприйняття критики, а також допомагає школяреві критично ставитися до власних освітніх досягнень і невдач.

Процес формування освітньої діяльності включає:

– систематичне залучення учнів до навчальних ситуацій;

– демонстрацію правильних дій учителем;

– усвідомлення дітьми особливостей процесу здобуття знань;

[12]**Мнемічні дії** – це свідомі, активні процеси людини, спрямовані на запам'ятовування, збереження та відтворення інформації.

– активну участь школярів у процесі засвоєння знань.

У процесі освітньої діяльності молодші школярі повинні навчитися:

– виділяти суттєві ознак явищ чи понять;

– узагальнювати інформацію;

– переказувати, складати плани, робити нотатки, а також набути вмінь:

– самостійно визначати навчальні цілі та завдання;

– перетворювати практичні проблеми на теоретичні запитання;

– шукати універсальні методи для їхнього розв'язання;

– застосовувати набуті теоретичні знання на практиці.

Отож, молодший шкільний вік – це важливий етап у розвитку дитини. Саме в цей період формуються основи навчальної діяльності, мислення, мовлення і соціальної поведінки. Урахування вікових особливостей дає змогу оптимізувати освітній процес і забезпечити гармонійний розвиток особистості.

Цікаві факти!

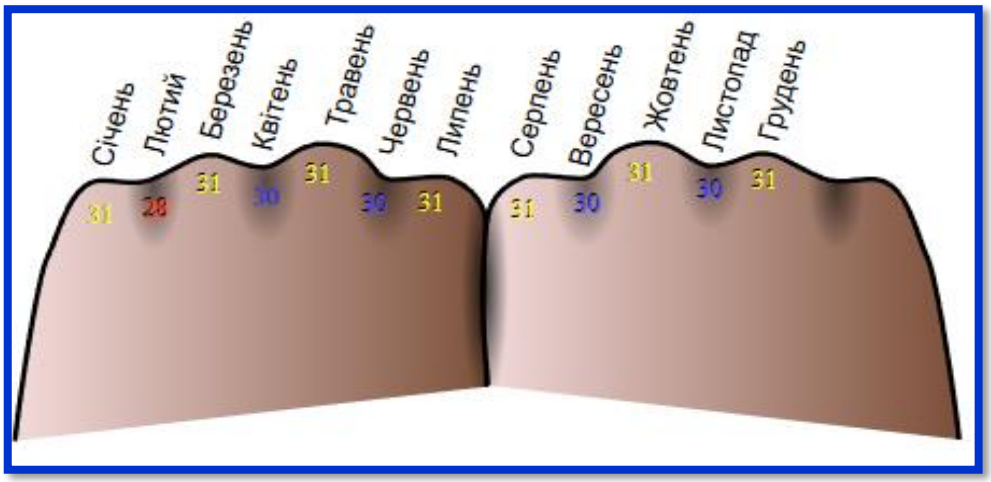
Основні **методи мнемоніки**:

– рима та ритм;

– вільних асоціацій;

– символізації (метод піктограм);

– прив'язки до добре знайомої інформації. Наприклад: мнемоніка для кількості днів у місяцях року за григоріанським календарем на кісточках пальців. Кожна кісточка відповідає місяцю з 31-м днем.

Відомі українські мнемонічні фрази:

Найкращий Радимо Дарунок – Зробити Олівцем Малюнок.	Для запам'ятовування порядку відмінків української мови – *Називний, Родовий, Давальний, Знахідний, Орудний, Місцевий, Кличний*
Маючи Великі Здібності Маленький Юрко Співав Українські Народні Пісні.	Для запам'ятовування порядку планет Сонячної системи – *Меркурія, Венери, Землі, Марса, Юпітера, Сатурна, Урана, Нептуна, Плутона* (який є карликовою планетою).
Чепурний Пузатий Жук З'їв Барвистий Свіжий Фрукт. Чом Овес Жують Зайці? Бо Старанні Фахівці. Чи Омелько жити зможе без своїх фантазій?	Для запам'ятовування сімох кольорів сонячного спектра – *червоного, оранжевого, жовтого, зеленого, блакитного, синього, фіолетового.*
Ми винили рій.	Сонорні приголосні.
Кафе «Птах».	Для запам'ятовування приголосних, перед якими префікс ***з-*** перетворюється на ***с-***.

Послуговуючись методом вільних асоціацій можна легко запам’ятати омоніми, антоніми, наприклад:

[ВСЕОСВІТА. URL : https://vseosvita.ua/blogs/vykorystannia-metodu-asotsiatsii-v-navchanni-normotypovykh-uchniv-ta-uchniv-z-oop-76952.html].

3.3. Підготовка дитини до навчання письма і критерії готовності руки до письма

Дошкільний вік уважається ключовим етапом у формуванні графічних навичок у дитини. Саме в цей період важливо забезпечити належну організацію практичного досвіду, оскільки від цього залежить успішність перших письмових спроб у школі. Як зазначає А. Богуш, у дитячому садку особливу увагу потрібно звертати на розвиток дрібної моторики, координацію рухів кисті, пальців, очей і передпліччя, формування просторових уявлень

(наприклад: ліворуч, праворуч, угорі, унизу, над або під лінією), а також плавності, точності та ритмічності рухів.

Із початком шкільного навчання діти поступово опановують систему графічних вправ, знайомляться з технікою письма та її гігієнічними аспектами. Надалі вони починають працювати над написанням складніших графічних елементів. У цьому процесі учні аналізують надані вчителем зразки письма, порівнюють власні напрацювання з правильними прикладами, вивчають структуру літер і слів та поступово розвивають свої навички письма.

У буквений період навчання діти оволодівають умінням розпізнавати склади й звуки у словах, а також управляються в написанні великих і малих літер. Під час цієї роботи вони аналізують форму літер та їхні складові елементи. Оскільки на цьому етапі провідну роль відіграє аналіз, його часто називають аналітичним етапом у розвитку графічних навичок. Особливу роль у цей час відіграє промовляння слів «про себе», яке допомагає першокласникам правильно писати навіть тоді, коли вони ще не цілком впевнено розкладають слова на склади. Саме тому вчителеві варто враховувати значення слухового аналізу, артикуляції, зорового сприйняття літер і розвитку точних рухових навичок.

Після засвоєння основних принципів написання графічних знаків (окремих елементів літер і букв) учні переходять до складніших завдань – написання слів зі злиттям літер у склади. На цьому етапі увага учнів поступово перемикається на синтезування, що призводить до можливих відхилень від графічної норми, зокрема таких:

– порушення пропорцій (через необхідність думати про з’єднання літер, діти часто втрачають контроль над висотою та нахилом, що призводить до відхилень від початкового каліграфічного стандарту),

– пошук швидкості (молодші школярі фокусується на змісті слова, а не тільки на формі, через що почерк стає більш індивідуальним і швидким – це початки скоропису);

– неправильні з’єднання (недоведені лінії до верхньої / нижньої робочої лінії або «завислі» літери).

З огляду на сказане, третій етап формування графічних навичок можна назвати синтетичним. Він характеризується тим, що учні починають розвивати навички скоропису.

Скоропис – це ключова технічна складова навички письма, що передбачає автоматизоване вміння швидко, чітко і красиво писати рукописні знаки. Водночас важливо дотримуватись кількох основних вимог:

1) графічні знаки мають відповідати затвердженим нормам, а форми літер не повинні змінюватися;

2) письмо має бути чітким і зручним для читання;

3) учням необхідно розвивати ритмічність і плавність рухів пальців;

4) важливо уникати зайвих рухів ручкою чи олівцем, щоб не уповільнювати процес письма;

5) швидкість письма має поступово підвищуватись в залежності від умов і рівня підготовки учнів.

Швидке письмо відрізняється від повільного головно тим, що літери пишуться з меншим натиском і зменшеними розмірами, поєднуючись між собою через відповідні з’єднувальні лінії. Слова, за можливості, пишуться без відриву пера від паперу. Ці особливості сприяють формуванню у школярів навички скоропису. Як правило, цей етап навчання охоплює частково другий клас та продовжується у 3–4 класах.

Основна мета навчання письма полягає у досягненні чіткого і правильного відтворення графічних знаків, їхнього безперервного поєднання в слова за природних умов, а також у швидкому й автоматизованому письмі, яке відповідає віковим можливостям учнів.

Загалом процес засвоєння графіки письма має складну і динамічну структуру з тісними взаємозв’язками між сенсомоторними, перцептивними, мнемічними, мисленнєвими, мовними та вольовими діями. На різних етапах

оволодіння письмом домінують окремі групи дій, між якими існує постійна взаємодія. Також кожен етап характеризується:

– рівнем просторового аналізу та синтезу елементів літер і їхніх комбінацій у складі слів і речень;

– участю сенсорно-рухових і перцептивних компонентів в освітній діяльності учнів.

Щоб забезпечити успішне функціонування цієї системи, спершу потрібно сформувати міцну базу. Це включає пояснення базових принципів написання літер та їхніх елементів, демонстрацію прикладів-зразків слів і речень, а також детальний аналіз і порівняння цих прикладів.

На наступних етапах учні виконують вправи, які поступово ускладнюються. Молодші школярі через аналіз вихідних форм повинні навчитися правильно застосовувати елементи літер і їхнє поєднання під час написання слів і речень.

Однією із важливих навичок є розвиток в учнів здатності здійснювати слуховий аналіз звуків і перетворювати його результати на графічний формат – тобто переводити сигнали з аудіальної (слухової) модальності у візуальну (зорову). Саме цей процес взаємодії різних модальностей визначає якість оволодіння письмом.

Навчання письма передбачає формування графічної навички – свідомої дії, яка об'єднує м'язові зусилля з когнітивною діяльністю і знаннями мови. На практиці це знаходить відображення у правильному зіпівставленні звуків і символів, дотриманні написання та граматичних норм і використанні навичок письма для вираження власних думок й емоцій. Отже, основні психолого-педагогічні аспекти формування навички письма у школярів охоплюють кілька ключових аспектів:

Передусім письмо, як компонент писемного мовлення, це:

– символічна система графічного відображення знаків;

– форма вербального спілкування, яка забезпечує комунікацію між людьми;

– унікальний вид свідомої мовленнєвої діяльності, яку учень опановує в процесі освітньої діяльності під керівництвом учителя.

Оволодіння письмом пов'язане з діяльністю таких фізіологічних механізмів, як акустична, оптична й кінетична системи аналізаторів. Вони забезпечують кодування і декодування інформації шляхом синхронної роботи з процесами мислення – аналізом, порівнянням, моделюванням і символізацією. Саме тому можемо стверджувати, що набуття графічної навички (опанування письма) – важлива складова загального психічного розвитку молодшого школяра, що сприяє розвитку мислення, засвоєнню нової інформації та формуванню базових знань із різних навчальних дисциплін.

Дослідження науковців (І. Кирей [5], М. Вашуленко [12], О. Прищепа [14], Н. Янко [13] й ін.) засвідчують, що рівень розвитку усного і писемного мовлення учнів безпосередньо залежить від ступеня сформованості дрібної моторики (рухів пальців рук). Саме тому вправи для тренування і розвитку кисті рук[13] – це важливий етап, який позитивно впливає на мовленнєвий розвиток учня, сприяє вдосконаленню артикуляційної моторики, допомагає підготувати руку до письма, а також підвищує функціональну активність кори головного мозку.

«Тримісячні малюки, які виконують вправи для розвитку дрібної моторики пальців, починають говорити раніше та більш чітко порівняно з дітьми, які таких вправ не виконують. Такі заняття важливі для всіх дітей, особливо для тих, хто має труднощі з читанням. У таких випадках часто спостерігається нерозвиненість і малорухомість пальців, зокрема мізинця та безіменного, а також недостатня швидкість аналітико-синтетичних процесів і координації рухів», – наголошують С. Гірняк і С. Луців [3, 71].

Для розвитку дрібної моторики у дітей важливо виконувати різноманітні вправи та проводити цікаві ігри. Наприклад:

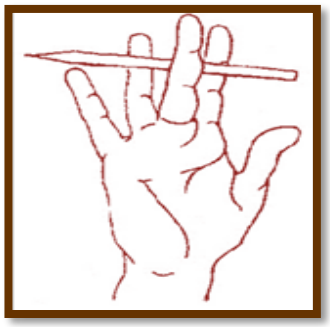
[13]**Кисті рук** – це складний анатомічний орган, що складається з 27 кісток, численних суглобів, зв'язок і понад 30 м'язів.

1. Ігри з пальчиками, які супроводжуються віршами та потішками:

Так, Ксенія Руцька із Вінниччини пропонує використовувати такі вірші:

«Зустрілись пальчики:
Великий, вказівний, середній,
Безіменний та мізинець.
Вони театр всі створили
І всі до праці приступили» [15].

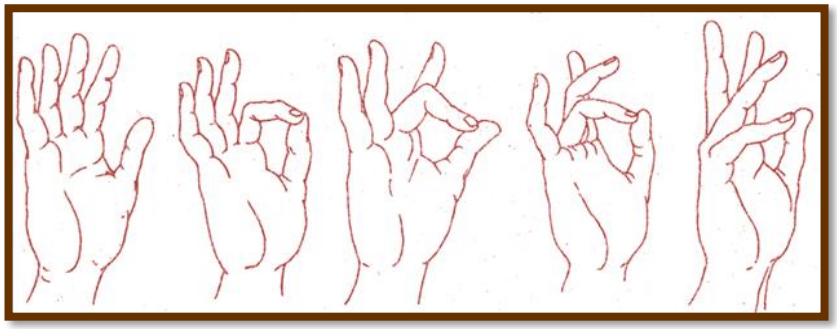

«Олівець в руці катаю,
Поміж пальчиків кручу.
Неодмінно кожен палець
Буть слухняним я навчу» [15].

2. Пальчикова гімнастика – спеціальні вправи для розвитку моторики рук, які можна виконувати без мовленнєвого супроводу:

«Пальчику, пальчику,
Де ти бував?
Я з цим братом в ліс ходив,
А з цим братом борщ варив,
З цим я кашки скуштував,
А з найменшим заспівав» [15].

«Ати-бати –
йшли солдати,
Ати-бати – на базар,
Ати-бати, що купили?
Ати-бати – самовар» [15].

Зіскануй мене

Пальчикова гімнастика

Зіскануй мене

3. Ігри та дії з предметами – корисна практика для тренування моторики:

– розкладання зерен, жолудів;

– складання різних плоских фігур із сірників або паличок (від простих геометричних фігур до більш складних: ракета, дім, собака й ін.);

– викладання малюнків, букв; складання колодязя;

– нанизування намистин, кілець, ґудзиків на нитку;

– шиття шнурком (можна використовувати саморобні засоби: в картоні проробити дірочки хаотично або придумати візерунок, а дитина може пропускати шнурок через ці дірки, «шити»);

– виготовлення виробів за допомогою рваної аплікації;

– одночасне складання лівою і правою рукою в коробку ґудзиків;

– ігри з мозаїкою, дрібним будівельним матеріалом, конструктором;

– застібання ґудзиків, кнопок, гачків;

– зав'язування і розв'язування стрічок, шнурків, вузликів на мотузці;

– загвинчування і розгвинчування кришок банок» [3, 72].

4. Образотворча діяльність:

– ліплення з пластиліну, глини чи солоного тіста;

– розмальовування малюнків, штрихування фігур;

– малювання олівцями та фарбами;

– обведення букв і геометричних фігур за допомогою трафарету;

– робота з ножицями: вирізання геометричних фігур або складніших декоративних мотивів;

– малювання по крапочках і контурних лініях тощо.

5. Ігри з піском, які сприяють розвитку тактильно-кінестетичної чутливості та розвитку дрібної моторики, як-от:

– відбитки рук та створення візерунків на піску;

– рухові вправи у піску: ковзання долонями, створення малюнків («сонечко», «дощик» тощо);

– ходіння пальчиками по поверхні піску і створення загадкових слідів тварин;

– імітація гри на піаніно («гра на пісочному роялі»);

– вправа «Що заховано у піску?» – дослідження рельєфу і текстури піску.

Крім того, корисними будуть інші тематичні ігри, які містять елементи казковості: «Йдуть ведмежата», «Стрибають зайці», «Повзуть змійки». Вони не тільки сприяють розвитку моторики, але й допомагають створити комфортну атмосферу під час занять, перетворюючи навчання на захоплюючий процес.

3.4. Розвиток просторових уявлень молодших школярів і типові помилки під час письма

Розвиток просторових уявлень учнів – це важлива складова когнітивного розвитку особистості та невід'ємний компонент освітньої діяльності, зокрема в галузях математики, природничих наук і мовленнєвого розвитку. Просторові уявлення розглядаються як здатність людини сприймати, аналізувати та відтворювати просторові властивості об'єктів і відношення між ними. Вони – основа просторового мислення, що забезпечує успішність навчання та практичної діяльності.

У сучасних педагогічних дослідженнях просторові уявлення трактуються як система образів, що відображають форму, розміри, положення та взаємозв'язки об'єктів у просторі. Їхнє формування відбувається поступово та має етапний характер. Зокрема, виділяють:

– орієнтування у власному тілі;

– орієнтування в навколишньому просторі;

– оперування уявними образами.

А. Ткаченко, Н. Рудницька [17], О. Чернецька [20] наголошують, що розвиток просторових уявлень пов'язаний із сенсомоторним досвідом дитини й активною діяльністю (ігровою, навчальною, конструктивною). Важливу роль

відіграє наочність, яка забезпечує перехід від конкретного до абстрактного мислення.

У початковій школі формування просторових уявлень відбувається переважно у процесі вивчення геометричного матеріалу, виконання графічних вправ, конструювання та розв'язування задач на просторові відношення. Водночас просторові уявлення розвиваються і в процесі навчання грамоти, оскільки для того, щоб опанувати писемну навичку молодші школярі повинні навчитися орієнтуватися в зошиті.

Нагадаємо, що писемна навичка – це складне психофізіологічне утворення, що формується під час цілеспрямованого навчання та передбачає інтеграцію мовленнєвих, моторних і когнітивних компонентів й охоплює не тільки техніку написання літер, але й уміння організовувати письмову діяльність у просторі зошита.

Учені наголошують, що письмо – це вища психічна функція, що формується в соціальному контексті навчання. Опанування графічної навички відбувається шляхом інтеріоризації[14] зовнішніх дій, що спочатку здійснюються під керівництвом дорослого, а згодом стають внутрішніми й автоматизованими.

Писемна навичка формується через послідовний перехід від матеріалізованих дій (робота з графічними зразками, лініями) до внутрішнього плану дій. Важливий етап цього процесу – формування орієнтації в зошиті, яка визначає правильність виконання письма.

Як доводив Ж. Піаже, молодший шкільний вік характеризується розвитком конкретних операцій, які забезпечують здатність дитини оперувати просторовими відношеннями. Це створює передумови для формування навичок орієнтації на площині, зокрема в зошиті.

Педагогічні умовами ефективного розвитку просторових уявлень такі:

[14]**Інтеріоризація** (від *лат. intérior* – внутрішній) – становлення внутрішніх структур психіки людини під впливом зовнішніх чинників, передусім рідної мови. Термін запровадили до наукового обігу П. Жане, Ж. Піаже, А. Валлон та ін. [8, 428].

– систематичне використання наочних засобів (*моделі, схеми, креслення*);

– залучення учнів до активної діяльності (*конструювання, моделювання*);

– поєднання практичних і розумових дій;

– застосування алгоритмів розумових операцій;

– використання сучасних технологій.

Для того, щоб учні навчилися орієнтуватися у просторі, необхідно уникати **типових помилок у просторовому орієнтуванні**, зокрема:

– розрізняти поняття *ліворуч – праворуч*, *вгору – вниз*;

– навчитися визначати положення об'єктів відносно себе або інших предметів.

Названі помилки свідчать про недостатню сформованість базового рівня просторових уявлень – орієнтацію у власному тілі та навколишньому середовищі.

Орієнтація у зошиті розглядається як складова писемної діяльності, що передбачає здатність учня правильно організовувати графічну інформацію на площині аркуша відповідно до встановлених норм.

Структура цього вміння охоплює такі **компоненти**:

1. **Просторово-лінійний**, що передбачає дотримання рядка, напряму письма (*зліва направо*), однакової висоти букв, розміщення їх у межах робочого рядка.

2. **Координатний**, що потребує вміння співвідносити елементи букв із межами рядка або клітинки, дотримуватися пропорцій, інтервалів між буквами і словами.

3. **Організаційний**, який охоплює дотримання полів, абзаців, структури запису, правильного розміщення тексту на сторінці.

Зазначені компоненти формуються на основі розвитку зорово-просторового сприймання, дрібної моторики і координації рухів руки.

Ефективне формування зазначеного вміння можливе за дотримання таких педагогічних умов:

- поетапність навчання (від великих рухів до дрібних графічних дій);
- систематичне використання наочності (зразки, моделі рядка, візуальні орієнтири);
- застосування спеціальних графічних вправ (штрихування, обведення, графічні диктанти);
- вербалізація дій учнів (усвідомлення послідовності виконання письма);
- інтеграція рухової та графічної діяльності;
- індивідуалізація навчання з урахуванням рівня розвитку дитини.

Важливе також створення сприятливого освітнього середовища, яке забезпечує поступове ускладнення завдань і формування самоконтролю.

У процесі формування орієнтації в зошиті учні часто допускають типові помилки, серед яких такі:

- порушення рядковості письма (вихід за межі рядка, так зване *хвилясте* письмо);
- нерівномірне розміщення букв і слів;
- дзеркальне відображення літер і цифр (частіше спостерігається в учня-шульги);
- недотримання пропорцій і розміщення елементів на площині;
- ігнорування полів й абзаців;
- труднощі в орієнтації, зокрема у відтворенні просторових відношень на папері.

Такі помилки пов’язані з недостатнім розвитком зорово-просторової координації, графомоторних навичок, просторових уявлень тощо.

Основні причини **виникнення помилок у просторовому орієнтуванні** такі:

- недостатній сенсорний досвід дитини;
- несформованість просторового аналізу і синтезу;

– низький рівень розвитку зорово-просторового сприймання;

– обмежене використання наочності та практичної діяльності в навчанні;

– індивідуальні особливості розвитку (зокрема мовленнєві порушення).

Отже, розвиток просторових уявлень – це складний багаторівневий процес, що забезпечує формування просторового мислення як важливої складової інтелектуальної діяльності учнів. Його ефективність залежить від систематичності навчання, використання наочності, активної діяльності та врахування індивідуальних особливостей учнів. Типові помилки учнів мають закономірний характер і пов'язані з етапами становлення просторових уявлень, що потребує цілеспрямованої педагогічної корекції.

3.5. Історія виникнення методів формування каліграфічного письма та сучасні методи навчання каліграфії.

Як слушно зазначає Н. Янко: «В історії розвитку методики каліграфії існували різні методи навчання письма. На уроках навчання грамоти в сучасній початковій школі методисти рекомендують оптимальне поєднання аналітико-синтетичного, лінійного, тактового (ритмічного), копіювального (стигмографічного), генетичного, асоціативно-образного методів і методу Карстера» [13, 13].

Учені виокремлюють такі **методи формування графічної навички**:

1. **Копіювальний (стигмографічний).**
2. **Лінійний.**
3. **Буквений (буквоскладальний).**
4. **Складовий (силабічний).**
5. **Звуко-буквений (аналітико-синтетичний).**
6. **Генетичний.**
7. **Тактовий (ритмічний).**
8. **Асоціативно-образний.**

9. **Метод Карстера.**

Варто зазначити, що *тактовий (ритмічний), асоціативно-образний, лінійний і метод Карстера* не представляють окремі історичні епохи в розвитку буквеного чи звуко-буквеного методів. Натомість вони належать до спеціальних (часткових) методів, які з'явилися пізніше з метою удосконалення і поліпшення навчання письма, переважно в межах каліграфічно-графічного та діяльнісного підходів.

Еволюція методів навчання письма демонструє поступовий перехід від механічного відтворення до усвідомленого, осмисленого і діяльнісного засвоєння цього вміння. Сучасна методика інтегрує найефективніші елементи різних підходів задля забезпечення гармонійного розвитку дитини.

Схарактеризуємо кожен із методів:

1. Копіювальний (стигмографічний) метод – це одним із перших методів навчання письму, що з'явився у XVIII ст. І. Кирей[15] уважав, що процес навчання письма в школах був доволі поверховим і майже не проводився. Суть методики полягала у тому, що вчитель легенько писав олівцем букви в зошитах учнів у певній послідовності, а ті потім механічно обводили їх чорнилом. Аналізу структури букв увага майже не надавалася, через що не формувалися свідомі навички письма, а усне мовлення першокласників не розвивалося належно. Крім того, не існувало чітких настанов щодо порядку написання великих і малих літер. Методику критикували і учні, і вчителі, оскільки педагогові доводилося завчасно готувати всі зошити для письма, а дітям було складно переходити до написання букв на дошці.

Згодом почали використовувати прописні зошити з літерами і словами, нанесеними на папір у вигляді пунктирних ліній, які учні обводили чорнилом. Однак і цей підхід мав недоліки: учні часто механічно повторювали рухи

[15]**Кирей Іван Федорович** (5 травня 1920, с. Лещівка, Черкаська область – 1993) – педагог-методист, художник, каліграф, кандидат педагогічних наук (1974 р. захистив дисертацію на тему *«Формування графічних навичок письма в учнів початкових класів»*), професор (1989), автор прописів, методичних посібників і підручників. Був єдиним у колишньому СРСР професором каліграфії.

ручкою за готовими зразками без осмислення; вони повільно оволодівали письмом букв, складів і слів, що не сприяло формуванню впевненості у написанні самостійних текстів; низька швидкість письма заважала освоєнню навичок швидкого письма (скоропису).

У результаті цей метод не отримав широкого розповсюдження в системі освіти. Сьогодні він іноді використовується для індивідуальної роботи з дітьми, у яких виникають труднощі з опануванням конфігурації літер через певні психофізіологічні особливості. Однак застосовують його переважно у диференційованому підході.

Багаторічні дослідження показали, що шестирічним дітям притаманна слабка розвиненість дрібної моторики рук, окрім того, процес перекодування звуків у букви, а також зворотний процес, відбувається в них доволі повільно. З огляду на це у 1978 р. було прийнято рішення про створення зошитів для підготовчих класів із друкованою основою. Згодом їх адаптували і для першокласників. У цих зошитах використовувався копіювальний принцип: заготовлені пунктирами лінії, елементи букв і слова слугували основою для підготовчих вправ. Навчання проходило за такою схемою: спочатку вчитель пояснював завдання та показував зразки написання, далі учні обводили друковані пунктири-букви, склади чи цілі речення. Лише після цього вони переходили до самостійної роботи без допомоги друкованої основи і вчилися порівнювати свої написи з початковими прикладами, здійснюючи самоаналіз. Це сприяло кращому розумінню структури букв і слів.

У 1981 р. був виданий спеціальний «Зошит із друкованою основою для письма в експериментальних класах» для шестирічних першокласників, а сьогодні вже маємо чимало прописів для учнів 1-го класу (див. тему 4, § 4.2).

Н. Янко наголошує, що в «сучасній початковій школі копіювальний метод використовується як у фронтальному, так й індивідуальному навчанні письма першокласників. Хоча застосування методу і не сприяє свідомому засвоєнню алгоритмів написання елементів букв і букв українського алфавіту,

проте допомагає розвинути в учнів зорово рухову координацію, виправити графічні помилки й недоліки» [13, 16].

2. Лінійний метод навчання письма – це один із традиційних методів формування каліграфічних навичок у початковій школі, що прийшов на зміну копіювальному на початку XIX ст. і набув широкого застосування. Н. Янко стверджує: «Вперше письмо в лініях було введено наприкінці XV ст. німецьким художником, графіком А. Дюрером та Нюрнберзьким каліграфом і математиком І. Нейдорфером. Однак засновником лінійного методу вважається Г. Шмотхер, який у посібнику «Вагома вказівка до вправляння в письмі» (1722 р.) запропонував до чотирьох горизонтальних ліній додавати вертикальну, похилу лінію, що сприяло засвоєнню учнями правильного написання букв не тільки загальноприйнятого розміру, а й нахилу. Запровадження у школах розлінованих зошитів стало масово здійснюватися на поч. XIX ст.» [13, 15; 18, 5]. Його сутність полягає у використанні спеціальної системи ліній, які допомагають учням правильно розміщувати букви в зошиті, дотримуватися однакової висоти, ширини, нахилу та пропорцій графічних елементів. Метод спрямований на вироблення чіткого, охайного й каліграфічного письма.

Основою лінійного методу є графічна сітка зошита, що складається із робочих рядків, допоміжних ліній і похилих орієнтирів. Саме вони визначають межі написання букв, регулюють висоту елементів, допомагають учням дотримуватися правильного нахилу під час письма. Завдяки цьому дитина поступово засвоює просторову організацію письма та формує координацію рухів руки.

У процесі навчання значна увага відводиться:

- правильному розташуванню букв у рядку;
- дотриманню однакового нахилу;
- пропорційності графічних елементів;
- правильному поєднанню букв;
- ритмічності та плавності рухів руки.

Лінійний метод передбачає поетапне формування графічних навичок. Спочатку учні виконують підготовчі вправи: проводять прямі, похилі, хвилясті та заокруглені лінії, навчаються орієнтуватися в межах робочого рядка. Після цього переходять до написання окремих елементів букв, а згодом – самих букв, складів, слів і речень.

Особливу роль у лінійному методі відіграє система допоміжних ліній:

– верхня та нижня рядкові лінії визначають висоту букв;

– похилі лінії допомагають формувати однаковий нахил;

– додаткові міжрядкові орієнтири забезпечують правильне розміщення елементів.

Завдяки постійному зоровому контролю дитина краще засвоює просторові характеристики письма, що сприяє формуванню охайного почерку.

Переваги лінійного методу такі:

– формування чітких каліграфічних навичок;

– розвиток просторового орієнтування;

– вироблення правильного нахилу і пропорцій букв;

– систематизація рухів руки;

– створення умов для автоматизації письма.

Метод особливо ефективний на початкових етапах навчання грамоти, коли учні тільки оволодівають технікою письма і потребують постійної графічної опори.

Використання лінійного методу сприяє розвитку зорової координації та плавності письма, формуванню акуратного і рівного почерку, розвиває зорово-просторову орієнтацію, допомагає засвоїти структуру письма (*рядок, поле, абзац*), зменшує кількість графічних помилок і забезпечує дисципліну письма.

Водночас надмірне використання лінійної сітки може призводити до механічності письма і зниження творчої активності учнів. У деяких випадках молодші школярі надто залежні від графічних орієнтирів і відчувають труднощі під час переходу до письма в зошитах із меншою кількістю допоміжних ліній.

Окрім того графічна сітка обмежує свободу руху пальців й уповільнює процес письма, а велика кількість ліній у сітці негативно впливає на зір дитини та призводить до швидкої втоми.

Сьогодні лінійний метод відіграє одну з ключових ролей у формуванні навички письма, оскільки сприяє організації письмової діяльності в просторі. Його важливість полягає у полегшенні засвоєння учнями конфігурації букви, забезпеченні розвитку правильного почерку, зокрема із дотриманням розміру літери, її правильного нахилу, відстані між елементами та буквами, правильному поєднанні елементів, формуванні зорового контролю і здатності орієнтуватися у структурі зошита. Ці аспекти створюють основу для подальшого опанування більш складних і творчих форм письмової роботи.

У сучасній початковій школі лінійний метод поєднується з аналітико-синтетичним, генетичним й асоціативно-образним підходами. Таке інтегроване використання методів забезпечує формування каліграфічних навичок, розвиток мислення, уяви, моторики і мовлення молодших школярів.

3. Буквений (буквоскладальний) метод навчання каліграфії застосовували ще у Стародавній Греції та Римі, а в Україні почав застосовуватися у XVIII–XIX ст. і був основним підходом до формування навичок письма. Сьогодні його часто називають традиційною методикою, яка ґрунтується на поетапному вивченні букв у певній послідовності (зазвичай алфавітній або відповідно до рівня складності) та їхньому поступовому об'єднанні у склади й слова. Цей метод базується на синтетичному підході: *від окремих елементів чи букв – до створення складів і слів*.

Ключові особливості буквеного методу:

– послідовність – учні знайомляться з кожною буквою окремо та засвоюють її графічну форму;

– елементний аналіз – букви розкладають на дрібні графічні складові (*прямі лінії, заокруглення, гачки*), які ретельно відпрацьовують перед написанням повної літери;

– синтез – окремо вивчені букви згодом комбінують у склади, а ті – в

слова;

– копіювання – методика передбачає тренування через обведення написаних учителем зразків чи друкованих шаблонів.

У сучасній школі буквений метод нечасто застосовується у повному обсязі, поступившись місцем генетичному й аналітико-синтетичному. Водночас окремі його елементи, зокрема засвоєння складових частин букв, все ще становлять основу початкового навчання письма. Сучасні методики надають перевагу не лише ретельному відтворенню графічного образу літери, але й увазі до її звукового значення через інтеграцію звуко-буквеного аналізу. У XIX ст. на зміну буквеному методу прийшов більш прогресивний – звуковий метод навчання грамоти.

4. Складовий (силабічний) метод навчання письма ґрунтується на послідовному вивченні букв, їхньому поєднанні у склади, а потім у слова. Цей метод – різновид звукового синтетичного підходу, в якому склад уважається основною одиницею читання і письма.

Основні складові та етапи методу:

– спершу молодші школярі вчаться чітко вимовляти голосні звуки і писати відповідні букви;

– приголосні вивчаються у поєднанні з голосними (саме так легше вимовити приголосний звук), здебільшого в прямих складах (приголосний + голосний), наприклад: *ма, мо, му, ми, на, но, ні*;

– складотворення (синтез), тобто поєднання вивчених букв у склади, наприклад: *ма, мо, ба, бе, ва, во, ло*;

– учні тренуються писати склади під диктовку і читати їх;

– складання з опрацьованих складів слів, наприклад: *мама, баба, мало, тато* й ін.

Особливості методики навчання письма з використанням цього методу такі: ***опора на вимову***, адже українське письмо ґрунтується на фонетичному принципі та звуковому аналізі, однак головним фокусом є саме складовий

рівень; ***написання диктантів***, під час яких учні навчаються передавати на письмі не тільки почуті звуки, але й склади чи окремі слова, а також ***списування*** (графічне відтворення складів і слів).

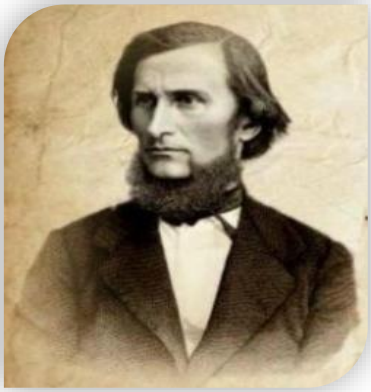
Сьогодні складовий метод використовується дедалі рідше. У практиці навчання письма переважає змішаний звуковий аналітико-синтетичний метод, де складовий принцип займає важливе місце як один з етапів процесу навчання.

5. Звуко-буквений (аналітико-синтетичний) метод – це один із провідних методів навчання грамоти і письма в початковій школі, що ґрунтується на поєднанні двох взаємопов'язаних розумових операцій: *аналізу* та *синтезу*, які забезпечують свідоме засвоєння учнями звуко-буквених відповідностей, графічної структури букв і способів їх поєднання у процесі письма.

Основоположником аналітико-синтетичного методу навчання грамоти вважають К. Ушинського, який уперше науково уґрунтував необхідність свідомого навчання читання і письма на основі звукового аналізу мовлення та поєднання аналітичних і синтетичних вправ. Педагог наголошував, що процес навчання грамоти повинен спиратися на живе мовлення дитини, розвиток її мислення, уваги та мовленнєвих здібностей. Учений виступав проти механічного заучування букв і складів, яке було характерним для старих методів навчання, а натомість пропонував навчати дітей через усвідомлення звукової структури слова: спочатку аналізувати слово та звуки, а потім поєднувати звуки у склади й слова.

Зіскануй мене

К. Д. Ушинський (1824–1870 рр.) – основоположник вітчизняної педагогіки

Педагогічна система К. Ушинського уґрунтовувалася на принципі природовідповідності навчання, що передбачав активну участь дитини в процесі мислення, порівняння, аналізу й узагальнення мовного матеріалу.

У праці «Рідне слово» педагог реалізував основні положення аналітико-синтетичного методу, у якому органічно поєднав навчання читання, письма і розвитку мовлення.

Сутність запропонованого підходу полягала в тому, що учні:

- здійснювали звуковий аналіз слова;
- визначали послідовність звуків;
- співвідносили звук із буквою;
- навчалися поєднувати букви у склади та слова;
- одночасно формували навички читання і письма.

Ідеї ученого стали основою сучасної методики навчання грамоти в початковій школі та зберігають актуальність у сучасній педагогічній практиці.

Костянтин Ушинський – педагог від Бога / Ірина Фаріон YouTube 19 черв. 2023 р.

Отже, аналітико-синтетичний метод базується на психологічних закономірностях пізнавальної діяльності молодших школярів і враховує особливості формування мовленнєвих і моторних навичок дитини. Основа цього методу – поетапне опрацювання мовного матеріалу. Спочатку учні аналізують мовні одиниці, а саме: виділяють звуки в слові, визначають їхню послідовність, аналізують графічні елементи букв, особливості їх написання і способи з'єднання. Після цього відбувається синтез – поєднання окремих елементів у цілісну букву, букв – у склади, а складів – у слова і речення. У

такий спосіб формується не тільки технічна навичка письма, але й усвідомлене розуміння мовної структури.

Важливий аспект цього методу – тісний взаємозв'язок читання і письма. Письмо розглядається не як механічне відтворення графічних знаків, а як складний психофізіологічний процес, що потребує розвитку фонематичного слуху, зорового сприймання, просторових уявлень, координації рухів руки та мисленнєвих операцій. Саме тому аналітико-синтетичний метод сприяє комплексному розвитку особистості молодшого школяра.

Отож основні ознаки методу такі:

– поєднання читання і письма;
– опора на звуковий аналіз слова;
– поступовий перехід від простого до складного;
– свідоме засвоєння графічної будови букв;
– розвиток фонематичного слуху та дрібної моторики.

Реалізація методу відбувається поетапно. На **аналітичному етапі** учні знайомляться з новою буквою, аналізують її форму, визначають кількість і характер елементів, напрям руху руки під час написання. Значна увага відводиться також звуковому аналізу слова, що допомагає встановити зв'язок між звуком і буквою. Учитель демонструє правильне написання букви, пояснює послідовність рухів, організовує підготовчі вправи для розвитку дрібної моторики.

На **синтетичному етапі** школярі переходять до поєднання окремих елементів у цілісну графічну структуру. Вони вправляються у написанні букв, складів, слів і речень, формують навички плавного безвідривного письма, поступово автоматизують рухи руки. У процесі багаторазового повторення відбувається закріплення графічних навичок і вироблення каліграфічного почерку.

Як наголошує О. Янко наголошує: «Сучасний звуковий аналітико-синтетичний метод реалізується в процесі навчання грамоти за букварем і відповідає частотності вживання букв в українському писемному мовленні, зокрема в художніх творах для дітей. Учні вчаться писати букви в тій послідовності, яка подається в букварі для навчання читання, з опорою на

відповідні звуки. Водночас написання великих букв складного накреслення переноситься на кінець букварного періоду» [13, 13].

Аналітико-синтетичний метод має низку переваг, передусім він забезпечує свідоме засвоєння письма, оскільки учні розуміють структуру мовних одиниць і логіку їхнього утворення. Метод сприяє розвитку аналітичного мислення, уваги, пам'яті, мовлення і дрібної моторики. Його важлива перевага – попередження механічного запам'ятовування букв і формування стійких орфографічних навичок.

Водночас він потребує значних часових затрат і високого рівня організації освітньої діяльності. Для деяких дітей, особливо з недостатньо розвиненою координацією рухів або низьким рівнем готовності до школи, виконання аналітичних і синтетичних операцій може бути складним. Тому ефективність застосування методу значною мірою залежить від професійної майстерності вчителя, добору вправ і врахування індивідуальних особливостей учнів.

У сучасній початковій школі аналітико-синтетичний метод поєднується з інноваційними технологіями навчання, ігровими вправами, елементами малювання, графомоторними тренуваннями й інтегрованими видами діяльності. Це дає змогу зробити процес формування навичок письма більш доступним, цікавим і результативним для молодших школярів.

Отже, аналітико-синтетичний метод – це ефективна основа навчання письма в початковій школі, оскільки забезпечує свідоме формування графічних навичок, розвиток мовлення і пізнавальних процесів дитини, а також створює підґрунтя для успішного опанування писемного мовлення.

6. Генетичний метод посідає центральне місце серед усіх методів, які використовуються у процесі навчання каліграфічного письма в початкових класах загальноосвітніх шкіл. Цей метод навчання письма ефективно застосовував І. Песталоцці[16]. Він уґрунтовується на принципі поступового ускладнення графічних дій: від елементарних рухів руки до відтворення

[16]**Песталоцці Йоганн Генріх** (12 січня 1746, Цюрих – 17 лютого 1827, Бругг) – видатний швейцарський педагог-новатор.

цілісних букв і тексту. Його ідея полягає у тому, що дитина має засвоювати письмо відповідно до природної логіки розвитку рухів і сприймання, а не шляхом механічного копіювання.

Генетичний метод продовжує реалізовуватись у післябуквений період і входить до практики навчання каліграфії на етапах подальшого здобуття початкової освіти.

Етапи навчання каліграфічного письма за генетичним методом передбачають такі кроки:

1. Підготовчі вправи (штрихування, лінії (прямі, хвилясті, спіралі та петлі), елементи літер (овали, півовали, гачечки, палички, закруглення), письмо в повітрі тощо).

2. Засвоєння елементів букв. Учитель демонструє на дошці певну літеру, здійснює її аналіз, пояснює, як її треба читати, та з яких елементів складається. Наступний етап – написання кожного елемента літери окремо. Педагог акцентує увагу на особливостях її написання, способах поєднання з іншими літерами та розташуванні в рядку. Учні відпрацьовують написання в «повітрі» або на спеціальних картках, після чого переходять до занять у зошитах із друкованою основою.

3. Написання окремих букв. Учитель повторно ілюструє літеру на дошці, а учні самостійно переписують її в зошити.

4. Поєднання букв у склади і слова. Після написання одного-двох рядків учитель перевіряє точність виконання, водночас демонструє склади та буквосполучення і пояснює як їх правильно з’єднати. Учні працюють із запропонованими зразками.

5. Формування зв’язного письма. Аналіз слів, що мають нову літеру, яку школярі вивчають на уроці. Запис слів із новою буквою в зошит.

6. Завершальний етап. Робота з реченнями: учитель пише приклад речення на дошці, до складу якого входять слова з опрацьованою літерою, після чого учні виконують відповідні вправи.

Навчання письма у шестирічному віці може бути ефективно доповнене

застосуванням копіювального методу. Отож вибір методу навчання каліграфічного письма залежить від обраної педагогічної стратегії: застосовуються аналітико-синтетичний, лінійний і генетичний методи залежно від цілей і вікових особливостей учнів.

Генетичний метод є одним із ключових у сучасній методиці навчання письма, оскільки забезпечує природну, логічно послідовну та психолого-педагогічно обґрунтовану організацію процесу формування графічної навички. Він ефективно поєднується з аналітико-синтетичним методом навчання грамоти.

7. Тактовий (ритмічний) метод, або письмо під лічбу набув значного поширення в XIX ст., а сьогодні ефективно використовується під час навчання каліграфії в першому класі. Ним користувалися українські майстри каліграфії: В. Гербач, В. Саглін, І. Кирей та інші. К. Ушинський уважав, що такт у русі руки, яка пише, є настільки ж важливим, як і такт у русі ноги в танці. На його думку, чіткий ритм руху становить ключ до оволодіння гарним і швидким письмом [13, 15].

Уже з першого класу в школярів починають проявлятися індивідуальні особливості, зокрема й у темпі письма. Так, одні учні опановують навичку швидко, натомість інші демонструють більш уповільнений темп. З метою впорядкування і синхронізації письмової роботи першокласників застосовується метод тактового письма. У цьому процесі вчитель поступово привчає учнів переходити від повільного до прискореного темпу, враховуючи індивідуальні можливості кожного школяра. Необхідно пам’ятати, що прискорення темпу письма має бути поступовим і відповідати рівню розвитку графічних навичок школярів. Задля збереження естетичності письма в жодному разі не потрібно жертвувати його якістю на користь швидкості.

Перед практичним упровадженням тактового письма (під лічбу) вчитель повинен ознайомити учнів із технікою графічного запису тієї чи тієї букви та пересвідчитися у засвоєнні алгоритму її написання, а тоді розпочати колективне виконання завдання. Лічба використовується тільки для відпрацювання

основних елементів букв, які пишуться зверху вниз, виключаючи з процесу приєднувальні штрихи, що виконуються знизу вверх; останні прописуються під протяжний звук «*і*» у такому ритмі: *раз – і, два – і, три – і.*

Ритмічний метод письма зазвичай застосовується на етапі навчання грамоти, коли в учнів формується графічна техніка. Цей підхід сприяє активізації уваги, гармонізації темпу роботи всього класу, а також поступовому переходу від повільного письма до скоропису. Методика лічби допомагає учням виробляти сталий ритм рухів пальців, забезпечуючи стабільність під час написання низки букв або слів. Окрім того, тактовий підхід запобігає поспішним рухам руки, які часто стають причиною неохайного і недостатньо чіткого письма.

Запровадження тактового методу рекомендовано обмежувати в часі, виділяючи для нього не більше п’яти-семи хвилин на урок з обов’язковими перервами. При цьому кількість написаних букв може слугувати індикатором темпу письма кожного учня. Проте варто наголосити: жодна методика не повинна ставити швидкість письма вище за його якість.

Однак практичне застосування цього методу потребує від учнів значного зосередження й інтелектуального напруження. Через це його не потрібно використовувати надмірно або занадто тривало, особливо на ранніх етапах формування графічних навичок письма. Н. Янко наголошує, що «тактовий метод можна використовувати тільки тоді, коли діти вже засвоїли конфігурацію літери та послідовність написання її. Лічба здійснюється з орієнтуванням на тих учнів, які пишуть у середньому темпі» [13, 15].

8. Асоціативно-образний метод навчання письма – це один із сучасних підходів до формування графічних навичок молодших школярів. Його сутність полягає у використанні образного мислення, асоціацій, уяви й емоційного сприймання для полегшення засвоєння графічної форми букв і розвитку навичок письма. Метод ґрунтується на психологічних особливостях дітей молодшого шкільного віку, для яких характерними є наочно-образне мислення, емоційність й активне сприйняття через гру та художні образи.

Доцільність застосування методу обґрунтована в дослідженнях В. Сухомлинського, Л. Коваль, І. Цепової. Зокрема, В. Сухомлинський стверджував, що процес навчання письма буде легким, якщо грамота стане для дітей яскравою, захоплливою частиною їхнього життя. У праці «Серце віддаю дітям» педагог описував наскільки цікавим для дітей є процес вивчення букв на природі за допомогою розпізнавання її серед предметів та явищ навколишнього світу.

Основна ідея методу полягає у тому, що кожна буква або її елемент асоціюється у свідомості дитини з певним предметом, явищем, образом чи рухом. Наприклад, елементи букви можуть порівнюватися з хвилькою, гачком, ниточкою, доріжкою, краплинкою чи іншими знайомими дитині образами. Завдяки цьому процес засвоєння написання букв стає більш доступним, емоційно забарвленим і цікавим.

Асоціативно-образний метод передбачає активне використання:

– малюнків і сюжетних ілюстрацій;
– кольорових схем;
– графічних асоціацій;
– казкових персонажів;
– ігрових ситуацій;
– рухових та ритмічних вправ;
– інтеграції письма з малюванням і творчою діяльністю.

У процесі навчання учні не тільки механічно відтворюють графічні знаки, але й створюють образне уявлення про букву, що полегшує її запам'ятовування. Наприклад, буква може «перетворюватися» на певний предмет або персонажа, а написання її елементів супроводжується словесними образами чи короткими римованими

коментарями. Такий підхід активізує емоційну пам'ять і сприяє формуванню стійких графічних навичок.

Важливою особливістю асоціативно-образного методу є поєднання сенсорного, моторного й емоційного компонентів навчання. Учень одночасно:

– бачить графічний образ;
– слухає пояснення;
– виконує рухи рукою;
– емоційно переживає процес діяльності;
– створює власні асоціації.

Це забезпечує комплексний розвиток психічних процесів: *уваги, пам'яті, уяви, просторового мислення* та *дрібної моторики*.

Перевагами асоціативно-образного методу такі:

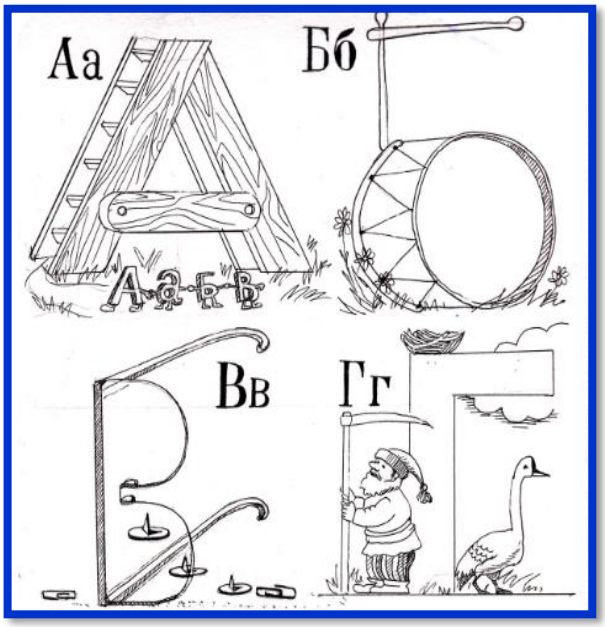
– підвищення інтересу дітей до письма;
– полегшення запам'ятовування графічних форм;
– розвиток творчого мислення та уяви;
– зниження психоемоційного напруження під час письма;
– формування позитивної мотивації до навчання;
– урахування вікових особливостей молодших школярів.

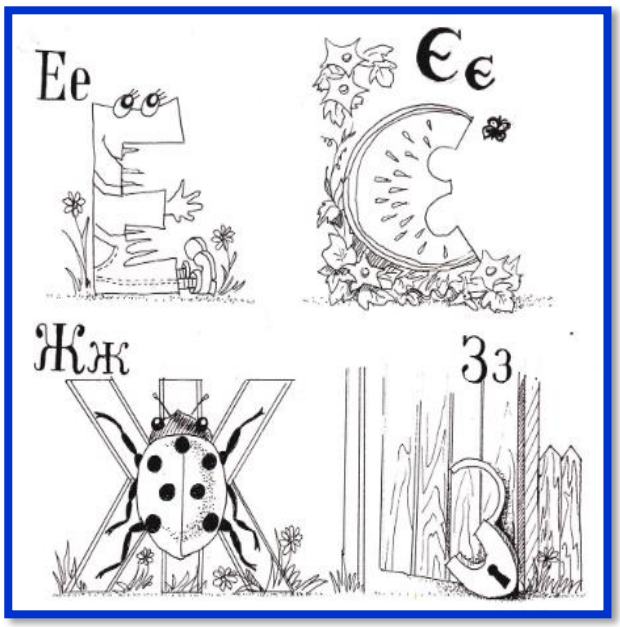
Особливо ефективний цей метод у роботі з учнями, які мають труднощі у формуванні графомоторних навичок, недостатньо розвинену координацію рухів або низьку навчальну мотивацію. Використання образів й асоціацій допомагає таким школярам краще орієнтуватися у просторі зошита та легше відтворювати елементи букв.

Водночас надмірне захоплення образністю може відволікати учнів від правильного технічного виконання письма, тому асоціативно-образний метод потребує раціонального поєднання з традиційними вправами на формування каліграфічних навичок. У сучасній початковій освіті асоціативно-образний метод активно поєднується з інтегрованим навчанням, арттерапевтичними технологіями, елементами ейдетики й ігровими методиками. Це сприяє

створенню емоційно комфортного освітнього середовища та забезпечує ефективне формування навичок письма у молодших школярів.

Наприклад, ***букви-асоціації*:**

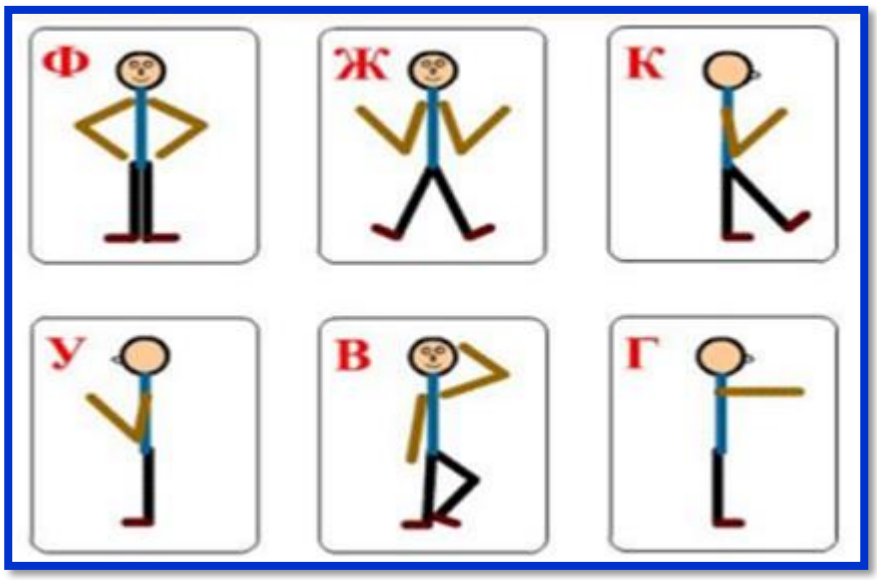

Оживи літеру:

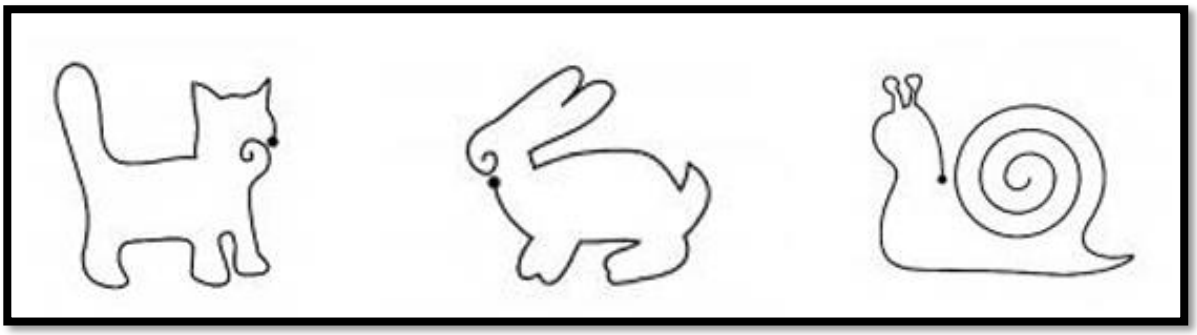
9. У сучасній школі **метод Карстера** реалізується через систему вправ-розчерків. І. Цепава слушно наголошує: «У сучасній системі навчання письма незаслужено забуто популярний у XIX – поч. XX ст. метод Карстера, який дозволяв якісно розвивати правильні, вільні, впевнені і швидкі рухи руки. На сьогодні поодинокі прийоми методу Карстера використовуються як у підготовці дітей до навчання письма в дошкільний період (М. Богданович, Л. Моїсеєва, Є. Шулешко та ін.), так і в процесі формування графічної навички письма учнів початкових класів (Г. Іваниця, Н. Боднар, О. Прищепа, В. Трунова та ін.). У зошитах для письма здебільшого безсистемно подаються окремі зразки розчерків, які зазвичай не супроводжуються методичними рекомендаціями щодо їхнього виконання» [19, 159–160].

Мета застосування методу – навчання учнів скоропису, розвиток рухів м'язів передпліччя, кисті руки і пальців. Основна увага в методі приділялася виробленню точних рухів руки, правильному написанню графічних елементів букв і досягненню каліграфічної досконалості.

Сутність методу Карстера полягає у багаторазовому тренуванні окремих елементів письма. Навчання розпочиналося не з написання букв, а з підготовчих графічних вправ: проведення прямих, похилих, хвилястих та заокруглених ліній, написання гачків, петель, овалів й інших елементів.

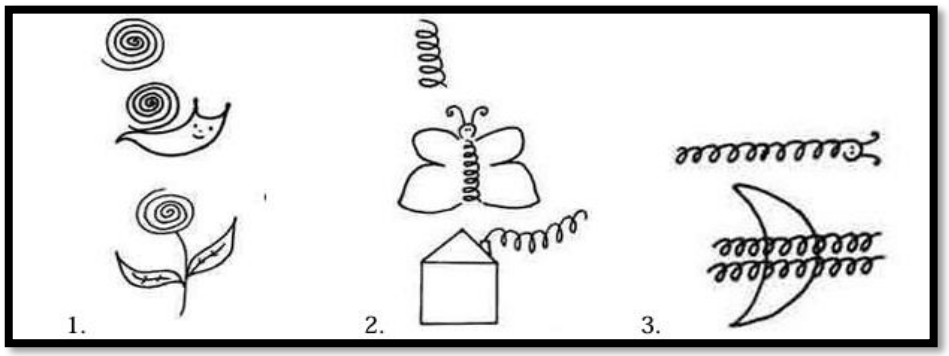
Особливістю методу було використання спеціальних каліграфічних зошитів із великою кількістю допоміжних ліній і графічних зразків. Учні мали точно наслідувати подані взірці, дотримуючись однакового нахилу букв, правильних пропорцій, чіткої висоти елементів, ритмічності рухів, однакової відстані між буквами і словами. Важливим також уважалося дотримання ритму письма, оскільки плавність і темп рухів забезпечували каліграфічність почерку.

«Метод Карстера, названий ім'ям автора, передбачає навчання письма шляхом поетапного використання трьох прийомів роботи, котрі містять розроблений до кожного з них комплекс графічних вправ. *1. Накреслення основних елементів збільшеного розміру. 2. Зображення літер і складів, пов'язаних особливими штрихами. 3. Письмо слів без будь-яких допоміжних ліній.* <…> Сьогодні в початковій школі метод Карстера можна використовувати як під час навчання письма учнів 1 класу, так і в процесі вдосконалення техніки письма учнів 2–4 класів <…> Сприяють формуванню техніки письма різноманітні вправи методу Карстера, які творчо видозмінили і доповнили сучасні методисти. <…> Для зацікавлення першокласників графічні вправи на плавне безвідривне письмо ліній різного напряму бажано подавати у вигляді дидактичних ігор або змагання. Наприклад, зображувати предметні малюнки, розроблені М. Богданович, Є. Шулешко та іншими педагогами», – зауважує І. Цепова [19, 161–164].

Зразок малювання тварин однією лінією [19, 164]

Для формування в учнів 1-го класу каліграфічних умінь доречними будуть графічні вправи на зображення літер і складів, пов'язаних особливими штрихами. Л. Моїсеєва пропонує за допомогою розчерків зображувати окремі елементи малюнків, наприклад: «мушля равлика і квітка, тільце метелика і дим із димаря хатки, гусінь і хмарки на нічному небі. Спочатку діти виконують розчерк (спіраль, петельна лінія), а потім домальовують деталі», як-от:

Зразки комбінованих розчерків Л. Моїсеєвої [19, 164]

Навчання за методом Карстера здійснювалося поетапно:

– виконання підготовчих графічних вправ;
– написання окремих елементів букв;
– поєднання елементів у букви;
– написання складів і слів;
– автоматизація каліграфічних навичок.

Переваги методу Карстера такі:

– формування охайного й чіткого почерку;

– розвиток точності рухів руки;
– удосконалення координації та моторики;
– вироблення дисципліни письма;
– формування стійких графічних навичок.

У сучасній методиці навчання письма окремі елементи методу Карстера зберегли своє значення, зокрема графомоторні вправи, тренування елементів букв, розвиток плавності рухів руки, формування каліграфічних умінь. Однак сьогодні вони поєднуються з особистісно орієнтованими, ігровими й асоціативно-образними методами навчання, що дають змогу забезпечити гармонійний розвиток молодших школярів.

3.6. Методичні прийоми навчання чистописання в початковій школі (моторні та сенсорні компоненти, інтеграція письмових вправ із малюванням й аплікаціями, значення розвитку руки дитини)

Навчання чистописання у початковій школі відіграє ключову роль у формуванні базових навичок молодших школярів. Цей процес не лише охоплює засвоєння техніки письма, але й сприяє розвитку дрібної моторики, координації рухів і зору, уваги, просторового мислення й естетичного сприйняття. Його успішність значною мірою залежить від ретельно підібраних методичних підходів, які враховують психофізіологічні особливості дітей у цьому віковому періоді.

У цьому контексті О. Козинець і М. Градусова зауважують: «Вивчення письма як комплексного явища носить міждисциплінарний та багатоаспектний характер. Різноманітні дослідження, присвячені письму, підтверджують, що воно є об’єктом пильної уваги вчених і розглядається в різних аспектах такими науками, як: семіотика, лінгвістика, психологія, філософія. Фактично, термін «письмо» об’єднує три різні категорії явищ: особливу семіотичну систему, спосіб перекодування усного мовлення в писемне і є особливим видом комунікації» [6 , 46].

Аналізуючи моторні та сенсорні компоненти навчання письма необхідно зауважити, що процес формування навички письма має складну психомоторну природу та передбачає взаємодію моторних і сенсорних компонентів. Моторний компонент охоплює розвиток рухів руки, координацію пальців, кисті та передпліччя, формування правильного натиску на письмовий інструмент і ритму письма. Сенсорний компонент пов'язаний із зоровим, тактильним і кінестетичним сприйманням.

До ефективних методичних прийомів розвитку моторних компонентів належать:

– вправи на штрихування, обведення контурів, проведення ліній різної форми;

– графічні диктанти;

– пальчикова гімнастика та вправи для розвитку дрібної моторики;

– написання елементів букв у збільшеному масштабі.

Сенсорний розвиток забезпечується через:

– використання зразків написання букв;

– вправи на порівняння графічних елементів;

– роботу з тактильними матеріалами (шорсткі літери, піщані поверхні);

– візуалізацію рухів (показ учителем, використання схем).

Системне поєднання моторних і сенсорних вправ сприяє формуванню стійких графічних навичок і автоматизації письма.

Ефективним і важливим методичним підходом у навчанні чистописання є інтеграція письмової діяльності з образотворчою (малюванням, аплікаціями). Такий підхід підвищує мотивацію учнів, сприяє розвитку творчості та забезпечує природний перехід від ігрової діяльності до навчальної.

Доцільними є такі прийоми:

– поєднання написання елементів букв із малюванням орнаментів;

– створення композицій, у яких графічні елементи літер виступають частиною зображення;

– використання аплікацій для відтворення форми букв (викладання з паперу, тканини, природних матеріалів);

– домальовування елементів до заданих графічних форм.

Інтегровані завдання сприяють кращому запам'ятовуванню графічного образу букви, розвитку просторового мислення і формуванню естетичного смаку.

Однак фундаментальною передумовою успішного оволодіння письмом є розвиток руки дитини. Недостатній рівень сформованості дрібної моторики може призводити до труднощів у написанні букв, повільного темпу письма, підвищеної втомлюваності та зниження якості письмових робіт.

Під час підготовки руки до письма доцільно використовувати:

– ігрові вправи з дрібними предметами (конструктори, мозаїки, нанизування);

– ліплення, вирізання, складання паперу;

– вправи на розвиток сили та гнучкості пальців;

– координаційні вправи «*око* ↔ *рука*».

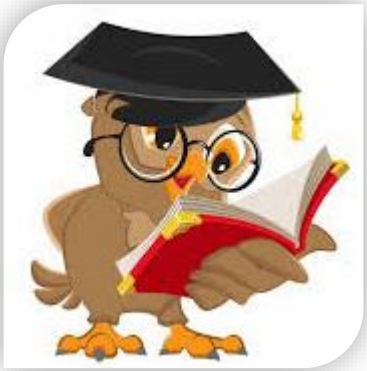
Систематичне застосування таких прийомів забезпечує розвиток точності рухів, плавності письма та витривалості руки. Водночас формуються передумови для каліграфічного письма, що є важливим показником загальної культури письмової діяльності учнів.

Отже, методичні прийоми навчання чистописання мають базуватися на комплексному підході, що передбачає поєднання моторного і сенсорного розвитку, інтеграцію письма з іншими видами діяльності та цілеспрямовану підготовку руки дитини. Такий підхід забезпечує формування технічно правильного письма та сприяє гармонійному розвитку особистості молодшого школяра.

Питання для самоконтролю

1. Що таке процес письма?
2. Які основні складові письма як діяльності?
3. Схарактеризуйте психолого-педагогічні основи письма?
4. Окресліть психофізіологічні основи письма?
5. У якому віці починається активне формування навички письма?
6. Які психічні процеси забезпечують письмо?
7. Яку роль відіграють увага, пам’ять і мислення під час письма?
8. Що таке координація рухів і як вона впливає на письмо?
9. Які особливості розвитку дрібної моторики у молодших школярів?
10. Які труднощі найчастіше виникають у дітей під час навчання письма?
11. У чому полягає взаємозв’язок між усним мовленням і письмом?
12. Які етапи формування письма у молодших школярів?
13. Як вікові особливості дітей впливають на опанування графічною навичкою?
14. Які педагогічні умови сприяють успішному формуванню навички письма?
15. Як індивідуальні відмінності учнів проявляються у процесі письма?
16. Проаналізуйте письмо як складну психофізіологічну діяльність.
17. Поясніть роль мозкових процесів у формуванні письма.
18. Порівняйте особливості формування письма у різних вікових групах молодших школярів.
19. Як учитель може враховувати вікові й індивідуальні особливості учнів під час навчання письма?
20. Запропонуйте ефективні методи подолання труднощів під час формування графічної навички.

Практичні завдання

I. Репродуктивний рівень

(засвоєння основних понять і теоретичних положень)

1. Дайте визначення понять:

- *процес письма* – _____;
- *дрібна моторика* – _____;
- *координація рухів* – _____;
- *графомоторні навички* – _____.

2. Доповніть перелік психічних процесів, які беруть участь у формуванні графічної навички:

- *увага;*
- *пам'ять;*
- _____;
- _____;
- _____.

3. Встановіть відповідність між психічним процесом та його роллю у формуванні графічної навички.

Психічний процес	Його функція
1. *увага*	a) *зосередженість на виконанні завдання*
2. *пам'ять*	b) *рухи руки*
3. *моторика*	c) *запам'ятовування графічного образу букви*

II. Аналітичний рівень

(аналіз психолого-педагогічних явищ, встановлення причин і наслідків)

4. Розподіліть чинники, що впливають на формування письма молодших школярів, на дві групи:

Психолого-педагогічні чинники	Психофізіологічні чинники

Чинники для розподілу:

- *мотивація до навчання;*
- *методи навчання письма;*
- *організація робочого місця;*
- *розвиток дрібної моторики;*
- *стан нервової системи;*
- *рівень розвитку уваги;*
- *координація рухів;*
- *вікові особливості дитини.*

5. Проаналізуйте педагогічну ситуацію.

Учень 1 класу:

- *неправильно тримає ручку;*
- *швидко втомлюється під час письма;*
- *пише нерівно, виходить за межі рядка.*

Визначте:

- *можливі причини таких труднощів;*
- *які компоненти процесу письма потребують корекції;*
- *які педагогічні прийоми можна застосувати.*

6. Порівняйте особливості письма учнів різних вікових груп.

Особливості	***Першокласники***	***Третьокласники***
Рівень сформованості рухів руки		
Темп письма		
Самоконтроль		
Типові труднощі		

III. Творчий рівень

(створення методичних матеріалів і застосування знань у педагогічній діяльності)

7. Розробіть 3–4 вправи для розвитку:

- *дрібної моторики рук;*

- *координації рухів;*
- *просторової орієнтації;*
- *графомоторних умінь.*

Для кожної вправи зазначте:

- *мету;*
- *обладнання;*
- *послідовність виконання;*
- *очікуваний результат.*

8. Опишіть фрагмент уроку (5–10 хвилин), у якому враховано вікові особливості молодших школярів під час навчання письма.

Передбачте:

- *етап уроку;*
- *вид діяльності учнів;*
- *вправи для підготовки руки до письма;*
- *прийоми підтримання уваги й працездатності дітей.*

9. Розробіть комплекс вправ або дидактичних ігор для навчання письма молодших школярів із урахуванням:

- *вікових можливостей дітей;*
- *рівня розвитку моторики;*
- *індивідуальних особливостей учнів.*

IV. Дослідницький рівень

(формування професійно-дослідницьких умінь майбутнього педагога)

10. Запропонуйте систему діагностики готовності дитини до навчання письма. Визначте:

- *критерії оцінювання розвитку дрібної моторики;*
- *показники сформованості графомоторних умінь;*
- *методи педагогічного спостереження*.

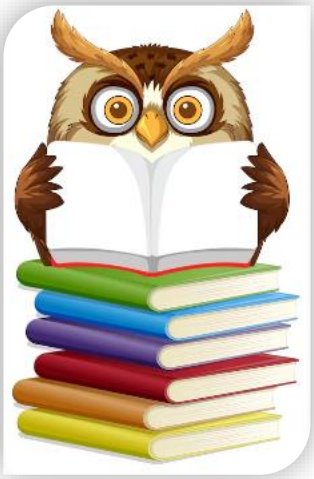
Оформіть у вигляді таблиці:

Критерій	Показники	Метод перевірки

11. Проведіть мінідослідження на тему: *«Вплив психофізіологічних особливостей молодших школярів на формування навички письма».*

Опрацюйте наукові джерела та визначте:

- *основні фактори успішного оволодіння письмом;*
- *труднощі, які можуть виникати в учнів;*
- *педагогічні умови їх подолання.*

Список використаних джерел

1. *Вікова психологія* / за ред. Г. С. Костюка. К. : Вища школа, 1976.
2. *Вікова психологія : конспект лекцій* / укладачі : П. І. Сахно, Н. М. Теслик. Суми : Сумський державний університет, 2024. 190 с.
3. *Гірняк С., Луців С.* Психолого-педагогічні основи формування графічної навички в майбутніх учнів початкової школи // Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Дрогобич, 2017. С. 69–73.
4. *Дошкільна та початкова освіта в сучасному педагогічному просторі* : монографія / за заг. ред. О. В. Лобової, С. М. Кондратюк. СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 352 с.
5. *Кирей І. Ф., Трунова В. А.* Методика викладання каліграфії в початковій школі: навчальний посібник. К. : Вища школа, 1994. 143 с.
6. *Козинець О., Градусова М.* Графомоторні навички як складові формування писемного мовлення у дітей молодшого шкільного віку з труднощами в навчанні. Педагогічні науки та освіта. Вип. XXXVIII–XXXIX. 2022. С. 45–54.
7. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К., 1989. 608 с.
8. *Літературознавча енциклопедія : у 2 т.* / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А–Л. 1232 с.
9. *Луців С., Гірняк С.* Каліграфія : навчально-методичний посібник. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2022. 58 с.
10. *Матвеєва Н. О.* Формування навичок просторового орієнтування у першокласників з мовленнєвими порушеннями засобами гри. Наукові записки.

Педагогічні науки. 2022. Вип. 207. С. 231–234. URL : https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/issue/view/30

11. *Методика викладання української мови: навчальний посібник* / С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко / 2-е вид, переробл. і доповнене. К. : Вища школа, 1992. 398 с.

12. *Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів* / За наук. ред. М. С. Вашуленка. К. : Літера ЛТД, 2011. 364 с.

13. *Методика навчання каліграфічного письма в початковій школі* : навчальний посібник для студентів денної та заочної форм навчання педагогічних закладів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта / упорядник Н. О. Янко. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2021. 92 с.

14. *Прищепа О.Ю.* Формування і розвиток навичок письма молодших школярів на засадах диференційованого підходу: методичний посібник. К. : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 172 с.

15. *Руцька К.* Пальчикова гімнастика. Вінниця, 2013. URL : https://dnz35.edu.vn.ua/

16. *Савченко О. Я.* Урок у початкових класах: Навчально-методичний посібник. К. : Освіта, 1993. 215 с.

17. *Ткаченко А. Г., Рудницька Н. Ю.* Розвиток просторового уявлення на уроках математики учнів 3–4 класів засобами інтерактивних технологій. Специфіка фахової підготовки майбутніх учителів на засадах компетентнісного підходу: досвід, реалії, перспективи. Збірник матеріалів Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції (29 листопада 2022 року) / за заг. ред. І. В. Голубовська. Житомир : ФОП «Н. М. Левковець», 2022. С. 130–133.

18. *Цепова І. В.* Методи і прийоми навчання письма: історія і сучасність. Науковий огляд. 2015. № 8 (18). С. 1–11. URL : http://oaji.net/articles/2015/797-1445617539.pdf

19. *Цепова І.* Специфіка використання методу Карстера у формуванні навички письма в учнів сучасної початкової школи. Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Теорія і методика навчання : проблеми та пошуки». Харків : ХНПУ, 2018. Вип. 14. С. 158–168.

20. *Чернецька О. Г.* Формування просторових уявлень молодших школярів у процесі організації навчання в Новій українській школі. Компетентнісне спрямування дошкільної та початкової освіти в умовах Нової української школи : збірн. матеріалів ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф., 2020. С. 106–111.

«Навчання повинно бути легким,
приємним і ґрунтовним»
Ян Амос Коменський

План

4.1. Традиційні та сучасні засоби навчання письма.

4.2. Зошити з письма: види і вимоги.

4.3. Цифрові та мультимедійні ресурси.

Питання для самоконтролю.
Практичні завдання.
Список використаних джерел.

4.1. Традиційні та сучасні засоби навчання письма

Рівень сформованості загальнонавчальних умінь і навичок у молодших школярів, розвиток їхніх мовленнєвих здібностей та писемного мовлення прямо залежать від того, наскільки добре вони опанували процес письма. У зв'язку з цим особливо важливою є система початкового формування, розвитку та вдосконалення навички письма, що базується на принципах природовідповідності, ефективних методах і доцільних прийомах навчальної роботи.

Ефективність освітнього процесу та результативність застосування різних методів і форм навчання значною мірою визначаються правильним добором засобів навчання.

Засоби навчання (англ. *educational media*, *media of education*) – це будь-які прилади, обладнання, технічні пристрої та інші матеріальні засоби, що застосовуються для передавання і засвоєння інформації в освітньому процесі. До цього поняття часто зараховують такі близькі терміни, як «дидактичні засоби», «навчальне обладнання» (*educational facilities*), «засоби викладання» (*instructional media*), «аудіо-відеозасоби» (*audiovisual aids*), «наочні матеріали» (*sight materials*), «навчальні матеріали» (*educational materials*), «матеріали для викладання» (*instructional materials*), а також «навчальна техніка» (*educational technology*). Їх використання залежить від конкретного педагогічного контексту [15, 38].

Така різноманітність термінів пояснюється тим, що засоби навчання є невід'ємною частиною освітнього середовища та входять до системи засобів навчальної діяльності. Вони формують як матеріальну, так й інформаційну складові освітнього простору, впливають на організацію дидактичного процесу та діяльність його учасників, створюючи умови для досягнення заздалегідь визначених навчальних цілей і забезпечення якості навчання. Водночас засоби навчання мають різноманітні форми реалізації та способи застосування і залежать від освітньої парадигми, що домінує в суспільстві.

Освітнє середовище як фізичний простір реалізації навчального процесу охоплює взаємоповязані змістову та матеріальну складові. Змістова складова

безпосередньо визначається навчальними цілями, тоді як матеріальна у певних випадках може впливати на їхнє формування або зміну. Це пояснюється тим, що окремі навчальні цілі неможливо досягти без відповідних засобів навчання, а можливості сучасних технологій дають змогу навіть формувати нові навчальні цілі або коригувати їхню структуру.

На різних етапах розвитку педагогічної науки засоби навчання також еволюціонують, відображаючи науково-технічні, психолого-педагогічні та методичні досягнення свого часу. Їхній розвиток визначається потребами педагогічної практики та спрямовується на їхнє задоволення. У гносеологічному аспекті засоби навчання виступають інструментами пізнання, з яких лише певна частина має характер наукових і технічних знарядь. Саме вони найбільшою мірою впливають на методи навчання та організацію освітнього процесу, забезпечуючи зв'язок між науковими досягненнями і змістом освіти.

Отже, засоби навчання можна визначити як природні або штучно створені об'єкти, що формують освітнє середовище та беруть участь у навчальній діяльності, виконуючи навчальну, виховну та розвивальну функції. Як інструменти роботи вчителя й учнів вони сприяють поєднанню теоретичних і практичних знань, узгодженню змісту освіти з рівнем розвитку науки, техніки та суспільства. Окрім пізнавальної та формувальної функцій, їм також властива прогностична функція, що проявляється у взаємозв'язку розвитку освіти та суспільства.

Засоби навчання «опредметнюють» освітню діяльність, розширюють можливості учня в опануванні навчального матеріалу. Сучасний технічний прогрес зумовив появу нових засобів, що базуються на інформаційних технологіях і здатні формувати як інтегровані, так і автономні освітні середовища, зокрема в системі «людина–комп'ютер». Такі середовища можуть функціонувати як у складі загальної освітньої системи, так і окремо, завдяки використанню апаратних і програмних засобів [8].

Отже, виокремлюють відкриті та закриті типи освітнього середовища. Закрите може функціонувати без інформаційних технологій, тоді як відкрите передбачає їхнє обов'язкове використання. Інформаційні технології дають змогу застосовувати одні й ті самі засоби для вивчення різних навчальних дисциплін за умови відповідної зміни їхнього змістового наповнення.

Як можна узагальнити, засоби навчання – це допоміжні матеріальні елементи освітнього процесу в школі або закладі вищої освіти, які виконують певні дидактичні функції. Основне призначення засобів навчання полягає у досягненні навчальної мети через активізацію та залучення різних пізнавальних можливостей учнів.

Функції та види засобів навчання досить різноманітні. Вони можуть:

– замінювати педагога як джерело знань (наприклад, кінофільми, магнітофони, навчальні пристрої тощо);

– уточнювати, конкретизувати і поглиблювати інформацію, яку подає вчитель (карти, таблиці, ілюстрації та інші наочні матеріали);

– виступати безпосередніми об'єктами вивчення (машини, прилади, хімічні речовини, живі організми);

– слугувати «посередниками» між здобувачем освіти та природним або виробничим середовищем, коли пряме ознайомлення з ними неможливе або ускладнене (моделі, препарати, колекції, гербарії тощо);

– формувати в учнів і студентів практичні вміння та навички (інструменти, прилади);

– виконувати символічну або знакову функцію (карти, схеми, графіки, діаграми) [8].

Найважливішим засобом навчання залишається слово педагога. Саме воно організовує процес засвоєння знань, формує уміння та навички, а також спонукає здобувачів освіти до осмислення навчального матеріалу.

Важливу роль відіграє й підручник, який використовується для повторення, закріплення і відтворення вивченого матеріалу, а також для виконання домашніх завдань й узагальнення знань.

Необхідними для успішного навчання є також технічні засоби навчання (ТЗН). До них належать дидактична техніка (проєктори, телевізори, магнітофони, відеотехніка тощо), екранні матеріали статичної проєкції (діафільми, слайди, транспаранти), засоби динамічної проєкції (кінофільми, відеофрагменти), а також аудіозасоби, радіо- й телепередачі.

Використання ТЗН потребує їхнього узгодження зі словом вчителя, що досягається різними методичними прийомами:

– попередньою установкою на сприйняття матеріалу;
– поясненням або обговоренням змісту аудіовізуальних матеріалів;
– поєднанням демонстрації окремих фрагментів із поясненням;
– синхронним коментуванням під час перегляду або прослуховування [11, 1].

Застосування технічних засобів навчання на уроці потребує ретельної підготовки, яка включає:

– добір теми заняття;
– визначення необхідних засобів навчання;
– підготовку технічного обладнання;
– визначення його дидактичної ролі та місця у структурі уроку;
– планування роботи учнів із цими засобами;
– вибір способів подання матеріалу на кожному етапі заняття;
– організацію використання ТЗН відповідно до плану уроку.

Провідні педагоги пропонують використовувати такі сучасні засоби письма: «Комплект навчально-наочних засобів для навчання грамоти / письма (на магнітах)».

Рис. 4.1. Комплект навчально-наочних засобів для навчання грамоти/письма (на магнітах)

Рис. 4.2. Віяло Українська абетка та малюнки

Рис. 2.3. Навчальний тренажер для письма і затискач від Obetty

Отож, традиційні та сучасні засоби навчання письма не виключають один одного, а навпаки доповнюють, забезпечуючи комплексний розвиток письмової компетентності здобувачів освіти. Традиційні засоби, перевірені багаторічною педагогічною практикою, формують базові навички каліграфії, орфографії, пунктуації, грамотного оформлення письмових робіт та культури писемного мовлення. Водночас сучасні цифрові технології, інтерактивні платформи, мультимедійні ресурси й онлайн-сервіси відкривають нові можливості для індивідуалізації навчання, оперативного зворотного зв'язку, розвитку творчості, критичного мислення та мотивації учнів.

Ефективність навчання письма значною мірою залежить не від вибору окремого засобу, а від професійної майстерності педагога, його здатності доцільно поєднувати традиційні методики із сучасними освітніми технологіями відповідно до вікових особливостей учнів, навчальних цілей та освітнього контексту. Такий інтегрований підхід сприяє формуванню не лише технічних

навичок письма, але й комунікативної, інформаційно-цифрової та творчої компетентностей, які є важливими складовими підготовки особистості до життя і професійної діяльності в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Для майбутніх учителів особливого значення набуває готовність до постійного професійного розвитку, критичного оцінювання педагогічних інновацій та свідомого добору засобів навчання. Лише педагог, який володіє сучасними методиками, здатний творчо інтегрувати різноманітні дидактичні ресурси й створювати сприятливе освітнє середовище, може забезпечити ефективне формування в учнів умінь письмової комунікації та підготувати їх до успішної самореалізації в суспільстві знань.

Що потрібно,
щоб навчитися каліграфії?

4.2. Зошити з письма: види і вимоги

У Типовій освітній програмі за редакцією О. Савченко зазначено: «Метою початкового курсу мовно-літературної освіти є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей» [15]. Змістова лінія «Взаємодіємо письмово» в 1 класі передбачає: «формування і розвиток навички письма; створення власних письмових висловлювань; перевірку письмових робіт» [15].

Окреме місце в програмі відведено змістовій лінії «Взаємодіємо письмово», яка в першому класі передбачає формування навичок письма, створення учнями власних письмових висловлювань, а також виконання і

перевірку письмових завдань. Головний метод навчання грамоти – аналітико-синтетичний, який сприяє реалізації базового принципу *«від звука до букви»*. «У навчанні письма необхідно формувати координацію дій слухового і зорового аналізаторів, графічні навички письма (правильне чітке зображення букв, їх поєднань, плавне письмо складів, слів, невеликих речень у темпі, відповідному індивідуальним можливостям учнів); дбати про засвоєння гігієнічних правил, яких необхідно дотримуватися під час письма», – зазначають С. Гірняк і С. Луців [2, 69–70].

Ураховуючи вікові психологічні та фізіологічні особливості дітей шестирічного віку, фахівці рекомендують уникати надмірного прискорення у формуванні графічних навичок. Так, навчання письма великих літер недоречно синхронізовувати з етапом опанування малих літер, однак у разі достатньої підготовки учнів можна впроваджувати паралельне засвоєння обох видів літер, особливо з другого семестру першого класу.

Щодо змісту навчального матеріалу першого класу за темою «Навчання письма. Графічні навички письма. Техніка письма. Культура оформлення письмових робіт», програма передбачає три основні періоди: ***добуквений, буквений*** і ***післябуквений***.

У **добуквений період (32 год)** учні повинні оволодіти базовими навичками, такими як:

– правильна постава під час письма;

– розміщення зошита на парті під необхідним кутом нахилу;

– техніка тримання ручки в межах рекомендованої відстані від її кінчика (15–20 мм) із забезпеченням опори кисті для комфортного письма;

– написання основних елементів літер і додаткових графем;

– орієнтування на сторінках зошита з опануванням назв друкарських ліній (основний рядок, верхня та нижня лінії, похила лінія).

Буквений період (80 год) уважається ключовим етапом у початковій освіті, спрямованим на формування базових письмових навичок у школярів. Основні завдання цього періоду такі:

– оволодіти навичками письма малих і великих рукописних літер українського алфавіту, що налічує 33 літери в обох варіантах;

– засвоїти вміння розрізняти друковані та рукописні літери, виявляти їх спільні та відмінні риси;

– сформувати навички правильного написання літер, складів і слів у рядку зошита з дотриманням орфографічних та каліграфічних норм;

– навчити списувати слова → словосполучення → речення (текстових одиниць різної складності) з друкованих або рукописних текстів, запропонованих учителем;

– ознайомити учнів із базовими функціями пунктуаційних знаків;

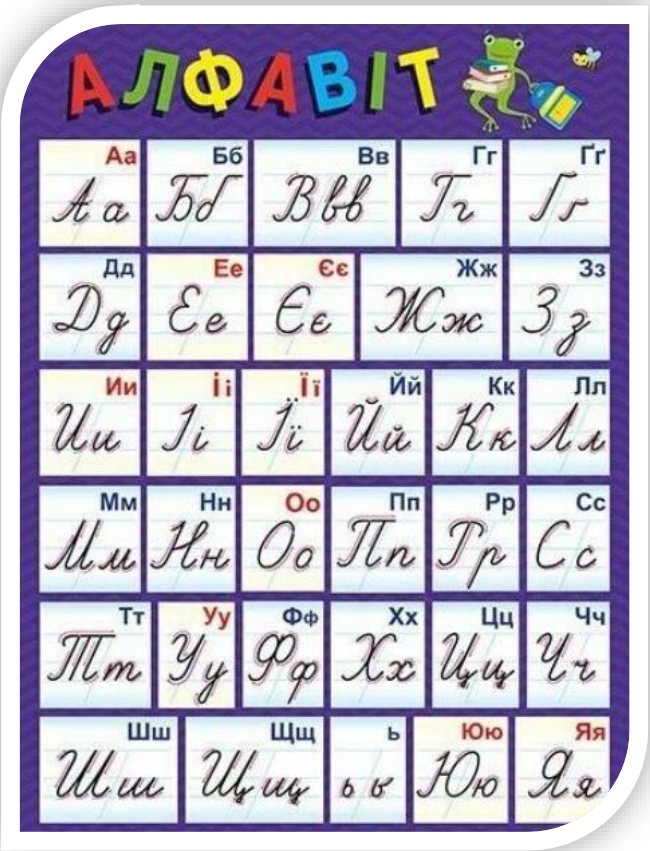
– розвити вміння письма в спеціальних зошитах «Прописах» (відповідно до вимог освітньої програми) [6].

Названі завдання – це невід'ємна частина змісту буквеного періоду, виконання яких відіграє важливу роль у формуванні початкових мовних компетентностей школярів.

Післябуквений період (29 год) спрямований на удосконалення таких вмінь: «писати під диктовку склади, слова, словосполучення, невеликі речення; списувати з друкованого та рукописного шрифтів; вчитель має ознайомити учнів з письмом слів, які мають у своєму складі апостроф і м'який знак; дати уявлення про перенос слів по складах; виробляти навички зразкового письма в зошиті та на класній дошці. Робота над каліграфією, технікою письма не обмежується періодом навчання грамоти, а продовжується в наступних класах. Увага до цього аспекту письма необхідна не тільки під час виконання школярами спеціальних вправ у написанні окремих літер, їх елементів, буквосполучень, слів, а й під час виконання всіх інших письмових робіт (списування, письмо під диктування, з пам'яті та ін.)» [6].

Рукописний шрифт, що використовується в «Прописах» для учнів першого класу, застосовується в початковій школі після тривалих експериментальних і практичних досліджень, які були спрямовані на організацію

освітньої діяльності дітей шестирічного віку (в старших групах закладів дошкільної освіти, а також в першому класі ЗЗСО).

Викладачі ДДПУ імені І. Франка (Д. Луцик, А. Зимульдінова, М. Проць) у розвідці «Вивчення букв першокласниками» зауважують: «… в навчанні першокласників активно запроваджувалося безвідривне письмо, спрямоване на підвищення його швидкості. Однак спостереження за формуванням графічної навички в шестирічних дітей показали, що безвідривне письмо, особливо частини прописних літер ускладненої конфігурації – *А, Б, В, Д, К, Н, Ю*, у багатьох випадках непосильне для них. Воно вимагає від дітей непомірного напруження, що в результаті знижує не тільки швидкість, але й, головне – якість письма. У процесі запису складу чи слова дитині в окремих випадках легше відірвати перо від паперу, поєднати букви додатковим штрихом, частково відпочивши при цьому, ніж вести безперервну лінію. Особливо не прийнятним для шестиліток виявилося написання літер з елементами обведення

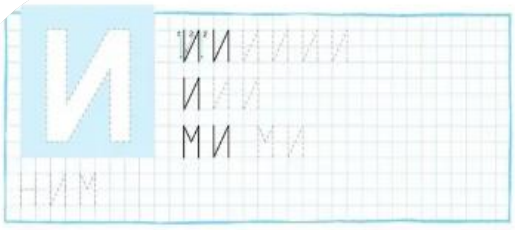
ліній. Зосередження основної уваги дітей на суто графічних елементах письма негативно позначається також і на їхній орфографічній пильності» [9, 76].

Допомагають формувати графічні навички в учнів 1-го класу спеціально створені робочі зошити, як-от: «Прописи», «Супутники букваря», «Каліграфічні прописи», «Тренуальники для формування гарного почерку», «Прописи-шаблони», «Багаторазові прописи з канвою» й інші, які активно використовуються в освітньому процесі початкової школи.

Схарактеризуємо названі навчальні видання:

– робочий зошит «Супутник букваря» В. Федієнка оптимально підходить для роботи в парі з навчальною книгою «Буквар» як цього, так й інших авторів. Це видання дає змогу педагогові організувати ефективне навчання двох ключових складових письмового мовлення – читання та письма, а також реалізувати аналітико-синтетичний підхід до вивчення української мови. Завдання, запропоновані в зошиті, відзначаються цікавістю та різноманітністю; вони спеціально розроблені з урахуванням вікових особливостей першокласників, що робить їх зрозумілими та захопливими для дітей;

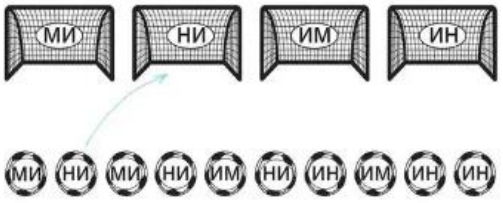

З'єднай малюнки зі складами, з яких починаються назви намальованих предметів.

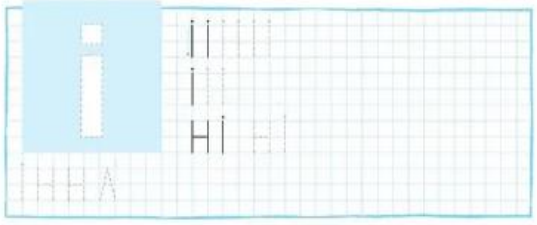

МО
МИ
МА
МУ
НО
НА

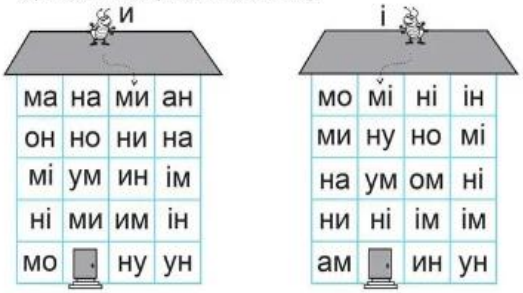
Прочитай склади. «Забий» м'ячі зі складами у відповідні ворота.

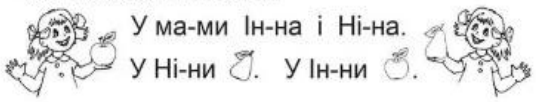
6

Один жучок-буквоїд вирішив їсти лише склади з буквою «и», а інший — з буквою «і». Проведи їх до виходу (прочитай склади, знайди та зафарбуй клітинки зі складами, у яких є відповідні букви). У якого жучка шлях коротший? А який буде більш ситим? Чому?

Інна та Ніна — близнючки. Хто з них хто? Прочитай і дізнайся! З'єднай речення з відповідними малюнками.

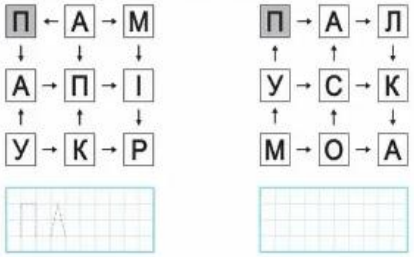
Обведи кружечком тільки правильно написані букви.

А N Н С Я Р П Ү И

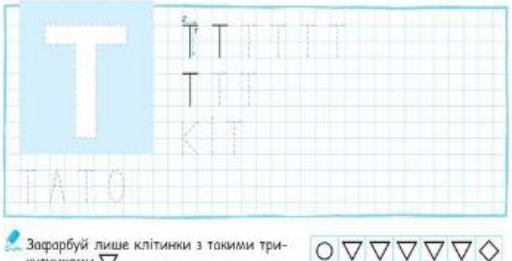
Уважно прочитай слова. Підкресли букви, якими вони відрізняються.

ла-па	су-ма	рі-ка	ма-ло
ла-мпа	су-рма	рі-пка	ма-сло

Прочитай слова, рухаючись за стрілочками. Починай читати з букв у сірих квадратиках. Продовж записувати за зразком.

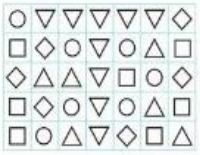

14

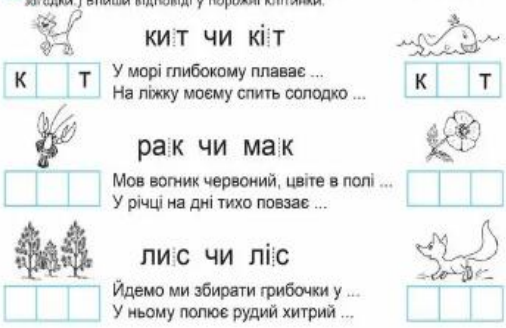

Зафарбуй лише клітинки з такими трикутниками ▽.

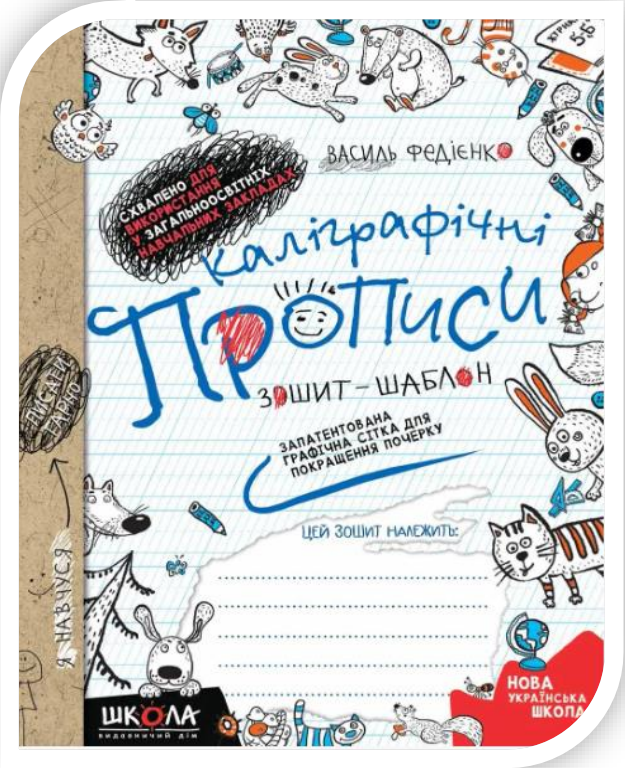
Яка буква в тебе вийшла?

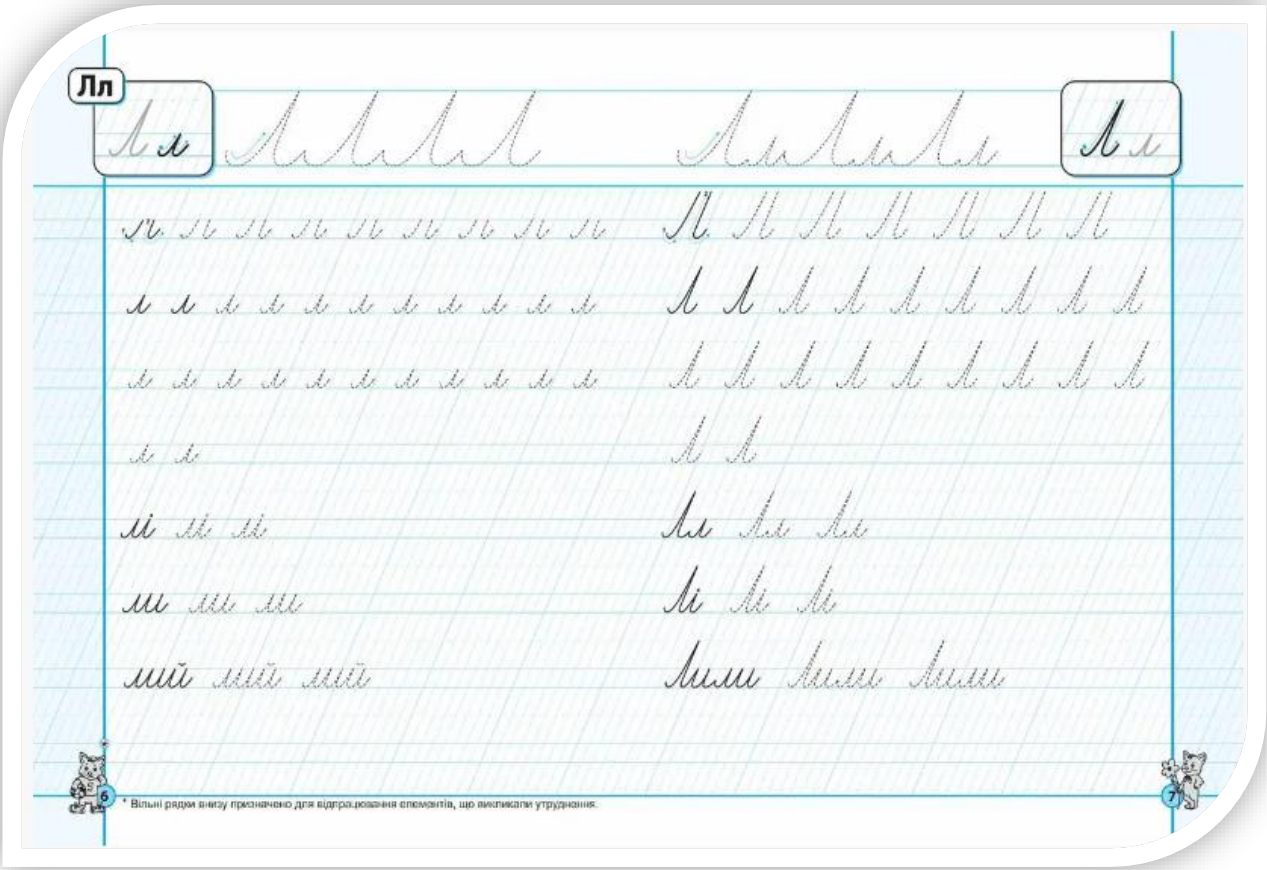
Прочитай разом із дорослим! (Ти прочитай заголовки, а дорослий — загадки.) Впиши відповіді у порожні клітинки.

– зошит-шаблон «Каліграфічні прописи» В. Федієнка допоможе учневі нової української школи оволодіти графічною навичкою, зокрема написанням елементів букв, літер, їхніх з'єднань. Систематична робота в робочому зошиті навчить школяра дотримуватися відповідного нахилу та відстані між літерами і словами [18];

– «Першокласні каліграфічні прописи» у 2-х частинах за редакцією В. Федієнка пропонують написання зі звичною для

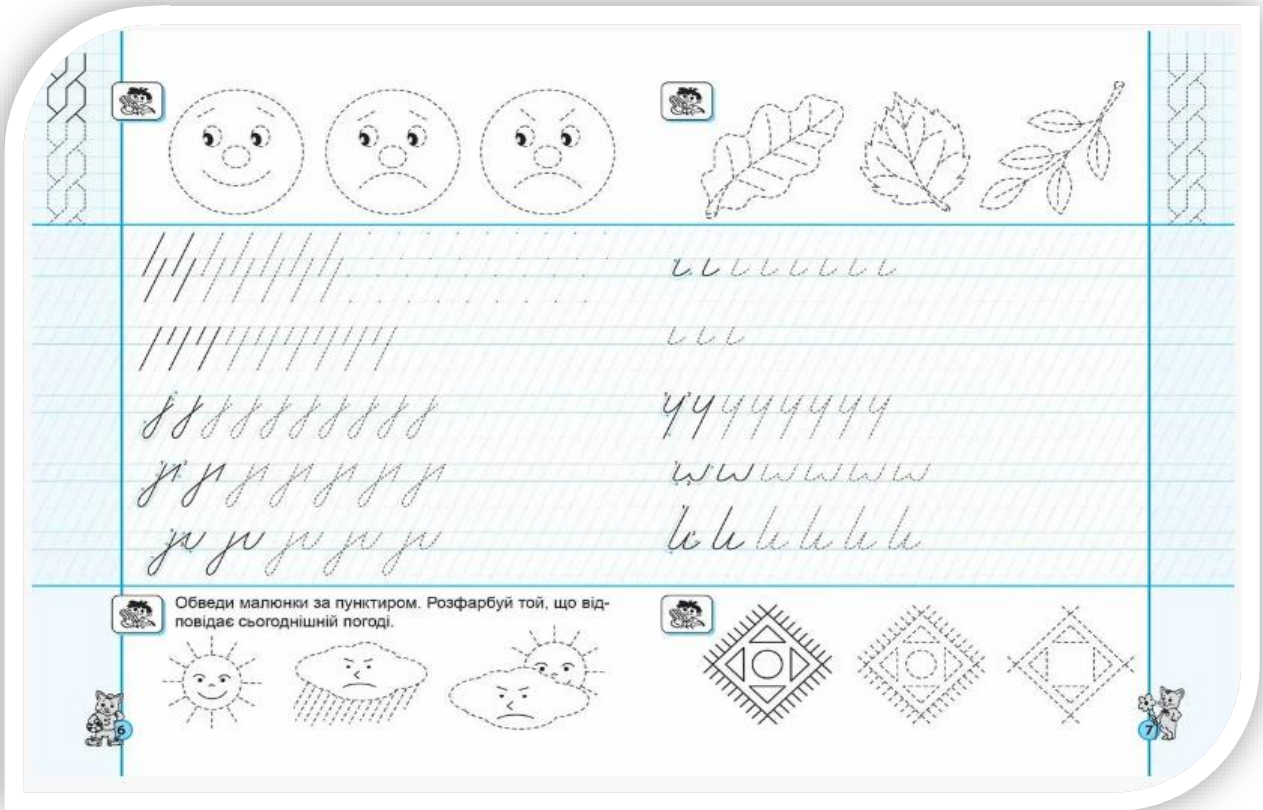

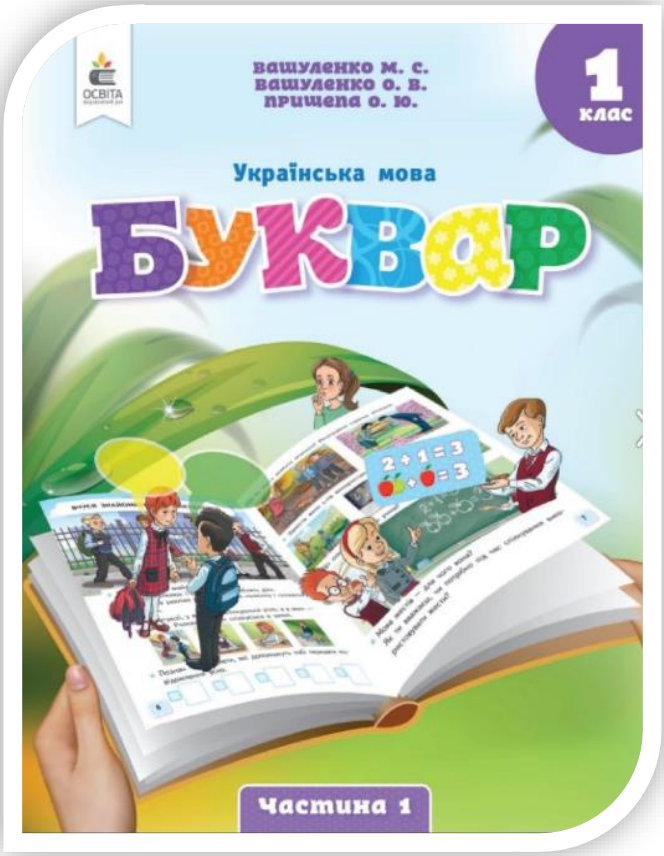
нас косою лінією, а також зі спеціальним шаблоном – частою косою лінією – за допомогою якої першокласники зможуть стандартизувати нахил, висоту і ширину букв, тобто навчитися писати з дотриманням пропорцій літер [19].

Ґ ґ
Буква «ґ» —
В словах цікавих:
Дзиґа, аґрус,
Ґрунт і ґава,
Ґудзик, ґанок,
Ґедзь і ґрати.
Тож учіть її, малята!
Наталія Косенко
ґава ґава
ґрунт ґрунт
аґрус аґрус
ґрати ґрати
Ґа Ґа Ґа
Ґвіана Ґвіана
Ґрунт у полі ґарний.
10
11

Обведи малюнки за пунктиром. Розфарбуй той, що відповідає сьогоднішній погоді.
6
7

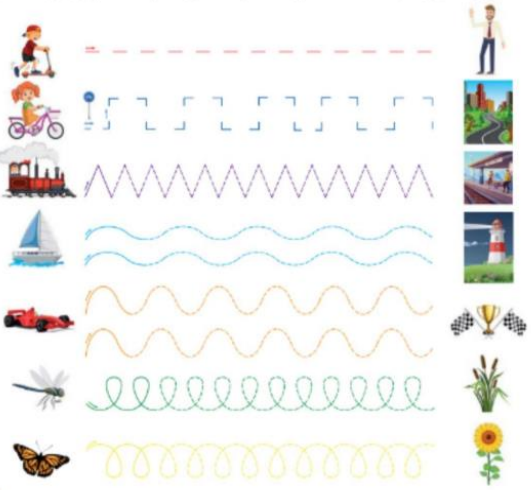
У 2023 р. побачила світ навчальна книга «Українська мова. Буквар: у 6-х частинах: навчальний посібник для 1 класу ЗЗСО» / автори-укладачі М. Вашуленко, О. Вашуленко та О. Пришепа [17].

Навчальне видання може слугувати одночасно і підручником, і робочим зошитом. Для вдосконалення графічних навичок учням пропонується виконувати різні завдання безпосередньо в посібнику: дописувати, домальовувати, докреслювати елементи літер, слова чи словосполучення.

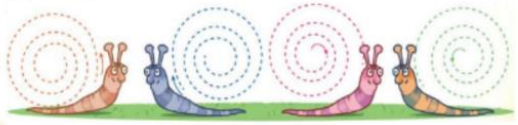
«Буквар» містить запитання і практичні завдання для перевірки якості засвоєння матеріалу, а ще – практико-зорієнтовані вправи до кожної теми (необхідно дописати, докреслити, домалювати тощо безпосередньо на сторінках навчального видання). Хоча матеріали для уроків читання і письма в «Букварі» умовно розділені, їхній інтегрований підхід відповідає методичним рекомендаціям щодо навчання грамоти в 1-му класі початкової школи.

ВЧУСЯ ОРІЄНТУВАТИСЯ В НАПРЯМКУ ПИСЬМА

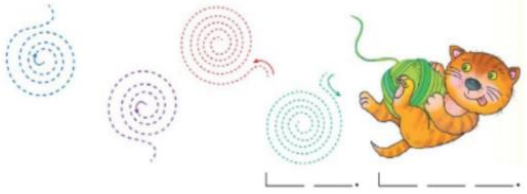
Наведи доріжки. Проводь лінію, не відриваючи олівця від паперу.

Домалюй равликів. Починай зі стрілочки.

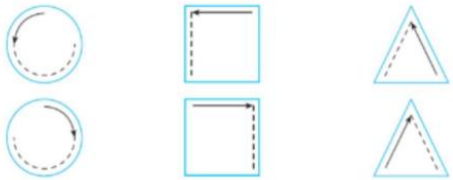

Наведи клубочки. Починай зі стрілочки. А потім спробуй намалювати ще кілька самостійно.

Склади речення за малюнком і схемами.

Усередині кожної фігури намалюй ще дві такі самі, але менші за розміром. Малюй, проводячи лінії так, як показує стрілочка.

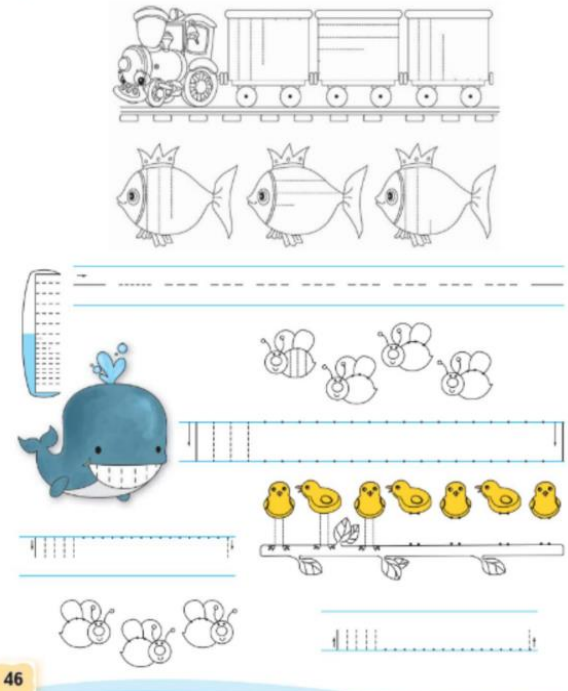

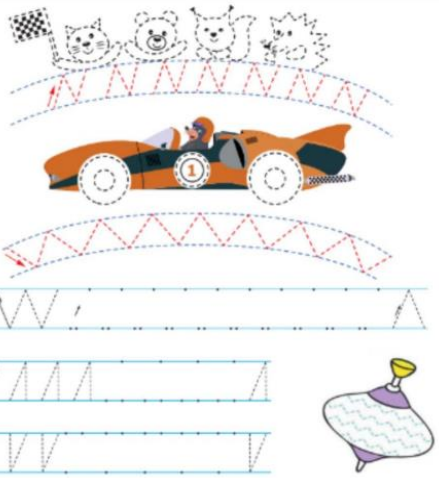
«Поклади» продукти в кошик: з'єднай кожний предмет із відповідним отвором.

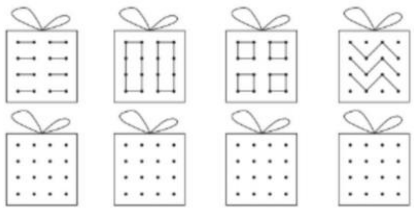
ПИШУ В РЯДКУ ПРЯМІ ЛІНІЇ

Проведи лінії за зразком.

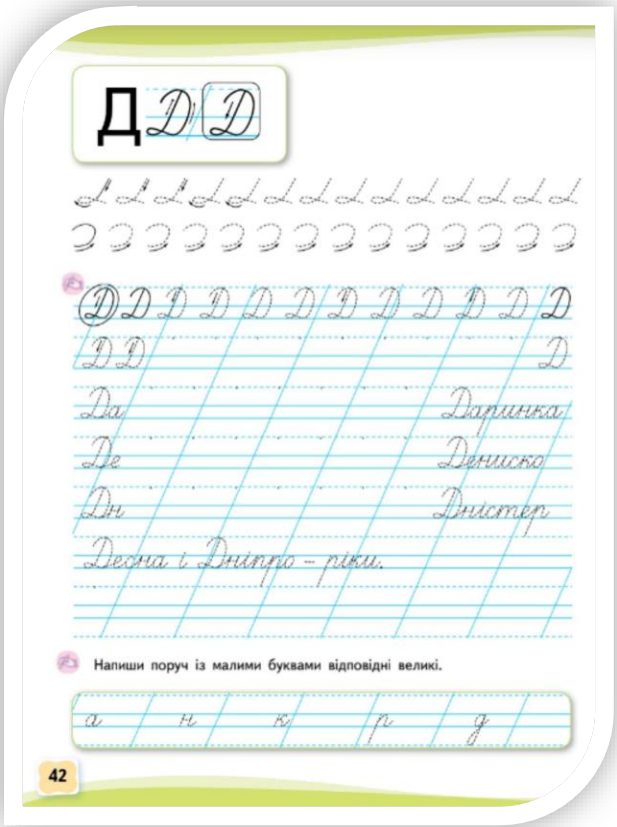

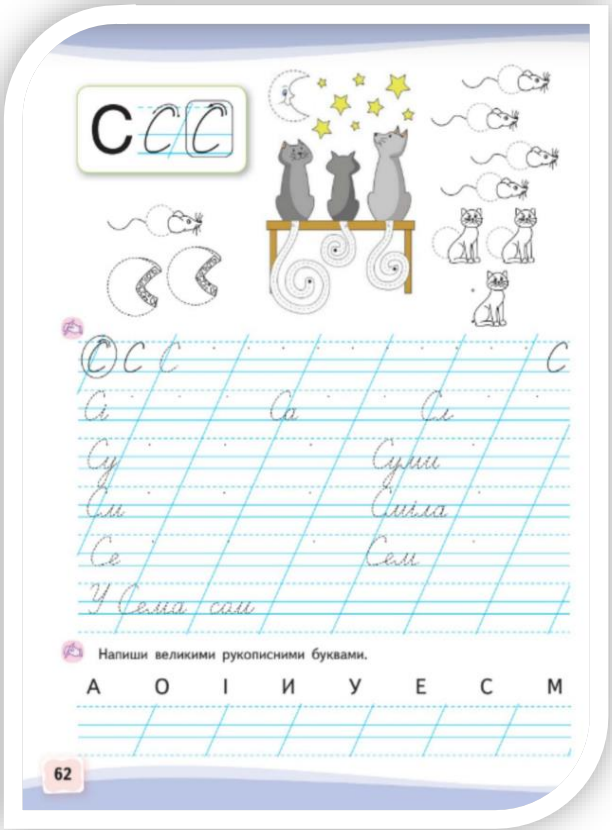
Поєднай крапки, як на зразках.

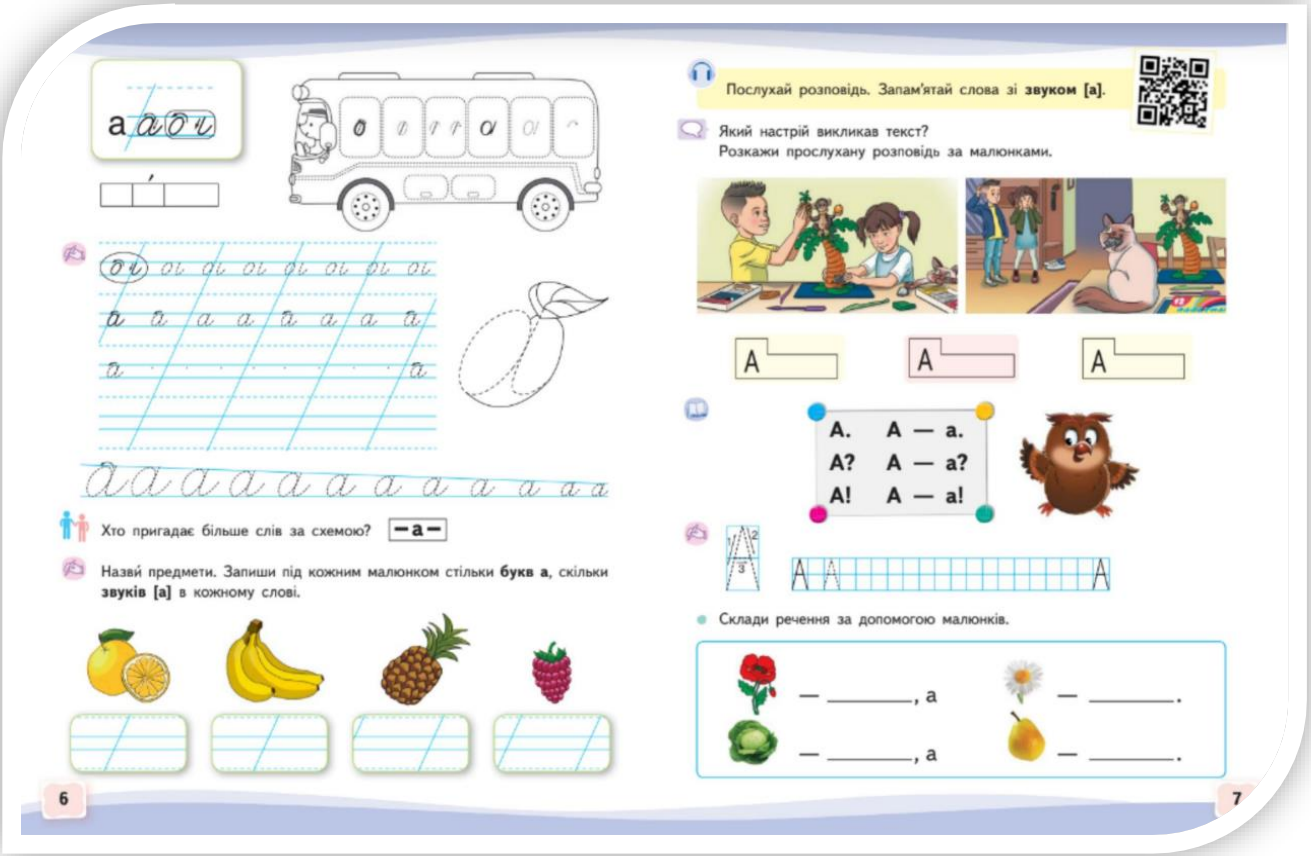

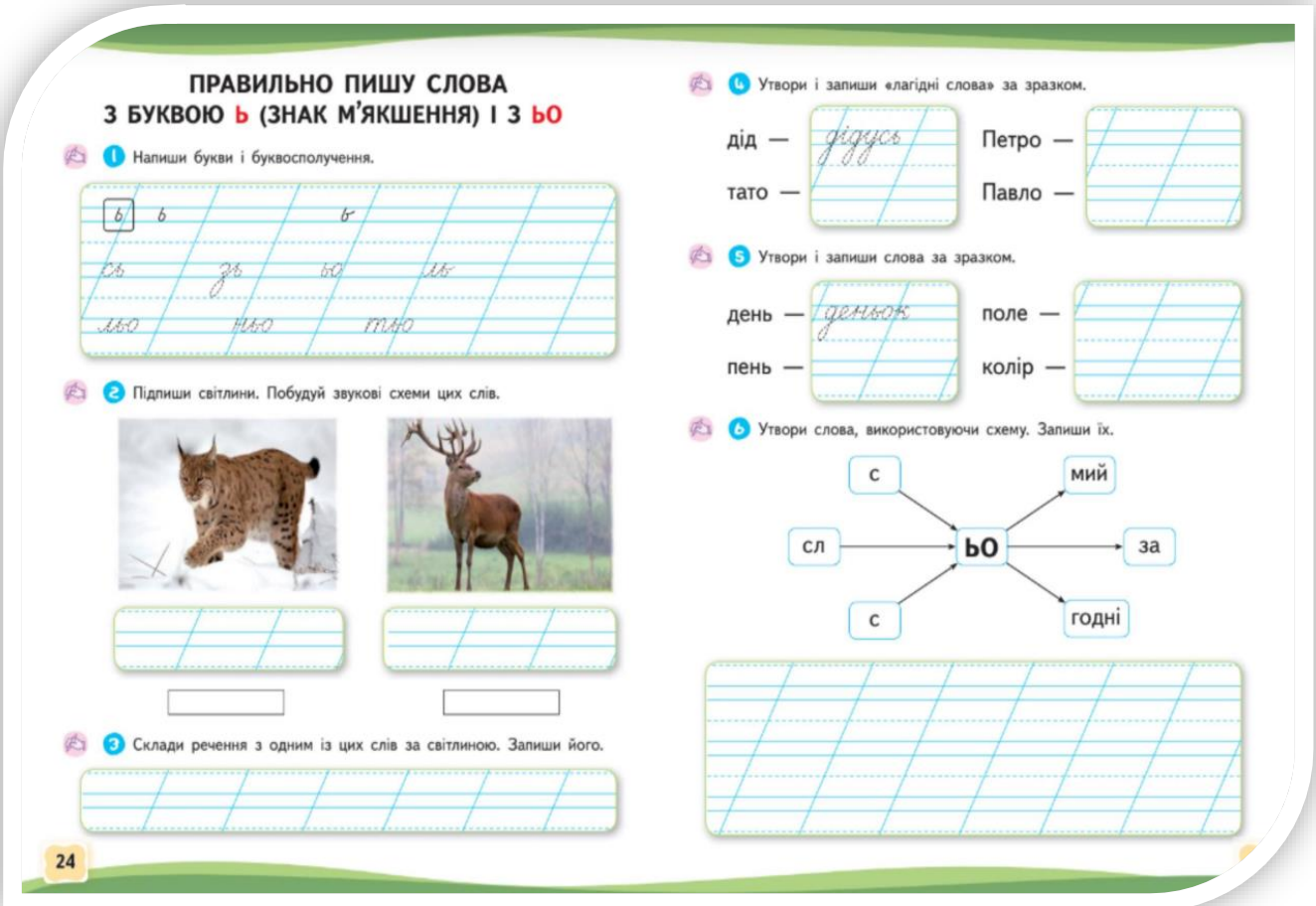

На сторінках «Букваря» подано матеріали, що можуть замінити використання прописів, а отже, учні мають можливість знайомитися з каліграфічним і друкованим зображенням букв, набути графічної навички тощо.

а а о и
Послухай розповідь. Запам'ятай слова зі звуком [а].
Який настрій викликав текст?
Розкажи прослухану розповідь за малюнками.
А. А — а.
А? А — а?
А! А — а!
Хто пригадає більше слів за схемою? — а —
Назви предмети. Запиши під кожним малюнком стільки букв а, скільки звуків [а] в кожному слові.
Склади речення за допомогою малюнків.
— _____, а
— _____.
— _____, а
— _____.
6
7

ПРАВИЛЬНО ПИШУ СЛОВА
З БУКВОЮ Ь (ЗНАК М'ЯКШЕННЯ) І З ЬО
1 Напиши букви і буквосполучення.
2 Підпиши світлини. Побудуй звукові схеми цих слів.
3 Склади речення з одним із цих слів за світлиною. Запиши його.
4 Утвори і запиши «лагідні слова» за зразком.
дід — дідусь
тато —
Петро —
Павло —
5 Утвори і запиши слова за зразком.
день — денько
пень —
поле —
колір —
6 Утвори слова, використовуючи схему. Запиши їх.
с
мий
сл
ьо
за
с
годні
24

Авторка навчальних видань «Прописи (пишемо друковані літери)» (2023 р.) [20] та «Прописи (пишемо в клітинку)» (2022 р.) [21] А. Фісіна стверджує: «Прописи допоможуть дитині навчитися впевнено тримати олівець і писати друковані літери. Кожна буква проілюстрована словом та яскравим малюнком. Регулярно тренуючись, дитина розвиватиме пам'ять, увагу й уяву, дрібну моторику, а також формуватиме навички чіткого й охайного почерку. Прописи упорядковані згідно з методичними рекомендаціями щодо підготовки руки до письма» [20].

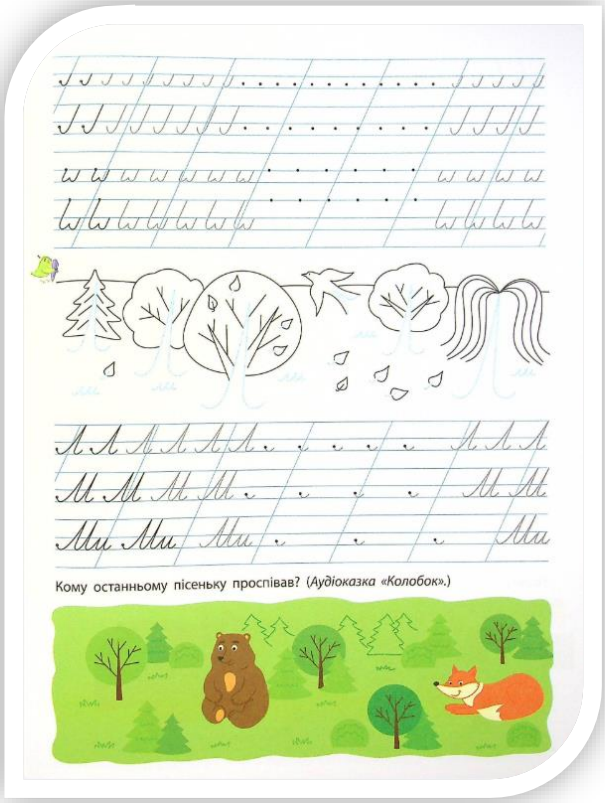
В. Кльокта й О. Кльокта уклали «Прописи-шаблони. Тренувальний зошит» у 2-х частинах (2021 р.) [7]. З допомогою цього видання першокласники не тільки навчаться правильно писати елементи букв, літери, склади, слова і речення, а й познайомляться з українськими народними казками тощо.

«Тренувальник для формування гарного почерку» (2025 р.) авторства Л. Грибчук [4], пропонує вправи, спрямовані на розвиток зорово-моторної

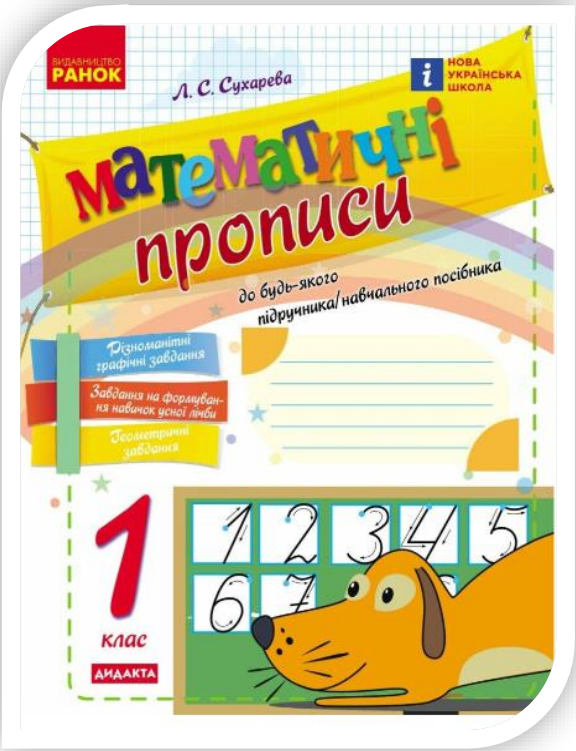

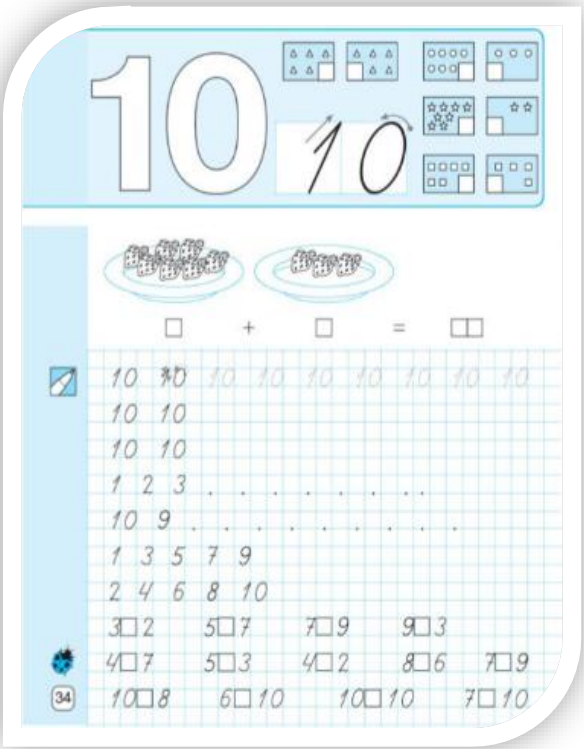
координації, уваги, уяви, мислення, формування правильного нахилу та з'єднання букв, розширення словникового запасу. Видання можна ефективно можна використовувати для навчання учнів у школі та вдома, він доступний і простий у роботі.

В освітньому процесі також використовуються математичні прописи, які є важливим інструментом для формування навичок правильного написання цифр і математичних знаків у молодших школярів. Вони поєднують вправи з каліграфії зі завданнями, спрямованими на розвиток базових математичних умінь і компетенцій. Посібники, створені відповідно до чинних освітніх програм, орієнтовані на потреби вчителів початкових класів, учнів та їхніх батьків.

Сучасні видавництва, такі як «Ранок», «Основа», «Школярик», «Богдан», «Літера» й інші, пропонують широкий вибір робочих зошитів для письмових вправ, які активно використовуються в освітньому процесі.

4.3. Особливості використання цифрових і мультимедійних ресурсів на уроках української мови (у період навчання грамоти та під час проведення каліграфічних хвилинок в 2–4-х класах)

Сучасна система освіти функціонує в умовах швидкої цифровізації суспільства, що зумовлює потребу впровадження цифрових інновацій у загальну середню освіту. Під цифровими інноваціями в

освітньому процесі розуміють сукупність новітніх або вдосконалених технологій, методів і засобів навчання, які уґрунтовуються на використанні цифрових ресурсів і спрямовані на підвищення результативності навчання. Вони є невід'ємною складовою компетентнісного підходу та відповідають стратегічним напрямам модернізації освіти в Україні.

У педагогічній науці цифрові інновації розглядаються не тільки як технічні засоби, але і як комплексні педагогічні рішення, що трансформують зміст, організаційні форми та методику навчання. Дослідники наголошують, що їхнє упровадження має бути педагогічно обґрунтованим і враховувати вікові, психологічні та індивідуальні особливості учнів. У цьому сенсі цифрові технології виступають інструментом удосконалення уроку, а не його кінцевою метою.

Різновиди цифрових інновацій в освітньому процесі є доволі різноманітними й охоплюють кілька взаємопов'язаних напрямів. Насамперед ідеться про цифрові освітні платформи й онлайн-сервіси, які забезпечують доступ до навчальних матеріалів, інтерактивних завдань і ресурсів для організації освітньої діяльності. Їхнє застосування розширює освітнє середовище, підвищує гнучкість навчання та сприяє індивідуалізації освітнього процесу.

Суттєве місце серед цифрових інновацій займають інтерактивні інструменти, що активізують пізнавальну діяльність учнів і підвищують їхню навчальну мотивацію. До них належать мультимедійні презентації, інтерактивні вправи, засоби візуалізації навчального матеріалу, а також аудіо- та відеоконтент. Як свідчать дослідження, інтерактивність позитивно впливає на якість засвоєння знань і сприяє розвитку самостійності школярів.

Окремий напрям становлять засоби електронного і дистанційного навчання, які набули особливої актуальності в умовах змішаного й дистанційного форматів освіти. Вони забезпечують безперервність освітнього процесу, оперативну взаємодію між учителем і учнями та можливість здійснення формувального оцінювання. Такі технології сприяють формуванню

цифрової компетентності учасників освітнього процесу та поліпшенню навчальних результатів.

Цифрові інновації також охоплюють використання інформаційно-комунікаційних технологій для оцінювання навчальних досягнень учнів. Онлайн-тестування, електронні опитування та цифрові портфоліо забезпечують об'єктивне й оперативне вимірювання результатів навчання, уможливлюють відстежувати їхню динаміку та коригувати освітній процес відповідно до індивідуальних потреб учнів. Такий підхід узгоджується з концепцією формувального оцінювання, що є важливою складовою сучасної освітньої парадигми.

Характерна ознака цифрових інновацій – їхня інтегративність, тобто здатність поєднуватися з традиційними методами навчання. У сучасному освітньому середовищі ефективність цифрових технологій залежить від їх методично обґрунтованого використання та органічного залучення до структури уроку. Дослідники підкреслюють, що цифрові засоби мають доповнювати класичні підходи, зберігаючи системність і науковість освітнього процесу.

Під час навчання української мови цифрові інновації відкривають можливості для наочнішого представлення мовних явищ, організації інтерактивної роботи з текстами та розвитку мовленнєвих умінь учнів. Водночас ефективність їхнього використання значною мірою залежить від рівня професійної підготовки вчителя та його здатності поєднувати традиційні й цифрові методи відповідно до освітніх цілей.

Застосування цифрових інструментів на уроках української мови є важливим чинником оновлення освітнього процесу та підвищення його ефективності в умовах Нової української школи. Такі засоби розширюють можливості традиційного навчання, забезпечують інтерактивність, активізують пізнавальну діяльність учнів і сприяють формуванню їхньої цифрової компетентності. Науковці зазначають, що ефективність цифрових технологій можлива лише за умови їхнього педагогічно виваженого використання.

Під час вивчення української мови цифрові інструменти дають змогу урізноманітнювати способи подання навчального матеріалу, роблячи його

більш наочним і зрозумілим. Використання мультимедійних презентацій, інтерактивних вправ, аудіо- та відеоматеріалів сприяє глибшому розумінню мовних явищ, підвищенню мотивації та формуванню стійкого інтересу до навчання. Особливо ефективною є візуалізація граматичних і лексичних понять для учнів основної школи, які краще сприймають інформацію в образній формі.

Важливе місце серед цифрових засобів посідають онлайн-платформи та сервіси для створення інтерактивних завдань. Вони дають можливість організовувати індивідуальну й групову роботу, здійснювати диференціацію завдань відповідно до рівня учнів і забезпечувати швидкий зворотний зв'язок. Це сприяє розвитку самостійності, відповідальності за результати навчання та навичок самооцінювання.

Цифрові інструменти також ефективно застосовуються під час роботи з текстом, що є ключовим елементом уроків української мови. Використання інтерактивних дощок, онлайн-документів і віртуальних платформ дає змогу організовувати спільний аналіз текстів, виправлення помилок і створення власних висловлювань. Така діяльність сприяє розвитку мовленнєвої компетентності, критичного мислення та культури мовлення учнів.

Окрему роль відіграють цифрові засоби формувального оцінювання навчальних досягнень. Онлайн-тести, електронні опитування та інтерактивні вправи дають учителеві змогу оперативно отримувати інформацію про рівень засвоєння матеріалу, виявляти типові труднощі та коригувати освітній процес. Використання таких інструментів відповідає сучасним підходам до оцінювання та сприяє розвитку навичок самоконтролю в учнів.

Водночас результативність використання цифрових інструментів на уроках української мови значною мірою визначається професійною компетентністю педагога. Учитель повинен уміти гармонійно поєднувати цифрові технології з традиційними методами навчання, дотримуючись принципів науковості, системності та доступності. Цифрові засоби мають виступати доповненням до класичної структури уроку, а не її заміною, зберігаючи провідну роль учителя в освітньому процесі [12, 140].

Таблиця 4.1

Використання цифрових інструментів на уроках української мови

Цифровий інструмент	Мета використання	Приклад застосування на уроці
LearningApps	Закріплення мовних знань	Інтерактивні вправи з орфографії та граматики
Genially	Візуалізація навчального матеріалу	Інтерактивні презентації з теми «Частини мови»
Padlet	Розвиток писемного мовлення	Колективне створення тексту або мовного проєкту
Google Forms	Формувальне оцінювання	Онлайн-тести, опитування, самоперевірка
QR-коди	Організація самостійної роботи	Перехід до вправ, текстів, відеоматеріалів
Онлайн-документи	Робота з текстом	Редагування мовних помилок у спільному документі

Цифровізація мовної освіти належить до провідних напрямів оновлення сучасної школи та відповідає стратегічним орієнтирам розвитку освітньої сфери в Україні. Використання цифрових технологій у процесі навчання української мови створює нові можливості для організації освітнього процесу, підвищення його результативності та формування ключових компетентностей здобувачів освіти. Водночас їхнє впровадження супроводжується певними труднощами, що потребують зваженого та методично обґрунтованого підходу з боку педагога.

Однією з головних переваг цифровізації мовної освіти виступає зростання навчальної мотивації учнів. Застосування інтерактивних вправ, мультимедійних матеріалів і цифрових сервісів активізує пізнавальну діяльність, сприяє залученню школярів до освітнього процесу та формує позитивний емоційний фон на уроці. Наукові дослідження підтверджують, що інтеграція мовного матеріалу з цифровими інструментами поліпшує засвоєння знань і підсилює інтерес до вивчення української мови.

Цифрові технології також забезпечують можливість індивідуалізації та диференціації навчання, що є важливим компонентом сучасної мовної освіти. Завдяки онлайн-платформам учні можуть опановувати матеріал у власному темпі, виконувати завдання різного рівня складності та здійснювати самоконтроль навчальних результатів. Такий підхід сприяє розвитку відповідальності за власне навчання й формуванню навичок самостійної роботи [3].

Важлива перевага цифровізації – розширення освітнього простору та доступу до різноманітних навчальних ресурсів. Електронні бібліотеки, цифрові підручники, аудіо- та відеоматеріали дають змогу урізноманітнити зміст уроків української мови, забезпечити міжпредметні зв'язки та актуалізувати навчальний матеріал відповідно до сучасних освітніх потреб. Крім того, цифрове середовище сприяє формуванню в учнів умінь критично опрацьовувати інформацію та відповідально використовувати мовні засоби в онлайн-просторі.

Рис. 4.4. Електронні засоби організації освітнього процесу
[згенеровано з допомогою ChatGPT]

Водночас цифровізація мовної освіти має й певні виклики. Один із них – небезпека поверхового засвоєння мовного матеріалу за умов надмірного використання цифрових інструментів без належного методичного уґрунтування. За відсутності системної роботи з мовними правилами та текстами цифрові завдання можуть втратити навчальну цінність і перетворитися на формальну складову уроку [12, 141].

Мобільні технології охоплюють широкий спектр сучасних портативних цифрових пристроїв, зокрема смартфони, планшети, електронні книги та інші гаджети, які дають змогу отримувати, опрацьовувати, зберігати й передавати інформацію. Вони можуть використовуватися як самостійно, так і в поєднанні з іншими інформаційно-комунікаційними технологіями.

На відміну від традиційного використання ІКТ, що ґрунтується переважно на стаціонарних комп'ютерах і пов'язане з певними технічними обмеженнями (характеристиками обладнання, необхідністю спеціально обладнаних приміщень, фінансовими витратами тощо), мобільні технології є більш доступними та гнучкими. Більшість учнів уже мають власні мобільні пристрої, а поширення мобільного інтернету забезпечує можливість навчатися практично в будь-якому місці та в будь-який час.

Водночас мобільне навчання не замінює традиційні форми організації освітнього процесу, а доповнює їх. Воно є важливою складовою змішаного навчання, яке поєднує аудиторну роботу з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для організації навчальної діяльності та взаємодії між учасниками освітнього процесу.

Педагог А. Кайданна зазначає, що «мобільні ґаджети значно розширюють можливості традиційного уроку: телефон виступає потужний засобом відтворення мультимедійних файлів, що містять навчальну інформацію. Програмне забезпечення мобільних пристроїв підтримує традиційний підхід до навчання, дозволяючи відкривати та переглядати файли офісних програм (Word, PowerPoint, Excel). Ґаджети надають доступ до мережі Internet засобами

мобільного зв'язку або за допомогою шкільної мережі Wi-Fi. Мобільних додатки створюють новий якісний навчальний простір» [5, 85].

Авторка пропонує використовувати такі мобільні додатки: «Український правопис», «Правила української мови», «Український тлумачний словник», «Перевірка орфографії», «Словник синонімів», «Мова – ДНК нації», «Слова зі слова», «Mova», «Viber», «QR-код генератор» тощо [5, 85].

Іншим суттєвим викликом є нерівномірний рівень цифрової компетентності як учнів, так і педагогів. Не всі учасники освітнього процесу однаково володіють навичками роботи з цифровими технологіями, що ускладнює організацію навчання та може знижувати ефективність використання цифрових інструментів. У цьому контексті особливо актуальним є питання розвитку цифрової грамотності вчителів української мови.

Окремої уваги потребує забезпечення балансу між традиційними та цифровими методами навчання. Надмірна цифровізація може призвести до зменшення обсягу живого мовленнєвого спілкування, послаблення навичок письма та читання, які є базовими складниками мовної компетентності. Тому науковці підкреслюють важливість інтеграції цифрових інновацій у традиційну структуру уроку, а не їх повної заміни.

Таблиця 4.2

Переваги та виклики цифровізації мовної освіти

Аспект	Переваги	Виклики
Навчальна мотивація	Підвищення інтересу до навчання, активізація діяльності	Ризик формального виконання завдань
Індивідуалізація	Навчання у власному темпі, диференціація завдань	Потреба постійного педагогічного супроводу
Освітнє середовище	Доступ до різноманітних ресурсів і матеріалів	Інформаційне перевантаження
Якість знань	Візуалізація мовних явищ,	Поверхове засвоєння

	краща наочність	матеріалу
Професійна компетентність	Розвиток цифрової компетентності вчителя	Необхідність постійного підвищення кваліфікації
Баланс методів	Поєднання традицій і інновацій	Ризик витіснення класичних методів

Отже, цифровізація мовної освіти характеризується як значними перевагами, так і низкою викликів. Її ефективність визначається професійною позицією вчителя, методично уґрунтованим добором цифрових інструментів та вмінням поєднувати інноваційні технології з традиційними формами навчання. Усвідомлене використання цифрових засобів у процесі навчання української мови сприяє підвищенню якості.

Письмо й каліграфія взимку:
прості вправи без тиску

Питання для самоконтролю

1. Що таке дидактичні засоби навчання?
2. Які засоби використовуються для навчання письма?
3. Яку роль відіграють дидактичні засоби в освітньому процесі?
4. Які технічні засоби можна використовувати під час навчання письма?
6. Як класифікують дидактичні засоби навчання письма?
7. Які особливості використання зошитів і прописів у початковій школі?
8. Яку роль відіграють зразки письма?
9. Як використовуються картки і роздатковий матеріал?
10. Які вимоги висуваються до дидактичних засобів навчання письма?
11. Як дидактичні засоби впливають на формування графічної навички?
12. Які переваги та недоліки традиційних і сучасних засобів навчання письма?
13. Як обрати ефективні дидактичні засоби для уроку?
14. Яку роль відіграє наочність у навчанні письма?
15. Як поєднувати різні дидактичні засоби на уроці?
16. Проаналізуйте ефективність різних дидактичних засобів навчання письма.
17. Порівняйте традиційні та цифрові засоби навчання письма.
18. Як дидактичні засоби сприяють індивідуалізації навчання?
19. Запропонуйте власні ідеї створення дидактичних матеріалів для письма.
20. Як сучасні технології змінюють підхід до навчання письма?

Практичні завдання

I. Репродуктивний рівень

(засвоєння понять, класифікація дидактичних засобів)

1. Поясніть зміст поняття *«дидактичні засоби навчання письма»*. Розкрийте їхню роль під час формування графічної навички молодших школярів.

2. Наведіть п’ять прикладів дидактичних засобів, які використовуються під час навчання письма у початковій школі.

3. Розподіліть запропоновані засоби за відповідними групами.

Наочні засоби	Технічні засоби	Роздаткові матеріали

Засоби для розподілу:

- *таблиці;*
- *зразки написання букв;*
- *відеоматеріали;*
- *інтерактивна дошка;*
- *картки;*
- *прописи;*
- *зошити;*
- *мультимедійні презентації.*

II. Аналітичний рівень

(аналіз доцільності використання засобів навчання)

4. Проаналізуйте роль різних дидактичних засобів у формуванні графічної навички. Заповніть таблицю:

Дидактичний засіб	Яку функцію виконує?	На якому етапі уроку доцільно використовувати?

- *зразок написання букви;*
- *картка зі завданням;*
- *інтерактивна дошка;*
- *зошит із письма.*

5. Порівняйте традиційні та сучасні засоби навчання письма.

Критерій	***Традиційні засоби (зошит, дошка)***	***Сучасні засоби (цифрові технології)***
Переваги		
Можливі обмеження		
Вплив на мотивацію учнів		
Методичні можливості		

6. Проаналізуйте педагогічну ситуацію: *Учитель під час уроку письма використовує тільки зошит і дошку, однак не застосовує інших засобів навчання*. Визначте:

- *які можливості навчання залишаються невикористаними;*
- *які дидактичні засоби можна додати;*
- *як це вплине на активність і мотивацію учнів.*

III. Творчий рівень

(створення власних методичних матеріалів)

7. Розробіть 2–3 вправи для навчання письма з використанням:

- *карток;*
- *наочних матеріалів;*
- *ілюстрацій;*
- *цифрових ресурсів.*

Для кожної вправи зазначте:

- *мету;*
- *клас;*
- *необхідні матеріали;*
- *порядок виконання.*

8. Складіть фрагмент уроку (5–10 хвилин), у якому використано різні дидактичні засоби навчання письма. Опишіть:

- *тему уроку;*
- *етап використання засобів;*
- *діяльність учителя;*
- *діяльність учнів.*

9. Створіть власний дидактичний засіб для навчання письма і додайте короткий методичний коментар щодо його використання. Варіанти:

- *картка з графічними вправами;*
- *таблиця для пояснення написання букви;*
- *тренувальна вправа;*
- *інтерактивне завдання.*

IV. Дослідницький рівень

(проєктування освітнього процесу та професійне застосування знань)

10. Розробіть план уроку письма з використанням комплексу дидактичних засобів. Передбачте:

- *тему уроку;*
- *мету;*
- *етапи уроку;*
- *засоби навчання на кожному етапі;*
- *очікувані результати навчання.*

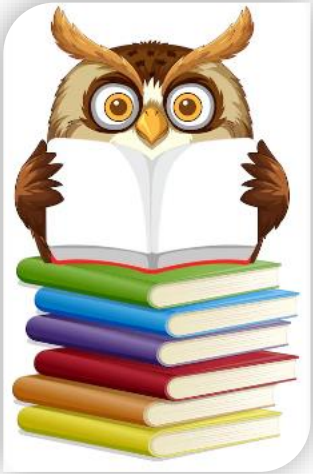
Оформіть у вигляді таблиці:

Етап уроку	
Діяльність учителя	
Діяльність учнів	
Дидактичні засоби	

11. Проведіть мінідослідження: *«Вплив сучасних дидактичних засобів на формування графічної навички молодших школярів».* Визначте:

- *які засоби найбільше підвищують інтерес учнів до письма;*
- *які сприяють розвитку самоконтролю;*
- *які допомагають учителю здійснювати індивідуальний підхід.*

Підготуйте короткий висновок.

Список використаних джерел

1. *Волкова К. І.* Математичні прописи. Київ : Літера, 2020. 64 с.
2. *Гірняк С., Луців С.* Психолого-педагогічні основи формування графічної навички в майбутніх учнів початкової школи // Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Дрогобич, 2017. С. 69–73.
3. *Гірняк С., Мусяк Н.* Використання онлайн-сервісів в освітньому процесі – базова вимога до вчителя початкових класів в умовах сьогодення / у кн. : Сучасні освітні стратегії під впливом розвитку інформаційного суспільства та євроінтеграції : Наукова монографія. Рига, Латвія : «Baltija Publishing», 2024. 648 с. С. 64–86.
4. *Грибчук Л.* Тренувальник для формування гарного почерку. Тернопіль : Мозаїка, 2025. 64 с.
5. *Кайданна А.* Українська мова і література в школі. 2022. № 74–75. С. 84–88.
6. *Календарне планування для 1 класу НУШ*. Платформа ВСЕОСВІТА. URL : https://vseosvita.ua/library/kalendarne-planuvanna-dla-1-klasu-nus-446006.html
7. *Кльокта В., Кльокта О.* Прописи-шаблони. Тренувальний зошит у 2-х частинах. Харків : Арт Школа, 2021. 32 с.
8. *Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа».* Схвалено розпорядженням КМУ від 14.12.2016 № 988-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show
9. *Луцик Д., Проць М., Савшак А.* Вивчення букв першокласниками. Тернопіль : Астон, 2001. 90 с.

10. *Мар'єнко М. В., Коваленко В. В.* Цифрова трансформація освіти: виклики та перспективи. Інформаційні технології і засоби навчання. 2021. № 4. С. 1–15.

11. *Методика навчання каліграфічного письма в початковій школі* : навчальний посібник для студентів денної та заочної форм навчання педагогічних закладів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта / упорядник Н. О. Янко. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2021. 92 с.

12. *Самойленко О. А., Ступак О. П., Юзик М. А.* Можливості та виклики використання цифрових технологій у закладах освіти. Інноваційна педагогіка. 2023. № 60. С. 140–143.

13. *Скороходава Н.* Каліграфічні прописи. Робочий зошит, 1 клас + наліпки. Київ : Літера, 2020. 64 с.

14. *Сухарева Л. С.* НУШ Математичні прописи. 1 клас. Харків : Ранок, 2018. 48 с.

15. *Типова освітня програма 1–4 класи.* URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova. osvitnya.prohrama.1-4/ Savchenko.pdf

16. *Трунова В. А.* Вчимося правильно писати: Навчально-наочний посібник. вид. 3-е, випр. Київ : Ізмаїл: СМИЛ, 2008. 136 с.

17. *Українська мова. Буквар: у 6-х частинах: навчальний посібник для 1 класу ЗЗСО* / М. Вашуленко, О. Вашуленко, О. Прищепа К. : ВД «Освіта», 2023.

18. *Федієнко В. В.* Каліграфічні прописи. 2020. 64 с.

19. *Федієнко В. В.* Першокласні каліграфічні прописи (у 2-х частинах). К. : ВД «Школа», 2023. 48 с.

20. *Фісіна А. О.* Прописи. Пишемо друковані літери. Харків : Навчальна література, 2023. 16 с.

21. *Фісіна А. О.* Прописи. Пишемо в клітинку. Харків : Навчальна література, 2022. 16 с.

«Школа не повинна вносити різкого перелому в життя дитини. Ставши учнем, дитина продовжує робити те, що робила й раніше, – гратися, рухатися»
Василь Сухомлинський

План

5.1. Уплив письма на фізичний стан дитини.

5.2. Ігрові прийоми навчання письма.

5.3. Організація рухових пауз.

Питання для самоконтролю.
Практичні завдання.
Список використаних джерел.

5.1. Уплив письма на фізичний стан дитини

Одним із ключових завдань Нової української школи є створення здоров'язбережувального освітнього середовища для шестирічних першокласників. Таке середовище має запобігати виникненню та накопиченню мікростресів, які можуть негативно впливати на психоемоційний стан дитини, спричиняти труднощі в навчанні та гальмувати її різнобічний розвиток.

Водночас концепція НУШ уґрунтовується на принципі інтегрованого навчання, що передбачає поєднання всіх видів мовленнєвої діяльності на уроках української мови. Зокрема, формування графічних навичок письма здійснюється у взаємозв'язку з розвитком усного мовлення, навичок читання та збагаченням словникового запасу учнів.

З огляду на те, що до першого класу вступають діти віком п'яти-шести років, перед педагогами, психологами та фахівцями з лінгводидактики постає завдання розроблення й удосконалення методик навчання грамоти. Такі методики мають враховувати вікові та психофізіологічні особливості сучасних першокласників, а також спиратися на позитивний досвід і враховувати недоліки традиційних підходів, створених переважно для навчання дітей старшого віку.

За допомогою функціональної МРТ (методу сканування мозку) встановили, що під час письма активуються ділянки мозку, які входять до «системи читання». Натомість ні обведення літер пальцем, ні їх друкування на комп'ютері такого ефекту не дають. Якщо дитина вивчала літери, записуючи їх від руки, ці зони мозку активуються навіть під час їхнього пригадування [4, 51].

Під час навчання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку значення ручного письма не варто недооцінювати. Хоча інколи можна почути

думку, що в умовах цифровізації світу замість прописів доцільніше одразу навчати дітей друкувати на клавіатурі, – це не є найкращим підходом.

Дослідження 1980-х років засвідчили, що «письмотерапія», яка зазвичай включає щоденне записування своїх почуттів упродовж 15–30 хвилин, може поліпшити фізичне і психічне здоров'я. Зокрема, знизити стрес, зменшити симптоми депресії та навіть підвищити імунну функцію. А якщо людина писатиме від руки, а не набиратиме на клавіатурі текст, терапевтичний ефект буде більший [7].

Нейрокогнітивні дослідження свідчать, що така практика може уповільнити опанування літер, а згодом і розвиток навичок читання та інших базових умінь. Окрім того, у молодшому шкільному віці ручне письмо позитивно впливає на розвиток саморегуляції, поліпшує уважність, активує робочу пам'ять і допомагає точніше формулювати думки. Відомо також, що його користь не обмежується лише дошкільним чи шкільним періодом життя.

Письмо є однією із найважливіших навичок, яких дитина набуває під час навчання в школі. Воно сприяє розвитку мислення, уваги, пам'яті та дрібної моторики рук. Проте процес письма має не лише освітнє значення, але й безпосередньо впливає на фізичний стан дитини. Неправильна організація робочого місця, неправильна постава або надмірне навантаження під час письма можуть негативно позначитися на здоров'ї школяра.

Вплив письма на опорно-руховий апарат. Під час письма дитина тривалий час перебуває в сидячому положенні. Якщо вона сидить неправильно, це може призвести до порушення постави, викривлення хребта та розвитку сколіозу. Особливо важливо стежити за тим, щоб спина була рівною, ноги стояли на підлозі, а відстань від очей до зошита становила приблизно 30–35 сантиметрів. Також письмо активно залучає дрібні м'язи кисті та пальців. Регулярні вправи з письма зміцнюють ці м'язи та поліпшують координацію рухів. Однак надмірне навантаження може викликати втому рук і дискомфорт у зап'ясті.

Вплив на зір. Під час письма дитина постійно концентрує увагу на тексті, що розміщений на близькій відстані від очей. За недостатнього освітлення або неправильної посадки виникає додаткове навантаження на органи зору. Це може спричинити швидку втому очей, головний біль і навіть погіршення зору. Для збереження здоров'я очей необхідно забезпечити достатнє освітлення робочого місця та робити короткі перерви під час виконання письмових завдань.

Вплив на нервову систему. Процес письма вимагає значної концентрації уваги, точності рухів і розумового напруження. У молодших школярів це може викликати втому та емоційне напруження. Водночас регулярні заняття письмом сприяють розвитку самоконтролю, посидючості та здатності зосереджуватися на виконанні завдань. Для запобігання перевтомі важливо чергувати письмову діяльність з активним відпочинком і фізичними вправами.

Таблиця 5.1

Вплив письма на тіло дитини

Система / орган	Основні функції під час письма	Вплив і навантаження
Головний мозок	Координує процес письма	– активізація обох півкуль; – створення нових синаптичних зв'язків; – розвиток міжпівкульної взаємодії та координації рухів.
Очі (зорова система)	Контролюють написання елементів, літер і рядка	– напруга очних м'язів; – постійне фокусування погляду; – втома зору при тривалому письмі.
Рука, кисть і пальці	Виконують графічні рухи	– розвиток дрібної моторики; – навантаження на м'язи, суглоби та зв'язки кисті; – формування точності й плавності рухів.

Постава, хребет	Забезпечують правильне положення тіла під час письма	– статична напруга м'язів спини та шиї; – ризик формування порушень постави (сколіозу); – нахил голови та плечового пояса.

Як бачимо, письмо – це складна психофізіологічна діяльність, у якій одночасно задіяні головний мозок, зорова система, дрібна моторика руки й опорно-руховий апарат. Ефективне формування графічної навички потребує узгодженої роботи всіх цих систем, тому під час навчання письма важливо чергувати письмові вправи з фізкультхвилинками, вправами для очей і пальчиковою гімнастикою.

Задля того, щоб письмо позитивно впливало на фізичний стан дитини, необхідно здійснювати профілактику, а відтак дотримуватися таких рекомендацій:

– правильно організовувати робоче місце;
– стежити за поставою під час письма;
– забезпечувати достатнє освітлення;
– робити перерви через кожні 20–30 хвилин роботи;
– виконувати вправи для очей і рук;
– дозувати письмові навантаження відповідно до віку дитини [3].

Оскільки письмо є важливою складовою освітнього процесу і розвитку учня, воно сприяє формуванню корисних навичок, розвитку моторики й інтелектуальних здібностей. Водночас неправильна організація письмової діяльності може негативно впливати на поставу, зір і загальне самопочуття школяра. Тому важливо створювати комфортні умови для письма та дбати про здоров’я дитини під час навчання.

5.2. Ігрові прийоми навчання письма

Щоб допомогти першокласникам відчути красу української мови та сформувати у них прагнення досконало нею володіти, важливо підтримувати постійний інтерес до вивчення граматики й мовних явищ. Ефективним засобом під час освітньої діяльності, особливо для учнів 6–7-річного віку є дидактичні ігри, які роблять навчання захопливим і цікавим. Молодшим школярам особливо подобаються такі види діяльності, що спонукають до роздумів, дають змогу проявляти самостійність та ініціативність, розвивають кмітливість, творчі здібності й потребують інтелектуальних зусиль. Саме під час гри учні почуваються найбільш вільно та невимушено, а також мають найкращі умови для розвитку й спілкування.

Прийом «Пиши так, як я». Суть цього прийому полягає у відтворенні учнями написання букви за зразком учителя. Педагог привертає увагу дітей до дошки та двічі чи тричі демонструє написання елемента чи букви, супроводжуючи свої дії поясненнями. Учні уважно спостерігають за процесом і запам'ятовують послідовність рухів.

Прийом «Письмо в повітрі» («Уявне письмо»). Учитель стає у півоберта до класу, піднімає руку з ручкою вище рівня плечей і демонструє написання букви у повітрі, а учні услід за ним відтворюють ці рухи. Особливо ефективним цей прийом є під час опанування букв, які виконуються безвідривним способом. Для кращого засвоєння рухи можуть виконуватися під рахунок.

Один із різновидів цього прийому – гра «Снайпер». Учні тримають ручку, спираючи лікоть на парту, і, заплющивши одне око, кілька разів «наводять» букву на її збільшений зразок, розміщений на дошці.

Прийом «Письмо елемента (літери) в необмеженому просторі». Після демонстрації написання літери на дошці в дітей нерідко виникає невпевненість щодо можливості відтворити її в зошиті. Написання великих за розміром літер на парті, долоні або чистому аркуші паперу допомагає зменшити емоційне напруження та сформувати впевненість у власних силах. Доцільно пропонувати учням виконувати літери різного розміру та кольору.

Прийом «Письмо мокрим пензлем на дошці». Виконуючи письмо мокрим пензлем, учень не боїться припуститися помилки, оскільки написане швидко зникає після висихання поверхні. Це створює комфортні умови для тренування графічних навичок.

Прийом «Письмо сухим пером». Учням пропонується обводити літеру-зразок зворотним кінцем ручки. Така діяльність сприяє усвідомленню початку написання, напрямку руху руки та інших особливостей графічного відтворення літери.

Прийом «Письмо за контуром». Письмо за контуром передбачає наведення літери або складу, виконаних пунктирною лінією чи слабким контуром. Завдяки поєднанню зорової та моторної пам'яті учні легше засвоюють форму букв, а також долають хвилювання під час письма.

Прийом «Письмо з рукою вчителя». Цей прийом є особливо ефективним для невпевнених або повільних учнів. Учитель підтримує руку дитини під час письма, допомагаючи відчути правильну силу натиску, спосіб тримання ручки та характер рухів. Водночас дитина відчуває підтримку й увагу педагога.

Прийом «Обведення літери-шершавчика». Для виконання вправи використовуються картки з літерами, виготовленими з дрібнозернистого наждачного паперу та наклеєними на картон. Учні проводять пальцем по поверхні літери спочатку з відкритими, а потім із заплющеними очима. Така діяльність сприяє розвитку тактильного сприймання, а також активізує роботу зорового й рухового аналізаторів.

Прийом «Письмо літер на манці або піску». Учні відтворюють літери пальцем на поверхні сипучого матеріалу, насипаного в тарілку чи коробку. Після виконання вправи написане легко стирається струшуванням ємності, що дає змогу багаторазово повторювати завдання. Прийом допомагає краще засвоїти послідовність рухів руки під час письма.

Прийом «Калькування». Калькування передбачає написання літери поверх зразка через кальку або прозору плівку. Після цього учень переносить

набуті навички на чистий аркуш паперу, орієнтуючись на видавлений контур. Прийом використовується також для корекції недоліків письма: накладаючи кальку зі зразком на власний запис, учень аналізує та виправляє помилки.

Прийом «Конструювання (моделювання)». Застосування цього прийому передбачає створення елементів або літер із різноманітних матеріалів: мотузок, дроту, камінців, черепашок, зерен квасолі чи кукурудзи тощо. Викладаючи літери на парті, учні вчаться правильно передавати їхню форму та послідовність побудови. Результати роботи аналізуються, а виявлені неточності коригуються.

Прийом «Ліплення літер із пластиліну». Учні першого класу із задоволенням працюють із пластиліном, тому використання цього прийому викликає у них значний інтерес та сприяє підвищенню мотивації до навчання.

Для організації роботи необхідно заздалегідь підготувати картки із зображенням літер або їхніх елементів, пластилін та дощечки для ліплення.

Варіант 1. Учні скочують із пластиліну тонку «мотузочку» та викладають її по контуру літери чи елемента на картці. Після цього пластилін притискають до поверхні картону для надійного закріплення.

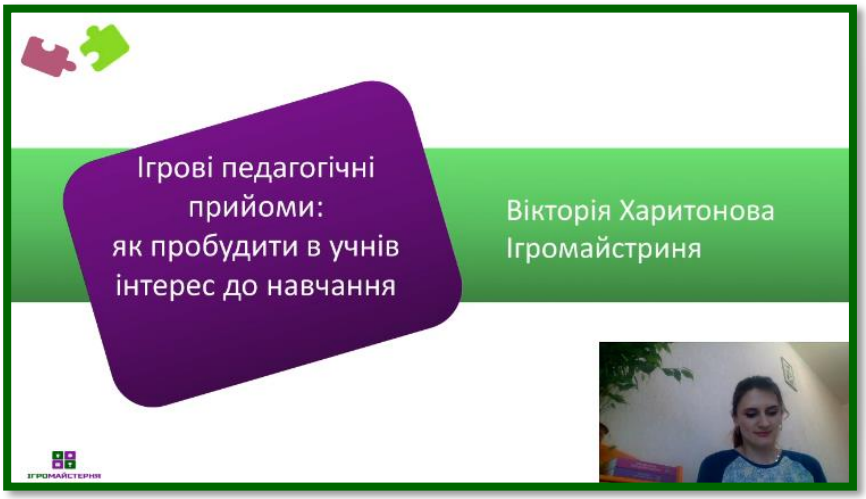
Варіант 2. Діти виготовляють кілька пластилінових «мотузочок» відповідно до кількості елементів літери, а потім послідовно з'єднують їх між собою, відтворюючи потрібне зображення.

Варіант 3. Літеру формують із невеликих пластилінових кульок однакового розміру. Кульки розміщують уздовж контуру літери, притискаючи їх до картону, щоб вони злегка сплющилися та закріпилися на поверхні. Ліплення можна виконувати як на спеціальній дощечці, так і на картоні із нанесеною сіткою і контуром літери. Останній варіант є більш ефективним, оскільки допомагає дітям дотримуватися правильного нахилу та пропорцій букви. Після завершення роботи учням можна запропонувати творче домашнє завдання – оздобити літеру різноманітними декоративними матеріалами, наприклад, кольоровими ґудзиками, насінням або черепашками. Наступний урок доцільно присвятити організації виставки учнівських робіт. Оскільки

виконання таких завдань потребує значних часових витрат, цей прийом рекомендовано використовувати здебільшого на інтегрованих уроках (зокрема інтегруючи урок української мови та образотворчого мистецтва/технологій).

Прийом «Вишивання-викладання літер на оксамитовому папері». Сутність прийому полягає у викладанні літер кольоровими нитками на поверхні оксамитового паперу. Завдяки особливій фактурі матеріалу нитки добре тримаються на його поверхні, що дає змогу учням легко коригувати власну роботу: змінювати форму заокруглень, кут нахилу ліній, розміри літери та інші елементи. Для створення літери можна використовувати як одну суцільну нитку, так і кілька окремих відповідно до кількості складових елементів букви.

Сучасне навчання супроводжується значним інтелектуальним навантаженням на школярів. Тривале перебування у сидячому положенні, необхідність постійної концентрації уваги та виконання навчальних завдань часто спричиняють втому, зниження працездатності й погіршення самопочуття дітей. Один із дієвих способів запобігання перевтомі – застосування фізкультурних хвилинок і фізкультурних пауз. Вони допомагають підтримувати працездатність, зміцнювати здоров'я та створювати позитивний емоційний фон під час навчання.

Зіскануй мене

5.3. Організація фізкультурних хвилинок і рухових пауз під час уроків письма

Фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня складаються з обов'язкових рухових активностей, які запобігають втомі, відновлюють розумову працездатність і зміцнюють здоров'я учнів. У науково-методичних роботах, зокрема А. Кузнєцової та інших у сфері теорії фізичного виховання, виокремлюють низку таких заходів, серед них, зокрема фізкультурні хвилинки та паузи.

Ранкова гімнастика (гімнастика до занять) передує урокам і допомагає організму плавно перейти від сну до активності, підвищуючи загальний тонус.

Фізкультурні хвилинки – це короткий комплекс фізичних вправ, який виконується під час уроку (дві-три хвилини) з метою зняття втоми та відновлення працездатності учнів. Зазвичай вона триває від однієї до трьох хвилин [2, 76].

Фізкультурні паузи – це більш тривала рухова перерва, що проводиться між уроками або під час тривалих занять. Її тривалість становить приблизно пять-десять хвилин, і може охоплювати вправи для різних груп м’язів [2, 81].

Обидві форми рухової активності є важливою частиною освітнього процесу, адже сприяють збереженню фізичного та психічного здоров’я дітей.

Фізкультурні хвилинки та паузи виконують низку важливих функцій:

- знижують розумове й фізичне перевантаження;
- поліпшують кровообіг і забезпечення мозку киснем;
- сприяють формуванню правильної постави;
- запобігають порушенням опорно-рухового апарату;
- підвищують рівень уваги та зосередженості;

– створюють позитивний емоційний настрій;

– зміцнюють здоров’я школярів;

– формують звичку до регулярної фізичної активності.

Особливо важливими такі вправи є для молодших школярів, адже їхній організм активно розвивається.

Залежно від змісту та мети, фізкультурні хвилинки поділяють на кілька типів:

– **загальнорозвивальні** – містять прості рухи для рук, ніг, тулуба та шиї, спрямовані на загальний фізичний розвиток і покращення кровообігу;

– **рухливі** – проводяться у формі ігор або простих рухових завдань. Вони особливо цікаві молодшим учням і викликають позитивні емоції;

– **танцювальні** – поєднують фізичні вправи з музичним супроводом, розвивають координацію, ритмічність і поліпшують настрій;

– **вправи для очей** – призначені для зниження зорової втоми під час читання, письма чи роботи за комп’ютером. Включають рухи очима в різних напрямках і фокусування на близьких та віддалених об’єктах;

– **дихальні вправи** – сприяють роботі дихальної системи, насиченню організму киснем і зняттю нервового напруження.

Фізкультурні паузи зазвичай проводяться після кількох уроків або під час тривалих занять. Вони можуть включати:

– ходьбу на місці;

– присідання;

– нахили тулуба;

– стрибки;

– вправи на розтягування;

– рухливі ігри;

– вправи на координацію рухів.

Для більшої ефективності такі паузи бажано проводити на свіжому повітрі або в добре провітреному приміщенні.

Отже, фізкультхвилинки залежно від характеру виконують різні функції – релаксаційну, комунікативну, розважальну, розвиваючу, виховну [3].

Обираючи фізкултквилинки, варто пам'ятати, що вони мають: відповідати віковим та психологічним особливостям дітей; бути цікавими, простими, легкими для запам'ятовування, різноманітними; охоплювати різні види вправ; їх необхідно проводити в чистих та провітрюваних приміщеннях; вписуватися у загальний хід уроку; а окрім того, їх необхідно проводити в чистих та провітрюваних приміщеннях, а вибір їхнього виду повинен залежати від часу [1].

Приклади фізкультурних хвилинок:

– для рук: піднімання та опускання рук; кругові рухи плечима; махи руками;

– для тулуба: нахили вперед, назад і в сторони; повороти тулуба;

– для ніг: присідання; піднімання колін; стрибки на місці;

– для очей: рухи очима вправо-вліво; рухи вгору-вниз; кругові рухи очима.

Отже, фізкультурні хвилинки та паузи є важливою складовою освітнього процесу, оскільки сприяють збереженню здоров'я, підвищенню працездатності та поліпшенню емоційного стану школярів. Їхнє регулярне використання допомагає уникати перевтоми, підтримує інтерес до навчання та формує звички здорового способу життя. Тому такі форми рухової активності мають стати обов'язковим елементом організації освітнього процесу в школі.

Вправи для пальчикової гімнастики

Зіскануй мене

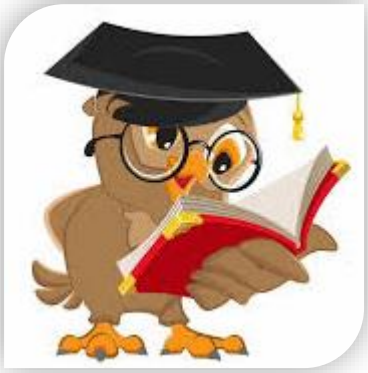
ВЕЛИКА ЛІТНЯ РУХАНКА 2026

Збірка дитячих пісень та фізкультхвилинок

Питання для самоконтролю

1. Що таке здоров’язбережувальні технології?
2. Що розуміють під ігровими технологіями навчання?
3. Чому важливо зберігати здоров’я учнів під час навчання письма?
4. Які фактори можуть негативно впливати на здоров’я під час письма?
5. Які прості вправи допомагають зняти втому руки?
6. Які види здоров’язбережувальних технологій використовують на уроках письма?
7. Яку роль відіграють фізкультхвилинки під час уроку?
8. Які ігри доцільно застосовувати під час формування навички письма?
9. Як організувати робоче місце учня для збереження здоров’я?
10. Як чергування видів діяльності впливає на працездатність учнів?
11. Як здоров’язбережувальні технології впливають на успішність навчання письма?
12. Які вимоги до правильної постави під час письма?
13. Як ігрові технології сприяють мотивації учнів?
14. Які труднощі можуть виникати при впровадженні ігрових технологій?
15. Як поєднувати навчальну та ігрову діяльність на уроці письма?
16. Проаналізуйте ефективність здоров’язбережувальних технологій у початковій школі.
17. Порівняйте традиційні та ігрові методи навчання письма.
18. Як учитель може індивідуалізувати навчання з урахуванням здоров’язбереження?
19. Запропонуйте власні приклади ігор для навчання письма.
20. Розробіть рекомендації щодо створення здоров’язбережувального середовища на уроці письма.

Практичні завдання

I. Репродуктивний рівень

(засвоєння основних понять і правил здоров'язбереження)

1. Назвіть три основні правила здоров'язбереження під час навчання письма:

- *положення тіла:* _____;
- *тривалість письмової роботи:* _____;
- *організація робочого місця:* _____.

2. Визначте, до якої групи належить описана діяльність.

Вид діяльності	Технологія
вправи для розминки рук	
навчальна гра «Літера-хованка»	
пальчикова гімнастика	
фізкультхвилинка під час письма	

Варіанти відповідей:

- *здоров'язбережувальна технологія;*
- *ігрова технологія.*

3. Заповніть пропуски: *«Під час письма важливо тримати _____ спину, правильно розташовувати зошит і не напружувати _____».*

II. Аналітичний рівень

(аналіз педагогічних ситуацій, визначення причин і способів їх подолання)

4. Проаналізуйте ситуацію. Під час уроку письма учні:

- *нахиляються низько над зошитом;*
- *тримають ручку із надмірним напруженням;*
- *через 15 хвилин втрачають увагу.*

Визначте:

- *які порушення здоров'язбережувальних вимог допущено;*
- *можливі наслідки для здоров'я дитини;*
- *які педагогічні заходи необхідно застосувати.*

5. Проаналізуйте значення ігрових технологій у процесі навчання письма. Визначте:

- *які труднощі молодших школярів допомагають подолати ігрові вправи;*
- *як гра впливає на мотивацію до письмової діяльності;*
- *які види ігор найбільш доцільні на уроках письма.*

6. Порівняйте традиційний урок письма та урок із використанням здоров'язбережувальних та ігрових технологій.

Критерій	Традиційний урок	Урок із технологіями здоров'язбереження
Організація діяльності учнів		
Рухова активність		
Мотивація		
Втомлюваність дітей		

III. Творчий рівень

(розроблення власних методичних матеріалів)

7. Розробіть три-п'ять вправ для рук і пальців, які можна виконувати під час уроку письма. Для кожної вправи зазначте:

- *назву;*
- *мету;*
- *час виконання;*
- *методику проведення.*

8. Складіть фрагмент уроку (п'ять-десять хвилин), у якому поєднуються:

- *письмова діяльність;*
- *рухова пауза;*
- *ігровий елемент;*
- *прийоми підтримання уваги учнів.*

Опишіть діяльність учителя та учнів.

9. Створіть авторську систему вправ для молодших школярів, яка поєднує:

- *письмові вправи;*
- *пальчикову гімнастику;*
- *фізкультурні хвилинки;*
- *дидактичні ігри.*

Визначте:

- *клас;*
- *мету системи;*
- *очікувані результати.*

IV. Дослідницький рівень

(формування професійної компетентності та здатності проєктувати освітній процес)

10. Розробіть методичні рекомендації для вчителів початкової школи на тему: *«Інтеграція здоров'язбережувальних та ігрових технологій в уроки письма»*. Рекомендації мають містити:

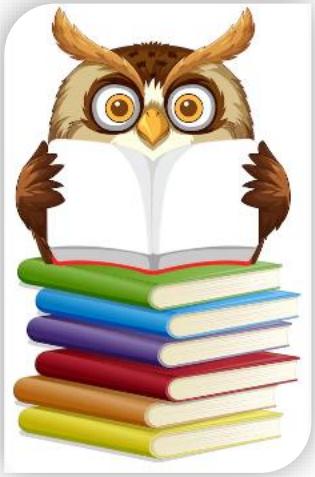
- *основні принципи організації уроку;*
- *приклади вправ;*
- *правила дозування письмового навантаження;*
- *способи підтримання працездатності учнів.*

11. Проведіть міні-дослідження: *«Вплив рухових пауз та ігрових вправ на ефективність навчання письма молодших школярів».* Опишіть:

- *мету дослідження;*
- *методи збору інформації;*
- *передбачувані результати;*
- *практичні висновки для вчителя.*

12. Розробіть модель сучасного уроку письма з використанням здоров'язбережувальних технологій. Представте її у вигляді схеми: *Мотивація → Підготовка руки до письма → Каліграфічна робота → Рухова пауза → Творче завдання → Рефлексія*

Доповніть кожен етап конкретними вправами.

Список використаних джерел

1. *Кузнєцова А. С.* Фізкультурно-оздоровчі заходи у режимі навчального дня. Освітній портал «Класна оцінка». URL : http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/fizkulturni-khvilinki-fizkultpauzi-kompleksi-vprav.html

2. *Методика навчання каліграфії : навчально-методичний посібник*. 2-ге вид., доп.та перероб. / укладач С. М. Паршук. Миколаїв : СПД Румянцева, 2017. 124 с.

3. *Приходько В. М.* Роль фізкультхвилинок на уроці в початковій школі URL : http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/rol-fizkultkhvilinok-na-urotsi-v-pochatkovii-shkol.html

4. *Прищепа О. Ю.* Навчання письма в 1 класі : метод. посіб. для вчителя. Київ : Освіта, 2012. 192 с.

5. *Салівон О. В., Кінішенко Н. Л.* Фізкультхвилинки у початковій школі як важлива складова уроку та елемент фізкультурно-оздоровчої роботи. Педагогічні науки. Вип. 134. 2017. С. 199–207.

6. *Цепова І. В.* Виховання гуманної творчої особистості першокласника на уроках навчання письма : презентація до вебінару. URL : https://pt.slideshare.net/e-ranok_2010/ss-36012863

7. *Чому нам потрібно писати від руки: дослідження*. URL : https://life.pravda.com.ua/health/2019/09/16/238236/

«Якщо дитині не вдається навчатися так, як ми навчаємо, можливо, нам варто навчати так, як їй вдається навчатися»
Ігнасіо Естрада

План

6.1. Психофізіологічні особливості ліворуких дітей.

6.2. Організація робочого місця шульги.

6.3. Специфіка формування графічної навички в ліворуких школярів

6.4. Причини і механізми виникнення дисграфії в дітей.

6.5. Профілактика проявів дисграфії в учнів молодшого шкільного віку (корекційна робота педагога).

6.6. Вправи для корекції дисграфії.

6.7. Співпраця з фахівцями інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ).

Питання для самоконтролю.
Практичні завдання.
Список використаних джерел.

6.1. Психофізіологічні особливості ліворуких дітей

Проблема навчання письма першокласників завжди актуальна. До школи приходять учні, які різняться особистісним розвитком, а це вимагає врахування індивідуальних особливостей, адже процес опанування графічною навичкою однаково складний і для лівші (шульги), і для правші.

Ліворукість – це не примха, не особливість окремої людини і не наслідок порушень у розвитку. Це своєрідний спосіб організації роботи мозку, коли активнішою є права півкуля (на відміну від правшів, у яких домінує ліва). Водночас ліворуким буває складно адаптуватися в світі, де переважають правила, орієнтовані на праворуких, попри те, що статистика свідчить про поступове збільшення кількості ліворуких людей у світі. Нині близько 90 % населення Землі – це правші, а 10 % – лівші або ж амбідекстри (ті, хто однаково вправно володіють обома руками).

Що таке амбідекстрія: більше, ніж здатність працювати обома руками

Завдання батьків і педагогів – створити максимально сприятливі умови для навчання та розвитку ліворуких дітей, аби зберегти їхнє здоров'я й допомогти максимально розвинути творчі здібності та потенціал.

Існують різні припущення щодо того, чому одні люди переважно користуються правою рукою, а інші – лівою. Науковці пов’язують це передусім із генетичними факторами, а також із соціокультурним середовищем. Водночас більшість дослідників погоджуються, що відмінності між ліворукими та праворукими пояснюються унікальними особливостями центральної нервової системи. У людей, які використовують переважно праву руку «мовленнєвий центр і пов'язаний з ним центр керування домінуючою рукою знаходиться у

лівій півкулі мозку, що відповідає за логічне, аналітичне мислення. У ліворуких цей центр розташований у правій півкулі, що відповідає за просторове й емоційне сприйняття навколишнього» [17, 23].

З цього приводу О. Прищепа доречно зауважує, що «у більшості людей ознаки лівобічності та правобічності комбінуються по-різному, найчастіше зустрічаються люди зі змішаними профілями: Наприклад, чисті правші становлять лише 25 % від загальної кількості. На сьогодні доведено, що люди без ознак лівобічності мають більшу вірогідність серцево-судинних захворювань. Люди з симетричним і лівим профілем – більшу вірогідність невротичних реакцій. Людям із симетричним профілем складно працювати там, де вимагається миттєвих реакцій (водії, пілоти й ін.). Дослідники вважають, що дітей, які мають симетричність рухів рук (амбідекстрів), варто навчати письма правою рукою» [17, 23–24].

Педагогові необхідно пам’ятати, що лівші мають певні емоційно-психологічні особливості. Вони часто вирізняються підвищеною емоційною чутливістю, вразливістю, швидкою втомлюваністю, що нерідко призводить до зниження працездатності. Водночас вони володіють високим рівнем креативності та мають схильність до нестандартного художнього мислення. Їм притаманні дратівливість, схильність до тривожних станів і страхів, низький рівень самоконтролю, знижений емоційний фон з домінуванням поганого настрою, схильність до конформізму та посилене почуття відповідальності.

Особливості психофізіології ліворуких дітей можуть охоплювати такі риси:

– ***слабка зорово-рухова координація***, яка проявляється у труднощах із почерком або змальовуванням графічних зображень;

– ***порушення мовлення***, зокрема проблеми зі звуковим аналізом. (дослідники стверджують, що кожна третя ліворука дитина стикається із заїканням);

– ***особливості просторового сприйняття***, такі як викривлене сприйняття форм і пропорцій фігур, дзеркальність у рухах чи написанні, слабкість зорової пам'яті;

– ***труднощі з концентрацією і перемиканням уваги***.

Варто враховувати, що термін ***лівша*** не зовсім точно описує людей, які переважно користуються лівою рукою. У справжнього лівші головною *«ведучою»* є ліва нога, око й вухо.

Окремі риси лівшів можна помітити ще в ранньому дитинстві. Однак більшість психологів і фізіологів уважають, що робити остаточні висновки до чотирьох-п'яти років не доцільно.

Виховання та навчання ліворукої дитини – це процес, який вимагає від батьків і педагогів розуміння того, як влаштований її внутрішній світ. Ліворукість – це не просто звичка тримати ручку в іншій руці, а **особлива організація роботи головного мозку**.

Ключові психофізіологічні особливості ліворуких дітей, які варто враховувати для їхнього гармонійного розвитку, такі:

1. Фізіологічні особливості: таємниці мозку. Головна відмінність ліворуких дітей полягає в асиметрії півкуль головного мозку та специфіці розподілу функцій між ними.

Правопівкульний такт: у більшості ліворуких дітей провідною є права півкуля, саме вона відповідає за образне мислення, інтуїцію, сприйняття простору, емоції та творчість.

Міжпівкульна взаємодія: у ліворуких дітей зв'язок між лівою та правою півкулями (через так зване мозолисте тіло) часто формується трохи інакше або довше, ніж у праворуких. Це може призводити до того, що дитині важче швидко інтегрувати інформацію, яка потребує аналізу (ліва півкуля) та синтезу (права півкуля) одночасно.

Синкінезії (дзеркальні рухи): Часто під час письма або малювання лівою рукою, права рука дитини мимоволі повторює ці рухи або сильно напружується. Це ознака того, що нервова система ще вчиться ізолювати рухи.

2. Психологічні та когнітивні особливості дітей-лівшів. Завдяки домінуванню правої півкулі, психіка ліворукої дитини має унікальний набір якостей, зокрема:

– ***образне та цілісне мислення:*** такі люди схоплюють картину світу цілком, а не розбирають її на деталі. Їм простіше зрозуміти явище через образ, метафору чи історію, ніж через сухі правила та схеми;

– ***високий творчий потенціал:*** серед ліворуких дітей велика кількість художників, музикантів, акторів і нестандартних мислителів. Вони мають чудове просторове уявлення та багату фантазію;

– ***емоційність і чутливість:*** такі діти зазвичай більш вразливі, емпатичні, схильні до швидкої зміни настрою. Вони гостро реагують на критику, тон голосу дорослого й атмосферу в колективі;

– ***повільніша адаптація:*** через високу чутливість нервової системи ліворуким дітям важче звикати до нових умов (садочок, школа, нові люди).

3. Специфіка навчання дітей-лівшів і можливі труднощі. У сучасному «праворукому» світі ліворукі учні під час навчання часто стикаються з типовими викликами:

– ***«дзеркальне» сприйняття:*** дитина може писати букви чи цифри у зворотному напрямку (наприклад, замість «***Е***» писати «***З***», або читати справа наліво). Це нормальний етап розвитку для лівші, який зазвичай до семи-восьми років минає;

– ***просторова дезорієнтація:*** їм буває важко швидко визначити де *«право»*, а де *«ліво»*, або орієнтуватися на сторінці зошита (де починати писати);

– ***зорово-моторна координація:*** оскільки лівші під час письма закривають власною рукою те, що щойно написали, їм важче контролювати нахил і рівність літер, а як наслідок – швидка втомлюваність рук і всього організму.

Таблиця 6.1

Особливості сприйняття право- та ліворуких дітей

Сфера	Праворукі діти (переважно лівопівкульні)	Ліворукі діти (переважно правопівкульні)
Сприйняття інформації	Послідовне, логічне (від деталей до цілого)	Одночасне, цілісне (синтетичне)
Мислення	Словесно-логічне, аналітичне	Наочно-образне, інтуїтивне
Емоційна сфера	Більш стабільна, раціональна	Ранимі, емоційні, висока емпатія
Орієнтація в просторі	Чітка, автоматична	Потребує додаткових зусиль та маркерів

З метою підвищення ефективності навчання учнів, які пишуть лівою рукою, важливо активно залучати праву півкулю мозку. Це сприятиме розвитку її унікальних особливостей: *вищої емоційності, швидкості сприйняття, образного мислення, здатності до узагальнення та мимовільної пам'яті*. Емоційність і своєрідне бачення світу таких дітей можна ефективно використовувати для розкриття їхнього творчого потенціалу.

Відомо, що в сучасній школі, особливо в початкових класах, часто застосовується тестування, а це призводить до посилення акценту на абстрактності й алгоритмізації освітнього матеріалу, отож як результат «активізувались механізми лівої півкулі за одночасного послаблення залучення правої півкулі. Для дітей-лівшів це створює труднощі у практичній роботі, де вони могли б задіяти інтуїцію і творчий підхід» [17, 24].

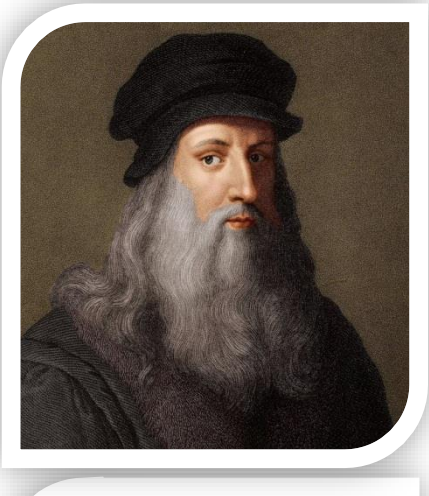
Отже, якщо в класі є учень-шульга, вчителеві важливо враховувати, що такі школярі найкраще проявляють себе в творчій діяльності. Під час навчання їм потрібна емоційна подача матеріалу, оскільки одноманітна й напружена праця швидко їх виснажує і знижує ефективність роботи. Сьогодні достеменно відомо, що серед представників творчих професій, таких як скульптори, художники, музиканти, актори, модельєри чи хореографи, ліворукі люди зустрічаються значно частіше.

Цікаві факти!

Міжнародний день шульг відзначають 13 серпня. У світі приблизно 10–15 % людей є ліворукими. У минулому дітей-шульг часто перевчали писати правою рукою, що нерідко спричиняло труднощі в навчанні та викликало психологічний дискомфорт. У багатьох мовах слово «лівий» історично мало негативне значення, однак сучасна наука розглядає ліворукість як природний варіант розвитку людини. Деякі дослідження свідчать, що ліворукі люди можуть швидше знаходити нестандартні рішення і краще орієнтуватися у творчих завданнях.

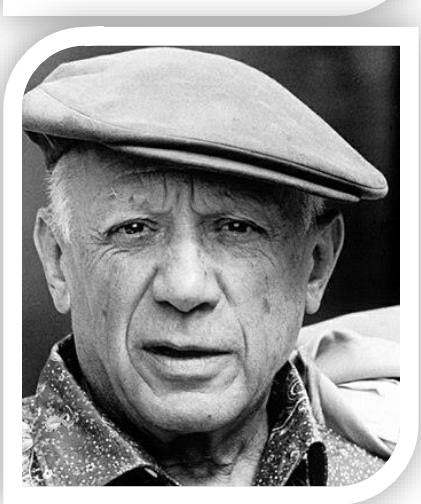
Серед всесвітньо відомих особистостей ліворукістю відзначалися видатні вчені, митці, письменники та політичні діячі. Дослідники часто пов'язують ліворукість із розвиненим образним мисленням, креативністю, здатністю до нестандартних рішень і високою адаптивністю. Хоча ліворукість сама собою не є ознакою геніальності, історія знає чимало видатних шульг, чий внесок у розвиток науки, мистецтва й культури став визначальним для людства. Назвемо шульг серед художників і митців:

Леонардо да Вінчі *– один із найвідоміших шульг в історії. Леонардо писав так званим «дзеркальним письмом» – справа наліво, тому його записи можна було легко прочитати лише за допомогою дзеркала. Дослідники вважають, що такий спосіб письма був для нього природним і зручним. Він однаково вправно володів мистецтвом живопису, архітектурою, анатомією, механікою й інженерією. Вважається, що саме нестандартне мислення допомогло йому створити ескізи літальних апаратів і механізмів задовго до появи сучасної техніки.*

Мікеланджело Буонарроті *– видатний скульптор і художник епохи Відродження також був лівшею. Деякі мистецтвознавці звертають увагу на особливу динаміку його малюнків та скульптур, зокрема знаменитого «Давида» та розписів Сікстинської капели.*

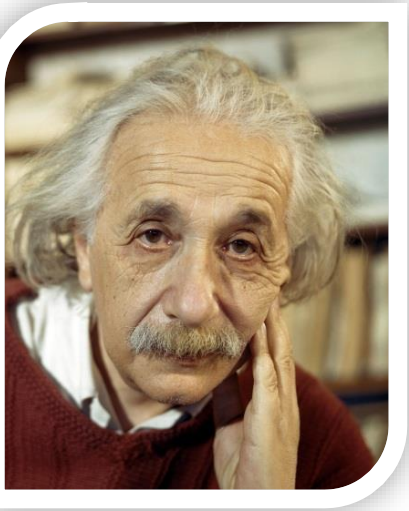
Пабло Пікассо *– один із засновників кубізму. Пікассо прославився здатністю руйнувати традиційні художні форми і створювати абсолютно нові стилі. Його ліворукість часто згадують як символ творчої незалежності й оригінальності мислення.*

Вінсент ван Гог *– художник, що вирізнявся емоційною експресивністю та особливою технікою мазка. Існують припущення, що ліворукість вплива-*

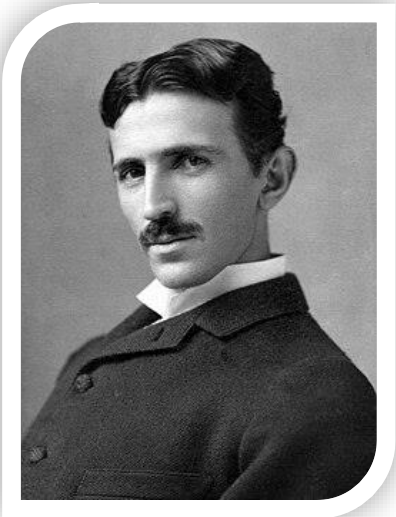
ла на напрям рухів пензля та характер його живопису.

Видатні вчені:

Альберт Ейнштейн *– лауреат Нобелівської премії з фізики (1921 р.) за «заслуги в галузі теоретичної фізики, і зокрема за відкриття закону фотоелектричного ефекту». Хоча історики науки дискутують щодо того, чи був Ейнштейн повністю ліворуким, його часто згадують серед найвідоміших шульг. Учений мав надзвичайно розвинене образне мислення й стверджував, що багато відкриттів уявляв спершу не словами, а образами та «мисленнєвими експериментами».*

Ейнштейн і Україна: *Український науковець Іван Пулюй у 1892 р. першим опублікував схему-опис трубки, що випромінює Х-промені, але у 1901 р. Нобелівську премію за винайдення Х-променів було присуджено Вільгельму Рентгену. Альберт Ейнштейн, який був давнім приятелем Пулюя, нібито так прокоментував цю подію у своєму листі до нього: «Не можу Вас нічим утішити: що сталося – не змінити. Хай залишається при Вас сатисфакція, що й Ви вклали свою частку в епохальне відкриття. Хіба цього мало? А коли на тверезий розум, то все має логіку. Хто стоїть за Вами, русинами, – яка культура, які акції? Прикро Вам це слухати, та куди дінешся від своєї долі? А за Рентгеном – уся Європа»[17]. Ейнштейн був дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка.*

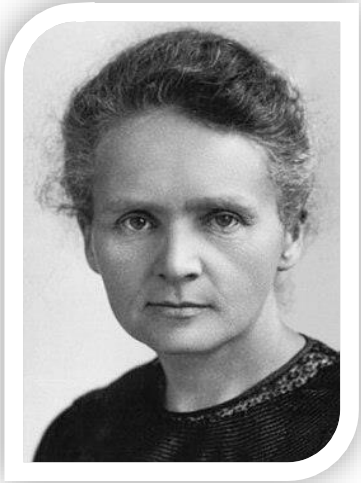
Нікола Тесла *– винахідник змінного струму володів феноменальною пам'яттю і міг уявно*

[17]**«Моя лампа!» – Вільгельм Рентген не відповів на лист Івана Пулюя.** *Новини на Gazeta.ua.* Архів оригіналу за 22 грудня 2015. Процитовано 17 березня 2015.

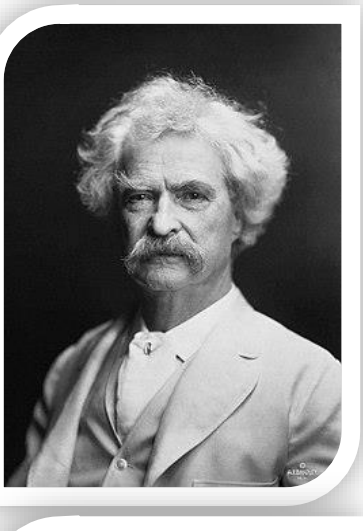
конструювати свої винаходи без креслень. Тесла часто працював ночами й мав незвичні звички та спосіб мислення, що підсилює образ геніального новатора-шульги.

***Алан Тюрінг** – один із засновників сучасної інформатики та криптоаналізу. Під час Другої світової війни він відіграв ключову роль у розшифруванні німецького коду «Енігма», що допомогло скоротити тривалість війни.*

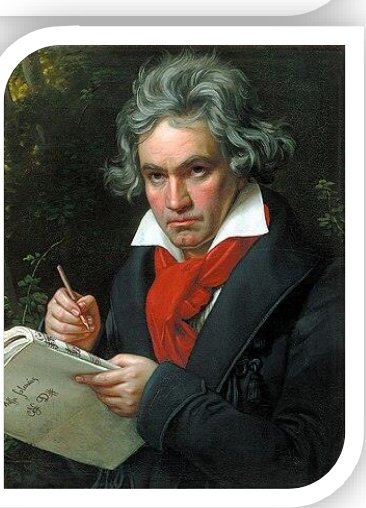

***Марія Склодовська-Кюрі** – це перша жінка-лавреат Нобелівської премії та єдина людина, яка отримала Нобелівську премію у двох різних науках – фізиці та хімії. Її наукова наполегливість стала символом сили інтелекту й відданості науці.*

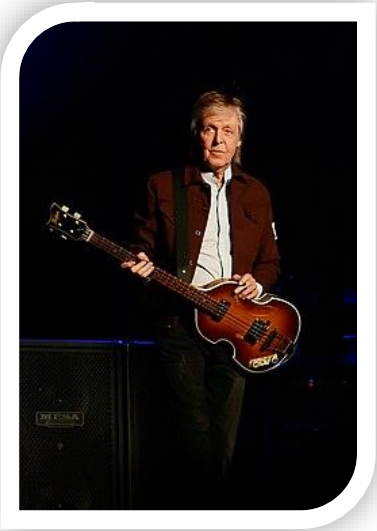

Письменники, музиканти та діячі культури:

***Марк Твен** – автор знаменитих творів про пригоди Тома Соєра та Гекльберрі Фінна. Його дотепність і нестандартний погляд на суспільство зробили письменника одним із найцитованіших авторів світу.*

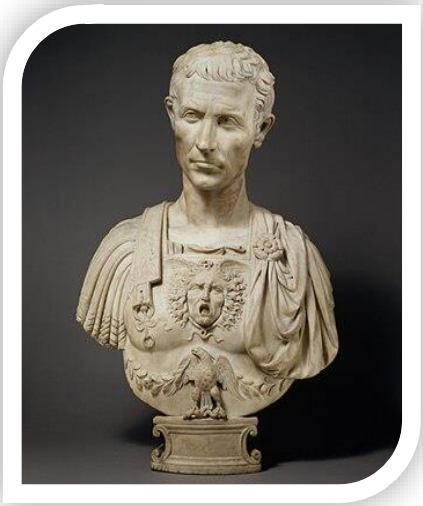

***Людвіг ван Бетховен** – це геніальний композитор, який створив свої найвідоміші твори навіть після втрати слуху. Деякі дослідники вважають, що його музичне мислення було винятково просторовим й емоційним.*

Пол Маккартні *– учасник легендарного гурту The Beatles. Пол Маккартні грає на спеціально переобладнаній гітарі для шульг, а його сценічний образ став одним із найвідоміших прикладів ліворукого музиканта.*

Політики й історичні діячі:

Юлій Цезар *– римський полководець і державний діяч, ім'я якого стало символом влади. У давнину ліворукість іноді вважали особливою ознакою людини, наділеної силою або незвичайними здібностями.*

Вінстон Черчилль *– один із найвідоміших політичних лідерів XX століття. Черчилль мав сильний характер, блискучі ораторські здібності та надзвичайну витривалість.*

Барак Обама *– один із сучасних прикладів успішних ліворуких політиків. Цікаво, що серед президентів США відсоток шульг значно вищий, ніж у середньому серед населення.*

Відомі українські лівші[18][19]:

Степан Бандера *– лідер Організації українських націоналістів. Степан Бандера один з найвідоміших українців, які були шульгою. Український політичний діяч, один з чільних ідеологів і теоретиків українського націоналістичного руху, голова Проводу ОУН.*

Андре Тан (Андрій Тищенко) *– один із найвідоміших українських дизайнерів, чиє ім'я стало синонімом сучасної та стильної моди в Україні. Андре Тан – не лише творець одягу, але й популяризатор української фешн-індустрії. Він є засновником власного бренду, його покази завжди привертають увагу публіки, а колекції носять багато зірок.*

Святослав Вакарчук *– лідер гурту «Океан Ельзи», який став голосом цілого покоління. Окрім музичної діяльності, Святослав Вакарчук відомий своєю активною громадянською позицією та участю у політичному житті країни. Як і багато музикантів-шульг, він використовує ліву руку для гри на гітарі, що є однією з його характерних рис.*

Марія Матіос *– відома українська письменниця, чиї твори здобули визнання і в Україні, і за її межами. Її роман «Солодка Даруся» став бестселером й отримав Шевченківську премію. У своїй творчості Марія*

[18]**Бурич Максим**. Міжнародний день шульги: видатні особистості України та світу, які пишуть лівою рукою. 13.08.2025. URL : https://glavcom.ua/country/society/mizhnarodnij-den-shulhi-vidatni-osobistosti-ukrajini-ta-svitu-1073150.html

[19]**День шульги: історії тих, у кого ліва – головна**. 13.08.2019. https://konkurent.ua/publication/44720/den-shulgi-istorii-tih-u-kogo-liva-golovna-foto/

Матіос підіймає складні історичні та соціальні теми, пов'язані з життям на заході України. Її проза вирізняється глибиною та психологізмом, що робить її однією з найвпливовіших письменниць сучасності.

Отож історія людства переконливо демонструє, що ліворукість – це не перешкода для розвитку таланту чи інтелекту. Навпаки, серед шульг чимало людей, які змінили світ своїми відкриттями, мистецькими шедеврами і суспільною діяльністю.

«Лівші» і «правші»: особливості та відмінності

Зіскануй мене

6.2. Організація робочого місця шульги

(*див. також Додаток 3*)

Н. Янко зауважує: «Дотримання технічних і гігієнічних умов письма є особливо важливими для дітей, які пишуть лівою рукою. У сучасній школі прийнято не переучувати таких дітей писати правою рукою. Однак учитель повинен бути впевненим у тому, що дитина ліва чи амбідекстр (однаково володіє обома руками). Високий ступінь ліворукості, дворукість (визначаються за тестом) потребують особливої уваги вчителя до формування навички письма таких дітей. Якщо учень однаково діє обома руками, то краще спрямовувати його на письмо правою рукою» [15, 8].

Дослідниця О. Прищепа стверджує: «Для підвищення ефективності навчання ліворуких необхідно якомога частіше звертатися до можливостей правої півкулі, щоб повніше використовувати притаманні їй особливості: більшу швидкість і емоційність сприйняття, узагальнювання, цілісність,

образність, мимовільну пам'ять. Підвищена емоційність та особливе сприйняття навколишнього простору можуть слугувати основою для реалізації творчих здібностей. <…> Доречно тут буде сказати, що у дітей-лівш переважає схильність до творчої праці, одноманітний труд їм дається гірше. Тому серед скульпторів, художників, артистів, модельників, спортсменів, станочників високої кваліфікації великий відсоток ліворуких» [17, 24].

З метою забезпечення ефективного оволодіння графічними навичками ліворукими першокласниками вчителю необхідно приділяти особливу увагу таким аспектам: правильному розташуванню зошита на парті, напрямку падіння світла, а також положенню тіла учня-шульги під час писання (*див. Тема 3, § 3.1.*).

Ручка для шульги

Також О. Прищепа наголошує: «Положення зошита на парті з нахилом праворуч так, щоб правий нижній кут сторінки, на якій писатимуть, був направлений на середину грудей і, за потреби, трішки зсунутий ліворуч. У міру заповнення сторінки зошит посувається вгору правою рукою. За такого положення зошита ручка в руці утримується трьома пальцями за 1,5–2 см. від кульки, щоб не закривати вже написане, і спирається переважно на мізинець і нижню частину долоні. При цьому кисть розташовується під рядком. Лікоть руки трішки звисає з парти, така вимога полегшує рух руки, це пов'язано з роботою м'язів передпліччя. За такого положення зошита нахил письма буде ліворуч. Тут відчувається, що ручку тягне рука. Якщо ж ручку штовхати вперед, то нахил письма буде праворуч, однак цей варіант більше стомлює руку, і вона закриватиме щойно написане. Якщо під час такого положення

зошита спостерігається зміна у розмірі букв чи форми, вчителеві варто звернути увагу на те, чи не закриває дитина написане рукою, тобто на положення кисті на парті» [17, 26].

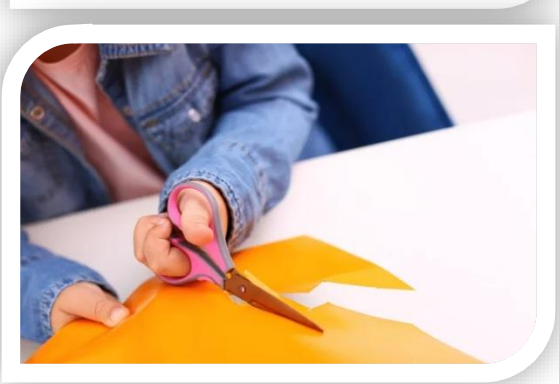
Отже, уважне врахування вчителем психофізіологічних особливостей розвитку учнів-лівшів, а також ретельний контроль за дотриманням ними технічних і гігієнічних стандартів формує основу, необхідну для успішного опанування графічною навичкою. Сьогодні переучування ліворуких дітей без попереднього узгодження з лікарем і батьками заборонене, оскільки подібне втручання часто призводить до порушень психоемоційного стану дитини.

6.3. Специфіка формування графічної навички в ліворуких школярів

З метою сформувати навичку письма в учнів, для яких ліва рука виконує функцію головної, методисти рекомендують виконання різноманітних завдань, наприклад:

– навчити відкривати невеликі коробочки, до прикладу – сірникові, а також попросити школяра витягнути кілька сірників із коробки, перекласти їх з однієї коробки до іншої або запропонувати розфарбувати коробку чи загорнути сірник у кольоровий папір;

– створити колодязь із паличок або сірників;

– вирізати ножицями по заданих контурах із паперу (білого чи кольорового) квітки, машинки, сніжинки, геометричні фігури);

– нанизувати намистини чи ґудзики різних кольорів і форм на нитку за допомогою голки;

– закручувати і розкручувати кришки на пляшках або банках, що сприятиме розвитку обертальних рухів кисті;

– зав’язувати і розв’язувати вузлики, наприклад, плести макраме;

– використовувати гру з кубиками, конструювати за допомогою Лего чи створювати орнаменти з мозаїки.

Ці завдання ефективно допомагають розвивати дрібну моторику рук, поліпшують здатність концентрувати увагу та зміцнюють м’язи рук.

Розвиток дрібної моторики як складової процесу активізації мовлення дітей з ООП. Практичні кейси

Зіскануй мене

6.4. Причини і механізми виникнення дисграфії в дітей

Аналізуючи погляди сучасних дослідників на причини і механізми виникнення дисграфії в дітей молодшого шкільного віку, важливо звернути увагу на розвідки у сферах педагогіки (зокрема корекційної), психології, логопедії, а також нейропсихології та психолінгвістики. Значний внесок у вивчення проблеми дисграфії зробили такі науковці: І. Бех, В. Бондар, Л. Журавльова, Т. Ілляшенко, А. Кігічак, Т. Пантюк, І. Садова, В. Синьов,

Л. Тенцер, О. Хохліна, Т. Шульга. Важливі також роботи провідних методистів Г. Барищук, О. Гопіченко, Л. Кондратенко, О. Прищепи, Є. Соботович і М. Савченко, у яких схарактеризовано недорозвиненість фонематичного слуху, мовнорухового аналізатора тощо, що впливають на правильність звукової вимови і, як результат, на розвиток писемного мовлення загалом.

Часто поряд із патологією усного мовлення існує й порушення писемного мовлення. «**Дисграфія** (від грец. dis – префікс, який означає розлад, і grapho – пишу) – часткові специфічні розлади процесу письма. Проявляються в нестійких оптико-просторових образах букв, у перекручуваннях звуко-складового наповнення слова і структури речення. В основі дисграфії у дітей лежить недорозвиненість усної мови (крім оптичної форми), зокрема неповноцінність фонематичного слуху, і недоліки вимови, які перешкоджають оволодінню фонетичним (звуковим) складом слова. Найскладніший ступінь цього порушення – *аграфія* – являє собою повну нездатність до оволодіння навичками письма», – зазначає І. Садова [18, 112].

Ми вже зауважували, що письмо – це складний процес, у якому задіяні різні аналізатори, отож залежно від того, яка зона мозку працює слабше, виникає певний вид **дисграфії**:

1. Слуховий аналізатор (скронева кора): якщо він не встигає обробляти звуки, дитина плутає дзвінкі-глухі (*б – п*, *д – т*) або шиплячі-свистячі (*ж – з*, *ш – с*).

2. Зорово-просторовий аналізатор (тім'яно-потилична кора): якщо страждає він, з'являється «дзеркальне» письмо, перевертання літер догори ногами, нерозуміння меж рядка.

3. Моторна сфера (кінестетичний аналізатор): дитина знає, яку літеру написати, але рука «не слухається», рухи неточні, літери різного розміру, виходять за межі робочого рядка.

Важливо розуміти, що дисграфія – це не вирок. Мозок дитини дуже пластичний і якщо вчасно (найкраще – у старшому дошкільному віці або в

першому класі) звернутися до логопеда та нейропсихолога, ці труднощі можна успішно подолати за допомогою спеціальних ігор і вправ.

Словник UA (портал української мови та культури) подає таке визначення: «**Дисграфія**, -ї, ж., *мед.* Нездатність правильно писати або виражатися через письмо за нормального розвитку інтелекту, спричинена ушкодженням головного мозку; найчастіше присутня у людей, які страждають на дислексію[20]; основою дисграфії звичайно виступає неповноцінність фонематичного слуху й утруднення у вимові, які перешкоджають оволодінню фонематичним складом слова; може бути скоректована при організації спеціальних вправ у читанні й письмі» [19] (*див. Додаток 6. Зошит учня з дисграфією*).

Зі сказаного випливає такий висновок: дисграфія – це стан, що проявляється в труднощах оволодіння графічними навичками письма й часто стає серйозною перепоною в навчанні молодших школярів. Традиційні підходи до навчання письма і каліграфії не завжди дозволяють ефективно врахувати індивідуальні потреби учнів із цим порушенням, а тому використання нетрадиційних методик стає необхідністю для більш якісного освітнього досвіду та різнобічного розвитку.

Постійні складнощі з письмом можуть негативно позначитися на психологічному благополуччі дитини. Відчуття неспроможності, стрес і невдоволеність результатами своєї роботи часто призводять до зниження самооцінки. Однак інноваційні методики, що пропонують оригінальні й цікаві форми навчання, допомагають зробити процес оволодіння письмом менш напруженим і викликають позитивні емоції та стимулюють інтерес.

З цього приводу Л. Тенцер стверджує, що «Особливим фактором, який впливає на становлення динамічної організаціє різних видів довільних рухів у

[20]**Дислексія** – «порушення читання, пов'язане з ураженням або недорозвиненням деяких ділянок кори головного мозку. Виявляється в утруднення при розпізнаванні букв, при злитті їх у склади і складів у слова, що стає причиною уповільненого, часто відгаду вального характеру читання, до неправильного відтворення звукової форми слова, неправильного розуміння навіть найпростішого тексту» [18, 112].

дітей, є *леворукість*. У таких дітей спостерігається не плавність, уповільненість, деавтоматизація власне рухів, а також письма і малюнка» [20, 37]. Саме тому в леворуких дітей дисграфія трапляється частіше, ніж у праворуких, через особливості взаємодії півкуль головного мозку.

Проблема дисграфії досліджується в різних аспектах, зокрема клінічному і клініко-психологічному, нейрофізіологічному, нейропсихологічному, психофізіологічному, психолого-педагогічному, психолінгвістичному, психогенетичному. Загалом причини виникнення дисграфії ділять на три великі групи: *біологічні, соціально-психологічні* та *специфічні* (пов'язані з леворукістю).

1. Біологічні (фізіологічні) причини – пов'язані з мінімальними порушеннями або затримкою розвитку тих зон головного мозку, які відповідають за аналіз звуків, зорове сприйняття та координацію рухів. Основні причини:

– **ускладнення під час вагітності та пологів**: гіпоксія (кисневе голодування плоду), асфіксія під час пологів, родові травми, інфекційні захворювання матері під час вагітності. Усе це може призвести до так званої *мінімальної мозкової дисфункції*;

– **спадковий фактор**: часто схильність до дисграфії або дислексії (порушення читання) передається генетично від батьків. Якщо хтось у родині довго «боровся» з письмом, дитина може успадкувати цю особливість;

– **соматичні захворювання**: часті й важкі хвороби дитини на першому-другому році життя (інфекції, рахіт, хронічні захворювання), які виснажують нервову систему і затримують її дозрівання.

2. Соціально-психологічні причини – ці фактори пов'язані з оточенням дитини та методикою її навчання, як-от:

– **несформованість усної мови**: якщо дитина пізно почала говорити, розмовляє наче «з кашею в роті» (дизартрія[21]) або довго перекручувала звуки,

[21]**Дизартрія** – «це порушення вимовної сторони мовлення, яке виникає внаслідок органічного ураження центральної нервової системи. Це важкий розлад усієї мовленнєвої

вона починає писати так, як говорить. Якщо звуковимова не скоригована до школи, ризик дисграфії зростає в рази;

– **двомовність у сім'ї (білінгвізм)**: коли вдома розмовляють двома мовами, дитина може некоректно поєднувати фонетичні системи, що виливається в помилки на письмі;

– **педагогічні помилки**, серед яких: занадто раннє навчання письму (коли мозок дитини психофізіологічно ще не готовий); швидкий темп навчання у першому класі, коли дитина не встигає автоматизувати навичку; відсутність індивідуального підходу.

3. Специфічні причини (Чому ліворукі діти в зоні ризику?).

У ліворуких дітей дисграфія має свої, особливі корені, пов'язані з правопівкульним мисленням, зокрема:

– **повільне формування міжпівкульної взаємодії**: для процесу письма потрібна миттєва передача інформації від правої півкулі (образ літери) до лівої (аналіз звуку і команда руці). У шульг цей шлях довший і складніший, тому виникають збої – пропуски літер або складів;

– **особливості зорово-просторового сприйняття**: шульгам важче аналізувати дрібні деталі предметів. Через це їм складно розрізнити літери, які схожі за написанням (наприклад, *п – т*, *б – д*, *т – ш*, *л – м*). Вони бачать літеру цілком, але плутають її елементи;

– **наслідки переучування (найнебезпечніший фактор)**: якщо ліворуку дитину силоміць змушували писати правою рукою, це ламає природну архітектуру мозку. Ліва півкуля перевантажується, виникає хронічний стрес, і як результат – важкі форми дисграфії.

Вітчизняні вчені розглядають дисграфію специфічним мовленнєвим порушенням, а тому стверджують, що вчителі, логопеди та психологи, дедалі частіше стикатимуться з викликами, які вимагатимуть забезпечення індиві-

---

діяльності. При дизартрії порушується не тільки звуковимова майже усіх груп звуків, але і просодична сторона мовлення: голос, інтонація, темп, ритм» [18, 106].

дуального підходу в освіті з урахування вимог сучасного суспільства щодо формування компетентного майбутнього громадянина.

У Концепції НУШ наголошується на тому, що стрімко зростає кількість дітей, які потребують тривалого й індивідуального психолого-педагогічного супроводу, а також спеціалізованої соціальної, медичної та логопедичної допомоги. Проте сучасна система освіти в Україні ще недостатньо адаптована для системного виконання цих завдань. Водночас активні дослідження спеціалістів у різних галузях засвідчують, що дисграфія серед учнів початкової школи набирає все більшого поширення, створюючи значні труднощі у засвоєнні навичок письма й оволодінні предметами мовного циклу. На цьому етапі організація освітнього та корекційно-розвивального процесу все ще не дає змоги чітко структурувати і визначити всі рівні складності порушень писемного мовлення в дітей, а тому виникає необхідність інтеграції логопедичних занять з уроками української мови задля формування мовної та мовленнєвої компетенції в учнів [16].

Дисграфія, як стійке порушення здатності оволодіння письмом, стала об’єктом підвищеної уваги в наукових колах, адже попри значний прогрес у вивченні цієї проблеми, все ще недостатньо дослідженою залишається її природа, яка часто інтерпретується фахівцями неоднозначно.

У зарубіжних наукових публікаціях причини дисграфії часто прирівнюються до порушень написання (спеллінгу[22]) та розглядаються як частина комплексної проблеми, відомої як дислексія. Це поняття об'єднує як порушення читання, так і письма, що свідчить про тісний взаємозв'язок між розладами усного та писемного мовлення. Водночас традиція окремого вивчення цих патологій залишається поширеною як серед вітчизняних, так і зарубіжних науковців протягом останніх десятиліть. Завдяки цьому в світовій науці накопичено чимало праць, в яких дисграфія описується як ізольоване порушення.

[22]**Спеллінг** – це процес вимовляння або написання слів по буквах.

Педагоги повинні знати етіологію цього розладу, оскільки це дає змогу зрозуміти причиново-наслідкові зв'язки виникнення дисграфії, а це сприяє кращому усвідомленню сутності цього порушення, його закономірностей тощо. До того ж такі знання є важливим інструментом для ефективної профілактики проблеми.

Дисграфія – це складне порушенням письма, яке може проявлятися у різних формах, кожна з яких має свої специфічні характеристики та причини виникнення. У науковій літературі виділяють кілька основних типів дисграфії, зокрема такі:

Оптична дисграфія, що зумовлена порушеннями зорового сприйняття, які ускладнюють диференціацію подібних за графічною формою букв. У школяра виникають труднощі з розпізнаванням таких літер, як *ц* і *щ* або *р* і *ь*, які можуть здаватися однаковими. У рукописному тексті подібні проблеми виникають із літерами зі схожими графемами, наприклад, *п – т*, *в – д*, *л – м*.

Артикуляторно-акустична дисграфія. Цей тип дисграфії пов'язаний із порушенням вимови звуків. У процесі письма дитина відтворює слова так, як їх вимовляє й сприймає сама. Наприклад, слово ***риба*** може бути записане як ***либа***, а ***шумів*** – як ***зумів***. Основною причиною цього порушення є труднощі в адекватному відображенні звуків, що сприймаються аудитивно, під час письма.

Акустична дисграфія. Цей тип характеризується заміною на письмі звуків, які є подібними за акустичними характеристиками. Наприклад, дитина може написати *д* замість *т* або *з* замість *с*. Варто зазначити, що усне мовлення при цьому не матиме подібних помилок. Такий вид дисграфії зазвичай зумовлений труднощами в розрізненні окремих звуків саме в процесі письма.

Аграматична дисграфія. Для цього типу дисграфії характерні проблеми з граматичною узгодженістю слів у реченні під час письма. Наприклад, дитина може написати *добрий мама* або *на вулиця*, порушуючи правила узгодження роду або відмінків слів. Цей вид дисграфії зазвичай стає очевидним на рівні третього класу, коли діти починають більш свідомо опановувати граматичні норми й відмінкові форми.

Отже, кожен із типів дисграфії вимагає специфічного підходу до корекції та детального аналізу причин його виникнення для ефективного навчання дітей навичок письма.

Дисграфію зазвичай діагностується в дітей віком шести-восьми років, коли стають очевидними труднощі в навчанні.

Проблеми з навчанням письма та читання мають різний ступінь вираження, що є наслідком накопичення певних схильних факторів і їхнього поєднання з різноманітними впливами середовища. Сукупність генетичних і середовищних чинників зумовлює для кожної людини певну ймовірність виникнення порушення, яке може проявитися за визначеного рівня схильності.

Серед характерних проявів дисграфії (поряд із труднощами у письмі) можна виокремити й інші мовні порушення, що найчастіше виражені меншою мірою. До них належить дисбаланс між загальним рівнем інтелектуального розвитку (IQ) та недостатнім рівнем оволодіння письмом, переважання невербального інтелекту над вербальним у структурі когнітивних навичок, що не є типовим для дітей без відхилень. Окрім того, спостерігається несформованість низки функцій вищої нервової діяльності (такі як програмування, регулювання, контроль, обробка аудіальної та зорової інформації тощо), проблеми з автоматизацією навичок письма, а також неспроможність самостійно подолати порушення без спеціалізованої логопедичної допомоги. Часто відзначається знижена працездатність. Ці прояви використовуються як діагностичні критерії для визначення дисграфії.

У багатьох учнів із дисграфією спостерігаються недоліки в різних аспектах когнітивної діяльності: недостатньо розвинені мотивація, здатність розуміти та приймати мету діяльності, планувати, регулювати дії та контролювати свої досягнення. Вони часто мають слабку орієнтацію на мету дій, схильність до заміщення складних завдань більш простими, недоліки контролю за процесом і результатом виконання діяльності.

У підсумку, в учнів із дисграфією часто відзначається недостатній розвиток вербально-логічного мислення, труднощі з узагальненням і абстрагу-

ванням, а також інертність і повільність когнітивних процесів. Характерні також знижена пам'ять, труднощі з концентрацією, розподілом і продуктивністю уваги, а ще – швидка втомлюваність під час розв'язування інтелектуальних завдань тощо.

6.5. Профілактика проявів дисграфії в учнів молодшого шкільного віку (корекційна робота педагога)

Навичка спілкування через письмо має фундаментальне значення для соціалізації та повсякденного життя. Однак учні з дисграфією нерідко стикаються з труднощами в міжособистісній взаємодії через проблеми з письмом. Нетрадиційні методики допомагають подолати цю проблему, не тільки забезпечуючи вдосконалення письма, але й сприяючи соціальній інтеграції та підвищенню самооцінки цих дітей.

Класичні методи навчання часто базуються на шаблонному підході, який не враховує специфіку кожної дитини. Зі свого боку, нетрадиційні підходи пропонують корекційно-розвивальні вправи, що дають змогу адаптувати освітній процес до конкретних потреб учня і підвищити його успішність.

У сучасному освітньому процесі важлива роль відводиться технологіям, які стали невід'ємною частиною життя молодого покоління. Нетрадиційні методики часто передбачають використання цифрових технологій та інтерактивних освітніх платформ, що не тільки задовольняє уподобання сучасних дітей, але й відкриває нові можливості для навчання. Дослідження показують, що такі підходи істотно поліпшують рухову координацію та навички письма, підвищуючи загальну успішність учнів із дисграфією.

З огляду на виклики, які постають перед дітьми з порушеннями письма, значення інноваційних підходів у їхньому навчанні стає дедалі очевиднішим. Застосування таких методик допомагає педагогам створювати інклюзивне середовище, сприятливе для пізнавального і соціального розвитку кожного учня.

Роль учителя у роботі з ліворукою дитиною, яка має ознаки дисграфії, є вирішальною. Логопед чи нейропсихолог проводять заняття тільки кілька разів

на тиждень, а вчитель перебуває з учнем щодня. Саме від його позиції залежить, чи стане школа для такої дитини простором успіху, чи перетвориться на джерело хронічного стресу.

Учитель у цьому процесі – не просто транслятор знань, а головний координатор і захисник індивідуальних особливостей дитини.

Основні напрями корекційної роботи та завдання вчителя під час її проведення:

1. Створення психологічного комфорту (*психотерапевтична роль*).

Для учня з дисграфією письмо – це важка праця, яка часто приносить розчарування. Перше завдання вчителя – зняти страх перед помилкою.

Припинення стигматизації: учитель має чітко розуміти сам і транслювати класу: ліворукість – це норма, а помилки в зошиті – це особливість сприйняття, а не лінощі.

Правило «Зеленої ручки»: замість того, щоб червоною пастою перекреслювати весь зошит (що викликає в дітей, а особливо в лівші стрес і апатію), варто зеленою ручкою виділяти найбільш вдалі, красиві літери чи слова, оскільки акцент на успіху стимулює учня старатися більше.

Індивідуальний темп: лівші з дисграфією часто пишуть повільніше. Вчителеві не варто підганяти дитину фразами: «*Швидше, всі вже закінчили!*». Краще зменшити для неї обсяг письмового завдання на уроці, фокусуючись на якості, а не на кількості.

2. Організаційна та методична допомога на уроці. Учитель упроваджує в щоденний освітній процес рекомендації спеціалістів, зокрема такі:

Контроль посадки та умов: учитель стежить, щоб учень сидів із лівого боку парти, зошит лежав під правильним кутом (нахил праворуч), а світло не перекривалося рукою.

Адаптація наочності: окільки ліворукі діти з дисграфією мають труднощі зі зорово-просторовим сприйняттям, учитель на дошці має показувати чіткі орієнтири (наприклад, позначати початок рядка кольоровою крапкою або магнітом).

Зниження вимог до каліграфії: від ліворукої дитини безглуздо вимагати стандартного праворукого нахилу літер. Головний критерій оцінювання письма для такої дитини – розбірливість й акуратність, а не ідеальний нахил чи відривність письма.

3. Специфіка оцінювання та перевірки робіт. Дисграфічні помилки вимагають особливого підходу до оцінювання, щоб не знизити мотивацію до навчання.

Розділення помилок: учитель має чітко відрізняти орфографічні помилки (не знає правила) від дисграфічних (пропустив літеру, переплутав *б – д*, написав дзеркально). За дисграфічні помилки, які є наслідком порушення розвитку, не можна суттєво знижувати оцінку.

Усне опитування як альтернатива: якщо учневі важко висловити думку письмово через високу концентрацію на самому процесі тримання ручки, вчителеві варто частіше опитувати його усно. Це допоможе оцінити реальний рівень знань дитини, який часто є дуже високим.

4. Взаємодія в «трикутнику»: Вчитель – Батьки – Фахівці. Корекція дисграфії – це командна гра, у якій учитель виступає сполучною ланкою.

Співпраця з логопедом / психологом: учитель дізнається у шкільного логопеда, над якими саме звуками чи літерами зараз ведеться робота, і м'яко звертає на це увагу дитини під час уроків (наприклад: «Пам'ятаєш, як ви з логопедом «приборкували» літеру ***з***? Подивись, куди дивиться її хвостик»).

Підтримка батьків: учитель не повинен засипати батьків скаргами: «*Ваша дитина пише жахливо*». Натомість діалог доцільно будувати у форматі співпраці: «*Ми помітили такі труднощі, логопед радить робити ось такі вправи, давайте разом допоможемо дитині*».

ВАЖЛИВО! Пам'ятка для педагога, або чого не можна робити під час роботи з дитиною-шульгою чи учнем із дисграфією:

1. Змушувати дитину переписувати величезні тексти по декілька разів (від утоми кількість дисграфічних помилок лише збільшиться в геометричній прогресії).

2. Виставляти дитину перед класом як приклад «поганого письма» чи зачитувати її помилки.

3. Порівнювати успіхи ліворукої дитини з праворукими однокласниками – порівняння має бути тільки з її власними результатами за попередній період.

Коли вчитель стає союзником учня-шульги чи дитини з дисграфією, її мозок адаптується набагато швидше, а сама дисграфія поступово компенсується, відкриваючи простір для прояву її природних талантів.

Необхідно також пам'ятати, що сучасні технології відкривають нові можливості для учнів з особливими освітніми потребами і дають змогу допомогти, компенсувати або й обійти певні обмеження та сприяють ефективному навчанню. Наприклад, такі рішення, як розпізнавання письмових слів допомагають дітям із дислексією долати труднощі у навчанні. Один з прогресивних напрямів – це проєкт «Каліго+», що базується на розробці платформи «Інтуїскрипт». Мета цієї платформи – створити інструмент взаємодії між терапевтами, вчителями і батьками для діагностики, моніторингу та корекції порушень почерку в дітей. Проєкт також передбачає інтеграцію навчальних модулів із вправами для письма, які можна виконувати не тільки на планшеті чи папері, але й у середовищі віртуальної реальності. Зібрані відомості сприятимуть персоналізації навчання письма в майбутньому.

Розробка платформи здійснюється у співпраці з дітьми, їхніми сім'ями, вчителями і фахівцями з реабілітації та має на меті забезпечити максимально ефективне впровадження продукту в освітньо-корекційну практику.

У США також функціонує інноваційний заклад освіти «Ерроусміт» («Arrowsmith Schools»), орієнтований на дітей з особливостями розвитку. В основу його методики покладено принцип нейропластичності мозку, згідно з якими мозок може тренуватися і вдосконалювати свої функції, як м'язи нашого тіла. Барбара Ероусміт Янг[23] розробила спеціальний набір вправ для зміцнення

[23] ***«Жінка, яка змінила свій мозок»*** переплітає особисту історію Барбари Ерроусміт-Янг із захопливими історіями хвороби, отриманими за понад тридцять років роботи як з дітьми, так і з дорослими в тому, що згодом стало школою Ерроусміт у Торонто. Ця чудова книга блискучої піонерки поглиблює наше розуміння того, як працює мозок. Наш мозок може

слабких ділянок мозку в дітей з труднощами у навчанні. Ці методики не лише допомагають подолати проблеми з письмовою мовою, а й поліпшують мовлення та навички концентрації уваги [7].

Базове завдання її підходу полягає у подоланні мовленнєвих труднощів через використання педагогічних інновацій. Ці методи створюють сприятливе середовище для розвитку ефективного спілкування, когнітивних процесів й емоційного здоров'я дітей з особливими освітніми потребами. Через творчі й нестандартні формати завдань дитина, навіть якщо раніше їй було складно читати чи писати або вона не проявляла до цього особливого інтересу, залучається до роботи із задоволенням та мотивацією.

У зв'язку зі зростанням випадків дисграфії у школярів з'явилася потреба запровадження комп'ютерно підтримуваних інноваційних технологій для її корекції. Одне з таких рішень «Алфавіт курсив» (або інтерактивні курси / програми «Write ABC – Cursive Alphabets») – це спеціалізований програмний засіб (мобільний додаток) для навчання дітей дошкільного віку правильно писати літери рукописним шрифтом, розвитку дрібної моторики та вивчення алфавіту, що побудований у формі гри. Він має просту реалізацію та не потребує зайвих ресурсів. Відразу після запуску користувачеві пропонується зареєструватися, ввівши своє ім'я для персоналізації звернень у процесі роботи. Програма охоплює завдання різної складності, даючи учням можливість поступово переходити від простих вправ до складніших, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу.

Важливою перевагою програмного засобу є його інтеграція зі справами логопедів і педагогів – весь накопичений матеріал щодо корекції мовлення може бути збережений і доповнений електронними картотеками. Проте цей інструмент не має на меті замінити фахівців, він тільки сприяє оптимізації процесу корекційної роботи та розв'язанню проблем із письмовою мовою.

формувати нас, але ця книга пропонує чіткі та обнадійливі докази наступного: ми можемо формувати свій мозок. Передмова Нормана Дойджа, доктора медичних наук, автора книги «Мозок, який змінює себе». URL : https://www.yakaboo.ua/ua/the-woman-who-changed-her-brain.html?srsltid=AfmBOopqF9r8l2fDtO_bztwJhgHHgWlnKl6DKooE30SdcFdaLrLFp2SR

Основне завдання програми – не лише корекція дисграфії, але й активне формування навичок письма, необхідних для успішного освоєння шкільної програми з української мови, а також вчасної діагностики порушень задля виявлення дисграфічних помилок, оскільки це критично важливе для подальшого планування корекційної роботи з учнями [3].

О. Константинів та О. Ткач слушно зауважують: «Поєднання традиційних методів навчання з альтернативними методами, а саме ІКТ значно підвищує вплив вчителя на його учнів. <…> Це тому, що анімація, звуки та малюнки взаємопов'язані між собою і допомагають досягти двох цілей одночасно. Створюється продуктивне, захоплююче та ігрове навчальне середовище, яке залучає і підтримує інтерес учнів. Дослідження Alabournou & Sidiropoulou доводять що використання альтернативних цифрових засобів формування писменого мовлення призводить до підвищення залученості дітей і покращення когнітивних і соціальних навичок» [10, 105].

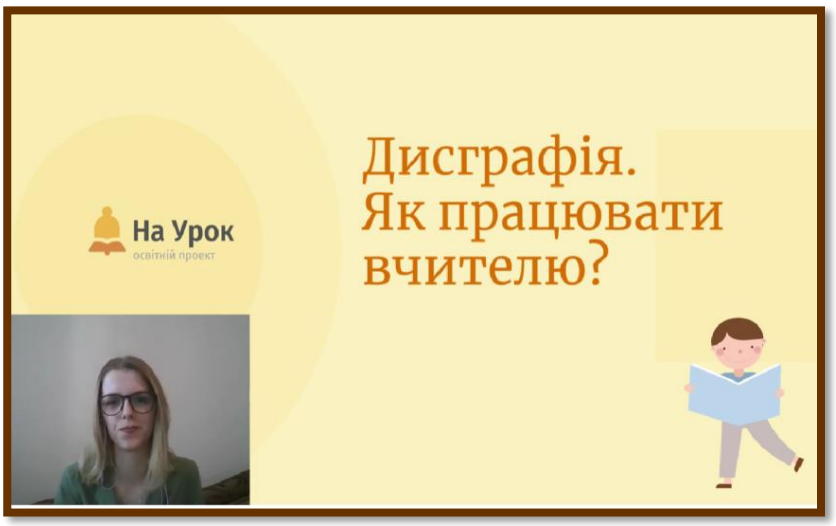
Інформаційні комп'ютерні технології (ІКТ) – це ефективний альтернативний засіб формування писемного мовлення у дітей з дисграфією. Допоміжні цифрові технології уможливлюють компенсацію труднощів письма, створюють умови для успішного навчання сприяють розвитку самостійності, впевненості у власних силах, підвищують успішність учнів.

Інтеграція цифрових технологій в освітній процес забезпечує рівні можливості для дітей з ООП, саме тому вчителю початкових класів доцільно поєднувати під час організації освітнього процесу традиційні методики корекції дисграфії з цифровими технологіями.

ІКТ можуть використовуватися як під час корекційно-розвивальних занять, так і під час навчання в інклюзивному класі, тоді як найбільш перспективними є програми розпізнавання мовлення, інтерактивні тренажери письма, графічні організатори й адаптивні письмові засоби.

Аналіз дослідження учених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка О. Константинів та О. Ткач [10] дав нам змогу

схарактеризувати основні альтернативні технології для дітей з дисграфією (див. таблицю 6.2).

Зіскануй мене

Таблиця 6.2

Базові альтернативні технології для учнів з дисграфією

№	Альтернативна технологія	Призначення	Переваги для дітей з дисграфією
1	**Програмне забезпечення «Мовлення → Текст» (Speech-to-Text)**	Перетворює усне мовлення на письмовий текст.	Дає змогу зосередитися на змісті висловлювання, а не на процесі письма; зменшує навантаження на дрібну моторику; полегшує створення письмових робіт.
2	**Інструменти передбачення слів (Word Prediction)**	Автоматично пропонують слова під час набору тексту.	Допомагають уникати орфографічних помилок; прискорюють процес письма; підвищують упевненість учнів у власних можливостях.
3	**Графічні організатори та Mind Mapping**	Візуально структурують інформацію та взаємозв'язки між ідеями.	Полегшують планування письмового висловлювання; допомагають упорядковувати думки; розвивають логічне мислення.
4	**Цифрові засоби для нотаток**	Дають можливість створювати записи в цифровому	Дозволяють друкувати текст, малювати, використовувати стилус або записувати голосові

		форматі.	повідомлення; забезпечують гнучкість у роботі з інформацією.
5	**Інтерактивні освітні платформи**	Містять вправи, тренажери, навчальні ігри та тести.	Забезпечують миттєвий зворотний зв'язок; підвищують мотивацію; знижують тривожність під час виконання письмових завдань.
6	**Спеціальні письмові інструменти**	Полегшують процес рукописного письма.	Адаптивні ручки, ручки з обтяженням, насадки для правильного захоплення, похилі дошки допомагають формувати правильну позицію руки та підвищують комфорт письма.
7	**Вбудовані функції доступності сучасних пристроїв**	Забезпечують додаткову підтримку під час роботи з текстом.	Перевірка орфографії, автозавершення слів, перетворення тексту в мовлення, налаштування шрифтів, кольорів і клавіатури допомагають долати труднощі письма та читання.

Отже, використання альтернативних цифрових технологій у роботі з молодшими школярами з дисграфією сприяє компенсації труднощів письма, підвищує навчальну мотивацію, розвиває самостійність, підвищує якість письмових робіт і забезпечує більш успішну соціальну й освітню інтеграцію учнів.

Ефективною в корекційні роботі є також **су-джок терапія** – методика самомасажу рук, яка виникла в Японії. Масаж великого пальця та стимуляція подушечок пальців за допомогою різних предметів активізують мовленнєві центри кори головного мозку. Така практика сприяє розвитку мовлення, уваги, пам'яті, мислення та дрібної моторики у дітей.

LEGO-технології – це застосування конструктора Лего для вдосконалення дрібної моторики. У процесі створення цікавих конструкцій діти відчувають

радість і задоволення від досягнень. Додатково, робота з Лего дає змогу тренувати лексику, граматику, розвивати увагу, акуратність і точність виконання завдань.

6.6. Вправи для корекції дисграфії (*див. Додаток 5*)

Корекція дисграфії – це не нудне переписування текстів, а система спеціальних ігор і вправ, спрямованих на розвиток тих зон мозку, які дали збій. Оскільки в ліворуких дітей дисграфія найчастіше пов'язана із **зорово-просторовим сприйняттям** та **міжпівкульною взаємодією**, класичні прописи тут безсилі. Потрібен комплексний підхід.

Пропонуємо ефективні вправи, розділені за напрямами корекції, виконання яких як удома, так і на уроках чи додаткових заняттях, сприятиме подоланню графічних труднощів у молодших школярів:

1. Вправи на розвиток міжпівкульної взаємодії (нейроігри). Для учня-шульги – це найважливіший блок. Ці вправи змушують ліву та праву півкулі мозку працювати синхронно, що пришвидшує обробку інформації під час письма, як-от:

- **Малювання двома руками одночасно:** дайте дитині два фломастери та запропонуйте одночасно обома руками малювати симетричні візерунки (*кола, квадрати, серця, ялинки*) від центру до країв аркуша і навпаки.
- **Вправа «Вухо-ніс»:** лівою рукою взятися за кінчик носа, а правою – за ліве вухо. За командою (певним звуковим сигналом) змінити положення: *правою рукою за ніс, лівою – за праве вухо.*
- **Кільця:** послідовно і якнайшвидше перебирати пальці рук, з'єднуючи в кільце з великим пальцем послідовно вказівний, середній тощо. Вправу виконувати спочатку кожною рукою окремо, а згодом двома руками разом.

[Згенеровано з допомогою ChatGPT]

2. Корекція зорово-просторової (оптичної) дисграфії. Ці вправи допомагають ліворукій дитині та учневі з дисграфією запам'ятати правильний образ літери та подолати «дзеркальне» письмо, наприклад:

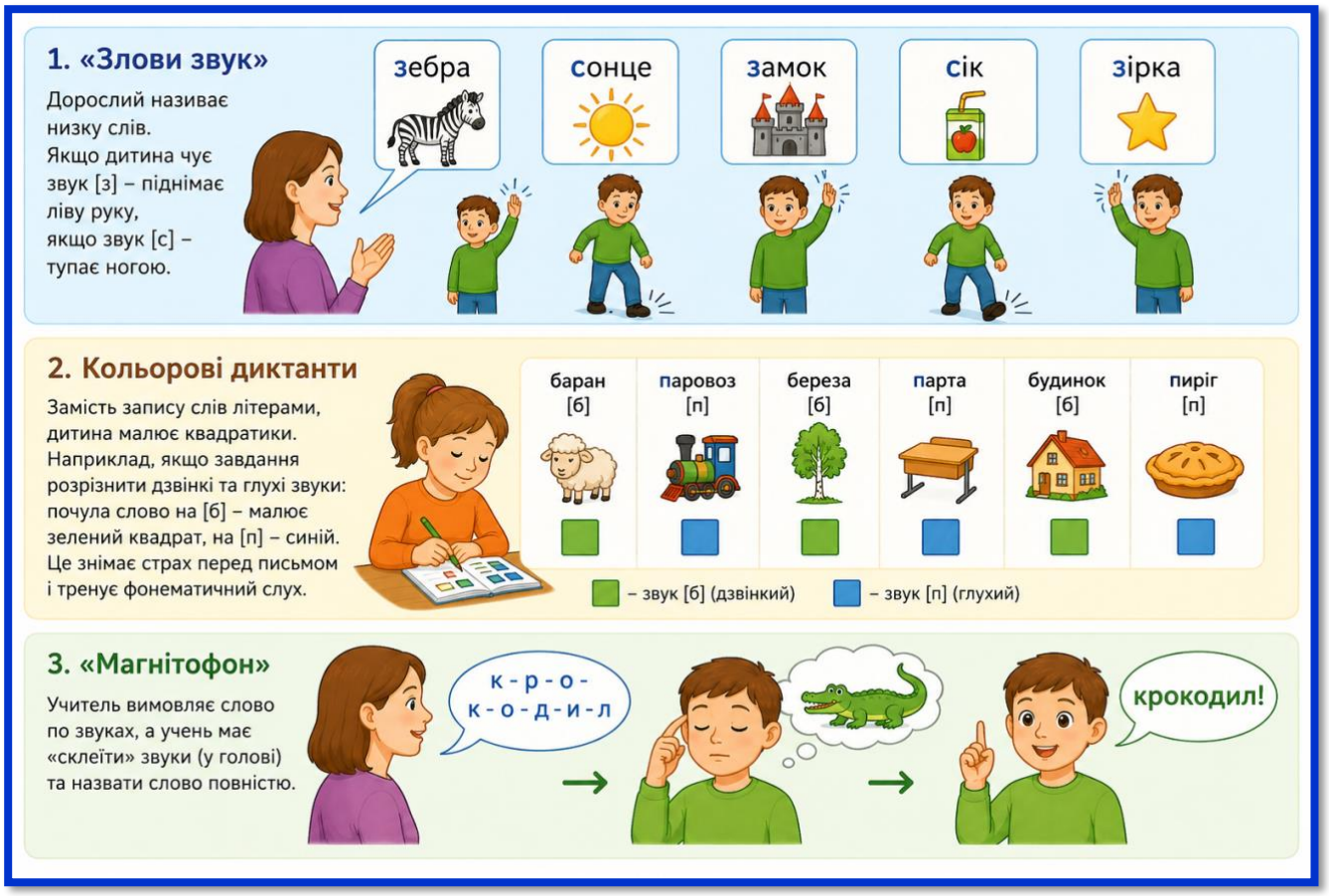
- **«Знайди *правильну* літеру»:** напишіть на аркуші низку літер, де частина написана правильно, а частина – у дзеркальному відображенні. Завдання дитини – закреслити «неправильні» літери й обвести правильні.
- **«Реставрація»:** напишіть літери, не домальовуючи окремі елементи (наприклад, у літери ***В*** немає верхнього закруглення, у ***Ш*** немає третьої палички). Учень повинен упізнати літеру та «відремонтувати» її.
- **Дермолексія (письмо на долоні):** дорослий «малює» пальцем літеру на долоні або на спині дитини, а дитина з заплющеними очима має вгадати її. Потім вони міняються ролями. Це чудово підключає тактильну пам'ять.

[Згенеровано з допомогою ChatGPT]

3. Корекція фонематичної дисграфії (якщо дитина плутає звуки). Запропоновані вправи допоможуть учневі навчитися чітко розрізняти схожі звуки (*б – п, д – т, ж – ш*) і правильно переносити їх на папір.

- **«Злови звук»:** дорослий називає низку слів. Якщо дитина чує звук [***з***], вона піднімає ліву руку, якщо звук [***с***] – тупає ногою. Це пов'язує слухове сприйняття з моторною реакцією.
- **Кольорові диктанти:** замість запису слів літерами, дитина малює квадратики. Наприклад, якщо завдання розрізнити дзвінкі та глухі звуки: почула слово на [***б***] – малює зелений квадрат, на [***п***] – синій. Це знімає страх перед письмом і тренує фонематичний слух.
- **«Магнітофон»:** учитель вимовляє слово по звуках: ***к-р-о-к-о-д-и-л***, а учень має «склеїти» звуки (у голові) та назвати слово повністю.

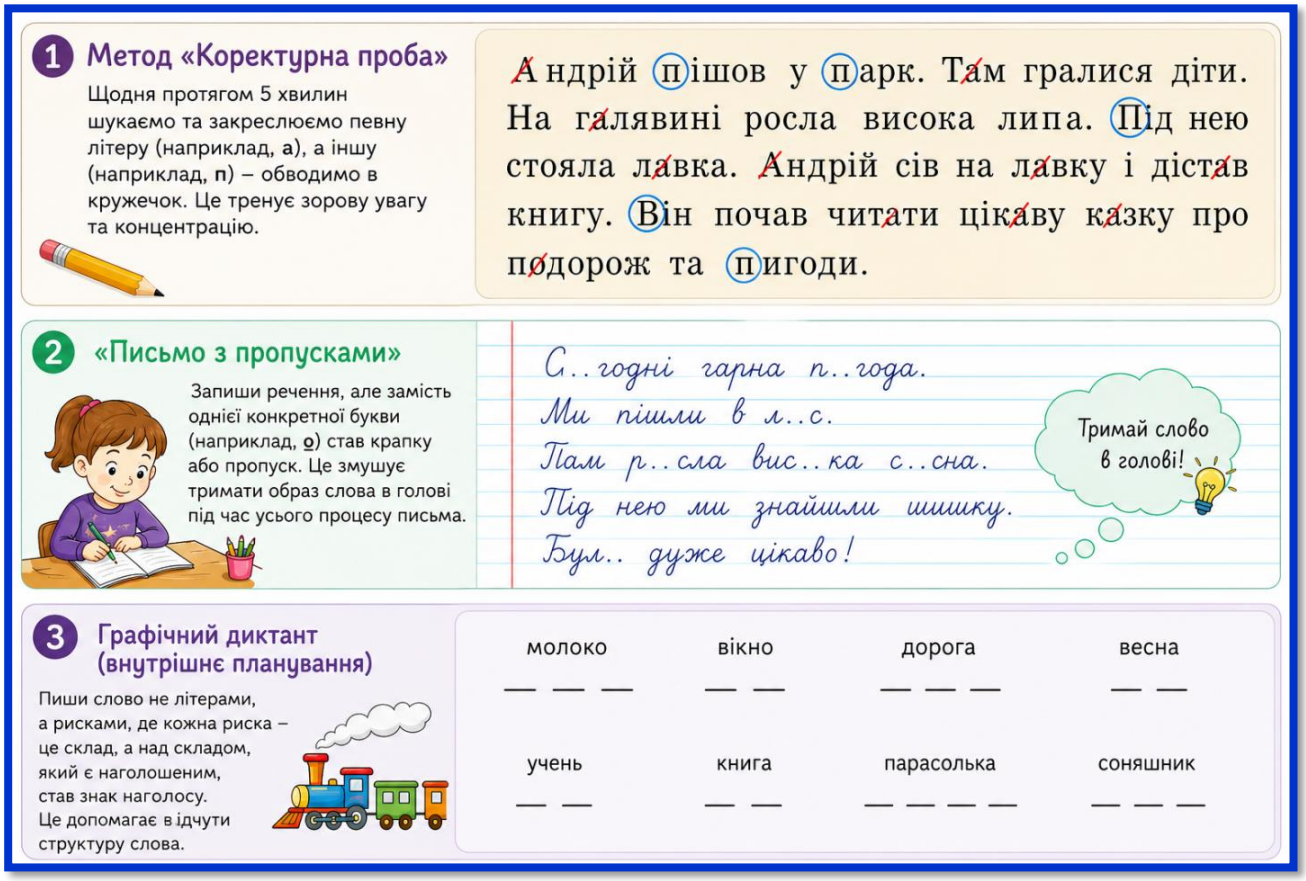

[Згенеровано з допомогою ChatGPT]

4. Графічні вправи на папері (*замість стандартних диктантів*). Ці методики світові логопеди визнали найкращими для подолання стійких помилок, зокрема такі:

- **Метод «Коректурна проба»**: візьміть будь-який друкований текст із великим шрифтом (стару дитячу газету чи книгу) і щодня протягом п’яти хвилин учень повинен шукати та закреслювати певну літеру (наприклад, тільки букву ***а***), а іншу (наприклад, ***п***) – обводити в кружечок. Це тренує зорову увагу та концентрацію.
- **«Письмо з пропусками»**: запропонуйте учневі записати речення, але замість однієї конкретної букви (наприклад, найпроблемнішої для нього літери ***о***) ставити крапку або пропуск. Це змушує школяра тримати образ слова в голові під час усього процесу письма.

Графічний диктант (внутрішнє планування): учень пише слово не літерами, а рисками, де кожна риска – це склад, а над складом, який є наголошеним, ставить знак наголосу. Це допомагає відчути структуру слова.

[Згенеровано з допомогою ChatGPT]

Дисграфія: що це, і які вправи допоможуть її подолати

Зіскануй мене

Під час роботи з батьками вчитель чи працівник 232, повинен звернути увагу батьків на правила взаємодії з дитиною з ООП і сформулювати базові правили, яких повинні дотримуватися рідні під час занять.

ВАЖЛИВО! Правила для батьків під час занять із дітьми:

1. Принцип коротких занять: заняття мають тривати не більше 15–20 хвилин на день, але бути щоденними. Мозок дитини втомлюється від такої корекції значно швидше, ніж від звичайного читання.

2. Ігрова форма: якщо вправа подається як гра («Врятуй літеру від чарівника», «Будь сищиком»), ефективність зростає в рази.

3. Жодного крику: хронічний стрес повністю блокує міжпівкульну взаємодію. Якщо дитина зробила помилку, спокійно зверніть на неї увагу: *«Ой, дивись, ця літера вирішила подивитися в інший бік, давай її розвернемо»*.

Можна підготувати їм пам'ятку, як, наприклад, це зробили ми з допомогою ChatGPT:

6.7. Співпраця з фахівцями інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ)

Інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ) – це заклад, який працює для забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами віком від двох до

вісімнадцяти років на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти. Включно з можливістю навчання у професійних (професійно-технічних) закладах освіти та інших установах, що надають загальну середню освіту.

Для подання заявки на відвідування ІРЦ та отримання запрошення на консультацію достатньо скористатися відповідним онлайн-порталом. На ньому можна обрати найближчий центр, зареєструватися й запланувати відвідування у зручний час, без черг та зайвого очікування.

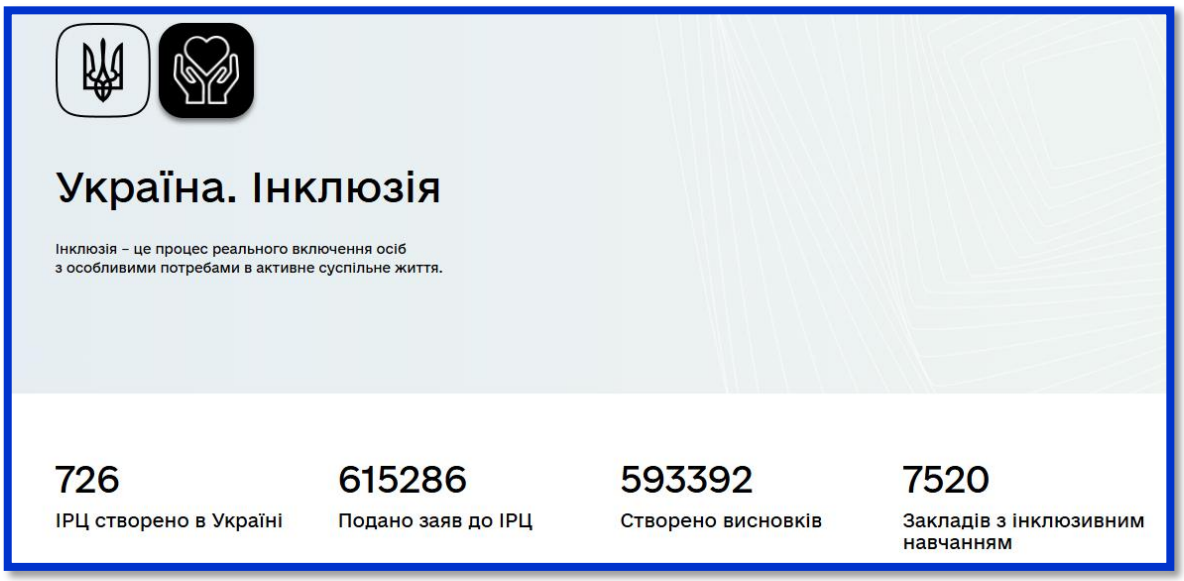
Основні напрями роботи інклюзивно-ресурсних центрів:

– проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини;

– надання психолого-педагогічних послуг та корекційно-розвивальної допомоги;

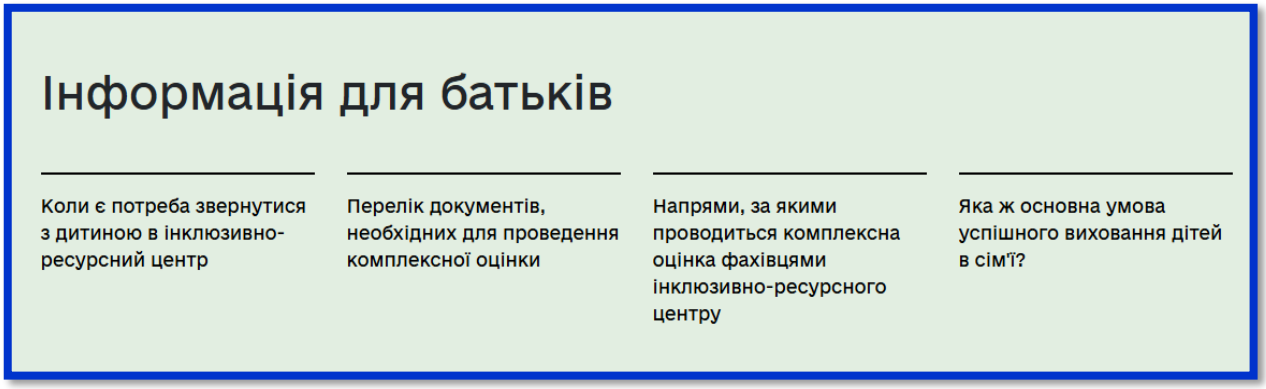
– організація кваліфікованого та системного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Сьогодні в Україні функціонує 726 інклюзивно-ресурсних центрів, які розташовані в усіх областях країни та забезпечують можливість отримання послуг поблизу місця проживання дітей з ООП.

[URL : https://ircenter.gov.ua/]

До ІРЦ можуть звернутися батьки дітей віком від двох до вісімнадцяти років у випадку, якщо вони мають занепокоєння з приводу розвитку своєї дитини. Звернення не залежить від того, чи встановлено в дитини офіційний діагноз або ж інвалідність.

[URL : https://ircenter.gov.ua/]

Послуги ІРЦ, зокрема комплексна психолого-педагогічна оцінка, надаються єдино за письмовою заявою батьків чи законних представників. Ніяка послуга не може бути надана примусово або на підставі звернення третіх осіб, наприклад, учителів чи вихователів.

Функції ІРЦ охоплюють:

– детальну оцінку для визначення освітніх потреб дитини;

– розробку рекомендацій щодо адаптації навчальних програм для дітей з особливими освітніми потребами;

– надання психолого-педагогічних і корекційно-розвивальних послуг;

– участь у роботі команд психолого-педагогічного супроводу дітей у школах і дитячих садках;

– моніторинг прогресу розвитку дитини як мінімум двічі на рік;

– консультаційну та методичну підтримку педагогам і вихователям з питань залучення дітей до освітнього процесу;

– надання порад батькам або законним представникам щодо питань зарахування дітей до освітніх закладів;

– психологічну підтримку і просвітницькі бесіди із сім'ями дітей з особливими освітніми потребами.

Батькам необхідно звернутися до фахівців ІРЦ якщо дитина:

– перші кроки розвиту почала пізніше робити, як-от: пізніше почала вимовляти звуки (гуління), тримати голову, тягнутися до іграшок чи хапати їх; захлинається під час годування (смоктання) та зі запізненням навчилася сидіти, повзати або ходити;

– до трьох років у неї не з'явилося мовлення: спілкування відбувається тільки через жести чи окремі склади;

– не виявляє інтересу до іграшок, не вміє з ними гратися (якщо іграшка зацікавлює, то лише на нетривалий час, часто через її новизну чи чужу приналежність);

– проявляє неуважність: не слухає казки, не розуміє їхнього змісту, важко запам'ятовує вірші;

– надмірно активна і неслухняна або ж навпаки – пасивна, млява і повільна, при цьому в неї часто змінюється настрій;

– їй складно оволодіти освітньою програмою або вивчати окремі навчальні дисципліни;

– має складнощі в навчанні, соціалізації у класі чи проявляє агресивність;

– часто виглядає втомленою, не хоче навчатися, виконувати домашні завдання чи навіть відвідувати школу;

– надто енергійна, або, навпаки, довго зосереджується на простих завданнях, повільніше засвоює нове і має проблеми з мовленням.

Фахівці ІРЦ проводять комплексну індивідуальну оцінку розвитку дитини за такими критеріями:

– ***фізичний розвиток*** – визначити рівень загального фізичного стану, відповідності віковим нормам, розвитку дрібної моторики, особливостей пересування й інших показників;

– ***мовно-мовленнєвий розвиток*** – встановлення рівня розвитку і використання вербального чи невербального мовлення, а також виявлення мовних порушень і їхньої специфіки;

– ***когнітивна сфера*** – аналіз рівня розвитку пізнавальних процесів, таких як сприйняття, пам'ять, мислення, уява, увага;

– ***емоційно-вольова сфера*** – визначення здатності дитини до подолання труднощів, схильності до девіантної поведінки та пошук її можливих причин;

– ***освітня діяльність*** – встановлення рівня засвоєння знань, умінь і навичок, згідно з освітньою програмою або ключовими критеріями формування компетенцій дітей дошкільного віку.

За необхідності спеціалісти інклюзивно-ресурсного центру можуть проводити додаткові оцінювання за іншими напрямами, наприклад, дослідження рівня соціальної адаптації, характеру взаємовідносин із ровесниками та дорослими тощо.

У контексті викладу матеріалу цієї теми (§ 6.1–6.3) зауважимо, що ліворукість сама собою не є підставою для звернення до ІРЦ. Однак необхідність провести комплексну оцінку може виникнути, якщо батьки на етапі підготовки дитини до школи або в її перших роках навчання помічають у неї такі ознаки:

– стійкі складнощі у написанні чи розпізнаванні літер, які не долаються за допомогою домашніх занять;

– значні труднощі з орієнтуванням у просторі, зокрема на сторінках, включаючи постійне нерозуміння понять *ліворуч, праворуч, верх, низ*;

– відчутна психоемоційна напруга, страх перед письмовою діяльністю, прояви заїкання чи тики, які посилюються під час навчання;

– супутні порушення усного мовлення, включно з труднощами розрізняти звуки або проблемами вимови.

Для шульги з дисграфією висновок фахівців ІРЦ дає змогу отримати документ про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини. Висновок має офіційний статус і надає можливість школі реалізувати такі заходи:

– визначити рівень підтримки: дитині офіційно присвоюється певний рівень необхідної підтримки в освітньому процесі;

– розробити індивідуальну програму розвитку (ІПР), зокрема вчитель, батьки і фахівці ІРЦ створюють спеціалізована траєкторію її розвитку, яка враховує особливі освітні потреби учня.

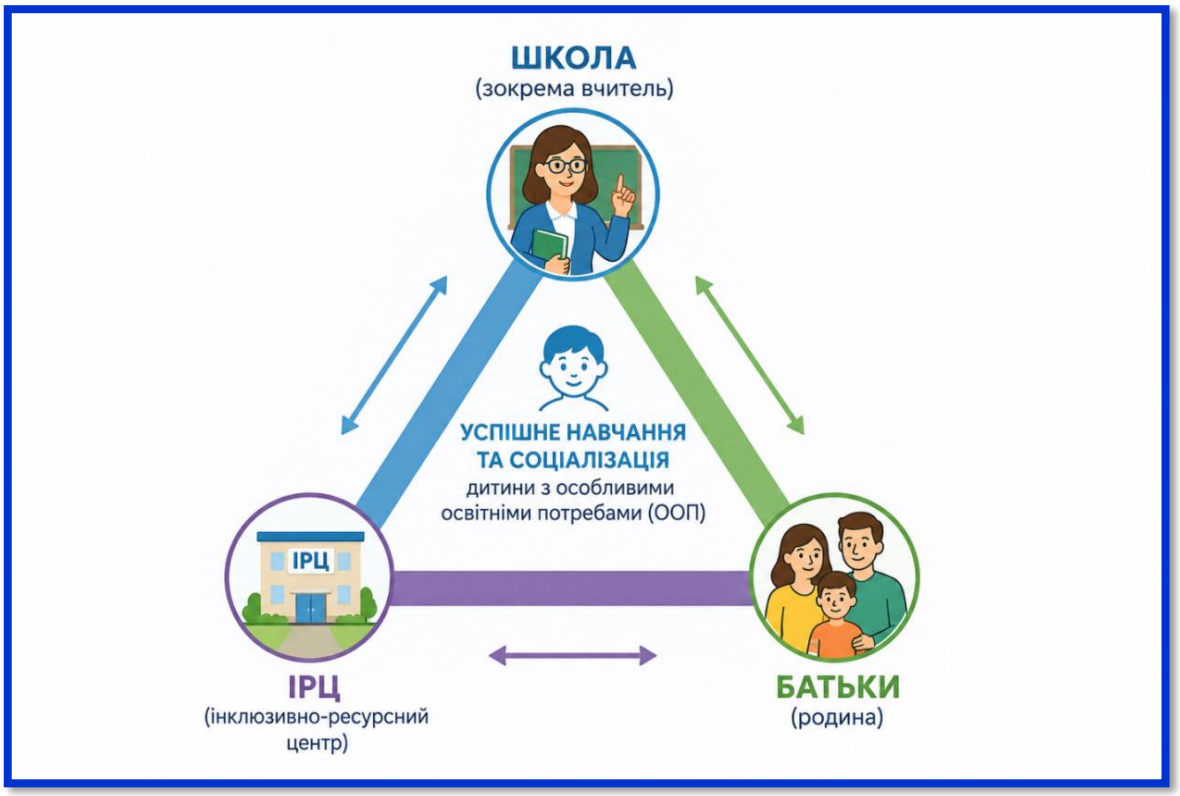
Висновок працівників ІРЦ дає змогу організувати корекційну роботу, зокрема безкоштовне навчання дитини з логопедом, дефектологом або психологом для подолання специфічних труднощів (наприклад, корекції дисграфії чи зняття емоційних напружень). Також педагог отримує право адаптувати освітній контент, зменшити обсяг письмових завдань, збільшити час на виконання тестових робіт й оцінювати не каліграфічність, а розбірливість письма. Ефективність співпраці залежить від злагодженості дій усіх залучених сторін. Цей процес орієнтовно виглядає так:

1. Подання заяви: батьки реєструються на порталі ІРЦ або звертаються до центру особисто, надаючи необхідні документи – паспорт, свідоцтво про народження дитини, медичні довідки та, за потреби, характеристику від педагога чи вихователя.

2. Комплексна оцінка: фахівці ІРЦ (логопед, психолог, дефектолог) у формі дружньої гри досліджують когнітивні функції дитини, її мовленнєві навички, дрібну моторику й особливості міжпівкульної взаємодії.

3. Подання висновку до школи: батьки надають отриманий висновок до освітнього закладу.

Взаємодія між школою (зокрема вчителем), ІРЦ і батьками – це тріада, завдяки якій відбувається успішне навчання та соціалізація дитини з особливими освітніми потребами.

Взаємодія школи, ІРЦ і батьків
як основа успішного навчання дитини з ООП
[згенеровано з допомогою ChatGPT]

Етапи взаємодії такі:

Етап 1: Первинне виявлення та звернення:

– **Школа (учитель):** спостерігає за дитиною та якщо помічає труднощі в навчанні чи адаптації, скликає засідання Команди психолого-педагогічного супроводу (КППС) і рекомендує батькам звернутися до ІРЦ.

– **Батьки:** приймають рішення і подають заяву до ІРЦ (через портал або особисто) для проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини.

– **ІРЦ:** проводить оцінку (за участі батьків та, за потреби, з урахуванням інформації від педагогів) і подає висновок про комплексну оцінку.

Етап 2: Організація інклюзивного навчання

– **Батьки:** приносять висновок ІРЦ до школи і пишуть заяву на відкриття інклюзивного класу.

– **Школа (директор та вчитель):** створюють наказ про організацію інклюзивного навчання й офіційно формують команду супроводу (КППС).

– **ІРЦ:** надає методичну допомогу школі щодо облаштування освітнього простору і вибору рівня підтримки (від 1 до 5).

Етап 3: Розробка та реалізація ІПР (*індивідуальної програми розвитку*). Це етап найтіснішої тристоронньої співпраці:

– **Учитель (разом із КППС)**: складає проєкт ІПР, адаптує навчальні програми, розробляє критерії оцінювання.

– **Батьки:** обов'язково беруть участь у засіданні КППС, погоджують та підписують ІПР, висловлюють свої побажання.

– **ІРЦ:** за потреби консультує вчителя щодо корекційних цілей в ІПР, підбору матеріалів чи технічних засобів.

Етап 4: Моніторинг та корекція:

– **Школа (учитель):** веде щоденний моніторинг поступу дитини та двічі на рік (або частіше) збирає КППС для перегляду ІПР.

– **Батьки:** забезпечують виконання рекомендацій удома, діляться з учителем змінами в поведінці чи стані дитини.

– **ІРЦ:** здійснює повторну оцінку (зазвичай раз на кілька років або за запитом школи/батьків, якщо динаміка занадто стрімка чи навпаки – відсутня).

Для успіху під час взаємодії ***школа (учитель) ↔ батьки ↔ ІРЦ*** важливі такі принципи:

– **дитиноцентризм**: усі рішення приймаються єдино в інтересах дитини, а не заради «галочки» у звітах;

– **конфіденційність**: інформація з Висновку ІРЦ та ІПР є конфіденційною і не розголошується стороннім особам (наприклад, іншим батькам класу);

– **повага до експертності**: учитель прислухається до рекомендацій фахівців ІРЦ, а ІРЦ та вчитель зважають на унікальний досвід батьків.

Проведений аналіз дав нам змогу систематизувати ролі батьків, школи (учителів) та ІРЦ у вигляді таблиці:

Таблиця 6.3

Ролі та зони відповідальності

Сторона	Що робить (головні функції)
Батьки	Ініціатори процесу (без їхньої згоди жодна дія неможлива). Найкращі експерти власної дитини (надають інформацію про її особливості). Партнери в навчанні (закріплюють навички вдома).
Школа / Учитель	Реалізатори інклюзивного процесу на практиці. Адаптують/модифікують матеріал, ведуть уроки, створюють дружню атмосферу в класі, інформують батьків про поточні успіхи.
ІРЦ	Головні консультанти й експерти визначають рівень підтримки та потреби дитини, надають рекомендації щодо корекційних занять (логопед, психолог тощо), консультують педагогів у складних кейсах.

Питання для самоконтролю

1. Які основні труднощі можуть виникати у шульги під час письма?
2. Що таке графічна навичка і чому її важливо формувати?
3. Хто такі учні з ООП?
4. Чому навчання письма в дітей з ООП потребує індивідуального підходу?
6. Які психофізіологічні особливості ліворуких дітей впливають на письмо?
7. Що таке дисграфія?
8. Які види дисграфії виділяють?
9. Які методи корекції порушень письма використовують у початковій школі?
10. Як можна підтримати розвиток графічної навички в дітей з ООП?
11. Які трудності виникають під час роботи з учнями, які мають порушення письма та як їх враховувати на уроці?
11. Як адаптувати дидактичні матеріали для ліворуких учнів?
12. Які вправи допомагають подолати дисграфію?
13. Як оцінюють рівень сформованості графічної навички в учнів з ООП?
14. Які педагогічні умови сприяють успішному навчанню письма?
15. Як організувати індивідуальну роботу з ліворукими учнями й учнями з дисграфією?
16. Проаналізуйте вплив психомоторних і когнітивних особливостей на процес письма в дітей з дисграфією.
17. Порівняйте навчання письма праворуких і ліворуких дітей з урахуванням психологічних і фізіологічних відмінностей.

18. Розробіть рекомендації щодо формування графічної навички в дітей з ООП.

19. Які сучасні технології та корекційні методики можна застосовувати для подолання труднощів письма?

20. Убґрунтуйте, як індивідуальний підхід і дидактичні засоби сприяють ефективному навчання письма у дітей із ОПП.

Практичні завдання

I. Репродуктивний рівень

(засвоєння базових понять та характеристик труднощів письма)

1. Дайте визначення понять:

- *дисграфія – _____;*
- *графічна навичка – _____;*
- *учень з особливими освітніми потребами (ООП) – _____.*

2. Визначте, які особливості можуть спостерігатися в ліворуких дітей під час навчання письма. Оберіть правильну відповідь:

- *неправильне положення руки під час письма;*
- *труднощі з розташуванням зошита;*
- *уповільнений темп письма;*
- *усі зазначені особливості.*

3. Заповніть пропуски: *«Для успішного формування графічної навички в учнів із труднощами письма важливо враховувати _____ особливості молодшого школяра і застосовувати _____ підходи до організації навчання».*

4. Назвіть основні умови ефективного навчання письма:

- *ліворуких дітей;*
- *дітей із дисграфією;*
- *учнів з особливими освітніми потребами.*

II. Аналітичний рівень

(аналіз причин труднощів і вибір педагогічних стратегій)

5. Проаналізуйте педагогічну ситуацію: *учень 1 класу*

- *пише із сильним натиском на ручку;*
- *швидко втомлюється;*
- *плутає схожі букви;*
- *не дотримується рядка.*

Визначте:

- *можливі причини труднощів;*
- *які компоненти письма потребують розвитку;*
- *які вправи або педагогічні прийоми можна запропонувати.*

6. Порівняйте особливості організації навчання письма:

Категорія учнів	Особливості навчання
Праворукі діти	
Ліворукі діти	
Діти з дисграфією	
Учні з ООП	

7. Проаналізуйте значення індивідуального підходу у формуванні графічної навички. Визначте:

- *чому однакові методи навчання можуть бути недостатньо ефективними для всіх учнів;*
- *які параметри необхідно враховувати під час добору вправ.*

III. Творчий рівень

(розроблення корекційно-розвивальних і методичних матеріалів)

8. Розробіть дві-три вправи для розвитку дрібної моторики рук:

- *для ліворуких дітей;*
- *для дітей із труднощами письма.*

Для кожної вправи зазначте:

- *мету;*
- *обладнання;*
- *алгоритм виконання;*
- *очікуваний результат.*

9. Складіть фрагмент індивідуальної роботи з учнем з ООП. Визначте:

- *мету заняття;*
- *послідовність виконання вправ;*
- *адаптації або підтримку, яку потребує дитина;*
- *очікуваний результат.*

10. Складіть фрагмент уроку письма (5–10 хвилин) для шульги. Передбачте:

- *правильне положення руки;*
- *розташування зошита;*
- *вибір зручного приладдя;*
- *спеціальні підготовчі вправи;*
- *прийоми педагогічної підтримки.*

11. Розробіть комплекс вправ для учнів з ООП, який поєднує:

- *розвиток дрібної моторики;*
- *формування графічної навички;*
- *удосконалення орфографічних умінь.*

Оформіть комплекс у вигляді таблиці.

Етап	**Вправа**	**Мета**	**Очікуваний результат**

IV. Дослідницький рівень

(формування інклюзивної та методичної компетентності майбутнього педагога)

12. Розробіть рекомендації для вчителів початкової школи на тему: *«Особливості навчання письма дітей з різними освітніми потребами».*

Рекомендації мають містити:

1. Навчання письма ліворуких дітей:

- *організація робочого місця;*
- *положення руки;*
- *вибір письмового приладдя;*
- *методичні прийоми.*

2. Робота з учнями з дисграфією:

- *ознаки труднощів;*
- *профілактичні заходи;*
- *корекційні вправи.*

3. Формування графічної навички в дітей з ООП:

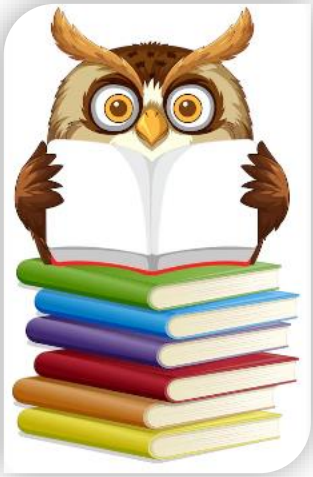
- *принципи індивідуалізації;*
- *адаптація завдань;*
- *співпраця з фахівцями.*

13. Проведіть мінідослідження: *«Причини виникнення труднощів письма у молодших школярів та шляхи їх подолання».* Опрацюйте наукові джерела та визначте:

- *основні фактори ризику;*
- *прояви труднощів письма;*
- *ефективні педагогічні стратегії допомоги.*

14. Створіть авторську корекційно-розвивальну програму *«Формування графічної навички у дітей із труднощами письма».* Програма має містити:

- *мету;*
- *завдання;*
- *основні напрями роботи;*
- *систему вправ;*
- *критерії оцінювання результатів.*

Список використаних джерел

1. *Боннетон-Ботте Н.; Міраманд Л.; Бейлі Р.; Понс Ч.* Навчання та реабілітація. Почерк для дітей в цифровий вік: проблеми та виклики. Діти, 2023. 20 с. URL : https://www.researchgate.net/publication/371821362_Teaching_and_Rehabilitation_of_Handwriting_for_Children_in_the_Digital_Age_Issues_and_Challenges

2. *Брянцева Г., Двбдня Є., Чемерис Г.* Реалізація комп'ютерної підтримки інноваційних технологій корекції дисграфій. Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology. 2017. Vol. 5. № 4. С. 9–11. URL : https://www.researchgate.net/publication/325483365_Realizacia_komp'uternoi_pidtrimki_innovacijnih_tehnologij_korekcii_disgrafij

3. *Вавіна Л. С.* Оптична дисграфія у дітей з порушенням зору : прояви, запобігання. Український логопедичний вісник. Київ, 2012. № 1 (3). С. 67–71. URL : https://lib.iitta.gov.ua/5577/

4. *Винокур А. С.* Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку : посібник. К. : Радянська школа, 1977. 143 с.

5. *Грек В. В., Корона О. А.* Дислексія та дисграфія у дітей з порушеннями мовлення. Відділ освіти Бахмутської райдержадміністрації, 2018. 45 с.

6. *Ерроусміт-Янг Б.* Жінка, яка змінила свій мозок. Торонто : Випадковий будинок. 2013. 261 с.

7. *Журавльова Л. С.* До проблеми корекції мовленнєвого розвитку молодших школярів із дисграфією. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). Збірник наук. праць. Кам'янець-Подільский, 2016. Вип. 7. Т. 1. С. 133–144 URL : http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/7015/

8. *Журавльова Л. С.* Науково-теоретичний аналіз сутнісних відмінностей поняття «дисграфія». Актуальні питання корекційної освіти.

Педагогічні науки, 2017. Вип. 10. С. 106–116. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2017_10_12

9. *Журавльова Л. С.* Комплексна діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей із дисграфією як наукова проблема. Науковий журнал Хортицької національної академії. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2021. Вип. 1. С. 117–131. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/scjkhna_2021_1_13

10. *Константинів О., Ткач О.* Інформаційні комп'ютерні технології як альтернативні методи формування письма у дітей з дисграфією. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). № 24. 2024. С. 101–112.

11. *Костюк Г.* Особливості організації навчально-виховного процесу у перших класах. Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. 2013. № 1. С. 43–44.

12. *Кутецька І.* Психолого-педагогічний супровід ліворуких дітей. Щомісячний спеціалізований журнал «Практичний психолог. Дитячий садок», 2013. № 12. С. 45 51.

13. *Луців С. І., Костирко В. В.* Вплив гаджетів на писемне мовлення здобувачів освіти. Вісник науки та освіти: журнал. № 11 (17). 2023. С. 858–867. http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/7832/7876

14. *Луців С. І., Костирко В. В.* Обґрунтування ефективності використання системи вправ для усунення порушень писемного мовлення. III International scientific and practical conference «Collective Thinking: Unifying Scientific Approaches in Multifaceted Research» (November 29 – December 01, 2023) Amsterdam, Netherlands, International Science Unity. P. 285–287. https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2023/12/Collective-Thinking-Unifying-Scientific-Approaches-in-Multifaceted-Research-Nov-29-Dec-01-2023-Amsterdam-Netherlands.pdf

15. *Методика навчання каліграфічного письма в початковій школі : навчальний посібник для студентів денної та заочної форм навчання педагогічних закладів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта* / упорядник Н. О. Янко. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2021. 92 с.

16. *Нова українська школа: порадник для вчителя*. Під заг. ред. Н. М. Бібік. К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

17. *Прищепа О. Ю.* Формування і розвиток навичок письма молодших школярів на засадах диференційованого підходу: методичний посібник. К. : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 172 с.

18. *Садова І. І.* Основи дефектології. Підручник. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. 304 с.

19. *Словник UA* (портал української мови та культури) https://slovnyk.ua/index.php?swrd

20. *Тенцер Л. І.* Діагностика та корекція дисграфії у молодших школярів. Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ, 2021. 310 с.

21. *Шарапова О. В.* Дидактичний матеріал для подолання дислексії і дисграфії у молодших школярів. URL : https://www.scribd.com/document/805274059

22. *Шеремет М. К.* Нейрофізіологічні особливості розвитку мовлення дітей раннього віку. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. № 11. С. 8–13.

«Кожна дитина світу унікальна і неповторна,
адже іншої такої не було й не буде …»
Вікторія Струпинська, Марія Марцин

План

7.1. Індивідуальний і диференційований підхід у навчанні письма.

7.2. Педагогічна підтримка на уроках навчання грамоти (1 клас) і під час виконання письмових завдань у 2–4 класах.

7.3. Цифрове середовище молодшого школяра і вплив ґаджетів на письмо.

7.4. Баланс між письмом і друкуванням.

Питання для самоконтролю.
Практичні завдання.
Список використаних джерел.

7.1. Індивідуальний і диференційований підхід у навчанні письма

У філософській і психолого-педагогічній літературі використовується значна кількість термінів, які описують процеси індивідуалізації та диференціації навчання й виховання. З-поміж них: *«індивідуалізація», «індивідуальність», «індивідуальний підхід», «індивідуальне навчання», «індивідуалізоване навчання»*, а також *«диференціація», «диференційований підхід»* і *«диференційоване навчання та виховання»* тощо.

Індивідуалізація як філософський принцип осмислення буття бере свій початок ще з античної грецької філософії (Епікур, Демокріт, Левкіпп, Платон, Аристотель та ін.). Згодом це поняття поступово еволюціонувало: від розуміння як суто механічного, «предметного» явища до наділення його людським змістом та рисами індивідуальності (Р. Декарт, Дж. Локк, Г. Лейбніц, Ґ. Геґель).

Водночас індивідуалізація не є тотожною індивідуальності. Індивідуальність – це відносно сталий комплекс особливих рис людини, сукупність її унікальних властивостей, що робить її неповторним, одиничним проявом розвитку особистості [7, 43]. Її не можна ні повністю ототожнювати з особистістю, ні відокремлювати від неї, адже кожна особистість є унікальною й індивідуальною.

Індивідуальність завжди пов’язана з неповторністю, але не зводиться лише до неї. До її важливих характеристик належать цілісність, унікальність, автономність, внутрішнє «Я», здатність до творчості тощо. Вона проявляється не лише в особистості, але й у біологічних та органічних особливостях людини.

Отож індивідуалізація – це сукупність процесів, елементів і тенденцій, які формують особливий спосіб існування явищ у світі та відображають закономірності розвитку матеріальної дійсності, маючи як онтологічне, так і гносеологічне значення. Її сутність полягає у єдності самореалізації індивіда та його взаємодії з іншими людьми.

Індивідуальність – це набір властивих тільки конкретній людині характеристик, які роблять її унікальним проявом загального і типового.

Індивідуалізація й індивідуальність тісно взаємопов'язані, проте не тотожні явищами.

В умовах класно-урочної системи навчання індивідуальний підхід передбачає логічне об'єднання фронтальних, групових та індивідуальних завдань для підвищення якості знань й розвитку кожного здобувача освіти. Учитель Нової української школи має реалізувати особистісно-орієнтовану модель освіти, яка повинна ґрунтуватися на принципі дитиноцентризму – максимальному наближенні навчання й виховання конкретної дитини до її сутності, здібностей і життєвих планів [3, 18].

Індивідуалізація навчання передбачає організацію освітньої діяльності відповідно до особливостей, можливостей, рівня розвитку учнів. При цьому надзвичайно важливо, щоб у них формувався індивідуальний вид роботи, індивідуальні способи дій. Водночас ці прийоми мають бути ідентичними за кінцевими результатами, засвоєними знаннями, уміннями й навичками. Аналіз наукової літератури дає підставу виокремити такі етапи індивідуалізації навчання у структурі уроку:

– по-перше, у такому підході акцент зміщується на проблемні категорії здобувачів освіти;

– по-друге, індивідуальне навчання і виховання розглядаються переважно з позиції педагога, тоді як позиція учня, який також має право на вибір і самовираження, фактично ігнорується [1, 227; 8].

Отже, індивідуалізація навчання – це організація системи взаємодії між учасниками освітнього процесу, за якої максимально враховуються та використовуються індивідуальні особливості кожного, визначаються перспективи інтелектуального розвитку й гармонійного становлення особистості, а також здійснюється добір засобів, що компенсують наявні труднощі та сприяють розвитку людини як цілісного індивіда. Вона також виступає педагогічним принципом побудови взаємин між учнем і вчителем, у межах якого особливого значення набувають такі якості, як самостійність, ініціативність, дослідницький і творчий стиль діяльності, упевненість, культура праці тощо.

На думку Л. Шелестової, індивідуалізація навчання – це вимога сьогодення. Реалізація цих ідей пов'язана із визначенням методів діагностики індивідуальних можливостей учнів, рівня розвитку їхніх ключових компетентностей, спеціальних здібностей та нахилів до певного виду діяльності; розширення можливостей диференціювати зміст навчання відповідно до індивідуальних особливостей учнів; зміни ролі вчителя з транслятора знань на помічника та консультанта [10, 588].

Зі свого боку Л. Ткаченко, К. Гнатовська, Н Горопаха зауважують: «У педагогіці диференціацію розглядають як адаптацію освітнього процесу до індивідуальних особливостей, потреб і можливостей кожної дитини, а також як форму організації навчальної діяльності, яка враховує нахили, інтереси й здібності дітей. Основна мета диференціації полягає у створенні умов для навчання дошкільників, що мають різні здібності й потреби, шляхом їх організації в однорідні групи для забезпечення максимально повноцінного розвитку» [6, 4].

Диференціація – це процес поділу або розчленування цілого на різні частини, форми чи рівні. Розрізняють функціональну та структурну диференціацію. У першому випадку відбувається розширення функцій, які виконують окремі елементи системи, що розвивається, а в другому – формуються підсистеми, що реалізують певні функції. Саме ця ідея становить теоретичну основу, на яку спираються педагоги під час розгляду поняття диференціації та пов'язаних із ним термінів.

Найпоширенішим є визначення диференціації як урахування індивідуальних особливостей учнів шляхом групування за певними ознаками: віком, статтю, національністю, професійною спрямованістю, інтересами, цілями тощо [8].

Також використовується поняття «*диференціація освіти*», яке передбачає поділ навчальних планів, програм і напрямів підготовки.

Як зауважує О. Хома зазначає, в педагогіці також поширений термін «*диференційований підхід*» – це спеціальний спосіб організації освітньої

діяльності різних груп учнів, який ураховує відмінності в змісті, обсязі, складності, методах і засобах навчання [7, 21]. Натомість Л. Ткаченко, К. Гнатовська, Н Горопаха уважають, що «диференційований підхід – це педагогічна стратегія, яка передбачає відбір змісту, методів і форм навчання й виховання дітей залежно від їхніх потреб та здібностей» [3, 4].

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки також уживається поняття «*диференційоване навчання*», сутність якого полягає у різнобічному розвитку творчих здібностей кожного учня, розширенні його інтересів і кругозору, а також у формуванні пізнавальної активності.

Диференційоване навчання: навіщо і як проводити

Зіскануй мене

Отож диференціація в контексті освітньої діяльності – це важлива форма організації навчальної діяльності, що враховує індивідуальні схильності, інтереси та здібності учнів. Диференційований підхід визначається як педагогічна стратегія, що передбачає добір змісту, методів і форм навчання з урахуванням потреб учнів та рівня сформованості їхніх здібностей. У початковій школі цей підхід становить своєрідний перехід від колективної до індивідуальної роботи, яка дає змогу педагогові адаптувати освітній процес до учнів з різним рівнем освітніх досягнень з метою позитивного впливу на всіх молодших школярів.

У межах НУШ диференційований підхід реалізується через низку ключових характеристик, що сприяють індивідуальному розвитку кожного учня. Передусім – це використання індивідуальних завдань із урахуванням особистих потреб і здібностей учнів; поділ на групи з урахуванням інтелектуального рівня учня та розвитку його умінь і навичок; використання

різноманітних форм і методів навчання для сталого розвитку учнів і поліпшення їхніх навчальних досягнень. Окрім того, важлива підтримка соціального і емоційного розвитку кожного школяра, яка охоплює не тільки процес навчання, але й міжособистісну взаємодію, зокрема під час виконання роботи в групах, парах тощо.

Диференційований підхід під час організації освітньої діяльності в початковій школі має низку переваг, тоді як урахування індивідуальних потреб, інтересів і здібностей кожного учня допомагає педагогові створити позитивну атмосферу в класі, підвищити мотивацію до пізнавальної діяльності, інтелектуального розвитку, творчого мислення, самостійності тощо.

Застосування диференційованого підходу в умовах НУШ вимагає розробки чіткого алгоритму дій учителя, зокрема попередньої оцінки потреб та здібностей учнів, планування освітньої діяльності, створення сприятливої доброзичливої атмосфери в класі тощо.

На уроках навчання грамоти в 1-му класі можна запропонувати учням такі завдання:

Рівень 1. Початковий (формування базових навичок).

Мета: навчитися правильно тримати ручку, контролювати лінії, формувати елементи літер.

Завдання:

1. Обведи пунктирні лінії:
– прямі (| | |);
– хвилясті (~ ~ ~);
– ламані (/\ /\ /).
2. Домалюй елементи літер:
– півкола (для літер *о, с*);
– палички (для літер *і, л*);
– гачки (для *у, д*).

3. Напиши рядок однакових елементів:

– *ооооооо*

– *іііііії*

– *лллллл*

4. Скопіюй прості слова друкованими літерами: *мама, тато, школа, книга*.

Рівень 2. Середній (формування письма).

Мета: навчитися писати літери та поєднувати їх у слова.

Завдання:

1. Напиши літери за зразком (рядками): *а, о, у, е, и, і.*

2. Склади склади*: ма, та, ла, но, си*.

3. Перепиши слова каліграфічно: *школа, ручка, зошит, учень.*

4. Відпрацюй з'єднання літер: *ма-ма, ла-ла, си-ла*.

Рівень 3. Достатній (охайність і ритм письма).

Мета: рівномірність, акуратність, правильний нахил.

Завдання:

1. Перепиши речення: *Я люблю читати книги. Сьогодні гарна погода.*

2. Напиши слова з однаковим нахилом літер (≈ 65°): *дерево, клас, зошит, вікно*.

3. Виправ помилки в поданому тексті (погано написаний зразок).

4. Напиши короткий опис (3–4 речення) про школу.

Рівень 4. Високий (каліграфічна майстерність).

Мета: естетика письма, стиль, композиція.

Завдання:

1. Перепиши текст у «чистовому» варіанті: невеликий абзац (5–6 речень).

2. Створи каліграфічний напис: *Знання – сила! Навчання – шлях до успіху!*

3. Оформи мініпостер із заголовком і декоративними літерами

Напиши текст із дотриманням:

– однакової висоти літер;

– рівних відступів між словами;

– чітких рядків.

Додаткові творчі завдання (для всіх рівнів):

1. Напиши своє ім’я у трьох різних стилях.
2. Створи «красиву сторінку» з улюбленим словом.
3. Напиши побажання другу каліграфічно.

Отже, індивідуалізація і диференціація – це дві сторони одного й того ж процесу – збереження, врахування і розвитку особистих якостей кожного учня.

Диференціація та індивідуалізація навчання створюють умови для максимальної самостійності учнів під час виконання навчальних, проблемних і творчих завдань, а також у процесі розв’язання вправ і завдань різного рівня складності, що визначається їхньою структурою, послідовністю етапів виконання і характером коригувальних дій учителя, який забезпечує необхідну педагогічну підтримку.

7.2. Педагогічна підтримка на уроках навчання грамоти (1-й клас) і під час виконання письмових завдань у 2–4-х класах

Активність учнів в освітньому процесі є ключовою умовою досягнення освітніх цілей і різнобічного розвитку особистості. Випускник початкової школи має не лише володіти системою знань, умінь і навичок, але й бути допитливою, зацікавленою в пізнанні людиною, яка активно досліджує навколишній світ, уміє навчатися та організовувати власну діяльність.

Водночас педагоги нерідко спостерігають у школярів низький інтерес до навчання, небажання здобувати нові знання та недостатній рівень пізнавальної активності. Пізнавальну активність визначають як вибіркову спрямованість особистості на об’єкти та явища навколишньої дійсності (за словником).

Молодший шкільний вік – це один із найважливіших етапів розвитку дитини, адже саме в цей період формується основа знань про світ, необхідна для подальшого навчання і розвитку. Рівень пізнавальної активності

визначається низкою показників, зокрема: стійкістю інтересу, старанністю, усвідомленістю навчання, проявами творчості, поведінкою в нестандартних ситуаціях та самостійністю у розв'язанні навчальних завдань. На основі цих критеріїв виділяють такі рівні активності: нульовий, відносно активний, виконавчо-активний і творчий. Рівень навчальної активності є динамічним і може змінюватися, а завдання вчителя полягає в тому, щоб сприяти переходу учнів від нижчих рівнів до вищих.

Учитель має всі можливості для того, щоб розкрити в дитині приховані «скарби», якими вона володіє. Він здатний розвивати здібності учнів, допомагаючи їм у майбутньому повною мірою реалізувати себе в сучасному світі. Для цього педагогові важливо підтримувати дітей, схвалюючи навіть найменші їхні досягнення та відзначаючи кожен успіх. Саме така підтримка сприяє активізації пізнавальної діяльності дитини в усіх напрямах навчання.

З метою розвитку пізнавальної активності учнів учителю необхідно:

– створювати на уроці доброзичливу та комфортну атмосферу;

– використовувати широкий спектр засобів для підтримання інтересу до предмета;

– зосереджувати увагу на ключових аспектах навчального матеріалу;

– спрямовувати навчально-пізнавальний процес на досягнення кінцевого результату;

– здійснювати індивідуальний підхід та диференціацію навчально-виховного процесу;

– уникати перевантаження учнів;

– враховувати спадковість і психофізіологічні особливості дітей;

– диференціювати обсяг домашніх завдань;

– контролювати та коригувати засвоєння кожного навчального елементу;

– створювати умови для розвитку особистості дитини, формування в неї вмінь розв'язувати власні проблеми та здійснювати самоуправління в навчальній діяльності.

Педагогічна підтримка – це система дій учителя, спрямована на допомогу учневі у подоланні труднощів навчання, створення умов для його успішного розвитку та формування позитивного ставлення до навчальної діяльності. У першому класі вона особливо важлива, оскільки діти ще не мають достатнього досвіду навчання та потребують постійного супроводу [6].

Уроки письма в 1-му класі мають специфічні завдання:

– формування правильного тримання ручки;
– розвиток каліграфічних навичок;
– навчання написання елементів букв, складів і слів;
– розвиток просторового мислення;
– формування охайності та уважності.

Ці завдання є складними для шестирічних дітей, тому потребують поетапного пояснення та підтримки.

Основні форми педагогічної підтримки на уроках письма такі:

1. *Емоційна підтримка*. Учитель створює доброзичливу атмосферу, заохочує дітей, підтримує їхню впевненість у власних силах. Похвала навіть за невеликі успіхи стимулює бажання навчатися.

2. *Індивідуальний підхід*. Діти в класі мають різний рівень підготовки. Учитель враховує це, дає диференційовані завдання, допомагає тим, хто відчуває труднощі.

3. *Покрокове навчання*. Письмо подається невеликими частинами: спочатку елементи, потім букви, далі склади і слова. Такий підхід дає змогу уникнути перевантаження.

4. *Використання наочності*. Таблиці, зразки написання букв, прописи, мультимедійні матеріали допомагають краще зрозуміти навчальний матеріал.

5. ***Ігрові методи***. Гра допомагає зняти напруження та зробити навчання більш цікавим. Наприклад, написання «письма другу», «малювання букв» тощо.

6. ***Розвиток дрібної моторики***. Перед письмом учитель проводить вправи для пальців: пальчикову гімнастику, малювання, штрихування.

Учитель у першому класі виступає не лише носієм знань, але й наставником і помічником. Він допомагає дитині подолати страх помилки, формує позитивну мотивацію до навчання, навчає самоконтролю. Важливо, щоб педагог не лише виправляв помилки, але й пояснював, як їх уникнути.

Педагогічна підтримка на уроках письма в першому класі є ключовою умовою успішного навчання дітей. Вона забезпечує поступовий розвиток навичок письма, формує впевненість у собі та інтерес до навчання. Завдяки правильній організації підтримки вчитель допомагає кожній дитині адаптуватися до шкільного життя та досягти перших успіхів у навчанні.

7.3. Цифрове середовище молодшого школяра і вплив гаджетів на письмо

Сучасний світ стрімко цифровізується, а діти молодшого шкільного віку з ранніх років стикаються з цифровими технологіями. Планшети, смартфони, комп'ютери та інтернет стають невід'ємною частиною їхнього життя. Цифрове середовище впливає на навчання, розвиток і соціалізацію дитини, тому важливо розуміти його особливості, переваги та ризики.

Цифрове середовище молодшого школяра – це сукупність електронних пристроїв, програм, інтернет-ресурсів та онлайн-сервісів, з якими взаємодіє дитина у процесі навчання та дозвілля. Воно охоплює освітні платформи, навчальні ігри, відео, соціальні мережі (під наглядом дорослих) та інші цифрові інструменти.

Цифрові технології мають багато переваг для дітей молодшого шкільного віку:

1. Поліпшення навчання – інтерактивні завдання, відеоуроки та ігрові форми навчання роблять процес цікавішим.

2. Розвиток навичок – формуються базові цифрові компетентності, необхідні в сучасному світі.

3. Доступ до інформації – дитина може швидко знаходити відповіді на навчальні питання.

4. Розвиток мислення – логічні ігри та освітні застосунки сприяють розвитку уваги, пам’яті та креативності.

Проте разом із перевагами існують і певні ризики, серед яких:

1. Надмірний час перед екраном може негативно впливати на зір та здоров’я.

2. Залежність від гаджетів знижує мотивацію до реального навчання та активних ігор.

3. Небезпечний контент в інтернеті може бути непридатним для дітей.

4. Зменшення живого спілкування впливає на соціальні навички.

Батьки та вчителі відіграють важливу роль у формуванні безпечного цифрового простору. Вони повинні: контролювати час використання гаджетів;

пояснювати правила безпеки в інтернеті; рекомендувати корисні освітні ресурси; заохочувати баланс між цифровими та реальними видами діяльності.

Цифрове середовище є важливою частиною життя сучасного молодшого школяра. Воно відкриває великі можливості для навчання та розвитку, але потребує відповідального використання. Баланс між цифровими технологіями та реальним життям – це ключ до гармонійного розвитку дитини.

Сучасний світ складно уявити без електронних пристроїв, і тому діти знайомляться з ними фактично з раннього дитинства. Сьогодні комп'ютери, смартфони, планшети, електронні книги та інші гаджети є майже в кожній родині. Вони роблять повсякденне життя зручнішим і дають змогу економити час. Часто батьки використовують їх, щоб зайняти дитину, доки займаються домашніми справами. Це справді зручно, однак надмірне використання цифрових пристроїв може негативно впливати насамперед на психічне здоров'я дитини.

Важливо зрозуміти, де проходить межа між корисним, помірним і надмірним користуванням технологіями. За даними деяких американських психологів, сучасні учні можуть стикатися з ризиком погіршення психічного стану. Вони зазначають, що тривале перебування перед екранами може призводити до апатії, різких змін настрою або навіть агресивної поведінки.

Сучасні гаджети – смартфони, планшети, ноутбуки – стали невід'ємною частиною повсякденного життя. Вони суттєво змінили спосіб спілкування, навчання та роботи. Особливо помітний їхній вплив на письмо – як на процес формування думок у письмовій формі, так і на якість самого тексту. Можна виділити такий **позитивний вплив гаджетів**, як-от:

– ***швидкість і зручність*** **–** гаджети дозволяють швидко створювати тексти за допомогою клавіатури або голосового введення. Це значно прискорює процес письма порівняно з ручним написанням;

– ***доступ до інформації*** – Інтернет допомагає миттєво знаходити потрібні дані, що поліпшує зміст текстів і зменшує кількість помилок у фактах;

– ***інструменти для перевірки тексту*** – автоматичні перевірки орфографії та граматики допомагають уникати помилок і підвищують загальну грамотність письма;

– ***розвиток нових форматів письма*** – з'явилися блоги, соціальні мережі, електронні листи, що розширило можливості самовираження.

Негативний вплив гаджетів на письмо:

– ***погіршення навичок ручного письма*** – через постійне використання клавіатури люди, особливо діти, менше практикують письмо від руки, що може знижувати каліграфію та розвиток моторики;

– ***зниження грамотності*** – автозаміна та перевірка орфографії іноді призводять до того, що користувачі менше запам'ятовують правила правопису;

– ***скорочення і спрощення мови*** – у месенджерах і соцмережах часто використовується спрощена мова, абревіатури та емодзі, що може негативно впливати на академічне письмо;

– ***відволікання уваги*** – гаджети можуть знижувати концентрацію через повідомлення та інші додатки, що погіршує якість письмових робіт.

Отже, гаджети мають подвійний вплив на письмо: вони роблять його швидшим, доступнішим і зручнішим, але водночас можуть негативно впливати на грамотність, концентрацію та розвиток традиційних навичок письма. Важливо використовувати сучасні технології розумно, поєднуючи їх із практикою ручного письма та розвитком мовних навичок.

7.4. Баланс між письмом і друкуванням

У сучасному світі способи створення тексту суттєво змінилися. Якщо раніше основним інструментом було ручне письмо, то сьогодні переважає друкування на клавіатурі. Обидва способи мають свої переваги та недоліки, а їхнє поєднання може значно підвищити ефективність навчання, роботи та розвитку мислення. Саме тому важливо розглянути, як знайти баланс між письмом і друкуванням.

Письмо від руки відіграє важливу роль у розвитку людини, особливо в освітньому процесі. Під час письма активізуються ділянки мозку, що відповідають за пам’ять, увагу та логічне мислення.

Писати від руки – це розмірковувати на папері. Ми можемо дати волю думкам, подивитися на все відстороненіше, що допоможе об’єктивно оцінити плани та проєкти. Записуючи свої думки, ми втілюємо їх у життя. Коли ми переносимо наші плани на папір, то збільшуємо шанси на їхню реалізацію [2]. Окрім того, написання від руки допомагає краще запам’ятовувати інформацію, оскільки людина не просто копіює текст, а осмислює його. Також письмо розвиває дрібну моторику, що особливо важливо для дітей і підлітків.

Ще одна перевага – можливість писати без технічних засобів, що робить цей спосіб універсальним у будь-яких умовах. За словами експертів, жодна клавіатура не в змозі замінити цінні механізми мислення та обробки, які виникають, коли ми виводимо літери на папері. Учні отримують глибший досвід навчання, коли роблять нотатки від руки.

Як каліграфічне письмо розвиває мозок та користь для людей

Зіскануй мене

Учені запевняють, що дошкільнята легше розвивають мовні навички завдяки частому використанню ручки та паперу. І навіть слова іноземною мовою краще запам’ятовуються тоді, коли ми їх записуємо – незалежно від того, яка це мова і скільки нам років [3].

Друкування на клавіатурі є швидшим і зручнішим способом створення тексту. Воно допомагає економити час, легко редагувати написане та працювати з великими обсягами інформації. У сучасному світі більшість

професій потребує володіння навичками друкування, адже документи, листування та проєкти створюються переважно в електронному вигляді.

Також цифрові технології дають можливість використовувати додаткові інструменти: перевірку правопису, автоматичне форматування, збереження та обмін файлами.

Письмо від руки може бути повільним і менш зручним для великих текстів. Воно також складніше піддається редагуванню. Друкування іноді знижує рівень запам'ятовування інформації, оскільки людина менше осмислює текст у процесі введення. Крім того, надмірне використання цифрових пристроїв може впливати на зір і поставу.

У творчій діяльності учні можуть спочатку записувати ідеї вручну, щоб краще їх обдумати, а фінальний варіант створювати на комп'ютері. Такий баланс уможливлює використання сильних сторін кожного методу: глибоке осмислення письма та швидкість друкування.

Письмо і друкування не повинні конкурувати між собою – вони взаємно доповнюють одне одного. Письмо від руки розвиває мислення та пам'ять, а друкування забезпечує швидкість і зручність роботи з текстом. Оптимальне поєднання цих навичок є важливим для успішного навчання, професійного розвитку та повсякденного життя.

Як письмо від руки впливає на формування дитячого мозку – нейропсихолог Дмитро Вакуленко

Питання для самоконтролю

1. Що таке індивідуальний підхід у навчанні письма?
2. Що таке диференційований підхід у навчанні письма?
3. Чому важливо враховувати індивідуальні особливості учнів?
4. Які основні цілі використання цифрових технологій у навчанні письма?
5. Назвіть приклади цифрових засобів, які можна застосовувати для формування письма.
6. Які види індивідуалізації застосовують на уроках письма?
7. Як диференціація завдань допомагає ефективніше формувати графічну навичку?
8. Які переваги цифрових технологій у навчанні письма?
9. Як інтерактивні вправи можуть підтримувати мотивацію учнів?
10. Які можливі обмеження або труднощі при використанні цифрових технологій у письмі?
11. Як поєднати індивідуальний і диференційований підхід із застосуванням цифрових технологій?
12. Які методи контролю письма можна реалізувати за допомогою цифрових засобів?
13. Як цифрові технології можуть допомогти учням з ООП у формуванні письма?
14. Які критерії ефективності використання цифрових засобів на уроках письма?
15. Як адаптувати завдання для різних рівнів підготовки учнів?
16. Проаналізуйте вплив цифрових технологій на психофізіологічні процеси письма.

17. Порівняйте ефективність традиційних і цифрових методів навчання письма.

18. Розробіть рекомендації щодо індивідуального підходу з використанням цифрових засобів.

19. Як цифрові технології можуть підтримувати розвиток мотивації та самоконтролю у процесі навчання письма?

20. Обґрунтуйте роль учителя у поєднанні диференційованого підходу та цифрових технологій для формування письма.

Практичні завдання

I. Репродуктивний рівень

(засвоєння основних понять і термінів)

1. Дайте визначення понять:

- *індивідуальний підхід у навчанні письма – _____;*
- *диференційований підхід у навчанні письма – _____;*
- *цифрові технології в навчанні письма – _____.*

2. Визначте, який підхід описано в ситуації: «*Учитель добирає для кожного учня завдання відповідно до його можливостей і темпу роботи та рівня сформованості графічної навички → _____. Усі учні класу виконують однакову вправу в зошитах за одним зразком → _____. Учитель пропонує групам учнів різні завдання: одні тренують написання елементів букв, інші – слів і речень → _____.*

3. Заповніть пропуски: *«Індивідуальний підхід передбачає врахування _____ особливостей учня, а диференційований підхід – адаптацію завдань відповідно до _____ учнів».*

4. Назвіть основні переваги використання цифрових технологій під час формування графічної навички.

II. Аналітичний рівень

(аналіз педагогічних ситуацій, порівняння методів навчання)

5. Проаналізуйте ситуацію: *«На уроці письма учні працюють із планшетами та виконують інтерактивні вправи для формування графічної навички»*. Визначте:

- *переваги використання цифрових технологій;*
- *можливі труднощі;*
- *умови ефективного використання цифрових ресурсів.*

6. Розподіліть цифрові засоби навчання письма за категоріями.

Інтерактивні вправи	
Мультимедійні ресурси	
Програми-тренажари письма	

Приклади:

- *інтерактивні вправи, які передбачають написання букв;*
- *навчальні відео;*
- *презентації;*
- *цифрові прописи;*
- *тренажери написання букв;*
- *графічні редактори*
- *онлайн-тренажери.*

7. Порівняйте ефективність традиційних і цифрових засобів навчання письма.

Критерій	Класичні прописи	Інтерактивні вправи
Розвиток моторики руки		
Формування самоконтролю		
Мотивація учнів		
Індивідуалізація навчання		
Можливі недоліки		

8. Проаналізуйте педагогічну ситуацію: *«У класі є учні з різним рівнем сформованості графічної навички:*

- *одні швидко виконують завдання;*
- *інші потребують додаткового пояснення;*
- *частина учнів має труднощі з написанням окремих елементів букв.*

Запропонуйте:

- *способи диференціації завдань;*
- *форми індивідуальної підтримки;*
- *цифрові ресурси, які можуть допомогти.*

9. Проаналізуйте ситуацію: *«На уроці письма учні працюють за планшетами та виконують цифрові вправи на формування графічної навички»*.

Визначте: Переваги такого підходу:

- _____;
- _____;
- _____.

Можливі труднощі:

- _____;
- _____;
- _____.

Умови ефективного використання цифрових технологій:

- _____;
- _____.

III. Творчий рівень

(створення методичних матеріалів і проєктування освітньої діяльності)

10. Розробіть 2–3 цифрові завдання для учнів різного рівня підготовки. Передбачте:

- *завдання для учнів із початковим рівнем сформованості графічної навички;*
- *завдання для учнів середнього рівня;*
- *завдання для учнів високого рівня.*

Для кожного завдання визначте:

- *мету;*
- *зміст;*
- *спосіб виконання;*
- *очікуваний результат.*

11. Складіть короткий індивідуальний план роботи з учнем, який має середній рівень сформованості письма. План має містити:

- *мету роботи;*
- *види вправ;*

- *цифрові ресурси;*
- *періодичність виконання;*
- *критерії успішності.*

12. Опишіть фрагмент уроку письма (5–10 хвилин), у якому поєднано:

- *традиційні письмові вправи;*
- *диференційовані завдання;*
- *використання цифрових технологій.*

Зазначте:

- *діяльність учителя;*
- *діяльність учнів;*
- *способи контролю результатів.*

IV. Дослідницький рівень

(формування професійної компетентності та здатності оцінювати освітні технології)

13. Проведіть мінідослідження: *«Вплив цифрових технологій на формування графічної навички молодших школярів».* Проаналізуйте:

- *позитивні можливості цифрового навчання;*
- *можливі ризики надмірного використання ґаджетів;*
- *умови ефективного поєднання рукописного письма і цифрових технологій.*

Сформулюйте власні висновки.

14. Розробіть комплекс вправ для учнів різного рівня підготовки, який поєднує:

- *формування графічної навички;*
- *розвиток моторики руки;*
- *використання цифрового контролю.*

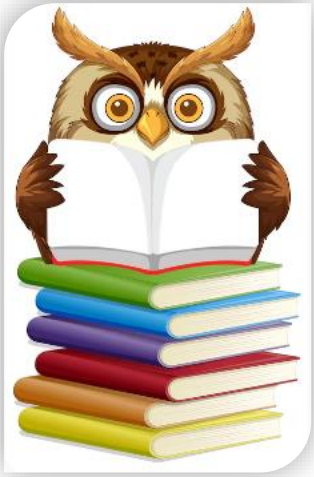
Оформіть у вигляді таблиці.

Рівень учня	Вправа	Цифровий компонент	Очікуваний результат
Початковий			

Середній			
Достатній			
Високий			

15. Розробіть методичні рекомендації для вчителів початкової школи: *«Поєднання індивідуального, диференційованого та цифрового підходів у навчанні письма».* Розкрийте:

- *принципи організації індивідуального навчання;*
- *способи диференціації письмових завдань;*
- *правила використання цифрових ресурсів;*
- *прийоми підвищення мотивації та самоконтролю учнів.*

Список використаних джерел

1. *Волобуєва І. В.* Індивідуалізація навчання як психологопедагогічна проблема сучасної вищої школи. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. 2013. Вип. 2. С. 227–231.

2. *8 причин, чому написання від руки робить вас сильнішими*. URL : https://dreamarium.com.ua/planuvannya/8-prichin-chomu-napisannya-vid-ruki-robit-vas-rozumnishimi/?srsltid=AfmBOorPFsYmIjdstszVSLg6Yag_QYUiGXPk8oQq7FsE8ThmqNSfAser

3. *Нова українська школа : порадник для вчителя* / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ "Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

4. *Писати від руки чи друкувати на клавіатурі?* URL : https://www.obozrevatel.com/ukr/nauka-oboz/pisati-vid-ruki-chi-drukuvati-na-klaviaturi-doslidzhennya-pokazalo-scho-korisnishe-dlya-mozku.htm

5. *Прищепа О. Ю.* Формування і розвиток навичок письма молодших школярів на засадах диференційованого підходу:методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 72 с.

6. *Ткаченко Л. П., Гнатовська К. С., Горопаха Н.М.* Використання диференційованого підходу в навчанні й вихованні дітей дошкільного віку. Академічні візії. Вип. 30, 2024. С. 1–12.

7. *Хома О. М.* Методика навчання української мови з каліграфією: опорні конспекти лекцій (Частина 1). Методика навчання грамоти. Методика розвитку мовлення: для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 013 «Початкова освіта», освітній ступінь «бакалавр». Мукачево : МДУ, 2019. 63 с.

8. *Хомик Т. В., Кальченко К. В.* Сучасні підходи щодо профілактики порушень письма у молодших школярів з порушеннями мовлення X.Міжнародна науково-практична конференція «Analysis of modern ways of

development of science and scientific discussions», 29 листопада – 02 грудня 2022 р. Більбао, Іспанія. С. 396–399. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/42920/1/T_Khomyk_K_Kalchenko_SPPPMSHPM_FPSRSO.pdf

9. *Чабайовська М. І.* Методика навчання письма додаткових елементів букв українського алфавіту, розділових знаків та цифр. URL : http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25345/ChabaiovskaMI.pdf?sequence=1&isAllowed=y

10. *Шелестова Л. В.* Індивідуалізація навчання як пріорітетний напрямок модернізації сучасної освіти. URL : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730532/1/Modern-problems-in-science_586-589.pdf

«Успіх – це результат щоденних зусиль»
Наполеон Гілл

План

8.1. Поняття *каліграфічна хвилинка* та її дидактичне призначення.

8.2. Психолого-педагогічні передумови використання каліграфічних хвилинок у 2–4 класах.

8.3. Види каліграфічних хвилинок: тренувальні, корекційні, творчі, інтегровані (*з мовними, літературними, мистецькими завданнями*).

8.4. Організація каліграфічних хвилинок на різних етапах уроку української мови.

8.5. Методики проведення каліграфічних хвилинок у 2–4 класах.

8.6. Система вправ для проведення каліграфічних хвилинок.

8.7. Короткий огляд навчальної літератури для організації каліграфічних хвилинок.

8.8. Робота вчителя й учня біля класної дошки як засіб формування каліграфічних навичок.

Питання для самоконтролю.

Практичні завдання.

Список використаних джерел.

8.1. Поняття *каліграфічна хвилинка* та її дидактичне призначення

Каліграфічна хвилинка – це коротка структурна частина уроку, призначена для формування здатності писати правильно, швидко й чітко. Вона проводиться систематично на початку або на окремому етапі уроку й триває зазвичай від двох до п'яти хвилин. Основний зміст каліграфічної хвилинки полягає у виконанні вправ для тренування написання елементів букв, окремих літер, складів, слів і речень у межах графічних вимог. «Систематична робота над формуванням почерку учнів і навчання каліграфічного письма є одними з головних завдань школи. У практиці сучасної школи спостерігається послаблення якості письма, відсутність належного контролю до письмових робіт учнів. <…> Починаючи з другого класу в закладах загальної середньої освіти на кожному уроці української мови з метою вдосконалення графічних навичок письма передбачено технічні вправи, тобто каліграфічні хвилинки» – зазначає Л. Сугейко [5, 123].

Каліграфічна хвилинка – це навчальне завдання, що спрямоване на вдосконалення мовної та мовленнєвої компетентності, а також на розвиток навичок правильного написання елементів букв і їхніх з'єднань, окремих літер, складів, слів і речень із дотриманням установлених графічних вимог. Вправи, які учні виконують під час каліграфічних хвилинок, спрямовані на розвиток таких важливих умінь, як дотримання правил письмової гігієни, написання охайних і розбірливих літер з однаковим нахилом, також вони допомагають удосконалити навички каліграфічного письма, формують уважність і акуратність, сприяють удосконаленню техніки письма, розвитку пізнавальної активності молодших школярів.

Каліграфічні хвилинки мають низку функцій, як-от:

1. Освітню, адже забезпечують:

- формування правильного графічного образу літер;
- засвоєння способів поєднання букв у словах;
- вироблення навичок безвідривного письма;
- закріплення орфографічних знань;

– удосконалення техніки письма.

Регулярне виконання каліграфічних вправ сприяє автоматизації письмових рухів і формуванню стійких графічних навичок.

2. Розвивальна, оскільки під час каліграфічних хвилинок удосконалюються:

– дрібна моторика кисті та пальців рук;
– зорово-моторна координація;
– увага і концентрація;
– просторове мислення;
– зорова пам'ять;
– міжпівкульна взаємодія.

Наукові дослідження доводять, що рівень розвитку дрібної моторики безпосередньо пов'язаний із розвитком мовлення, мислення та готовністю дитини до навчання.

3. Виховна, позаяк каліграфічна робота сприяє розвитку:

– акуратності;
– охайності;
– наполегливості;
– старанності;
– відповідальності за результати власної праці.

Формування красивого почерку позитивно впливає на розвиток естетичного смаку і культури навчальної праці школярів.

У контексті продовження ***теми 6*** необхідно зауважити, що каліграфічна хвилинка особливого значення набуває у системі профілактики порушень писемного мовлення, тобто це ефективний засіб подолання дисграфії.

Під час виконання каліграфічних вправ учні:

– вчаться диференціювати графічно схожі букви;
– розвивають просторові уявлення;
– удосконалюють координацію рухів;

– формують навички самоконтролю;

– зміцнюють міжаналізаторні зв'язки.

Для профілактики дисграфії доцільно використовувати вправи на обведення контурів, штрихування, написання графічних візерунків, дописування елементів букв, порівняння схожих літер, списування з друкованого тексту, роботу з деформованими словами тощо (*див. Тема 6 і Додаток 5).*

В умовах інклюзивного освітнього середовища каліграфічна хвилинка – це важливий компонент корекційно-розвивальної роботи, однак для учнів з ООП рекомендується:

– зменшувати обсяг письмових завдань;

– використовувати зошити з додатковими лініями та візуальними орієнтирами;

– застосовувати вправи для розвитку міжпівкульної взаємодії;

– включати нейропсихологічні та кінезіологічні вправи;

– поєднувати письмо з елементами гри;

– використовувати кольорові позначки та візуальні підказки.

Важливо враховувати індивідуальний темп роботи всіх учнів класу і створювати ситуацію успіху під час виконання каліграфічних завдань.

Ефективність каліграфічної хвилинки підвищується за умови дотримання таких принципів:

1. Систематичність – вправи виконуються щоденно.

2. Поступовість – від простих графічних елементів до складних буквосполучень.

3. Доступність – відповідність віковим особливостям учнів.

4. Індивідуалізація – врахування освітніх потреб кожного учня.

5. Мотивація – використання ігрових прийомів.

6. Корекційна спрямованість – розвиток психічних функцій, необхідних для письма.

Отож, каліграфічна хвилинка – це важливий елемент освітнього процесу в початковій школі. Вона сприяє формуванню графомоторних навичок, розвитку дрібної моторики, уваги, пам'яті та просторових уявлень молодших школярів.

8.2. Психолого-педагогічні передумови використання каліграфічних хвилинок у 2–4 класах

Розвиток графічних навичок у молодших школярів досягається через цілеспрямоване і систематичне виконання письмових вправ, а тому каліграфічні хвилинки виступають стратегічним інструментом, який сприяє концентрації учнів на точності написання літер, дотриманні їхніх пропорцій і кута нахилу. Регулярне застосування таких короткотривалих завдань суттєво знижує втомлюваність кисті руки і підвищує якість письма. Водночас каліграфічні вправи стимулюють розвиток дрібної моторики та координації між оком і рукою, що особливо важливо для учнів 2–4-х класів, у яких моторика ще перебуває на стадії активного формування, а письмові рухи вимагають постійного тренування. Наприклад, обведення літер, малювання ліній, кіл чи хвиль слугують посиленню контролю над рухами та зміцненню м’язів пальців.

Каліграфічні хвилинки позитивно впливають на розвиток уваги і концентрації. Короткотривалі завдання допомагають учням навчитися фокусуватися на деталях задля точності виконання поставленого письмового завдання, позитивно впливають на їхню зосередженість, що сприяє зменшенню кількості помилок. Використання ігрових елементів (наприклад, написання літер у вигляді хвиль чи створення орнаментів) посилює інтерес і мотивацію молодших школярів до навчання.

Під час організації каліграфічних хвилинок доцільно враховувати вікові особливості учнів, наприклад, для учнів 2-го класу, у яких моторика рук ще недостатньо розвинена, а тривалість уваги обмежена, вправи мають бути простими і тривати не більше двох хвилин. У 3-му класі спостерігається поступове поліпшення координації рухів, а тому тривалість занять може бути подовженою до трьох хвилин із залученням більш складних завдань, скажімо,

обведення невеликих орнаментів. Учні 4-го класу вже мають сформовану моторику, а тому каліграфічні хвилинки можуть тривати три-п’ять хвилин і включати творчі компоненти з акцентом на точність письма.

Із приводу сказаного В. Рожнова та Г. Демидчик стверджують: «Вправи з каліграфічного письма у 2 класі проводяться однакові для всіх учнів. У 3 і більше у 4 класі вони мають індивідуальний характер. Для каліграфічних хвилинок пропонується в 2 класі до двох рядків. У 2 класі здійснюється повторення графічного зображення літер та їх поєднання спочатку за генетичним методом, пізніше – за алфавітом. Надалі 3–4 класи на основі перевірки учнівських робіт, враховуючи допущені помилки у з’єднаннях і написанні букв, учитель пише зразки букв, буквосполучень й окремих слів, речення, у зошитах учнів, за якими вони й вправляються в письмі. Саме з таких технічних вправ розпочинається урок української мови» [4, 74].

Дидактичні принципи організації таких хвилинок передбачають: *регулярність, обмежену тривалість, послідовність ускладнення завдань, індивідуалізацію* та *використання ігрових компонентів*. Регулярне проведення таких вправ уможливлює безперервно розвивати графічну навичку. Короткий часовий проміжок забезпечує збереження уваги учнів і запобігає перевтомі. Вправи доцільно планувати з поступовим ускладненням завдань, зокрема від написання найпростіших елементів із переходом до складніших завдань, задля вдосконалення техніки письма. Індивідуальний підхід дає змогу враховувати рівень розвитку графічних навичок учнів, а залучення ігор сприяє мотивації й створенню позитивного емоційного клімату під час занять.

Ефективність каліграфічних хвилинок також значною мірою залежить від урахування психолого-педагогічних особливостей учнів. Важливо брати до уваги швидкість письма, силу натиску на ручку, розвиток моторики та загальну акуратність учнів. Завдання мають відповідати індивідуальним і віковим можливостям школярів, щоб уникати перенапруження або відчуття невдачі. Регулярне і правильно організоване застосування каліграфічних хвилинок дає змогу системно поліпшувати якість письма, зменшувати кількість помилок і

перевантаження, а також створювати умови для індивідуальної та диференційованої роботи з учнями.

Використання каліграфічних хвилинок повинно відповідати основним дидактичним принципам початкового навчання: *систематичності, послідовності, доступності, індивідуалізації* та *наочності*. Ефективність таких вправ значною мірою залежить від урахування вікових й індивідуальних особливостей учнів, рівня розвитку їхньої моторики, темпу письма, працездатності та навчальної мотивації.

8.3. Види каліграфічних хвилинок: тренувальні, корекційні, творчі, інтегровані (*з мовними, літературними, мистецькими завданнями*)

Ефективність розвитку графічних навичок письма значною мірою залежить від різноманітності та систематичності вправ, які застосовуються в освітньому процесі. Залежно від мети навчання і завдань, каліграфічні хвилинки можна розподілити на *тренувальні, корекційні, творчі* й *інтегровані*.

Тренувальні каліграфічні хвилинки мають на меті формування й автоматизацію графічних умінь письма. Основний акцент робиться на опануванні правильного написання букв, їхніх елементів, з'єднань, складів і слів. Під час виконання таких вправ учні засвоюють правильні рухи для письма, контролюють висоту букв, їхній нахил й інтервал між словами. Регулярне використання подібних завдань допомагає сформувати чіткий, охайний і розбірливий почерк.

До видів тренувальних каліграфічних хвилинок належать:

- написання окремих елементів букв;
- повторення графічно складних літер;
- відпрацювання з’єднань букв;
- списування слів і речень;
- написання каліграфічних рядків;
- безвідривне письмо.

Наприклад, учням можна запропонувати написати рядок літери ***ж***, ***щ*** або поєднань ***жа***, ***жу***, ***жі***, ***жо***, ***ща***, ***щи*** тощо, акцентуючи увагу на правильності з'єднання елементів.

Корекційні каліграфічні хвилинки відіграють важливу роль в освітньому процесі та спрямовані на подолання труднощів письма і запобігання проявів дисграфії. Їх застосування особливо актуальне для школярів, у яких недостатньо сформовані графомоторні навички, труднощі просторового орієнтування або мають особливі освітні потреби. Ці вправи спрямовані не тільки на корекцію наявних проблем, але й на їхнє попередження, допомагаючи дітям краще адаптуватися до письмових завдань.

Основні завдання корекційних вправ такі:

– розвиток зорово-моторної координації (вправи сприяють точному виконанню дій);

– удосконалення просторових уявлень (допомагають учневі орієнтуватися на папері та правильно організовувати текст);

– формування міжаналізаторних зв'язків (забезпечують гармонізацію роботи різних сенсорних систем);

– активне тренування дрібної моторики (розвивають уміння контролювати рухи руки);

– диференціація графічно схожих символів (зменшують кількість можливих помилок у написанні).

Серед основних видів корекційних вправ можна виділити різноманітні техніки, які систематично розвивають необхідні якості. Наприклад, штрихування допомагає дітям контролювати силу натиску ручки; обведення контурів дає можливість краще відчувати просторову організацію букв; графічні диктанти спрямовані на тренування уваги та координації. Водночас важливу роль відіграють завдання, що передбачають дописування відсутніх елементів букв, що формує спостережливість і здатність до самокорекції. Вправи з пошуку та виправлення помилок розвивають навички аналізу і критичного осмислення тексту, а тренування на розрізнення схожих букв (наприклад, *п – т,*

и – й, ш – щ, б – д) дає змогу виробити чітке розуміння графічних характеристик кожної літери.

У практиці корекційних каліграфічних хвилинок часто використовуються конкретні завдання для закріплення навчального матеріалу. Наприклад, учням дається зразок літери пунктиром, яку необхідно акуратно обвести, концентруючи увагу на рівності та чіткості ліній. Ще одним видом вправ може бути завдання знайти серед низки букв лише вказані та виділити їх кольоровим олівцем, що одночасно тренує уважність і зорове сприйняття.

Отож корекційні каліграфічні хвилинки – це важливий інструмент у профілактиці дисграфії та формуванні навичок самоаналізу й самоконтролю під час письма. Вони сприяють вдосконаленню техніки письма, розвивають загальні когнітивні здібності молодших школярів, забезпечують ефективне засвоєння освітнього матеріалу.

Творчі каліграфічні хвилинки у структурі сучасного уроку мови виконують роль інтегративного дидактичного засобу. Вони поєднують формування базових графо-моторних навичок із розвитком креативного мислення учнів. Такий підхід сприяє оптимізації психоемоційного стану здобувачів освіти, мінімізує монотонність процесу письма, стимулює просторову уяву та формує позитивну внутрішню мотивацію до навчання.

З погляду нейропсихології, специфіка цих вправ полягає в активації міжпівкульової взаємодії: синхронізується робота лівої півкулі (відповідальної за логіку, структуру і технічні правила написання літер) та правої (яка відповідає за образне сприйняття, просторове орієнтування і художню експресію).

У педагогічній практиці доцільно виокремити такі типи рефлексивно-креативних вправ:

– ***графічна орнаменталістика***: моделювання лінійних і циклічних візерунків, інтегрованих із графемних[24] елементів (це розвиває окомір і координацію рухів);

[24]**Графема** – мінімальна одиниця писемної мови, простіше – буква або її частина.

– ***каліграфічна візуалізація (ідеограми)***: трансформація графічного контуру слова у форму відповідного йому предмета чи поняття. Метод посилює семантичний зв'язок, зокрема між написанням слова та його значенням;

– ***естетико-текстова стилізація***: художньо-декоративне оформлення паремій (прислів'їв, приказок) і крилатих виразів, що сприяє глибшому усвідомленню їхнього змісту;

– ***шрифтовий дизайн (акциденція)***: розробка індивідуальних декоративних літер, ініціалів чи буквиць, що стимулює індивідуальний естетичний смак;

– ***тематичний дизайн написів***: контекстуальне виконання графічних робіт, прив'язане до певних календарно-тематичних подій, соціокультурних маркерів чи свят.

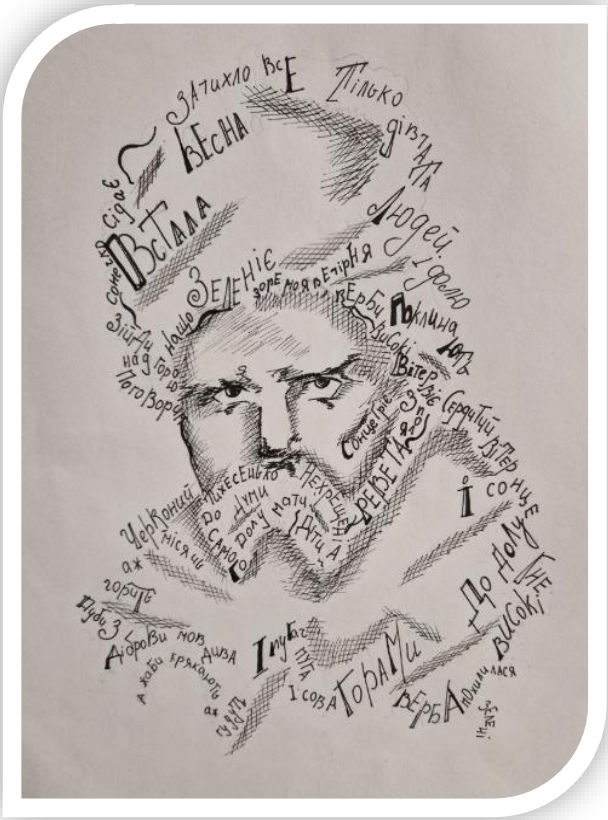
Приклад практичної реалізації: під час вивчення лексико-тематичного блоку «Осінь» традиційне каліграфічне завдання трансформується у створення каліграми[25]. Наприклад, текстовий контур слова *листопад* ізоморфно вписується у графічну структуру кленового листка, або ж архітектоніка самих літер доповнюється елементами природних орнаментів.

[Згенеровано з допомогою Gemini]

[25]**Каліграма** (фігурний вірш) – це особливий вид поетичного мистецтва, у якому поетичні рядки або окремі букви утворюють візуальний малюнок. Каліграма – це графічна загадка, яка стимулює образне мислення, розвиває спостережливість і вміння концентруватися. https://www.032.ua/news/1023542/u-lvovi-do-dna-ukrainskoi-pisemnosti-namaluvali-patrioticni-kaligrami і https://www.tkfk.te.ua/2024/03/11

Упровадження таких методичних інструментів в освітній процес забезпечує комплексний вплив на особистість учня. Вони не лише вдосконалюють графічну культуру письма, але й розвивають естетичний смак, стимулюють дивергентне мислення (здатність знаходити безліч варіантів розв'язання одного завдання) та підвищують загальну зацікавленість писемною діяльністю, трансформуючи механічне копіювання знаків у свідомий творчий процес.

Каліграми за мотивами творів Т. Г. Шевченка до 210 річниці з Дня народження
URL : https://www.tkfk.te.ua/2024/03/11

Цікаві факти!

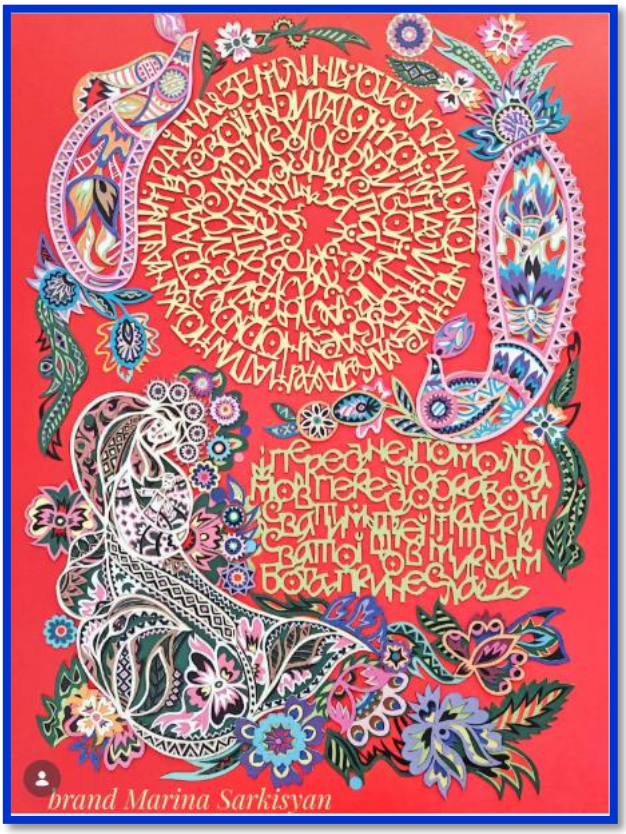
Каліграма. Каліграфічна петриківка. *Авторський стиль. Папір, акрил. Сучасна каліграфія, сайнпен.*

Наш рідний край

Щоб довелося мандрувати –
Піти по рідній всій землі:
У кожне місто завітати,
У кожнім побувать селі,
То навіть би за сотню років
Цього б не встигли ми зробить:
Простори в нас такі широкі,
А міст і сіл – що не злічить!
Марія Познанська.

Візуальна молитва за словом Кобзаря

[URL : https://www.instagram.com/marina.sarkisyan/p/DXmQ1nICO3i/]

Інтегровані каліграфічні хвилинки в сучасному освітньому просторі розглядаються як міжпредметний дидактичний інструмент, що базується на засадах наскрізного навчання і системного підходу. Замість ізольованого механічного відпрацювання графомоторних навичок, цей метод передбачає синергетичне поєднання технічного аспекту письма з когнітивним, естетичним і лінгвістичним розвитком особистості.

Інтеграція здійснюється на перетині кількох ключових предметних галузей:

1**. Інтеграція з мовною та літературною освітою.** Каліграфічна вправа перестає бути ізольованим написанням графем чи абстрактних складів. Об'єктом копіювання стають автентичні мовні одиниці: опорні слова з тієї чи тієї лексичної теми, що вивчається, фразеологізми, паремії (прислів'я та приказки) або поетичні рядки. Під час фіксації тексту учень паралельно здійснює орфографічний, пунктуаційний чи лексичний аналіз. Наприклад, прописування каліграфічного зразка супроводжується визначенням частин мови, пошуком синонімів або виокремленням головних членів речення. Це забезпечує перехід від репродуктивного відтворення форми літери до свідомого сприйняття змісту написаного.

2. Інтеграція з образотворчим мистецтвом. Процес письма інтегрується з елементами шрифтового дизайну, художньої стилізації та колористики. Учні освоюють поняття архітектоніки літери, ритму, балансу та композиції на площині зошита або артаркуша. Також школярі можуть створювати візуальні метафори (каліграми): поєднання графічного начерку слова з його художнім образом (наприклад, каліграфічний запис поетичного рядка, що повторює контури зображуваного предмета). Така діяльність стимулює правопівкульне образне мислення, розвиває естетичний смак, просторову орієнтацію та творчу рефлексію.

Інтегровані каліграфічні хвилинки дають змогу сформувати стійкі міжпредметні зв'язки й уникнути фрагментарності знань. Інформація, закодована

через кінестетичний (каліграфія), вербальний (мова) та візуальний (мистецтво) канали сприйняття, засвоюється значно глибше.

Упровадження творчих і мистецьких елементів у монотонний процес письма знижує рівень тривожності та статичної напруги учнів, запобігає швидкій втомлюваності дрібної моторики рук.

Водночас трансформація каліграфії зі суто технічного та директивного процесу на інструмент самовираження створює ситуацію успіху, перетворюючи учня з пасивного виконавця на активного суб'єкта творчої писемної діяльності.

Інтегровані каліграфічні хвилинки – це мікроструктурні елементи уроку тривалістю три-п'ять хвилин, а їхня організація вимагає від учителя синхронізації трьох компонентів: технічного (правильне накреслення літер), когнітивного (виконання мовного чи літературного завдання) й експресивного (естетичне оформлення).

1. Мовно-мистецькі каліграфічні хвилинки. Під час їх проведення акцент робиться на вивченні граматики, фонетики чи лексики через візуальні образи. Наприклад:

Вправа «Каліграфічна хмаринка складів». Тема: *дзвінкі та глухі приголосні*. Завдання: учні мають каліграфічно прописати літери, що позначають дзвінкі приголосні звуки, але не в рядок, а формуючи з них контур дощової хмаринки. Потім синім олівцем з-під хмаринки «випускаються» краплі дощу, всередині яких дрібним каліграфічним почерком прописуються парні їм глухі звуки або склади (наприклад: *б → п, д → т, з → с*). У процесі виконання цього завдання учні розвивають фонетичний слух, координацію рухів на просторі аркуша та вміння тримати однакову висоту літер поза стандартною лінійкою.

Вправа «Лексичний орнамент». Тема: *слова – назви ознак (прикметники)*. Завдання: на дошці записано слово *лагідна*. Учитель просить учнів прописати це слово тричі каліграфічним письмом, з'єднуючи слова між собою так, щоб утворилася лінійна стрічка (хвиля). Потім кожну літеру *л* у цьому ланцюжку учні прикрашають графічним елементом (наприклад, малюють над

нею маленьку пелюстку квітки). Паралельно учні усно добирають іменник, до якого підходить це слово (*мама, весна, пісня*).

[Згенеровано з допомогою ChatGPT]

2. Літературно-мистецькі каліграфічні хвилинки. Ці завдання передбачають роботу з художнім текстом, поезією, емоційним сприйняттям образу і розвитком читацької компетентності.

Вправа «Поетичний силует, або Каліграма». Тема: *творчість Тараса Шевченка (описи природи)*. Завдання: під час аналізу вірша «Реве та стогне Дніпр широкий» учням пропонується олівцем ледь помітно накреслити контур річкової хвилі. Наступний етап – каліграфічно виписати перший рядок вірша безпосередньо по контуру, регулюючи нахил літер відповідно до вигину «хвилі». Окремі літери (наприклад, *р, ш*) стилізуються під сплески води. Виконання цієї вправи сприяє емоційному зануренню в поезію, розвиває художнє бачення тексту та гнучкість кисті під час письма за криволінійними траєкторіями.

3. Комплексні трикомпонентні хвилинки (інтегруються уроки української мови, читання і образотворчого мистецтва). Така інтеграція використовується в 3–4-х класах.

Вправа «Паремійний лабіринт». Тема: *будова речення (прислів'я та приказки)*. Завдання: учням пропонується записати прислів'я (наприклад: «*Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш*»). Текст записується по спіралі (у формі мушлі чи гніздечка). Центральна, найважливіша за змістом лексема – *Слово* – оформлюється як художній ініціал (прикрашається рослинним орнаментом). Після написання учні мають олівцем підкреслити граматичні основи в реченні, не порушуючи загальну естетику малюнка.

[Згенеровано з допомогою ChatGPT]

Виконання цієї інтегрованої каліграфічної хвилинки вимагає високої концентрації уваги. Учень має контролювати і зміст народної мудрості, і синтаксичну структуру, і складну кругову траєкторію письма, зберігаючи чіткість кожної графеми.

Допоможе учителю швидко створити власну інтегровану каліграфічну хвилинку такий алгоритм (*див. Таблицю 8.1*):

Таблиця 8.1

Алгоритм створення інтегрованої каліграфічної хвилинки

Крок	Компонент	Що обирає вчитель (варіанти)
1	Літературний матеріал	Рядок із вірша, ім'я персонажа, ключова метафора, скоромовка.
2	Мовне завдання	Визначити частину мови, знайти корінь, поділити на склади, підібрати синоніми, антонім.
3	Мистецька трансформація	Вписати у форму (каліграма), створити рант[26] (бордюр) із букв, оздобити літеру орнаментом.

З метою організації та проведення творчих каліграфічних хвилинок учителю необхідно обирати дидактичний матеріал за принципом пластичності (добирати слова-ідеограми), наприклад: *осінь – це листя, родина – дерево, річка – хвиля, сонце – коло* й ін.).

Каліграфічні хвилинки можуть бути організовані з урахуванням календарних свят й інших соціокультурних маркерів, наприклад: «*День Землі», «Тиждень безбар'єрності», «Шевченківські дні», «Країна Франкіана»* тощо.

«Удосконаленню і формуванню графічної навички сприяє планомірно спланована робота на уроках української мови, а саме проведення каліграфічних хвилинок», – наголошує Л. Сугейко [5, 124]. Отож, цей вид роботи під час вивчення навчальної дисципліни «Українська мова» – це ефективний засіб реалізації компетентнісного підходу в освіті, де графічна культура письма розвивається паралельно з комунікативною, соціокультурною та загальнокультурною компетентностями здобувачів освіти.

[26]**Рант** – декоративний елемент для оздоблення.

8.4. Організація каліграфічних хвилинок на різних етапах уроку української мови

Ефективність формування графічної навички письма значною мірою залежить від правильної організації каліграфічної роботи на уроках української мови. Вона важливий структурний компонент уроку, що забезпечує систематичне вдосконалення техніки письма, розвиток дрібної моторики, зорово-моторної координації, уваги і самоконтролю учнів.

Каліграфічні хвилинки можна організовувати на різних етапах уроку письма, тоді як методика їхнього проведення повинна ґрунтуватися на принципах систематичності, послідовності, доступності, індивідуалізації та зв'язку з освітнім матеріалом уроку. Важливо, щоб зміст вправ відповідав віковим особливостям молодших школярів та поступово ускладнювався від класу до класу.

На початку уроку каліграфічні вправи виконують функцію підготовки учнів до письмової діяльності, забезпечують розігрів руки і налаштовують на роботу. Вони сприяють концентрації уваги та зменшенню фізичного навантаження на руку, завдяки чому створюються сприятливі умови для ефективного письма. Як правило, ці вправи займають одну-дві хвилини і охоплюють обведення літер у клітинках, повторювання рядів букв, або графічних елементів, таких як хвилі чи лінії, що допомагають розминати кисть.

У головній частині уроку каліграфічні хвилинки застосовуються як короткі інтегративні паузи між основними письмовими завданнями. Важливе призначення цих вправ полягає у вдосконаленні графічних навичок, корекції помилок, а також формуванні зв’язку між письмовою діяльністю і навчальним матеріалом. Тривалість таких вправ зазвичай складає дві-три хвилини. На цьому етапі каліграфічні хвилинки можуть бути двох типів: *корекційні* – спрямовані на виправлення помилок у письмі, або *інтегровані* – поєднані з матеріалом мовного чи літературного характеру. Зразки вправ охоплюють відпрацювання складних літер, запис ключових слів з контексту прочитаного

тексту або виконання творчих завдань, наприклад, написання слова у вигляді малюнка (каліграми).

Завершальний етап уроку спрямований на використання каліграфічних хвилинок з метою закріплення навичок і підбиття підсумків заняття. Ці вправи допомагають учням осмислити результати своєї роботи, удосконалити графічні навички, а також отримати задоволення від виконаного завдання. Їхня тривалість варіюється від двох до п'яти хвилин. Завдання на цьому етапі можуть мати творчий або інтегративний характер, охоплюючи такі активності як написання речення чи невеликого тексту з дотриманням правил каліграфії, створення акуратних рядів зі словникових слів або оформлення написаних слів художніми орнаментами.

Отже, структурована організація каліграфічних хвилинок на різних стадіях уроку забезпечує послідовне формування графічних вмінь учнів: на початку заняття акцент робиться на підготовці та концентрації уваги; у середині – на вдосконаленні навичок й інтеграції з навчальним матеріалом; у кінці – на закріпленні результатів і підвищенні мотивації до подальшого навчання. Такий підхід до організації уроків письма сприяє їхній ефективності, заохочує учнів до акуратності у виконанні завдань, а також розвиває їхній самоконтроль і впевненість у власних силах.

Під час організації каліграфічної роботи вчитель повинен забезпечити:

– правильну посадку учнів за партою;
– належне розташування зошита;
– правильне тримання ручки;
– оптимальне освітлення робочого місця;
– дотримання санітарно-гігієнічних вимог щодо тривалості письмової діяльності.

Тривалість каліграфічних хвилинок залежить від віку учнів:

– у 2-му класі – одна-дві хвилини;
– у 3-му класі – дві-три хвилини;

– у 4-му класі – три-п’ять хвилин.

Структура каліграфічної хвилинки може охоплювати такі етапи:

– мотиваційний;

– показ і пояснення зразка;

– самостійне виконання завдання;

– самоперевірка й аналіз результатів.

8.5. Методики проведення каліграфічних хвилинок у 2–4-х класах

Поряд із загальними організаційно-методичними вимогами важливе значення має визначення змістового наповнення каліграфічних хвилинок на різних етапах навчання у початковій школі. Зміст вправ поступово ускладнюється відповідно до вікових особливостей учнів і рівня сформованості їхніх графічних умінь. Тому методика проведення каліграфічних хвилинок у 2–4-х класах має свої специфічні особливості, зумовлені завданнями кожного року навчання.

Починаючи з **2-го класу**, у системі чотирирічної початкової школи на уроках української мови передбачаються спеціальні вправи для вдосконалення графічних навичок письма, відомі як каліграфічні хвилинки. Їхній зміст узгоджується з темою уроку та результатами аналізу учнівських робіт. На початку навчального року основна увага приділяється повторенню написання літер і їхніх з'єднань відповідно до генетичного методу або в алфавітному порядку.

У подальшому вчитель ураховує характер помилок, які виявив у зошитах учнів, добирає для каліграфічних вправ відповідні літери, буквосполучення, слова та речення, у яких вони (помилки) трапляються. Традиційно урок української мови розпочинається саме з таких технічних вправ, що сприяють поступовому вдосконаленню графічної навички письма.

Під час написання на дошці відібраних літер або їхніх сполучень учитель обов’язково коментує процес написання, звертаючи увагу учнів на послідовність виконання елементів, особливості їхнього поєднання та правильність графічної форми літери. Такий методичний прийом забезпечує усвідом-

лене засвоєння алгоритму написання та сприяє виробленню чіткого й каліграфічного почерку.

Під час організації каліграфічних хвилинок доцільно враховувати специфіку кожної літери, що вивчається або потребує додаткового опрацювання. Це дає змогу систематизувати роботу за такими етапами:

– аналіз уживання літери на початку, у середині та в кінці слова;

– визначення особливостей її поєднання з іншими буквами;

– відпрацювання написання слів, словосполучень і речень із цією літерою;

– робота над лексичним значенням слів, складання речень та осмислення їхнього змісту.

У **3-му класі** каліграфічні хвилинки призначені передусім для розвитку навичок скоропису, удосконалення плавності письма і формування стійких графічних умінь. Для досягнення цієї мети доцільно використовувати такі вправи:

– написання окремих елементів літер і їхніх поєднань без відриву руки;

– відпрацювання написання великих і малих літер, слів та словосполучень;

– тренування безвідривного письма малих літер у рядках;

– списування текстів із підручника або дошки;

– виконання письмових завдань із визначеним часовим обмеженням.

Особливого значення набуває аналіз виконаних робіт. Учитель повинен звертати увагу не тільки на типові помилки класу, але й на індивідуальні особливості почерку кожного учня, відзначаючи позитивну динаміку в розвитку графічної навички.

Водночас каліграфічні вправи виконують і графічну, і навчально-мовну функцію. Вони сприяють закріпленню правопису словникових слів,

повторенню орфографічних правил, засвоєнню граматичних понять і розвитку мовлення молодших школярів.

У **4-му класі** завершується формування основних каліграфічних умінь і навичок учнів початкової школи. Відповідно головними завданнями стають удосконалення темпу письма, плавності рухів руки, автоматизація з'єднань літер та вироблення індивідуального, але розбірливого почерку.

З цією метою використовуються такі види вправ:

– списування текстів із часовими обмеженнями;

– письмо під диктовку;

– тренування швидкості написання літер та їх поєднань у заданому темпі;

– виконання коротких творчих письмових завдань із дотриманням каліграфічних вимог.

Цілеспрямована і систематична робота над удосконаленням графічних навичок здійснюється переважно на уроках української мови, проте може органічно інтегруватися й у зміст інших навчальних дисциплін. Постійна увага вчителя до якості письма сприяє формуванню охайного почерку, розвитку самоконтролю та відповідального ставлення учнів до результатів власної освітньої діяльності.

Важлива умова ефективності каліграфічної роботи – дотримання вікових і санітарно-гігієнічних вимог до тривалості письмової діяльності, чергування видів роботи й організація фізкультхвилинок для запобігання перевтомі учнів. Особливої уваги потребує систематичне чергування письмових і усних завдань, що забезпечує підтримання працездатності молодших школярів протягом усього уроку.

Зміст каліграфічних хвилинок має узгоджуватися з темою уроку, результатами перевірки учнівських робіт й освітніми потребами конкретного класу. Вправи повинні бути різноманітними за змістом і спрямуванням, поєднувати графічний, орфографічний, лексичний і мовленнєвий матеріал. Саме така організація каліграфічної роботи забезпечує її високу ефективність і

створює умови для успішного формування графічної навички письма в учнів початкової школи.

8.6. Система вправ для проведення каліграфічних хвилинок

Система каліграфічних вправ має будуватися за принципом поступового ускладнення: від удосконалення написання окремих літер та їх з'єднань у 2-му класі до розвитку швидкого, плавного й автоматизованого письма в 4-му. Добір вправ повинен відповідати віковим особливостям учнів, рівню сформованості графічної навички та змісту навчального матеріалу.

Таблиця 8.2

Система вправ для проведення каліграфічних хвилинок у 2–4-х класах

Клас	Напрям роботи	Види вправ	Приклади завдань
2 клас	Повторення та вдосконалення написання літер і їх з'єднань	Графічні, тренувальні, копіювальні вправи	Написання рядів літер: *м м м*, *ш ш ш*; відпрацювання з'єднань *ма, мо, ми*; обведення букв за пунктиром
	Формування правильних рухів руки	Вправи на написання елементів букв	Написання овалів, петель, гачків, похилих ліній
	Закріплення графічного образу букви	Буквено-складові вправи	Запис складів: *ла–ло–лу*, *ри–ра–ро*
	Поєднання каліграфії з орфографією	Словниково-каліграфічні вправи	Каліграфічне написання словникових слів: *олівець, ведмідь, Україна*
	Розвиток уваги та охайності	Ігрові каліграфічні вправи	Знайди та красиво допиши пропущену букву; продовж графічний візерунок
3 клас	Розвиток навичок скоропису	Безвідривне письмо	Написання рядків букв та буквосполучень без відриву руки
	Удосконалення	Темпові	Запис слів за визначений

	плавності письма	вправи	час із збереженням якості письма
	Відпрацювання складних сполучень	Тренувальні вправи	Написання буквосполучень *вр, бр, дж, дз, щн*
	Інтеграція з мовним матеріалом	Лексико-каліграфічні вправи	Каліграфічне написання спільнокореневих слів, словосполучень
	Розвиток орфографічної пильності	Орфографічно-каліграфічні вправи	Виписування слів із ненаголошеними голосними, апострофом, м'яким знаком
	Розвиток зв'язного мовлення	Каліграми, творчі вправи	Написання слова у вигляді предмета або символу
4 клас	Автоматизація графічної навички	Швидкісно-каліграфічні вправи	Написання тексту в заданому темпі
	Формування індивідуального почерку	Вправи на вдосконалення почерку	Порівняння власного письма із зразком, самокорекція
	Розвиток плавності письма	Безвідривне списування	Списування речень та текстів із дотриманням каліграфічних вимог
	Інтеграція з мовними темами	Текстові каліграфічні вправи	Запис прислів'їв, афоризмів, крилатих висловів
	Формування самоконтролю	Редагування власного письма	Пошук і виправлення недоліків у власному почерку
	Розвиток творчості	Художньо-каліграфічні вправи	Оформлення заголовків, створення орнаментів із літер

Запропонована система вправ забезпечує послідовний розвиток графічної навички письма в учнів початкової школи: у 2-му класі переважає формування правильних графічних рухів і закріплення написання літер, у 3-му – розвиток скоропису та плавності письма, а у 4-му – автоматизація письмової навички,

удосконалення темпу письма й формування індивідуального каліграфічного почерку. Такий підхід відповідає принципам наступності, систематичності та поступового ускладнення навчального матеріалу.

8.7. Короткий огляд освітніх матеріалів для організації каліграфічних хвилинок

Робочий зошит «Каліграфічні хвилинки» Г. Іванової – це ефективний засіб для формування каліграфічних навичок і розвитку грамотного, впорядкованого, чіткого і швидкого письма у здобувачів освіти 2–4-х класів [3]. Завдання, подані у цьому зошиті, не тільки орієнтовані на вдосконалення каліграфії, але й сприяють формуванню орфографічних умінь, допомагають молодшим школярам підготуватися до засвоєння нової теми. Важливо наголосити, що ці матеріали педагоги можуть використовувати незалежно від того, якими підручниками чи освітніми програмами з української мови вони керуються, зокрема укладеними авторськими колективами під керівництвом О. Савченко чи Р. Шияна.

Для оптимізації процесу організації каліграфічних хвилинок у межах вивчення української мови в 2–4-х класах також доцільно застосовувати окремі робочі листки «Каліграфічні хвилинки». Вони містять завдання творчого характеру, які сприяють підвищенню зацікавленості школярів до виконання вправ і розвитку їхньої пізнавальної активності.

Н. Будна пропонує педагогам використовувати дидактичний матеріал «Каліграфічні хвилинки в таблицях», структура якого включає кілька груп різнорівневих завдань: таблиці зразків букв, буквосполучень, слів і речень (1–45), таблиці зразків букв за складністю та схожістю написання (46–58), а також таблиці з текстами (59–64), які призначені для контролю графічних і технічних умінь письма.

Зіскануй мене

Хвилинки каліграфії

3–4 класи

Інноваційним аспектом у контексті каліграфічної освіти є використання презентацій, відеоматеріалів, які пропонують учителям освітні платформами «НаУрок», «Всеосвіта», «Освіторія» тощо. Ці освітні ресурси створили викладачі-спікери й опубліковали на платформі YouTube з відкритим доступом для всіх охочих. Студенти закладів вищої освіти під час навчання або проходження педагогічної практики, а також учителі ЗЗСО можуть скористатися готовими матеріалами або ж створювати власний контент для інтерактивного навчання.

Аналіз сучасних навчально-дидактичних матеріалів для молодших школярів у контексті розвитку каліграфічних навичок демонструє ефективність співпраці між авторами, видавництвами і освітніми платформами. Широкий спектр якісних і адаптованих для різних форматів навчання освітніх ресурсів забезпечує високий рівень організації освітньої діяльності, спрямованої на розвиток творчої активності учнів в очному й дистанційному форматах.

Каліграфічні хвилинки

Зіскануй мене

8.8. Робота вчителя й учня біля класної дошки як засіб формування каліграфічних навичок

У процесі формування графічної навички в учнів початкової школи принцип наочності є однією з провідних дидактичних засад, що зумовлено віковими особливостями молодших школярів і специфікою самого процесу письма.

Навчання каліграфії в 1-му класі розпочинається з демонстраційного письма вчителя на класній дошці, яке виконує функцію еталонного зразка. Його мета полягає у формуванні правильного написання букв і розвитку в першокласників умінь читати рукописний текст, формуванні мовленнєвої

культури, а також становленні елементарних навичок письмового мовлення.

Засвоєння графічної системи письма відбувається у взаємозв'язку з формуванням мовленнєвих і мисленнєвих операцій: аналізу, синтезу, порівняння й узагальнення. Тому письмо вчителя на дошці – це процесуально-орієнтована модель діяльності.

Методично обґрунтованим є поєднання письма на дошці та роботи в зошитах, де зразок учителя слугує головним і провідним орієнтиром. Водночас важливо враховувати, що сучасні дидактичні засоби (зошити з друкованою основою, таблиці, мультимедійні ресурси) є допоміжними, а тому не здатні замінити живого демонстраційного письма вчителя як основного каналу формування графічної правильності.

Техніка письма крейдою потребує від учителя сформованих моторних навичок, просторової орієнтації та стабільної графічної вправності. Якість каліграфічного зразка на дошці залежить від низки чинників, зокрема таких:

– правильний спосіб утримання крейди;

– правильна постава та положення тіла біля дошки;

– сформованість графічних навичок виконання елементів букв;

– рівень тренованості дрібної моторики і координації рухів «*рука* ↔ *око*»;

– темп письма та здатність до його регуляції.

Окремо необхідно наголосити на значенні педагогічної автоматизації рухів: учитель має володіти письмом настільки вільно, щоб його увага була спрямована не на техніку, а на пояснення і освітню взаємодію з учнями.

Ефективність демонстраційного письма визначається і технікою педагога, і організаційно-методичними умовами, серед яких такі:

Вимоги до класної дошки:

– поверхня дошки має бути рівною, матовою та достатньо контрастною (чорного, темно-зеленого або коричневого кольору), що

забезпечує чіткість зображення і зорове сприймання;

– вона повинна бути попередньо розлінована відповідно до структури учнівського зошита, оскільки це сприяє формуванню просторової орієнтації та зменшує когнітивне навантаження на учнів;

– конструкція дошки має передбачати зручність користування (місце для крейди, губки, стійкість поверхні), що забезпечує безперервність освітнього процесу;

– з метою забезпечення плавності письма крейда повинна бути сухою, правильно сформованою (із загостреним кінцем), що зменшує ламкість і поліпшує контроль рухів.

Особливе значення має постава вчителя. Оптимальним є положення лівим боком до дошки з частковою опорою на неї. Письмо виконується на рівні, трохи вищому від плеча, що забезпечує огляд для всіх учнів класу. Перед уроком доцільно виконати вправи для розігріву кисті та пальців.

Методика демонстраційного письма передбачає дотримання низки педагогічних правил, як-от:

– учитель забезпечує постійний зоровий контроль учнів за процесом письма й одночасне слухове сприйняття пояснень;

– темп письма має бути середнім, без штучного уповільнення, що запобігає механічному копіюванню рухів;

– виправлення помилок безпосередньо на дошці під час написання не рекомендується, щоб не формувати в учнів негативних копіювальних дій;

– кожен графічний елемент супроводжується чітким, дозованим коментарем (початок, напрям, завершення руху);

– написання зразків здійснюється безпосередньо під час уроку, що забезпечує процесуальне спостереження;

– структура запису на дошці повинна повністю відповідати структурі зошита учня;

– педагог повинен контролювати напрям зору і траєкторію руху руки як основу координації «око ↔ рука»;

– учитель повинен пам’ятати, що письмо на дошці він повинен здійснювати тільки правою рукою (навіть з огляду на те, що може бути шульгою).

Сучасна методика рекомендує використовувати прийоми *«поетапного моделювання»* та *«вербального супроводу дії»*, що підсилює усвідомленість графічних операцій.

Отже, якість формування каліграфічної навички в учнів початкової школи значною мірою визначається рівнем графічної компетентності вчителя та його здатністю демонструвати зразкове письмо на класній дошці. Ефективність навчання забезпечується поєднанням наочного показу, поетапного пояснення, систематичних тренувальних вправ й урахуванням індивідуальних особливостей учнів.

Каліграфічна грамотність формується як результат тривалого педагогічного впливу, що охоплює розвиток дрібної моторики, зорово-рухової координації, просторового мислення і мовленнєвої свідомості. У цьому процесі письмова діяльність учителя на дошці – це ключовий методичний інструмент, який стає еталоном графічної якості та забезпечує засвоєння учнями базових норм письма.

Питання для самоконтролю

1. Що таке каліграфічна хвилинка?
2. Яку мету мають каліграфічні хвилинки?
3. Чому вони важливі для учнів 2–4 класів?
4. Які основні правила проведення каліграфічної хвилинки?
5. Що розвивають каліграфічні хвилинки: дрібну моторику, увагу чи швидкість письма? Убґрунтуй!
6. Які види вправ використовують у каліграфічних хвилинках?
7. Як часто рекомендується проводити каліграфічні хвилинки на уроках письма?
8. Які особливості необхідно враховувати під час проведення хвилинок для учнів різного віку?
9. Які помилки найчастіше роблять учні під час каліграфічних хвилинок?
10. Як каліграфічні хвилинки впливають на формування графічної навички?
11. Як планувати хвилинки з урахуванням індивідуальних особливостей учнів?
12. Які вправи допомагають одночасно тренувати увагу та моторику руки?
13. Як оцінювати ефективність проведених хвилинок?
14. Які дидактичні матеріали можна використовувати для каліграфічних хвилинок?
15. Як поєднувати каліграфічні хвилинки з основним навчальним матеріалом уроку?
16. Проаналізуйте роль каліграфічних хвилинок у розвитку графічної навички.

17. Порівняйте традиційні каліграфічні хвилинки і сучасні інтерактивні методи тренування письма.

18. Розробіть рекомендації щодо адаптації хвилинок для учнів з ООП або ліворуких дітей.

19. Як каліграфічні хвилинки можуть впливати на мотивацію та самоконтроль учнів?

20. Убґрунтуйте, як використання каліграфічних хвилинок під час уроку письма може знизити втомлюваність і поліпшити якість письма.

Практичні завдання

I. Репродуктивний рівень

(відпрацювання каліграфічних умінь)

1. Каліграфічне тренування. Напишіть п'ять разів:

- *окремі літери (а, о, и, м);*
- *склади (ма, мо, ла, ко);*
- *буквосполучення зі спільними елементами.*

Дотримуйтеся:

- *однакового нахилу;*
- *висоти букв;*
- *правильних інтервалів.*

2. Повторіть зразок. Перепишіть рядок із пропису, максимально точно відтворюючи:

- *форму літер;*
- *їх нахил;*
- *однакову відстань між словами.*

3. Проаналізуйте запропоновані зразки письма та знайдіть помилки:

- *неправильний нахил;*
- *неоднаковий розмір букв;*
- *порушення міжбуквених інтервалів;*
- *неправильні з'єднання букв.*

4. Підготовка руки до письма. Виконайте комплекс вправ:

- *хвилясті лінії;*
- *петлі;*
- *овали;*
- *обведення букв по контуру;*
- *написання букв у клітинках різного розміру.*

II. Аналітичний рівень

(аналіз якості письма та методики проведення каліграфічних хвилинок)

5. Напишіть невеликий текст із п’яти-шести слів і проаналізуйте власне письмо. Оцініть:

- *нахил букв*
- *розмір букв*
- *інтервали*
- *охайність*
- *плавність письма*

Визначте, що потребує вдосконалення. Чи змінився ваш почерк після систематичної письма в прописах?

6. Порівняйте результати письма. Виконайте одну й ту ж вправу:

- *без попередньої розминки;*
- *після комплексу вправ для пальців.*

Порівняйте:

- *швидкість;*
- *точність;*
- *охайність;*
- *рівень втомлюваності.*

Зробіть узагальнюючий висновок.

7. Проаналізуйте педагогічну ситуацію: *«Учитель проводить каліграфічну хвилинку лише як механічне списування».* Визначте:

- *недоліки такого підходу;*
- *які види каліграфічних хвилинок доцільно використовувати;*
- *як зробити каліграфічні вправи цікавими для учнів.*

III. Творчий рівень

(розроблення власних каліграфічних матеріалів)

8. Розробіть коротку каліграфічну хвилинку на дві-три хвилини. Передбачте:

- *вправу для підготовки руки;*
- *графічне завдання;*
- *мовний компонент;*

- *вправу для самоперевірки.*

9. Створіть серію вправ для учнів 2–4-х класів. Комплекс повинен поєднувати:

- *розвиток графічної навички;*
- *розвиток уваги;*
- *тренування дрібної моторики;*
- *мовленнєві вправи.*

10. Розробіть авторську каліграфічну хвилинку. Оберіть одну із тем:

- *прислів'я;*
- *загадки;*
- *скоромовки;*
- *сенкани;*
- *народний календар;*
- *українські символи.*

Опишіть:

- *мету;*
- *обладнання;*
- *послідовність роботи;*
- *очікувані результати.*

IV. Дослідницький рівень

(формування професійної компетентності майбутнього вчителя)

11. Проведіть мінідослідження на тему: *«Ефективність використання каліграфічних хвилинок у формуванні графічної навички молодших школярів».*

Опишіть:

- *мету;*
- *методи дослідження;*
- *результати;*
- *педагогічні висновки.*

12. Розробіть методичні рекомендації для вчителів початкової школи на тему: «*Організація каліграфічних хвилинок у 2–4-х класах».* Передбачте:

- *вимоги до проведення;*
- *тривалість;*
- *місце на уроці;*
- *типові помилки;*
- *способи мотивації дітей.*

13. Створіть банк каліграфічних хвилинок для 2-го, 3-го чи 4-го класу. Розробіть не менше десяти каліграфічних хвилинок, різних за типом:

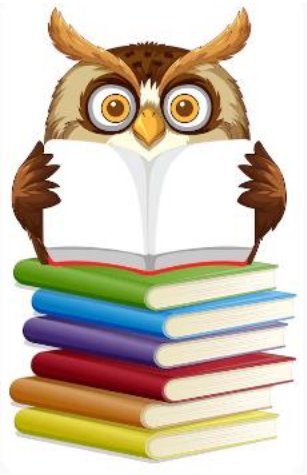
- *тренувальні;*
- *корекційні;*
- *творчі;*
- *інтегровані.*

Оформіть результати у вигляді таблиці.

Назва	Мета	Час	Очікуваний результат

14. Творчий проєкт. Створіть методичний посібник: *«33 авторські каліграфічні хвилинки для учнів початкової школи».* Передбачте:

- *систему вправ;*
- *ілюстративний матеріал;*
- *диференціацію;*
- *здоров'язбережувальні вправи;*
- *критерії оцінювання.*

Список використаних джерел

1. *Антонюк Н. А.* Каліграфічні хвилинки на уроках української мови. 2–4 класи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 96 с.

2. *Без домашніх завдань, червоної ручки та оцінок за каліграфію: МОН оприлюднило рекомендації вчителям початкових класів.* URL : https://www.unian.ua/society/1482024-bez-domashnih-zavdan-chervonoji-ruchki-ta-otsinok-za-kaligrafiyu-mon-oprilyudnilo-rekomendatsiji-vchitelyam-pochatkovih-klasiv.html

3. *Іванова Г.* Каліграфічні хвилинки. Харків : ВГ «Основа», 2012 (для учнів 2, 3 і 4 класів).

4. *Рожнова В. М. , Демидчик Г. С.* Каліграфічні хвилинки – одна із форм удосконалення графічних навичок. Молодий вчений. № 4 (07), 2014. С. 74–76.

5. *Сугейко Л. Г.* Каліграфічні хвилинки як форма вдосконалення письма учнів початкової школи. Інноваційна педагогіка. Випуск 37, 2021. С. 121–125.

6. *Сугейко Л. Г.* Розвиток каліграфічного письма в історичному дискурсі. Книга в академічному дискурсі: філологічний, методичний та мистецтвознавчий аспекти / за ред. К. Я. Климової. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2018. С. 127–130.

7. *Фефілова Т. В.* Хвилинки каліграфії на уроках математики. URL : https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/9544/1/MODERN-SCIENCE-PROBLEMS-AND-INNOVATIONS-3-5.05.20.pdf

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антонюк Н. А.* Каліграфічні хвилинки на уроках української мови. 2–4 класи. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2013. 96 с.

2. *Барищук Г. С.* Усунення вад письма. 1–4 класи. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2003. 40 с.

3. *Без домашніх завдань, червоної ручки та оцінок за каліграфію: МОН оприлюднило рекомендації вчителям початкових класів.* URL : https://www.unian.ua/society/1482024-bez-domashnih-zavdan-chervonoji-ruchki-ta-otsinok-za-kaligrafiyu-mon-oprilyudnilo-rekomendatsiji-vchitelyam-pochatkovih-klasiv.html

4. *Білецький А. О.* Про мову і мовознавство : навчальний посібник. К. : АртЕк, 1997. 224 с.

5. *Богуш А. М.* Готуємо руку дитини до письма. Посібник для вчителя. Вид. Тернопіль : Мандрівець, 1999. 56 с

6. *Бодуен де Куртене Я.* Вибрані праці з мовознавства. К., 1963.

7. *Боднар Н. М.* Формування навички скоропису молодших школярів. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). Ізмаїл, 2009. 198 с.

8. *Бондар Н.* Психолого-педагогічні аспекти формування навички письма молодших школярів. Початкова школа. 2011. № 7. С. 25–29.

9. *Боднар Н. М.* Із історії розвитку методики навчання письма. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 17: Теорія і практика навчання та виховання. К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 18. С. 26–33.

10. *Бойчук О. В., Голобородько В. М., Опалєв М. Л., Сбітнєва Н. Ф.* Дизайн і ергономіка: українсько-англійський термінологічний словник. Харків : ХДАДМ, 2021. 240 с.

11. *Боннетон-Ботте Н.; Міраманд Л.; Бейлі Р.; Понс Ч.* Навчання та реабілітація. Почерк для дітей в цифровий вік: проблеми та виклики. Діти, 2023. 20 с. URL : https://www.researchgate.net/publication/371821362_Teaching_and_Rehabilitation_of_Handwriting_for_Children_in_the_Digital_Age_Issues_and_Challenges

12. *Брайчевський М.* Походження слов'янської писемності. 4-те видання. К. : ВД «Київо-Могилянська академія», 2009. 153 с.

13. *Брянцева Г., Дввдня Є., Чемерис Г.* Реалізація комп'ютерної підтримки інноваційних технологій корекції дисграфій. Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology. 2017. Vol. 5. № 4. С. 9–11. URL : https://www.researchgate.net/publication/325483365_Realizacia_komp'uternoi_pidtrimki_innovacijnih_tehnologij_korekcii_disgrafij

14. *Вавіна Л. С.* Оптична дисграфія у дітей з порушенням зору: прояви, запобігання. Український логопедичний вісник. Київ, 2012. № 1 (3). С. 67–71. URL : https://lib.iitta.gov.ua/5577/

15. *Винокур А. С.* Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку : посібник. К. : Радянська школа, 1977. 143 с.

16. *Від А до Я. Від 1 до 10*: навчальний посібник для студентів вищих пед. навч. закл. / укладач: Г.С. Демидчик. Глухів : РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2015. 52 с.

17. *Від гудзика до гаджета* : навчальний посібник на допомогу вчителеві та учням першого класу під час вивчення української абетки : у 2 ч. Ч. І [для фахівців освітнього ступеня «Бакалавр» галузі знань 0101 «Педагогічна освіта» напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта»] / за ред. М.П. Пантюка, А.С. Зимульдінової. Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. 160 с.

18. *Від гудзика до гаджета* : навчальний посібник на допомогу вчителеві

та учням першого класу під час вивчення української абетки : у 2 ч. Ч. ІІ [для фахівців освітнього ступеня «Бакалавр» галузі знань 0101 «Педагогічна освіта» напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта»] / за ред. М.П. Пантюка, А.С. Зимульдінової. Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. 140 с.

19. *Вікова психологія* / за ред. Г. С. Костюка. К. : Вища школа, 1976.

20. *Вікова психологія : конспект лекцій* / укладачі: П. І. Сахно, Н. М. Теслик. Суми : Сумський державний університет, 2024. 190 с.

21. *8 причин, чому написання від руки робить вас сильнішими*. URL : https://dreamarium.com.ua/planuvannya/8-prichin-chomu-napisannya-vid-ruki-robit-vas-rozumnishimi/?srsltid=AfmBOorPFsYmIjdstszVSLg6Yag_QYUiGXPk8oQq7FsE8ThmqNSfAser

22. *Волкова К. І.* Математичні прописи. Київ : Літера, 2020. 64 с.

23. *Волобуєва І. В*. Індивідуалізація навчання як психологопедагогічна проблема сучасної вищої школи. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. 2013. Вип. 2. С. 227–231.

24. *Гірняк С., Луців С.* Психолого-педагогічні основи формування графічної навички в майбутніх учнів початкової школи. Формування цінностей особистості: європейський вектор і національний контекст: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Дрогобич, 2017. С. 69–73.

25. *Гірняк С., Мусяк Н.* Використання онлайн-сервісів в освітньому процесі – базова вимога до вчителя початкових класів в умовах сьогодення / у кн. : Сучасні освітні стратегії під впливом розвитку інформаційного суспільства та євроінтеграції : Наукова монографія. Рига, Латвія : «Baltija Publishing», 2024. 648 с. С. 64–86.

26. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.

27. *Голуб Н. М.* Науково-теоретичні засади досліджень писемного мовлення та його порушень. Науковий часопис Національного педагогічного

університету імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : збірник наукових праць. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 21. С. 54–62.

28. *Голуб Н.* Сутність компетентнісного підходу та особливості його реалізації при корекції порушень писемного мовлення. Імідж сучасного педагога. 2013. № 7. С. 67–71.

29. *Горбатко А.* Цікаві факти про писемність. URL : https://greenforest.com.ua/journal/read/interesnye-fakty-o-pisme

30. *Грамоти вчиться – завжди знадобиться*: Уроки письма; Каліграфічні хвилинки; Ігри з буквами; Цікаве азбукознавство; Цікаві практичні дидактичні завдання з рідної мови // Розкажіть онуку. 2000. № 10. С. 2–62.

31. *Грек В. В., Корона О. А.* Дислексія та дисграфія у дітей з порушеннями мовлення. Відділ освіти Бахмутської райдержадміністрації, 2018. 45 с.

32. *Грибчук Л.* Тренувальник для формування гарного почерку. Тернопіль : Мозаїка, 2025. 64 с.

33. *Дербілова О. А.* Каліграфія. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. URL : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=10564

34. *Дизайн : Словник-довідник.* Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України; За ред. М. І. Яковлєва; Упоряд. : Ю. О. Іванченко, О. І. Ваврик, О. Г. Бросаліна та ін.; Редкол. : В. Д. Сидоренко (голова), І. Д. Безгін, Г І. Веселовська та ін. К. : Фенікс, 2010. 384 с.

35. *Дошкільна та початкова освіта в сучасному педагогічному просторі* : монографія / за заг. ред. О. В. Лобової, С. М. Кондратюк. СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 352 с.

36. *Ерроусміт-Янг Б.* Жінка, яка змінила свій мозок. Торонто : Випадковий будинок. 2013. 261 с.

37. *Журавльова Л. С.* До проблеми корекції мовленнєвого розвитку молодших школярів із дисграфією. Актуальні питання корекційної освіти

(педагогічні науки). Збірник наук. праць. Кам'янець-Подільский, 2016. Вип. 7. Т. 1. С. 133–144 URL : http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/7015/

38. *Журавльова Л. С.* Науково-теоретичний аналіз сутнісних відмінностей поняття «дисграфія». Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки, 2017. Вип. 10. С. 106–116. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2017_10_12

39. Журавльова Л.С. Комплексний аналіз порушень письма у дітей молодшого шкільного віку. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія «Педагогіка». 2018. С. 78–73.

40. *Журавльова Л. С.* Комплексна діагностика та корекція мовленнєвого розвитку дітей із дисграфією як наукова проблема. Науковий журнал Хортицької національної академії. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2021. Вип. 1. С. 117–131. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/scjkhna_2021_1_13

41. *Зілінська Н., Зілінський Т.* Методика роботи з чистописання у початковій школі. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2010. 59 с.

42. *Іванова Г.* Каліграфічні хвилинки. Харків : ВГ «Основа», 2012. (для учнів 2, 3 і 4 класів).

43. *Ілюхіна В.О.* Письмо з «секретом» (з досвіду роботи з формування каліграфічного письма учнів): Нова школа, 1994. 48 с.

44. *Кайданна А.* Українська мова і література в школі. 2022. № 74–75. С. 84–88.

45. *Календарне планування для 1 класу НУШ*. Платформа ВСЕОСВІТА https://vseosvita.ua/library/kalendarne-planuvanna-dla-1-klasu-nus-446006.html

46. *Караман С. О., Караман О. В.* Компетентнісний підхід у навчанні української мови. Київ : Літера ЛТД, 2020. 559 с.

47. *Кирей І. Ф., Трунова В. А.* Методика викладання каліграфії в початковій школі: навчальний посібник. К. : Вища школа, 1994. 143 с.

48. *Кльокта В., Кльокта О.* Прописи-шаблони. Тренувальний зошит у 2-х частинах. Харків : Арт Школа, 2021. 32 с.

49. *Коваль Н. П.* Вчимо писати ліворуку дитину. Розкажіть онуку. 2013. № 5–7.

50. *Козинець О., Градусова М.* Графомоторні навички як складові формування писемного мовлення у дітей молодшого шкільного віку з труднощами в навчанні. Педагогічні науки та освіта. Вип. XXXVIII–XXXIX. 2022. С. 45–54.

51. *Колесник Я.*Система вправ для розвитку руки дитини: (Графічні навички). Початкова освіта. 2004. № 35. С. 25–27.

52. *Константинів О., Ткач О.* Інформаційні комп'ютерні технології як альтернативні методи формування письма у дітей з дисграфією. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). № 24. 2024. С. 101–112.

53. *Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа»*. Схвалено розпорядженням КМУ від 14.12.2016 № 988-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show

54. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. К., 1989. 608 с.

55. *Костюк Г.* Особливості організації навчально-виховного процесу у перших класах. Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. 2013. № 1. С. 43–44.

56. *Кравченко А., Цигвінцева Є.* Профілактика дисграфії в дітей дошкільного віку засобами Монтессорі-педагогіки. Сучасні проблеми педіатрії та реабілітації, 5 квітня 2016 року. С. 68–70. URL : https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/4230/1/ilovepdf_com-68-70.pd

57. *Крутій К. Л., Маковецька Н. В.* Скарбничка ігор для розумних батьків і кмітливих дітлахів. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2000. 204 с.

58. *Кубинський М.* Формування навичок письма – одна з основних проблем початкової школи. Початкова школа. 2006. № 5. С. 10–13.

59. *Кузнєцова А. С.* Фізкультурно-оздоровчі заходи у режимі навчального дня. Освітній портал «Класна оцінка». URL :

http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/fizkulturni-khvilinki-fizkultpauzi-kompleksi-vprav.html

60. *Кутецька І.* Психолого-педагогічний супровід ліворуких дітей. Щомісячний спеціалізований журнал «Практичний психолог. Дитячий садок», 2013. № 12. С. 45 51.

61. *Лебедєва І.* Формування навичок каліграфічно правильного письма. Початкова школа. 2000. № 3. С. 10–11.

62. *Літературознавча енциклопедія : у 2 т.* / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А–Л. 608 с.

63. *Літературознавча енциклопедія : у 2 т.* / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2 : М–Я. 624 с.

64. *Луців С., Гірняк С.* Каліграфія: навчально-методичний посібник. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2022. 58 с.

65. *Луців С. І., Костирко В. В.* Вплив гаджетів на писемне мовлення здобувачів освіти. Вісник науки та освіти: журнал. № 11 (17). 2023. С. 858–867. http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/7832/7876

66. *Луців С. І., Костирко В. В.* Обґрунтування ефективності використання системи вправ для усунення порушень писемного мовлення. III International scientific and practical conference «Collective Thinking: Unifying Scientific Approaches in Multifaceted Research» (November 29 – December 01, 2023) Amsterdam, Netherlands, International Science Unity. P. 285–287. URL : https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2023/12/Collective-Thinking-Unifying-Scientific-Approaches-in-Multifaceted-Research-Nov-29-Dec-01-2023-Amsterdam-Netherlands.pdf

67. *Луцик Д., Проць М., Савшак А.* Вивчення букв першокласниками. Тернопіль : Астон, 2001. 90 с.

68. *Любар О.О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т.* Історія української школи і педагогіки : навчальний посібник. За ред. О. О. Любара. К. : Знання, 2003. 450 с.

69. *Мар'єнко М. В., Коваленко В. В.* Цифрова трансформація освіти: виклики та перспективи. Інформаційні технології і засоби навчання. 2021. № 4. С. 1–15.

70. *Матвеєва Н. О.* Формування навичок просторового орієнтування у першокласників з мовленнєвими порушеннями засобами гри. Наукові записки. Педагогічні науки. 2022. Вип. 207. С. 231–234.
URL : https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/issue/view/30

71. *Методика викладання української мови: навчальний посібник* / С.І. Дорошенко, М. С. Вашуленко / 2-е вид, переробл. і доповнене. К. : Вища школа, 1992. 398 с.

72. *Методика навчання каліграфії : навчально-методичний посібник*. 2-ге вид., доп. та перероб. / укладач С. М. Паршук. Миколаїв : СПД Румянцева, 2017. 124 с.

73. *Методика навчання каліграфічного письма в початковій школі : навчальний посібник для студентів денної та заочної форм навчання педагогічних закладів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта* / упорядник Н. О. Янко. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2021. 92 с.

74. *Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів* / За наук. ред. М. С. Вашуленка. К. : Літера ЛТД, 2011. 364 с.

75. *Методика навчання української мови з каліграфією: опорні конспекти лекцій (Частина 1).* Методика навчання грамоти. Методика розвитку мовлення: для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 013 «Початкова освіта», освітній ступінь «бакалавр»/ укладач О.М. Хома. Мукачево : МДУ, 2019. 63 с.

76. *Мітченко В. С.* Каліграфія. Взаємовпливи шрифтів: теорія і практика; кирилиця і латиниця; історія і сучасність. К. : Laurus, 2018. 288 с.

77. *Мустафаева Нілуфар Улашовна*. Проблеми дислексії, диспраксії і дисграфія в розвитку писемного мовлення англійської мови у ВНЗ та методичні рекомендації щодо її розв'язання. Міжнародний журнал мультикультурне та

мультирелігійне взаєморозуміння (IJMMU). Узбекистан, 2021. Вип. 8. № 10. С. 170–175 URL : https://ijmmu.com/index.php/ijmmu/article/view/3078

78. *Нова українська школа : порадник для вчителя* / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ "Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

79. *Огієнко І.* Повстання азбуки і літературної мови слов'ян. Жовква, 1937.

80. *Пентилюк М. І.* Методика навчання української мови в основній школі. Київ : Генеза, 2018. 119 с.

81. *Півторак Г. П.* Рання писемність східних слов'ян у контексті слов'янських культур другої половини 1 тис. н. е. Слов'янське мовознавство : Доп. 10-го Міжнар. з'їзду славістів. К., 1988.

82. *Півторак Г. П., Іщенко О. С.* Письмо. Енциклопедія Сучасної України. Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. URL : https://esu.com.ua/article-884942

83. *Приходько В. М.* Роль фізкультхвилинок на уроці в початковій школі URL : http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/rol-fizkultkhvilinok-na-urotsi-v-pochatkovii-shkol.html

84. *Прищепа О.* Ефективний спосіб організації каліграфічної хвилинки на уроці української мови в 3 класі. Початкова школа. 2014. № 11. С. 7–10.

85. *Прищепа О.* Проблеми удосконалення графічних навичок письма учнів 4 класу. Початкова школа. 2016. № 9. С. 19–23.

86. *Прищепа О. Ю.* Формування і розвиток навичок письма молодших школярів на засадах диференційованого підходу: методичний посібник. К. : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 172 с.

87. *Роєнко Л. М., Грітченко Т. Я.* Підготовка студентів до удосконалення графічних навичок письма молодших школярів. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 17: Теорія і практика навчання та виховання. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 18. С. 148–151.

88. *Рожнова В. М. , Демидчик Г. С.* Каліграфічні хвилинки – одна із форм удосконалення графічних навичок. Молодий вчений. № 4 (07), 2014. С. 74–76.

89. *Романенко Н.* Шляхи подолання психологічних бар'єрів під час навчання письма. Початкова освіта. 2007. № 8 (лютий). С. 15–17.

90. *Руссу Н.* Хвилинки каліграфії в 4 класі: матеріали для подолання вад письма і мовлення у дітей. Початкова школа. 2011. № 9. С. 19–20.

91. *Руцька К.* Пальчикова гімнастика. Вінниця, 2013. URL : https://dnz35.edu.vn.ua/

92. *Савченко О. Я.* Урок у початкових класах: Навчально-методичний посібник. К. : Освіта, 1993. 215 с.

93. *Садова І. І.* Основи дефектології. Підручник. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. 304 с.

94. *Салівон О. В., Кінішенко Н. Л.* Фізкультхвилинки у початковій школі як важлива складова уроку та елемент фізкультурно-оздоровчої роботи. Педагогічні науки. Вип. 134. 2017. С. 199–207.

95. *Самойленко О. А., Ступак О. П., Юзик М. А*. Можливості та виклики використання цифрових технологій у закладах освіти. Інноваційна педагогіка. 2023. № 60. С. 140–143.

96. *Синьов В.М., Шеремет М.К., Руденко Л.М., Шульженко Д.І.* Освітньо-психологічна інтеграція школярів із психофізичними порушеннями в у сучасних умовах України. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): 224 збірник наукових праць: у 2 т. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2016. Т. 2 (7). Вип. 7. С. 323–344.

97. *Скороходава Н.* Каліграфічні прописи. Робочий зошит, 1 клас + наліпки. Київ : Літера, 2020. 64 с.

98. *Словник української мови. У 1 – 11 т*. НАН України ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. [І.К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. Київ : Наукова

думка, 1970–1980 рр. Т. 4 : І–М. Редкол: Білодід І. К., Бурячок А. А. та інші. К. : Наукова думка, 1973, 840 с.

99. *Семанів С.* Нетрадиційні методики в підготовці дітей до формування каліграфічної навички та корекції письма в учнів з дисграфією. Кваліфікацйна робота. Дрогоич, 2024.

100. *Словник UA* (портал української мови та культури) URL : https://slovnyk.ua/index.php?swrd

101. *Сосюр Фердінан де.* Курс загальної лінґвістики / Пер. з франц. А. Корнійчук, К. Тищенко. К. : Основи, 1998. 338 с.

102. *Сугейко Л .Г.* Формування каліграфічних навичок студентів – передумова якості письма молодших школярів. Педагогічні науки. № 44. 2007. С. 310–312.

103. *Сугейко Л. Г.* Розвиток каліграфічного письма в історичному дискурсі. Книга в академічному дискурсі: філологічний, методичний та мистецтвознавчий аспекти / за ред. К. Я. Климової. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2018. С. 127–130.

104. *Сухарева Л. С.* НУШ Математичні прописи. 1 клас. Харків : Ранок, 2018. 48 с.

105. *Тенцер Л. І.* Діагностика та корекція дисграфії у молодших школярів. Дисертація на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. Київ, 2021. 310 с.

106. *Типова освітня програма 1–4 класи.* URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova. osvitnya.prohrama.1-4/ Savchenko.pdf

107. *Ткаченко А. Г., Рудницька Н. Ю.* Розвиток просторового уявлення на уроках математики учнів 3–4 класів засобами інтерактивних технологій. Специфіка фахової підготовки майбутніх учителів на засадах компетентнісного підходу: досвід, реалії, перспективи. Збірник матеріалів Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції (29 листопада 2022

року). За заг. ред. І. В. Голубовська. Житомир : ФОП «Н. М. Левковець», 2022. С. 130–133.

108. *Ткаченко Л. П., Гнатовська К. С., Горопаха Н. М.* Використання диференційованого підходу в навчанні й вихованні дітей дошкільного віку. Академічні візії. Вип. 30, 2024. С. 1–12.

109. *Трунова В. А.* Вчимося правильно писати: Навчально-наочний посібник. вид. 3-е, випр. Київ. Ізмаїл : СМИЛ, 2008. 136 с.

110. *Трунова В.* Всеукраїнський експеримент з «Каліграфії та розвитку мовлення». Початкова школа. 2011. № 3. С. 50–53.

111. *Трунова В.А. Боднар Н.М., Прищепа О.Ю.* Методика навчання каліграфії в сучасній початковій школі : навчальний посібник для вчителів початкових класів, викладачів і студентів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації. Харків: Вид-во «Ранок», 2017. 464 с.

112. *Українська мова. Буквар : у 6-х частинах: навчальний посібник для 1 класу ЗЗСО* / М. Вашуленко, О. Вашуленко, О. Прищепа К. : ВД «Освіта», 2023.

113. *Український правопис (офіційне видання).* Київ, Національна комісія зі стандартів державної мови, 2026. 426 с.

114. *Федієнко В.В.* Каліграфічні прописи. 2020. 64 с.

115. *Федієнко В.В.* Першокласні каліграфічні прописи (у 2-х частинах). К. : ВД «Школа», 2023. 48 с.

116. *Фісіна А. О.* Пишемо друковані літери. Харків : Навчальна література, 2023. 16 с.

117. *Фісіна А. О.* Пишемо в клітинку. Харків : Навчальна література, 2022. 16 с.

118. *Фефілова Т. В.* Хвилинки каліграфії на уроках математики. URL : https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/9544/1/MODERN-SCIENCE-PROBLEMS-AND-INNOVATIONS-3-5.05.20.pdf

119. *Хома О. М.* Методика навчання української мови з каліграфією: опорні конспекти лекцій (Частина 1). Методика навчання грамоти. Методика

розвитку мовлення: для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 013 «Початкова освіта», освітній ступінь «бакалавр». Мукачево: МДУ, 2019. 63 с.

120. *Хомик Т. В., Кальченко К. В.* Сучасні підходи щодо профілактики порушень письма у молодших школярів з порушеннями мовлення X.Міжнародна науково-практична конференція «Analysis of modern ways of development of science and scientific discussions», 29 листопада – 02 грудня 2022 р., Більбао, Іспанія. С. 396–399.
URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/42920/1/T_Khomyk_K_Kalchenko_SPPP MSHPM_FPSRSO.pdf

121. *Цепова І. В.* Виховання гуманної творчої особистості першокласника на уроках навчання письма : презентація до вебінару. URL : https://pt.slideshare.net/e-ranok_2010/ss-36012863

122. *Цепова І.* Ознайомлення першокласників із сіткою та елементами букв засобами художньозорових образів та матеріали прописів з калькою. Початкова школа. 2006. № 5. С. 14–16.

123. *Цепова І. В.* Готуємося до уроків навчання грамоти (письмо). Харків : Веста : Вид-во «Ранок», 2008. 160 с.

124. *Цепова І. В.* Методи і прийоми навчання письма: історія і сучасність. Науковий огляд. 2015. № 8 (18). С. 1–11. URL : http://oaji.net/articles/2015/797-1445617539.pdf

125. *Цепова І.* Специфіка використання методу Карстера у формуванні навички письма в учнів сучасної початкової школи. Зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Теорія і методика навчання : проблеми та пошуки». Харків : ХНПУ, 2018. Вип. 14. С. 158–168.

126. *Чабайовська М. І.* Єдині зразки каліграфічного письма букв українського алфавіту та цифр : навчально-методичний посібник. 2-ге вид. перероб. Тернопіль : Мальва-ОСО, 2014. 116 с.

127. *Чабайовська М. І.* Методика навчання письма додаткових елементів букв українського алфавіту, розділових знаків та цифр. URL :

http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/25345/ChabaiovskaMI.pdf?sequence=1&isAllowed=y

128. *Чекіна О.* Удосконалення каліграфічних навичок у 3-му класі // Початкова освіта. 2002. № 12. С. 4.

129. *Чернецька О. Г.* Формування просторових уявлень молодших школярів у процесі організації навчання в Новій українській школі. Компетентнісне спрямування дошкільної та початкової освіти в умовах Нової української школи : збірн. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф., 2020. С. 106–111.

130. *Чому нам потрібно писати від руки : дослідження.* URL : https://life.pravda.com.ua/health/2019/09/16/238236/

131. *Шарапова О. В.* Дидактичний матеріал для подолання дислексії і дисграфії у молодших школярів.
URL : https://www.scribd.com/document/805274059

132. *Шелестова Л. В.* Індивідуалізація навчання як пріорітетний напрямок модернізації сучасної освіти. URL :
https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730532/1/Modern-problems-in-science_586-589.pdf

133. *Шеремет М. К.* Нейрофізіологічні особливості розвитку мовлення дітей раннього віку. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. № 11. С. 8–13.

134. *Шерех Ю.* Головні правила українського правопису. Видавництво «Прометей», 1946. 59 с.

135. *Шпак О.* Сутність поняття «каліграфія»: теоретичний дискус. *Науковий збірник «InterConf»*, (153), 2023. С. 177–182. URL : https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/3252

136. *Ягупа І.* Вчимося писати каліграфічно. Розкажіть онуку. 2015. Вересень, № 9. С. 31–36.

137. *Bentz C., Dutkiewicz E.* Humans 40,000 y ago developed a system of conventional signs. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2026. Vol. 123, iss. 9.

138. *Diringer D.* The Alphabet: a key to the History of Mankind. London, 1968.

139. *Gelb I. J.* A Study of Writing. Chicago, 1952.

ДОДАТКИ
Практичні матеріали для формування графічної навички молодших школярів
1. ПРОПИСИ
букви українського алфавіту
з'єднання та елементи
склади та слова
речення та тексти
2. ГРАФІЧНІ ВПРАВИ
штрихування
обведення
дорисовування
лабіринти та доріжки
штрихування
обведення
дорисовування
лабіринти
3. ІГРОВІ МАТЕРІАЛИ
дидактичні ігри
карточки та пазли
«знайди букву»
пальчикові вправи
Знайди пару
Аа
Бб
Каліграфічна хвилинка
мама школа
Україна книга
добро весна
4. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ООП
адаптовані лінійки та зошити
збільшені рядки
покрокові інструкції
вправи на розвиток моторики
5. ЦИФРОВІ РЕСУРСИ
інтерактивні вправи
електронні прописи
відеоуроки та майстер-класи
додаткові завдання
Знайди букву
Пальчикова гімнастика
Навчання письма – це поєднання науки, творчості та щоденної практики.

Додаток 1

«ДЕСЯТЬ КРОКІВ ДО ПИСЬМА» – МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Перший крок – навчити першокласника сидіти правильно.

Учителі разом із батьками мають навчати дітей дотримуватися наступних правил:

– сидіти прямо, тримаючи спину рівною;

– відчувати опору на спинку стільця;

– уникати «відпочивання» грудьми на парті, адже це може ускладнити дихання, погіршити кровообіг, уповільнити розвиток грудної клітки та навіть спричинити захворювання дихальної системи;

– зберігати ноги під прямим кутом;

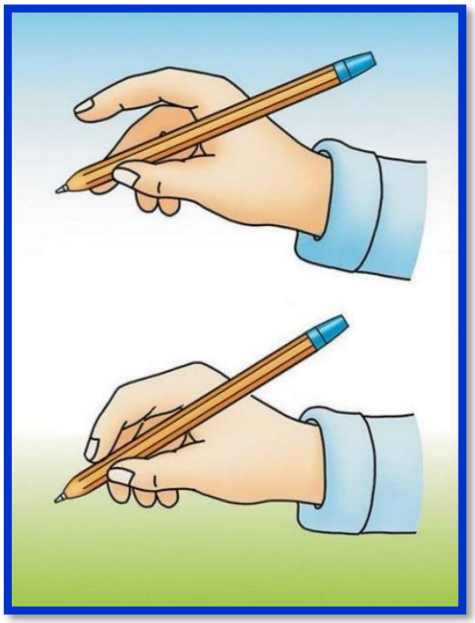
– тримати плечі на одному рівні, щоб уникнути сколіозу й інших проблем із хребтом;

– голову злегка нахиляти вперед для зручного прочитання написаного тексту, при цьому важливо залишати відстань між очима та партою не менше 30–35 см. Це допоможе уникнути короткозорості й сприятиме розвитку окоміру та контролю над написаним;

– забезпечити правильне освітлення: світло повинно падати зліва, а для шульги – справа;

– обидві руки тримати на парті, причому лікті трохи виступають за її край, а передпліччя знаходяться під кутом 45° щодо поверхні парти.

Дотримання цих правил є основою для формування здорових і правильних звичок у юних школярів, що сприятиме їхньому комфортному та безпечному навчальному процесу.

Крок другий – навчити учня правильно розташовувати зошит на парті та тримати ручку. Н. Янко подає такі усталені рекомендації батькам й учителям: «Ручку треба тримати трьома пальцями: великим, середнім і вказівним. Ці три пальці перебувають у злегка зігнутому і спокійному стані (не потрібно дуже стискати ручку, бо рука швидко втомиться).

Великий та середній пальці тримають ручку: великий – з лівого боку, а середній – з правого боку. Вказівний палець має лежати на ручці зверху, без напруження і не повинен прогинатися.

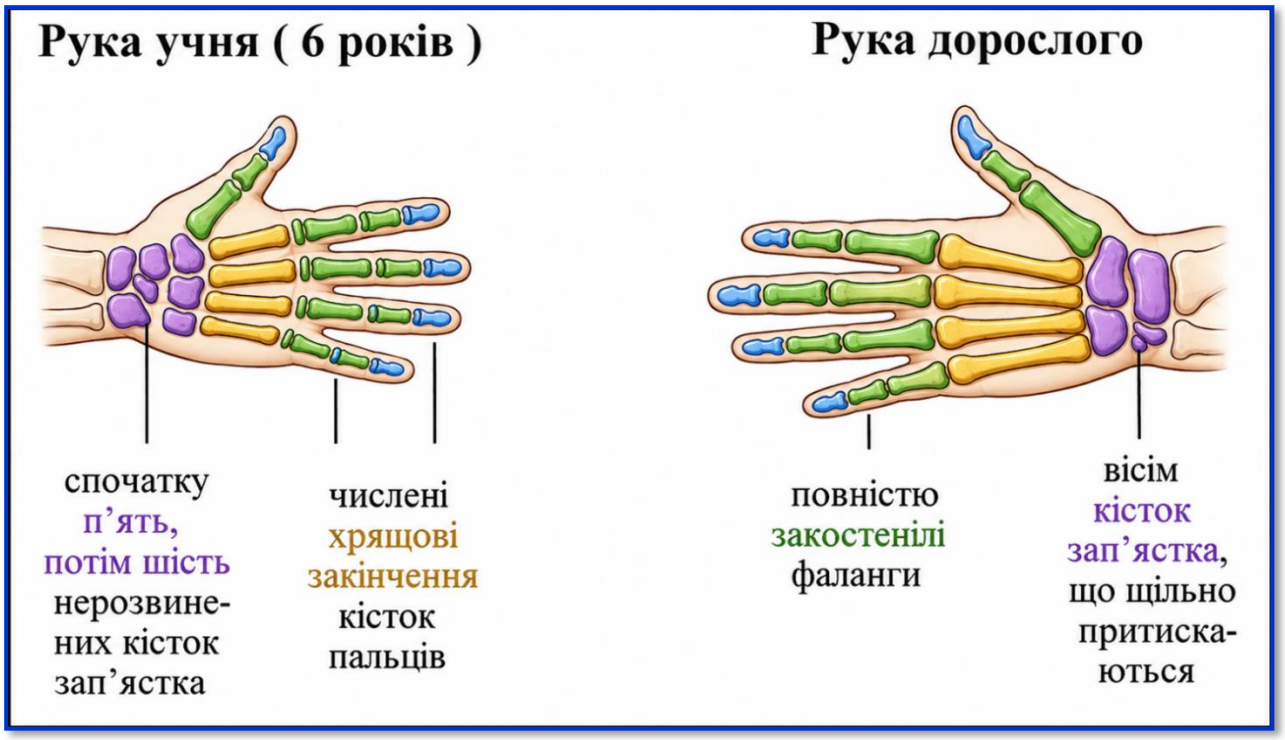
Ручку потрібно тримати не ближче як за 15–20 мм від кінця кульки, щоб можна було легко слідкувати за процесом написання.

Безіменний і мізинний пальці мають бути трохи підігнуті до долоні. Вони є опорою кисті руки під час письма і мають злегка торкатися паперу та ковзати по ньому. Між ребром кисті руки і поверхнею парти під письма має залишатися просвіт.

Верхній кінець ручки на початку рядка має бути спрямований до правого плеча, а в процесі заповнення рядка відхилятися вліво. Якщо рядок дописується, верхній кінець ручки розташований проти центра грудей.

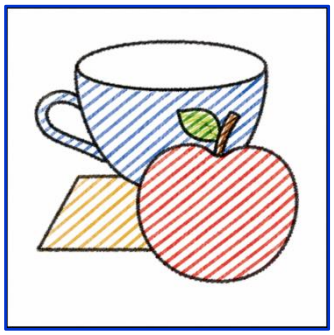
Щоб перевірити, чи правильно учень тримає ручку під час письма, треба підняти вказівний палець. Ручка повинна утримуватися великим і середній пальцями, залишатися в тому ж положенні й не випадати з руки» [9, 6–7].

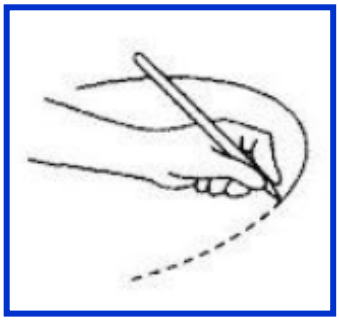
Отже, дотримання вищезазначених гігієнічних рекомендацій щодо техніки письма дозволить уникнути надлишкового зближення кінців пальців та їх перенапруження, а також попередить неправильне тримання ручки. Це особливо важливо для забезпечення акуратного та чіткого почерку, формування якого одне з пріоритетних завдань початкової шкільної освіти.

Розташування зошита на парті під час письма впливає на осанку учня. Щоб контролювати цей процес без надмірної уваги учителі-практики рекомендують намалювати на парті похилу лінію (< 45°) світлою олійною фарбою, яка буде орієнтиром і для учні, і для вчителя.

Крок третій – навчити учнів писати прямі лінії. На цьому етапі також важливо розвивати здатність орієнтуватися в просторі (зошиті). Учні повинні зрозуміти принципи написання окремих елементів літер у різних напрямах – *вниз, угору, праворуч, ліворуч*. Отже, навичка вільного й правильного руху в будь-якому напрямку в зошиті (прописі) має бути доведена до автоматизму задля забезпечення основи для подальшого ефективного формування навичок письма.

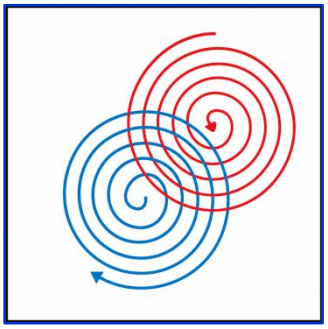

Крок четвертий – навчити учня малювати паралельні лінії, заштриховувати той чи той предмет зображений на малюнку. На цьому етапів учитель повинен пояснити що таке паралельні лінії та навчити штрихуванню (*звершу вниз, зліва на право*). Доречно

спонукати учнів виконувати ці вправи максимально охайно.

Крок п’ятий – навчити школяра зображувати півовали. Півовали – це частина багатьох літер української абетки. Зображати (передавати на письмі) ці елементи складно, оскільки необхідно враховувати орієнтування в просторі та слідкувати за співвідношенням висоти і ширини цього елемента.

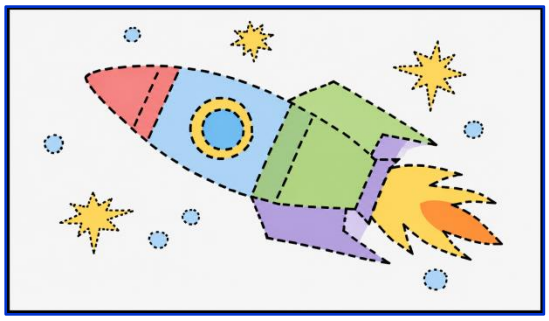
Крок шостий – навчити учнів зображати круги й овали. Виконання

цього завдання вимагає особливої концентрації уваги, адже потрібно витримати чітку траєкторію руху зображуваного елемента, а це для дітей 6–7-річного віку не так просто. Водночас необхідно пояснити відмінності між кругом і овалом та вдосконалювати навичку їх накреслення в зошиті.

Крок сьомий – навчити школярів малювати прямі лінії та зигзаги. З метою навчити учня вільно рухати рукою вздовж рядка та при цьому не змінювати нахил, доречно виконувати вправи з написання прямих ліній та зигзагів. З цією метою потрібно навчити дітей малювати хвилі, акуратно рухатися ручкою чи олівцем по пунктирних і суцільних лініях, без відриву руки.

Крок восьмий – вчимося писати та розрізняти елементи друкованих літер. На цьому етапі відбувається знайомство з «робочим рядком», його верхньою, нижньою та середньою лінією. На цьому етапі написання вже відомих елементів літер викликає труднощі в учнів, а також приходить усвідомлення, що з елементів букв (авалів, півовалів, прями і косих ліній) складаються літери. Виконання поставлених завдань на цьому кроці сприяє закріпленню зорового образу букви, удосконалюється рухова координація (орієнтування у зошиті і просторі), відпрацьовується вміння чітко і коректно виконувати інструкції вчителя.

Крок дев'ятий – вчимося писати елементи друкованих букв. На цьому етапі будуть ефективними завдання, під час виконання яких першокласники повинні дописати букву за вказаними орієнтирами (стрілочки вказують на траєкторію рухів під час письма).

Крок десятий – вчимося писати елементи письмових літер. Якщо кроки 1–8 можна відпрацьовувати вдома й у школі, то крок 10 – варто виконувати під керівництвом педагога. На цьому етапі ми продовжуємо формувати графічні рухи, здійснювати зорово-моторну координацію, вчимося застосовувати аналіз і синтез під час письма, концентрувати увагу тощо.

Отже, під час навчання письма вчитель має контролювати поставу учнів, слідкувати за координацією рухів правої чи лівої руки, урізноманітнювати види діяльності та проводити фізкультхвилинки, щоб запобігти перевтомі й порушенням координації рухів, оскільки це безпосередньо впливає на швидкість, охайність і правильність письма.

Водночас важливо враховувати чинні норми щодо тривалості письмових занять для учнів 1–4 класів (див. таблицю 1) і контрольне списування (див. таблицю 2), вони такі:

Таблиця 1

Тривалість письма

Клас	Тривалість письма	Фізкультхвилинки
1	до 10 хвилин (1 півріччя) до 15 хвилин (2 півріччя)	кожні 3–5 хвилин
2	до 20 хвилин	
3	до 25–30 хвилин	кожні 5–7 хвилин, або змінювати види роботи, чергуючи письмо й усні завдання
4	до 35 хвилин	

Таблиця 2

Контрольне списування

Клас	Обсяг тексту для письма
1	у межах 20 слів за урок
2	25–35 слів
3	35 слів (початок навчального року) 60 слів (кінець навчального року)
4	60 слів (початок навчального року) 80 слів (кінець навчального року)

Отже, в процесі навчання грамоти у молодших школярів розвиваються не тільки каліграфічні вміння і навички, а й формуються уміння правильно сидіти за партою, концентрувати увагу й орієнтуватися у просторі.

Парта сучасного школяра

Додаток 2

НАВІЩО ПОТРІБНА КАЛІГРАФІЯ В ЕПОХУ ТЕХНОЛОГІЙ?

«Дослідження мозку під час занять каліграфією вказують на ті ж області збудження, що й у момент вирішення творчих завдань.

Дослідження мозку, які стали доступними останніми роками, надихнули художників, письменників та інженерів. Тепер творчі люди отримали пряме пояснення походження джерела своєї креативності. На думку вчених, кілька факторів, об'єднаних разом, створюють у мозку особливі стани, усередині яких і народжуються геніальні ідеї.

Зосередженість, гармонійний зоровий образ та напружене натхнення викликають із «нізвідки» нові, емоційно забарвлені ідеї. Ці ідеї дають творчим людям внутрішній підйом і потужний стимул для подальшої роботи.

До того ж дослідження мозку людей за допомогою МРТ під час занять каліграфією вказують на ті самі області збудження, що й у момент вирішення творчих завдань.

Каліграфія з’явилася і розвивалася разом із появою писемності тисячі років тому й мала значний вплив на розвиток людського мозку.

Що відрізняє її від інших занять? Одночасно це гармонія форми, симетрія, різноманітність, повторення, напруження рук, зосередженість,

концентрація, контроль і поява на папері нових і нових зразків творчості. Також каліграфія викликає схвалення інших, оскільки мистецтво притягує. А каліграфія – це, безумовно, мистецтво.

Гармонія – основа природи. «Золотий перетин» як універсальний прояв структурної гармонії не винаходила людина. Він є в навколишньому світі, як і гармонія чисел у математиці, як і число π – основа існування Всесвіту. Тому каліграфія завжди була заняттям обраних, діти еліти опановували її з дуже раннього віку. Та й нині діти нової технологічної еліти в Силіконовій долині вже відлучені від гаджетів, їхня освіта відповідає програмам, синхронізованим із останніми результатами досліджень мозку.

Китай, який поставив завдання перетворитися на технологічного й економічного світового лідера вже через десятиліття, глибоко впровадив каліграфію у свою освітню систему. Дослідження здібностей китайських студентів, які займалися каліграфією під наглядом учених, показали, що ці молоді люди набагато краще за інших однолітків сприймали, запам'ятовували й обробляли навчальну інформацію.

Японська культура каліграфії також має глибоке коріння. Японія відома всьому світу, і післявоєнний розквіт цієї країни значною мірою є наслідком її культурних традицій.

Каліграфія – це дійсно надбання загальнолюдської культури, і якщо мислити глобально, то й нам варто починати з прописів для дитини, мотивуючи її до поступового ускладнення й заохочуючи схваленням, демонструючи досягнення близьким людям.

Ставтеся до перших успіхів і досягнень дитини як до фундаменту майбутнього творчого начала. Уже незабаром саме ці якості будуть затребувані повною мірою, оскільки рутинну роботу виконають роботи».

Стаття зі сайту «Розвиток дитини».

URL : https://childdevelop.com.ua/articles/edu/10382/

Додаток 3

ПІДГОТОВКА ЛІВОРУКОЇ ДИТИНИ ДО ШКОЛИ: ПОКРОКОВА СТРАТЕГІЯ

Підготовка ліворукої дитини до школи – це особливий період, коли головне завдання дорослих полягає не в тому, щоб навчити писати «як усі», а в тому, щоб навчити дитину ефективно та без стресу користуватися своїм тілом і простором.

Оскільки мозок лівші сприймає інформацію цілісно й образно, традиційні методики підготовки можуть викликати в дитини труднощі. Ось покрокова стратегія, яка допоможе зробити перехід до школи комфортним.

1. Розвиток просторової орієнтації (фундамент успіху). Для ліворукої дитини орієнтація у просторі – це найвразливіше місце. Без цього етапу в школі почнуться проблеми з читанням (плутанина букв) та письмом (дзеркальне відображення).

Маркування рук: Навчіть дитину чітко знати, де ліво, а де право. Для цього на ліву (робочу) руку можна одягти яскравий браслет, годинник або фенечку. Це буде її головний орієнтир: «Пишемо від браслета», «Гортаємо сторінку в бік браслета».

Гра в «Графічний диктант»: На папері в клітинку вчіть дитину ходити олівцем: «дві клітинки вгору, одна праворуч, три вниз». Це тренує розуміння простору аркуша.

Тілесні ігри: Грайте в ігри типу «Твістер» або просто давайте команди: «*Торкнися правою ручкою лівого вушка*», «*Зроби крок ліворуч*».

2. Графомоторика та підготовка руки до письма. Замість класичних прописів із буквами, до школи лівші потрібні зовсім інші вправи. Їхня мета – зняти напругу з кисті.

Великі мазки: Починайте малювати не в маленьких зошитах, а на великих аркушах формату А3 або на шпалерах, прикріплених до стіни. Нехай дитина малює великі кола, хвилі, спіралі всією рукою від плеча, а не тільки кистю.

Розвиток дрібної моторики: Лівшам життєво необхідно розвивати пальчики обох рук. Підійде ліплення з пластиліну/глини, нанизування намистин, застібання ґудзиків, вирізання ножицями (обов'язково купіть спеціальні ножиці для ліворуких, де леза перевернуті так, щоб дитина бачила лінію розрізу).

Вправи на розслаблення: Під час малювання кисть лівші сильно напружується. Навчіть дитину робити паузи: «Струшуємо крапельки води з рук», «Пальчики роблять зарядку».

3. Профілактика «дзеркального письма». Для ліворуких дітей до 6–7 років писати літери чи цифри задом наперед – це природно, бо їхнє сприйняття симетричне. До школи цей ефект треба м'яко скоригувати.

Образ літери: Оскільки лівші мислять образами, кожна буква повинна мати свій асоціативний вигляд. Буква ***Б*** – з великим животиком, буква ***У*** – як вушка зайчика.

Конструювання букв: Викладайте літери та цифри з квасолі, ниток, ліпіть їх із пластиліну, малюйте пальчиком на манній крупі або піску. Дотикова (тактильна) пам'ять у лівшей працює чудово.

Знайди помилку: Грайте в «неслухняні літери». Напишіть рядок літер, у якому окремі повернуті не в той бік, і запропонуйте дитині побути вчителем та знайти помилки.

Додаток 4

БАНК ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ХВИЛИНОК ДЛЯ УРОКІВ ПИСЬМА (1–4 КЛАСИ)

Здоров'язбережувальні хвилинки під час уроків письма – це важливий компонент організації освітнього процесу в початковій школі. Вони спрямовані на зниження статичного напруження, профілактику втоми, розвиток координації рухів, дрібної моторики, зорово-моторної координації та підтримання працездатності учнів.

Проводити такі вправи доцільно через 5–10–15 хвилин письмової діяльності, тривалість виконання – 1–3 хвилини. Вправи мають бути емоційними, короткими, доступними та відповідати віковим можливостям учнів.

I. Пальчикові та моторні хвилинки

1. «Прокидаються пальчики». Мета: активізація дрібної моторики, підготовка руки до письма.

Хід виконання

Учитель промовляє:

Пальчики наші прокинулись,

До роботи приготувались.

Учні:

- *стискають і розтискають кулачки;*
- *почергово торкаються великим пальцем інших пальців руки;*
- *виконують легке «постукування» пальцями по парті.*

Час: 1 хвилина.

2. «Квіточка розкривається». Мета: розвиток рухливості пальців.

Хід виконання

Руки стиснуті в кулачки.

Учитель:

У землі маленьке зернятко спало,

Сонечко пригріло – квітка розквітала.

Учні повільно розкривають пальці, утворюючи «квітку», потім знову стискають руки.

3. «Малюємо у повітрі». Мета: розвиток координації рухів руки.

Учитель називає елементи:

- *палички;*
- *хвильки;*
- *петельки;*
- *овали;*
- *елементи букв.*

Учні виконують рухи в повітрі спочатку всією рукою, потім пальцем.

II. Вправи для зняття напруження під час письма

4. «Струсіть втому». Мета: розслаблення м’язів кисті.

Хід виконання

Учні опускають руки вниз і легко струшують кистями.

Учитель:

Руки працювали старанно –

відпочити час настав.

Після цього діти розтирають долоньки.

5. «Теплі долоньки». Мета: нормалізація тонусу м’язів кисті.

Хід виконання

Потерти долоні одна об одну.

Покласти теплі долоні на очі на 3–5 секунд.

Повільно відкрити очі.

Користь: зменшує напруження очей і рук.

III. Зорово-рухові хвилинки

6. «Слідкуй за олівцем». Мета: розвиток зорової уваги та координації.

Учитель повільно рухає олівцем:

- *вгору;*
- *вниз;*
- *вправо;*
- *вліво;*
- *по колу.*

Учні стежать очима, не повертаючи голови.

7. «Знайди напрямок». Мета: розвиток просторової орієнтації.

Учитель показує напрям:

↑ ↓ → ←

Учні повторюють рух очима або пальцем у повітрі.

IV. Ігрові здоров'язбережувальні хвилинки

8. Гра «Літера оживає». Мета: поєднання руху і графічного образу букви.

Учитель називає букву.

Учні:

- *показують її руками;*
- *«малюють» у повітрі;*
- *називають слова з цією буквою.*

9. Гра «Впіймай елемент». Мета: розвиток уваги та графічної пам'яті.

Учитель показує елементи букв:

- *паличка;*
- *овал;*
- *петля;*
- *півовал.*

Якщо елемент є у вивченій букві – учні плескають у долоні.

10. «Каліграфічний диригент». Мета: формування ритму письма.

Учитель задає рух:

- *повільно – учні малюють великі елементи;*
- *швидше – дрібні елементи.*

Використовується перед письмовою роботою.

V. Комплексні хвилинки для різних класів

Клас	Основна мета	Приклади вправ
1 клас	Підготовка руки до письма	пальчикові ігри, малювання у повітрі, вправи з мозаїкою.
2 клас	Удосконалення графічних рухів	елементи букв, штрихування, ритмічні рухи.
3 клас	Розвиток швидкості й точності письма	вправи на координацію, аліграфічні ігри.
4 клас	Формування самоконтролю	вправи на темп, точність, графічний аналіз.

[Пам'ятку згенеровану з допомогою ChatGPT]

Творче завдання для студентів. Розробіть власний комплекс здоров'язбережувальних хвилинок для уроків письма в одному з класів початкової школи (1–4 клас). Передбачте:

- *мету комплексу;*
- *5–7 вправ;*
- *методику проведення;*
- *очікуваний результат.*

Додаток 5

ДЕСЯТЬ ІГОР
ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ, ГРАФОМОТОРИКИ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ДИСГРАФІЇ В УЧНІВ

Розглянемо методику організації кожної гри:

1. Гра «Чарівний мішечок»

Мета: Розвиток фонематичного слуху, дрібної моторики та словника.

Матеріали:

- *мішечок;*
- *дрібні предмети або букви;*
- *картки із зображеннями.*

Хід гри:

Дитина навпомацки дістає предмет і називає:

- *його назву;*
- *перший звук;*
- *кількість складів.*

Ускладнення:

- *придумати речення;*
- *знайти букву, з якої починається слово.*

2. Гра «Повітряне письмо»

Мета: Розвиток графомоторних навичок та координації рухів.

Хід гри:

Учні:

- *«пишуть» букви у повітрі;*
- *малюють великі елементи рукою;*
- *повторюють рухи за вчителем.*

Варіанти:

- *письмо носиком;*
- *письмо двома руками;*
- *письмо із заплющеними очима.*

Малюнок:

- *дитина, що малює у повітрі;*
- *пунктирні букви;*
- *стрілочки руху.*

3. Гра «Знайди букву»

Мета: Розвиток зорової уваги та профілактика дзеркального письма.

Завдання: Серед багатьох букв знайти:

- *задану букву;*
- *правильно написану букву;*
- *букву певного кольору.*

Матеріали:

- *картки;*
- *таблиці;*
- *кольорові літери.*

Малюнок:

- *буквений лабіринт;*
- *заховані літери;*
- *лупа.*

4. Гра «Буква перетворюється»

Мета: Розвиток уяви та графічних навичок.

Хід гри: Діти домальовують букву так, щоб утворився предмет або тварина.

Приклади:

- *«О» → сонечко;*
- *«П» → ворота;*
- *«М» → гори;*
- *«С» → равлик.*

Малюнок:

- *букви-персонажі;*
- *кольорові домальовки;*
- *стрілки-підказки.*

5. Гра «Веселі доріжки»

Мета: Розвиток плавності рухів руки.

Завдання:

Провести лінію:

- *по хвильках;*
- *по лабіринту;*
- *між перешкодами;*
- *по пунктиру.*

Малюнок:

- *доріжки;*
- *звірята;*
- *олівці;*
- *хмаринки.*

6. Гра «Склади слово»

Мета: Розвиток звукового аналізу та синтезу.

Хід гри:

Діти:

- *складають слова зі складів;*
- *добирають картинки;*
- *викладають слова буквами.*

Варіанти:

- *робота в парах;*
- *складання слів на швидкість.*

Малюнок:

- *кубики з буквами;*
- *предметні картинки;*
- *вагончики зі складами.*

7. Гра «Графічний диктант»

Мета:

Розвиток просторового орієнтування та уваги.

Хід гри:

Учитель диктує:

- *одна клітинка вправо;*
- *дві вниз;*
- *одна навскоси.*

У результаті утворюється малюнок.

Малюнок:

- *клітинкове поле;*
- *стрілки;*
- *готова фігура.*

8. Гра «Впіймай звук»

Мета:Розвиток фонематичного слуху.

Хід гри: Учитель називає слова, а учні плескають у долоні, коли чують заданий звук.

Варіанти:

- *тупнути ногою;*
- *підняти картку;*
- *показати букву.*

Малюнок:

- *вушко;*
- *звукові хвилі;*
- *картки зі звуками.*

9. Гра «Домалюй малюнок»

Мета: Розвиток графічної уяви та моторики.

Завдання: Із геометричної фігури створити малюнок.

Приклади:

- *коло → м'яч;*
- *трикутник → ялинка;*
- *овал → рибка.*

Малюнок:

- *кольорові фігури;*
- *варіанти перетворень.*

10. Гра «Чарівні пальчики»

Мета: Розвиток дрібної моторики.

Вправи:

- *пальчикові віршики;*
- *масаж пальців;*
- *ігри з прищіпками;*
- *перекладання намистинок.*

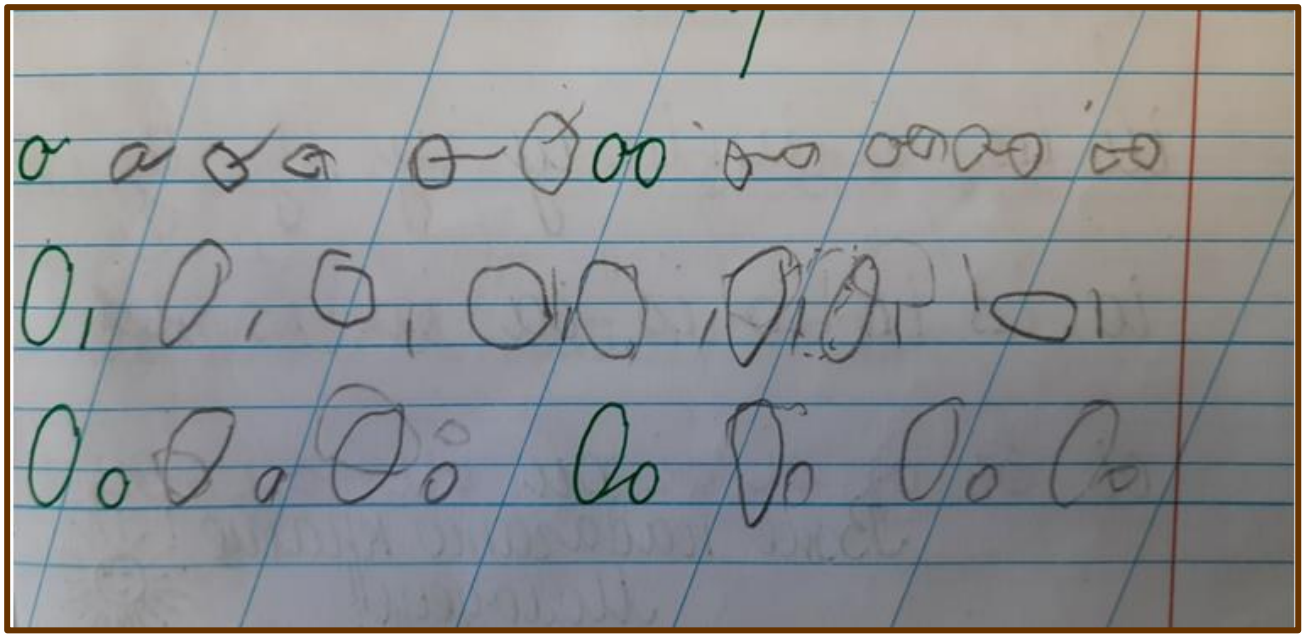
Малюнок:

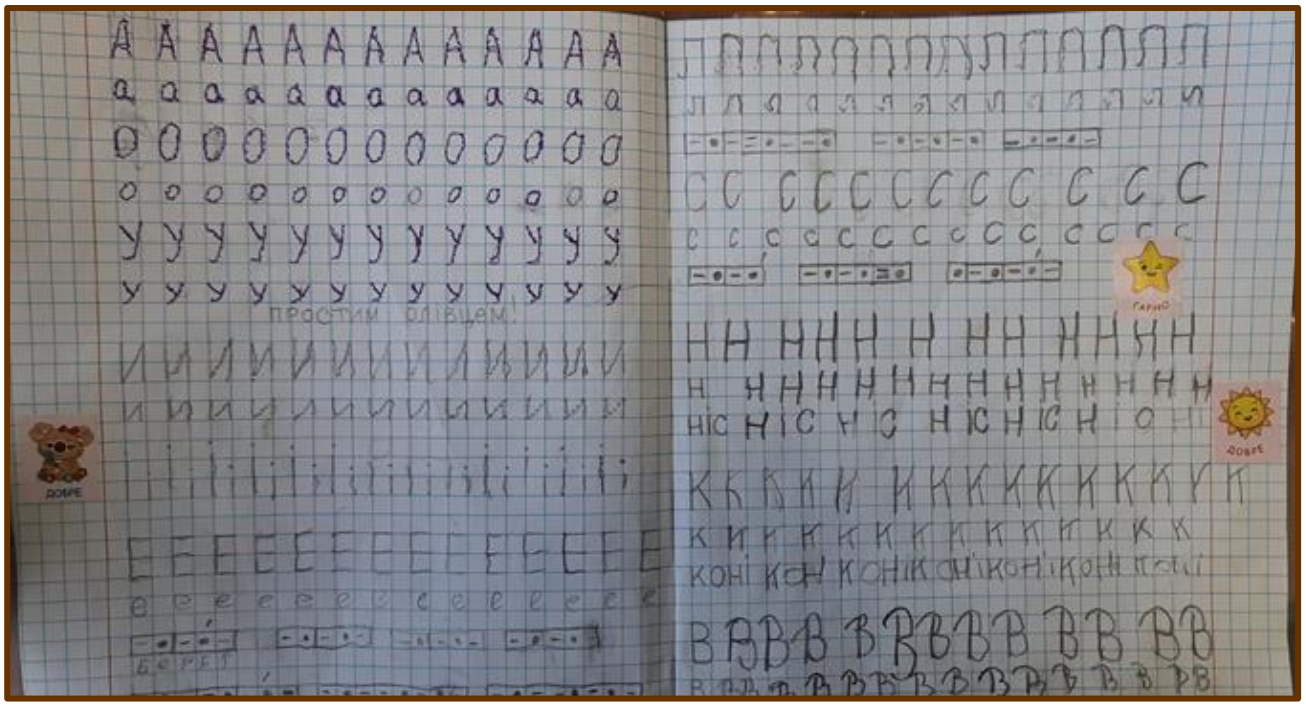
- *долоньки;*
- *намистинки;*
- *прищіпки;*
- *пальчикові герої.*

Важливо! Під час логопедичних ігор використовувати великі яскраві зображення; поєднувати рух, мовлення та письмо; часто змінювати вид діяльності; підтримувати ігрову мотивацію; поступово ускладнювати завдання.

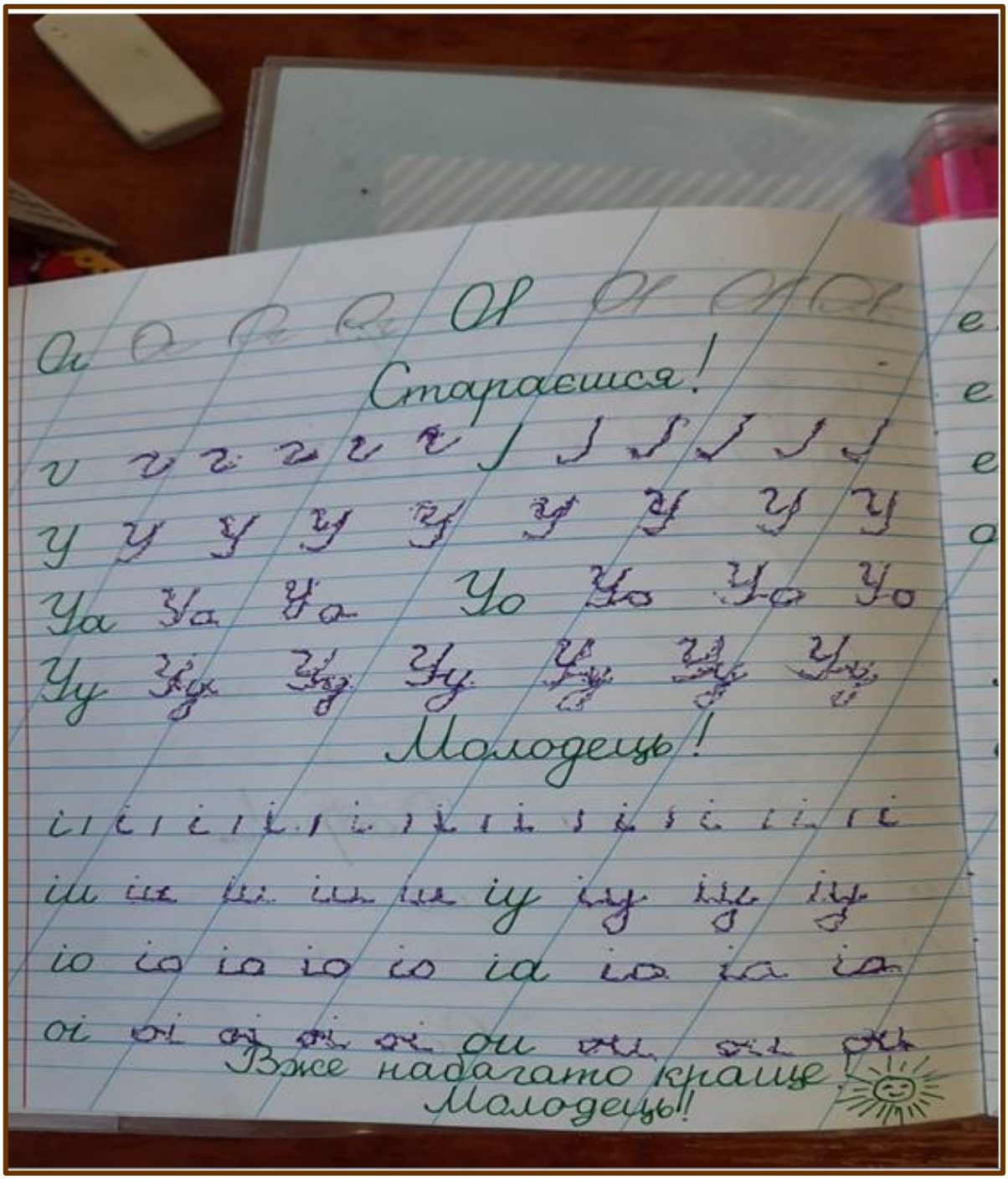
Додаток 6

ФРАГМЕНТИ ЗОШИТА УЧНЯ З ДИСГРАФІЄЮ

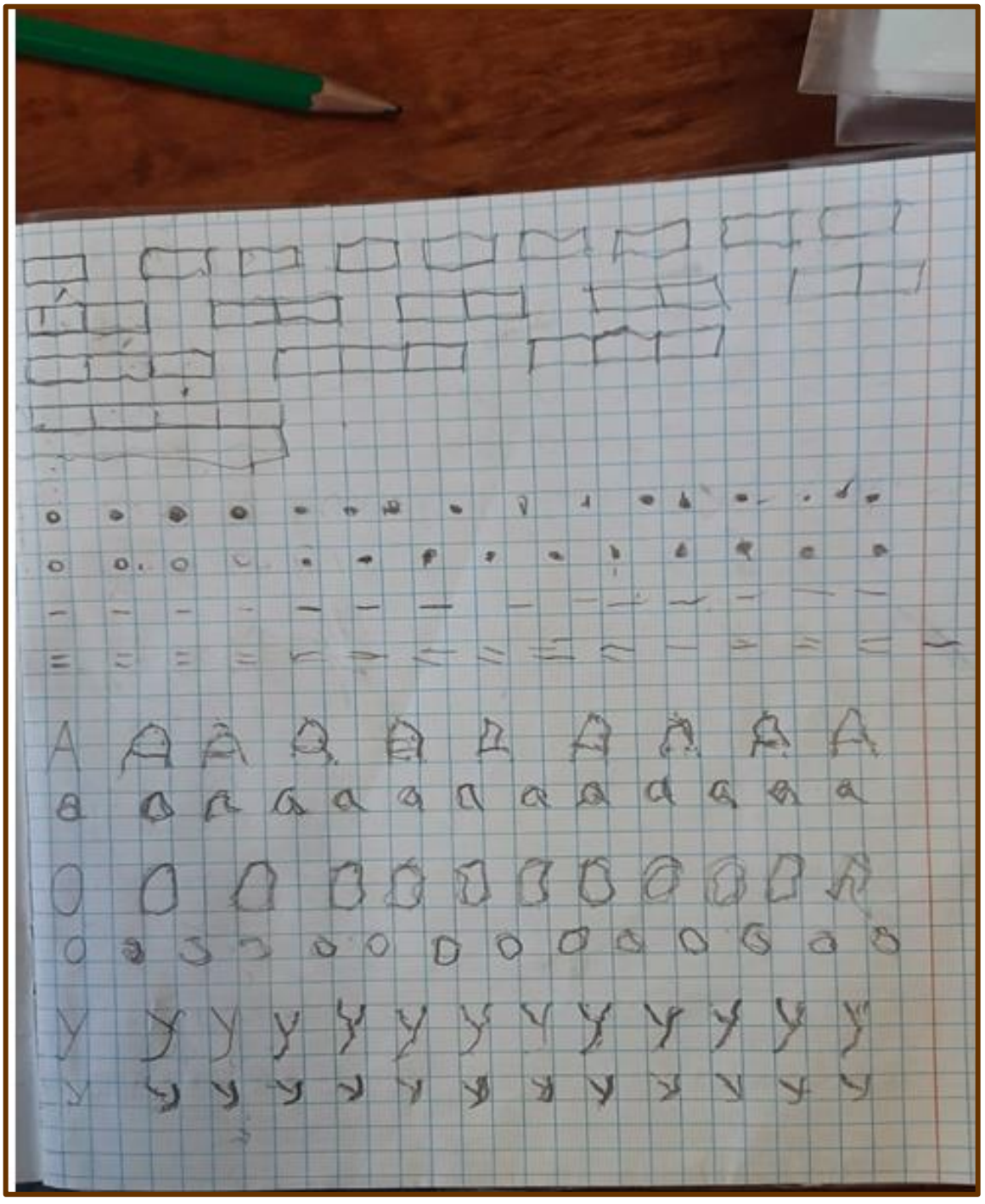

[99, 74–75].

[99, 73].

[99, 72].

Додаток 7

ПЕДАГОГІЧНА КАРТКА СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА СФОРМОВАНІСТЮ ГРАФІЧНОЇ НАВИЧКИ І ТРУДНОЩАМИ ПИСЬМА УЧНІВ 1–4 КЛАСІВ

Під час використання педагогічної карти важливо пам’ятати, що труднощі письма можуть мати різне походження: недостатній розвиток моторних умінь, несформованість просторових уявлень, труднощі зорового аналізу, особливості темпу діяльності або недостатню сформованість самоконтролю.

Завдання вчителя – не просто виявити помилки, а й визначити умови педагогічної підтримки, які допоможуть учню поступово розвинути впевненість і позитивне ставлення до письма.

Пропонуємо педагогічну картку для проведення спостереження за особливостями формування графічної навички в учнів початкових класів, передусім першокласників, які потребують індивідуального супроводу в освітньому процесі.

Мета карти – допомогти студенту (вчителю) своєчасно розпізнати труднощі у формуванні графічних навичок, визначити напрями педагогічної підтримки й організувати індивідуальну роботу з учнями.

Спостереження рекомендується проводити:

- *на початку навчального року;*
- *під час формування нових графічних умінь;*
- *після проведення корекційної роботи;*
- *під час аналізу письмових робіт учнів.*

І. Загальні відомості:

ПІБ учня _____
Клас _____
Дата спостереження _____
Учитель _____
Мета спостереження _____

ІІ. Оцінювання сформованості графічної навички

Показник	Сформовано	Частково сформовано	Потребує підтримки
Правильна посадка під час письма	☐	☐	☐
Правильне положення зошита	☐	☐	☐
Правильне тримання ручки	☐	☐	☐
Координація рухів руки	☐	☐	☐
Дотримання рядка	☐	☐	☐
Дотримання нахилу букв	☐	☐	☐
Однаковий розмір букв	☐	☐	☐
Плавність письмових рухів	☐	☐	☐
Темп письма відповідає віку	☐	☐	☐
Здатність контролювати власне письмо	☐	☐	☐

ІІІ. Аналіз моторних компонентів письма

Ознака	Спостереження
Сила натиску на ручку	☐ слабкий ☐ надмірний ☐ оптимальний
Напруження кисті	☐ відсутнє ☐ помірне ☐ значне
Втомлюваність під час письма	☐ низька ☐ середня ☐ висока
Рухливість пальців	☐ достатня ☐ недостатня
Координація рухів	☐ сформована ☐ потребує розвитку

Коментар учителя: _____

IV. Аналіз графічних помилок

Позначте труднощі, які спостерігаються.

Вид труднощів	Наявність
Дзеркальне написання букв	☐
Заміна схожих букв	☐
Пропуски елементів букв	☐
Додавання зайвих елементів	☐
Порушення з'єднання букв	☐
Вихід за межі рядка	☐
Нерівномірний нахил букв	☐
Нестійкий розмір букв	☐
Повільний темп письма	☐
Велика кількість виправлень	☐

V. Особливості письма ліворукого учня

Показник	Спостереження
Положення руки	☐ правильне ☐ потребує корекції
Розташування зошита	☐ правильне ☐ потребує корекції
Положення корпусу	☐ правильне ☐ потребує корекції
Захоплення ручки	☐ правильне ☐ неправильне
Темп письма	☐ відповідає віку ☐ уповільнений

VI. Ознаки можливих труднощів письма (це не діагностика, а лише педагогічне спостереження задля консультації з фахівцями)

Ознака	Спостереження
Дитина уникає письмових завдань	☐
Швидко втомлюється	☐
Потребує постійної допомоги	☐
Не запам'ятовує написання букв	☐
Плутає графічно схожі букви	☐
Має труднощі з копіюванням	☐
Не контролює власні помилки	☐

VII. Рекомендовані напрями педагогічної підтримки:

☐ ***вправи для розвитку дрібної моторики;***

☐ ***графомоторні вправи;***

☐ ***вправи на просторову орієнтацію;***

☐ ***корекція положення руки під час письма;***

☐ ***збільшення часу на виконання письмових завдань;***

☐ ***використання спеціальних карток і шаблонів;***

☐ ***індивідуалізація завдань;***

☐ ***співпраця з фахівцями ІРЦ.***

VIII. Індивідуальний план підтримки учня

Напрям роботи	Вправи та прийоми	Періодичність
Розвиток моторики		
Формування графічних умінь		
Подолання труднощів письма		
Розвиток самоконтролю		

IX. Динаміка розвитку графічної навички

Дата	Досягнення учня	Труднощі, які залишилися	Подальші кроки

Додаток 8

МАТРИЦЯ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГРАФІЧНОЇ НАВИЧКИ З УРАХУВАННЯМ ТРЬОХ РІВНІВ: *БАЗОВИЙ, ДОСТАТНІЙ, ВИСОКИЙ* (1–4 КЛАСИ)

Матриця диференційованих завдань сприяє реалізації принципу особистісно орієнтованого навчання і дає змогу майбутньому педагогу перейти від однакових вимог до гнучкої організації процесу формування графічної навички. Її використання допоможе врахувати індивідуальні особливості й можливості кожного учня, створити ситуацію успіху і забезпечити поступовий розвиток письмових умінь.

Диференціація завдань під час навчання письма передбачає добір вправ відповідно до рівня сформованості графічної навички, темпу роботи, індивідуальних можливостей та освітніх потреб учнів.

Запропонована матриця допоможе вчителю:

- *організувати роботу учнів із різним рівнем підготовки;*
- *забезпечити індивідуальну підтримку;*
- *попередити труднощі письма;*
- *сформувати навички самоконтролю.*

1 клас

Етап формування базових графічних умінь

Рівень	Характеристика учня	Завдання	Очікуваний результат
Базовий	Потребує допомоги у виконанні графічних рухів, недостатньо розвинена координація руки	Обведення ліній різної конфігурації; штрихування; малювання елементів букв за зразком; вправи «Допоможи олівцю пройти шлях».	Формування правильних рухів руки, розвиток дрібної моторики
Достатній	Виконує графічні вправи самостійно, але потребує контролю	Написання елементів букв; з'єднання елементів; копіювання графічних зразків	Удосконалення точності та плавності письма
Високий	Має достатньо сформовані графічні вміння	Самостійне створення графічних орнаментів; складання візерунків із елементів букв; творчі завдання	Розвиток творчості та графічної самостійності

2 клас

Етап удосконалення каліграфічних умінь

Рівень	Характеристика учня	Завдання	Очікуваний результат
Базовий	Порушує розмір, нахил, з'єднання букв	Написання букв і складів за пунктиром; вправи на дотримання рядка; корекція помилкових елементів	Стабілізація графічних рухів
Достатній	Пише слова, але допускає окремі графічні неточності	Каліграфічне списування слів і речень; вправи на однаковий розмір букв	Формування правильного темпу та якості письма
Високий	Письмо сформоване, потребує вдосконалення	Творче письмо; складання речень із каліграфічними елементами; графічний аналіз власного письма	Розвиток самоконтролю та естетики письма

3 клас

Етап розвитку швидкості й автоматизації письма

Рівень	Характеристика учня	Завдання	Очікуваний результат
Базовий	Повільний темп, значна кількість графічних помилок	Тренувальні вправи на написання складних буквосполучень; робота з картками-підказками	Покращення координації та впевненості
Достатній	Письмо загалом сформоване, але потребує вдосконалення	Каліграфічні хвилинки; вправи на швидкість і точність; самоперевірка написаного	Формування автоматизованості письма
Високий	Має стійку графічну навичку	Творчі каліграфічні завдання; оформлення текстів; дослідження особливостей почерку	Розвиток індивідуального стилю письма

4 клас

Етап удосконалення письмової культури

Рівень	Характеристика учня	Завдання	Очікуваний результат
Базовий	Має нестійку графічну навичку, потребує підтримки	Корекційні вправи; переписування з графічним аналізом; вправи на самоконтроль	Подолання стійких графічних труднощів
Достатній	Пише правильно, але потребує вдосконалення швидкості й охайності	Робота з текстами; каліграфічне редагування; аналіз власного письма	Підвищення якості письмової діяльності
Високий	Має сформовану графічну навичку	Творче оформлення текстів; створення каліграфічних проєктів; дослідження стилів письма	Формування культури письма та творчого самовираження

Матриця цифрової підтримки диференційованих завдань

Рівень	Цифрові завдання
Базовий	Інтерактивне обведення елементів букв; вправи на розпізнавання графічних образів; тренажери координації рухів.
Достатній	Цифрові прописи; інтерактивне складання слів; вправи на самоперевірку.
Високий	Створення цифрових каліграфічних проєктів; аналіз власного письма; презентація творчих робіт.

Картка індивідуального маршруту учня

Учень _____ Клас _____

Компонент	Рівень сформованості	Напрям роботи
Дрібна моторика		
Координація рухів		
Просторове орієнтування		
Графічне відтворення букв		
Темп письма		
Самоконтроль		

Практичне завдання для студентів. Розробіть власну матрицю диференційованих завдань для формування графічної навички в одному з класів початкової школи. Передбачте:

- *характеристику рівнів учнів;*
- *систему вправ;*
- *способи індивідуальної підтримки;*
- *можливості використання цифрових ресурсів.*

Додаток 9

КОЛИ СПРАВДІ ОБИДВІ РУКИ ЛІВІ:
ХТО ТАКІ АМБІДЕКСТРИ Й АМБІСІНІСТРИ
ТА ЯК ВИЗНАЧИТИ ПРОВІДНУ ПІВКУЛЮ МОЗКУ

«За що відповідає провідна рука?

Отже, ліва півкуля відповідає за мовлення, читання та письмо. Люди з лівою провідною півкулею добре запам'ятовують дати та події, у них розвинене логічне мислення, очевидні аналітичні здібності. Таких людей на планеті близько 80 %, це правші.

Ті ж, у кого активніша права півкуля, , швидше покладаються на свої відчуття, мислять образами, їм близький символізм.

Це шульги – здебільшого творчі, неординарні особистості, котрим голос серця важливіший за голос розуму.

Але є і третій тип – амбідекстри (від латів. ambi – «обидва» і dexter – «правий», тобто коли обидві руки – «праві»). Це означає, що в неї провідна рука і права, і ліва – обома володіє добре. Відповідно, обидві півкулі його мозку

розвинені однаково. Ці унікуми здатні успішно як виконувати творчі завдання, так і справлятися з точними науками.

Здавалося б, подібний феномен — подарунок долі, але на практиці такі діти можуть відчувати складнощі у навчанні, у взаєминах з однолітками, у них важче проходить становлення мови, нерідко виникають психологічні проблеми.

Плюси та мінуси амбідекстрії

Всі діти при народженні мають однаково розвинені обидві півкулі мозку. Симетрія втрачається приблизно до чотирьох років не без допомоги дорослих, які формують у дитини навички самообслуговування.

Треба розуміти, що навіть добре розвинена дрібна моторика обох рук не гарантує, що ваша дитина – геній із мозком Ейнштейна. Будь-які таланти й особливості потрібно розвивати, працювати над ними. І якщо в цьому досягти успіху, то життя амбідекстра може бути успішним і цікавим.

Знання та навички з різних, часом полярно протилежних галузей допоможуть стати універсальним фахівцем у будь-якій професії.

Нестандартне мислення, оригінальний підхід до виконання завдань цінуються у багатьох сферах.

Ідеально, якщо ці якості поєднуються з раціональністю, вмінням прогнозувати результат, а також здатністю контролювати свої емоції та знаходити спільну мову у колективі.

На жаль, амбідекстри досить вразливі. У дитинстві вони часто відволікаються, не можуть довго концентруватися на чомусь одному.

Нездатність зосередитись на засвоєнні матеріалу нерідко призводить до проблем у навчанні. Вони швидко втомлюються, можуть перестати працювати, коли їм захочеться відпочити, незважаючи на дедлайни та зобов'язання — дається взнаки відсутність самоконтролю. У цьому чи продовжать розпочате, залежить від рівня розвитку вольових якостей і характеру.

Одна з характерних рис – дратівливість. Із будь-якого приводу можуть втратити самовладання, розлютитися. Часта зміна настрою й імпульсивність,

емоційна та фізична неврівноваженість свідчать також про гіперактивність дітей з амбідекстрією.

Важко проходить підлітковий період.

Великий обсяг інформації, що надходить у мозок, нерідко призводить до тривалих і сильних головних болів.

Через знижену успішність школярі починають бунтувати проти зобов'язань відвідувати заняття, не хочуть іти на контакт, поводяться зухвало.

Психіатр з Оксфорда **Тімоті Кроу** у своїх дослідженнях зазначив серед іншого, що люди, які пишуть двома руками, схильні до шизофренії частіше, ніж лівші та правші.

Що робити батькам дітей-амбідекстрів?

Приблизно кожна 100-та дитина – амбідекстр. Незважаючи на значну кількість недоліків, фахівці визнають, що рівень розвитку таких дітей безперечно вищий за інших.

Головне, що потрібно знати батькам амбідекстрів: якщо природа наділила вашу дитину двома активними півкулями, то не варто втручатися, краще організуйте умови для розвитку.

Ретельно вивчивши особливості феномена, ви зможете легше знаходити спільну мову з дитиною та грамотно коригувати негативні прояви амбідекстрії.

Так, під час сплесків гіперактивності марно закликати до розсудливості та вимагати заспокоїтися. Тим більше не варто кричати на дитину чи карати – це не допоможе, а навпаки, віддалить вас одне від одного.

Дорослим потрібно демонструвати вміння справлятися з емоціями, зберігати спокійний і доброзичливий тон голосу. Головне – будьте за можливості поруч і намагайтеся тримати дитину в полі зору. Згодом ваші спроби спрямувати його енергію в мирне русло принесуть плоди, і вона набагато краще контролюватиме себе.

Незважаючи на швидку стомлюваність і нездатність концентруватися на дрібницях, амбідекстри можуть швидше й легше за однолітків засвоювати нав-

чальний матеріал. Якщо педагог не зацікавить їх неординарними додатковими завданнями, то незабаром їм стане нудно, і бажання вчитися зійде нанівець.

Важливо не розділяти завдання на творчість і точні науки, це має бути якийсь мікс, спрямований на розвиток обох півкуль, аби не збільшувати різницю у формуванні типів мислення.

Амбісініст: і не правша, і не лівша

Повна протилежність амбідекстрам – люди з амбісініструєю, які погано володіють обома руками (від лат. ambo – «обидва» і sinistro – «ліва рука», дослівно – «дві ліві руки»). При цьому явищі обидві півкулі мозку однаково погано відповідають за здатність людини діяти руками. Уроджених амбісінісрів ще менше, ніж амбідекстрів, у більшості це набута проблема.

Причиною може бути хвороба чи травма, що пошкодила півкулю, яка відповідає за провідну руку (тоді як друга – непровідна від народження).

Тяжка фізична праця також може призвести до серйозного порушення дрібної моторики.

Окремо варто згадати лівшів, яких роками перевчали на правшу. Батьки та педагоги зробили цим ведмежу послугу, змушуючи дитину йти проти природи, сприяли розвитку амбісінісрії.

Силоміць вироблену звичку працювати правою рукою в дорослому віці прибрати вкрай важко, та й мало хто до цього прагне. У результаті людина живе з нереалізованим потенціалом, відчуває внутрішні суперечності та проблеми у професійній сфері.

Втім, амбісініструя цілком виправна, але знадобиться багато часу та праці, численні тренування та жорсткий самоконтроль».

Сергій Коваленко
13 Серпня 2024 р.
URL : https://greenpost.ua/news/koly-spravdi-obydvi-ruky-livi-hto-taki-ambidekstry-j-ambisinistry-ta-yak-vyznachyty-providnu-i74089

Додаток 10

МЕТОДИЧНА МАЙСТЕРНЯ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

МАЙСТЕРНЯ 1. КОНСТРУКТОР КАЛІГРАФІЧНОЇ ХВИЛИНКИ

Картка студента

Прізвище та ім'я: _____

Дата: _____

Тема уроку: _____

Місце каліграфічної хвилинки на уроці: _____

Мета: _____

- *графічна*
- *мовленнєва*
- *розвивальна*
- *виховна*

Клас: □ **2** □ **3** □ **4**

Вид каліграфічної хвилинки:

- *тренувальна;*
- *корекційна;*
- *творча;*
- *інтегрована.*

Обладнання:

Хід роботи

1 хвилина. Мотивація. Організація роботи _____

_____

2 хвилина. Основне каліграфічне завдання _____

_____

3 хвилина. Закріплення. Підсумок _____

Матеріали для письма: *літера / буквосполучення / слово / речення*

_____

Методичні прийоми:

- *письмо за зразком* _____
- *письмо з коментуванням* _____
- *письмо під рахунок* _____
- *списування* _____
- *письмо по пам'яті* _____
- *творчий елемент* _____
- *інше* _____

Критерії оцінювання:

- *правильність написання* _____
- *однаковий нахил* _____
- *висота букв* _____
- *дотримання ріядка* _____
- *правильні з'єднання* _____
- *охайність* _____
- *темп письма* _____

Самооцінювання учнів:

Критерій	 **Так**	 **Частково**	 **Потрібно попрацювати**
Я писав(ла) охайно	☐	☐	☐
Дотримувався(лася) нахилу букв	☐	☐	☐
Правильно поєднував(ла) букви	☐	☐	☐
Намагався(лася) писати красиво	☐	☐	☐

Самоаналіз:

Що вдалося? _____

Що потребує вдосконалення? _____

Що потрібно змінити під час виконання наступної каліграфічної хвилинки? _____

МАЙСТЕРНЯ 2. КОНСТРУКТОР ГРАФОМОТОРНИХ ВПРАВ

Картка студента

Прізвище та ім'я: _____

Дата: _____

Тема уроку: _____

Мета вправ: _____

- *розвивальна*
- *корекційна*
- *здоров'язбережувальна.*

Заповніть таблицю та вкажіть які графомоторні навички розвиваються:

Які графомоторні навички розвиваються	Вправа	Матеріали	Очікуваний результат
дрібна моторика пальців			
координація рухів руки			
зорово-моторна координація			
просторова орієнтація			
міжпівкульна взаємодія			
концентрація уваги			
плавність рухів			
правильне тримання ручки			
темп письма			
інше			

Види графомоторних вправ:

- *пальчикова гімнастика;*
- *штрихування;*
- *обведення контурів;*
- *малювання по клітинках;*
- *графічний диктант;*
- *лабіринти;*

– *симетричне малювання;*

– *письмо в повітрі;*

– *кінезіологічні*[27] *вправи;*

– *інше.*

ВСЕОСВІТА

Картотека кінезіологічних вправ

для дітей

МАЙСТЕРНЯ 3. КОНСТРУКТОР ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИХ ЗАВДАНЬ

Картка студента

Прізвище та ім’я: _____

Дата: _____

Тема уроку: _____

Клас: _____

Мета диференційованих завдань:

– *навчальна*

– *розвивальна*

– *виховна*

– *корекційна (за потреби).*

Основа диференціації (поставте ✓):

☐ *за рівнем складності;*

☐ *за темпом виконання;*

☐ *за ступенем самостійності;*

☐ *за видом діяльності;*

☐ *за навчальними можливостями учнів;*

☐ *для учнів з ООП;*

☐ *інше.*

[27]**Кінезіологічні вправи** – це спеціальні рухи для покращення зв'язку між правою та лівою півкулями мозку, розвитку пам'яті, уваги та зняття стресу. Вони корисні і дітей, і для дорослих, а виконувати їх можна щодня по 5–10 хвилин.

Розробіть різнорівневі диференційовані завдання:

I рівень репродуктивний	II рівень частково-пошуковий	III рівень творчий

Форми організації роботи:

- *індивідуальна*
- *парна*
- *групова*
- *фронтальна*
- *змішана*

Очікувані результати. Після виконання завдань учні повинні:

- *засвоїти навчальний матеріал;*
- *виконувати завдання відповідно до власних можливостей;*
- *проявляти самостійність;*
- *розвивати творче мислення;*
- *удосконалювати мовлення;*
- *формувати графічні навички;*
- *інше.*

Запитання	Так	Частково	Ні
Завдання відповідають темі уроку	☐	☐	☐
Враховано різні рівні підготовки руки	☐	☐	☐
Завдання поступово ускладнюються	☐	☐	☐
Передбачено творчу діяльність	☐	☐	☐
Завдання відповідають віковим особливостям учнів	☐	☐	☐

Самоаналіз:

Що вдалося? _____

Які труднощі виникли _____

Що варто вдосконалення? _____

Висновок _____

ВАЖЛИВО! Диференційовані завдання повинні:

- *враховувати індивідуальні особливості учнів;*
- *забезпечувати ситуацію успіху для кожної дитини;*
- *поступово ускладнювати діяльність;*
- *розвивати самостійність і творче мислення;*
- *мотивувати до навчання.*

МАЙСТЕРНЯ 4. КОНСТРУКТОР УРОКУ ПИСЬМА

Картка студента

Прізвище та ім'я: _____

Дата: _____

Тема уроку: _____

Тип уроку:

- *вивчення нового матеріалу*
- *формування навичок письма*
- *удосконалення графічної навички*
- *корекційно-розвивальний урок*
- *інтегрований урок*
- *комбінований урок*

Мета уроку: _____

- *навччальна*
- *графічна*
- *розвивальна*
- *здоров'язбережувальна*
- *виховна*

Очікувані результати навчання

Після уроку учні зможуть (поставте ✓):

□ *правильно писати букви та їх поєднання;*

□ *дотримуватися однакового нахилу;*

□ *правильно розташовувати зошит;*

□ *контролювати натиск під час письма;*

□ *списувати текст без помилок;*

□ *писати слова й речення охайно;*

□ *виконувати графомоторні вправи;*

□ *інше.*

Обладнання:

- *зошити;*
- *ручки / олівці;*
- *картки із завданнями;*
- *мультимедійна презентація;*
- *роздатковий матеріал;*
- *інше.*

Структура уроку:

Етап уроку	Час
Організаційний момент	___ *хвилин*
Мотивація навчальної діяльності	___ *хвилин*
Актуалізація знань	___ *хвилин*
Пояснення нового матеріалу	___ *хвилин*
Каліграфічна хвилинка	___ *хвилин*
Практична робота в зошиті	___ *хвилин*
Фізкультхвилинка / пальчикова гімнастика	___ *хвилин*
Закріплення вивченого	___ *хвилин*
Рефлексія. Підсумок уроку	___ *хвилин*

Графомотрні вправи.

Диференційовані завдання:

І рівень – базовий.

ІІ рівень – достатній.

ІІІ рівень – творчий.

Здоровязбережувальна хвилинка.

Рефлексія учнів.

Метод рефлексії (поставте ✓):

– *«Світлофор»*

– *«Смайлики»*

– *«Незакінчене речення»*

– *«Долонька успіху»*

– *інше.*

Висловлювання учнів *«Незакінчене речення»***:**

Сьогодні я навчився(лася) _____

Найцікавішим було _____

Мені ще потрібно потренувати _____

Наступного разу я хочу _____

Самооцінювання студента:

Критерій	Так	Частково	Ні
Урок має чітку структуру	☐	☐	☐
Мета відповідає темі	☐	☐	☐
Передбачено каліграфічну роботу	☐	☐	☐
Використано диференційовані завдання	☐	☐	☐
Використано здоров'язбережувальні технолгії	☐	☐	☐
Передбачено рефлексію учнів	☐	☐	☐

ВАЖЛИВО! Урок письма буде ефективним, якщо він:

– *починається з правильної організації робочого місця;*

– *містить коротку, але регулярну каліграфічну роботу;*

– *передбачає чергування письма, мовлення та рухової активності;*

– *враховує індивідуальні можливості кожної дитини;*

– *завершується позитивною рефлексією та ситуацією успіху.*

МАЙСТЕРНЯ 5. КОНСТРУКТОР ВПРАВ ДЛЯ ДІТЕЙ З ООП

Особливість учня	Завдання	Адаптація
Дисграфія	**Вправа «Віднови слово»**. Учень дописує пропущені елементи букв, складає слова з правильно написаних літер. **Вправа «Знайди помилку»**: пошук і виправлення неправильно написаних букв або складів.	– використання збільшеного шрифту; – зразок букви перед очима; – виділення елементів букви кольором; – зменшення обсягу письмової роботи; – додатковий час на виконання.
Ліворукість	**Вправа «Правильний рух руки»**. Обведення графічних доріжок, хвиль, петель, елементів букв із дотриманням напряму руху. **Вправа «Каліграфічний маршрут»**: написання букв за індивідуальною траєкторією.	– правильне розташування зошита (нахил вправо); – достатній простір для руху руки; – використання ручки для учня-шульги; – контроль положення кисті; – уникнення вимоги *«писати правою рукою»*.
Труднощі моторики	**Вправа «Графічний тренажер»**: проведення ліній різної складності, штрихування, малювання симетричних елементів. **Пальчикова гімнастика «Оживи пальчики»** перед письмом.	– виконання завдань короткими етапами; – використання товстішої ручки або олівця; – застосування шаблонів, трафаретів; – чергування письмових і рухових вправ; – підтримка руки за потреби.
Повільний темп роботи	**Вправа «Пиши ритмічно»**: написання коротких рядків із поступовим збільшенням швидкості. **Вправа «Мій успішний крок»**: виконання невеликої частини завдання з фіксацією результату.	– поділ завдання на маленькі частини; – збільшення часу виконання; – зменшення кількості однотипних вправ; – використання таймера без створення ситуації змагання; – позитивне підкріплення результату.

Творче завдання для студентів: ***Створіть власну вправу для учня з ООП за алгоритмом:*** *особливість дитини → мета вправи → зміст завдання → матеріали → адаптація → очікуваний результат.*

МАЙСТЕРНЯ 6. МЕТОДИЧНА СКАРБНИЧКА

Запропонуйте 5 вправ для розвитку:

- *уваги;*
- *пам'яті;*
- *координації;*
- *моторики;*
- *просторового мислення.*

МАЙСТЕРНЯ 7. ЧЕКЛІСТ СУЧАСНОГО УРОКУ ПИСЬМА

Картка студента

Прізвище та ім’я: _____

Дата: _____

Тема уроку: _____

1. Організаційний етап:

– створення позитивної психологічної атмосфери в класі;

– перевірка готові учнів до роботи (правильна посадка, робоче місце, наявність приладдя);

– перевірка правильного розташування зошита та ручки;

– мотивація до проведення письмової діяльності.

2. Підготовка руки до письма:

– виконання вправ для розвитку дрібної моторики пальців;

– пальчикова гімнастика;

– виконання графічних вправ (*лінії, елементи букв, штрихування*);

3. Формування графічної навички:

– ознайомлення учнів з будовою елемента літери або букви;

– пояснення напряму руху руки під час написання;

– виконання письмових завдань за зразком учителя;

– відпрацювання правильних з’єднань букв;

– дотримання однакового нахилу, висоти і ширини літер;

– забезпечення поступового переходу від спільного письма до самостійного.

4. Використання сучасних методів навчання:

– застосовано ігрові технології;

– використання інтерактивних вправ;

– використання диференційованого підходу;

– укладання завдань різного рівня складності.

5. Розвиток пізнавальних процесів:

– виконання вправ на розвиток уваги;

– використання завдань для тренування пам’яті;

– розвиток просторових уявлень;

– формування навички самоконтролю та самооцінювання.

6. Здоров′язбережувальний компонент:

– дотримання правильної посадки учнів;

– проведення фізкультхвилинки або рухових пауз;

– чергування різних видів діяльності;

– урахування темпу роботи й індивідуальних особливостей учнів;

– попередження перевтоми рук й очей.

7. Робота з помилками та корекція:

– здійснення педагогічного спостереження за процесом письма;

– виправлення помилок доброзичливо й конструктивно;

– аналіз учнями власних робіт;

– виконання корекційних вправ (за потреби).

8. Рефлексія й оцінювання:

– учні аналізують, чого навчилися на уроці;

– проводять самооцінювання результатів виконаної роботи;

– окреслюють успіхи та невдачі;

– учитель подає рекомендації учням щодо вдосконалення графічної навички.

Підсумкова оцінка уроку за такими критеріями:

Критерій	Так	Частково	Потребує уваги
Організація робочого місця	☐	☐	☐
Підготовка руки до письма	☐	☐	☐
Формування графічної навички	☐	☐	☐
Використання сучасних технологій	☐	☐	☐
Диференціація навчання	☐	☐	☐
Здоров'язбереження	☐	☐	☐
Рефлексія учнів	☐	☐	☐

Самоаналіз:

Що вдалося? _____

Які труднощі виникли _____

Що потребує вдосконалення? _____

Які вправи доцільно використати на наступному уроці?

Висновок _____.

МАЙСТЕРНЯ 8. ПОРТФОЛІО МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Після кожної теми студент додає власні матеріали:

- *вправи;*
- *каліграфічні хвилинки;*
- *ігри;*
- *конспект;*
- *пам'ятку;*
- *презентацію;*
- *дидактичний матеріал.*

МАЙСТЕРНЯ 9. БАНК АВТОРСЬКИХ ІДЕЙ

Заповнюється впродовж вивчення курсу.

Моя знахідка	Як використаю у школі

МАЙСТЕРНЯ 10. МОЄ ПЕДАГОГІЧНЕ КРЕДО

Наприкінці роботи над курсом студент відповідає на такі запитання:

- *Яким учителем письма я хочу бути?*
- *Що для мене означає гарний почерк?*
- *Які методи я використовуватиму найчастіше?*
- *Що я зроблю, щоб кожна дитина полюбила письмо?*

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Бандера С.	208
Бетховен Л.	206
Бодуен де Куртене Я.	17
Бойчук О.	41
Брайчевський М.	28
Вакарчук С.	208
Вашуленко М.	36, 78, 79, 102
Гарбуз Т.	36
Гельб І.	16, 18
Гірняк С.	79, 102, 178
Голобородько В.	41
Гончаренко С.	36
Горбатко А.	18
Горбач В.	36
Демидчик Г.	281
Дірінгер Д.	16, 18
Дубовик С.	62
Ейнштейн А.	205
Заїка А.	36
Зимульдінова А.	36, 150
Іващенко О.	15
Кирей І.	36, 102
Кирило і Мефодій	14, 29
Лук'яненко В.	36
Луцик Д.	150
Луців С.	79, 102, 148
Маккартні П.	207
Матіом М.	209

Мовчун А.	36
Обама Б.	207
Огієнко І.	30
Опалєв М.	41
Пальченко І.	36
Піаже Жан	92
Півторак Г.	15, 17
Прашук С.	35
Прищепа К.	36
Прищепа О.	36, 102
Проць М.	150
Рожнова В.	281
Рудницька Н.	105
Садова І.	213
Сахно П.	93
Сбітнєва Н.	41
Сіранчук Н.	62
Склодовська-Кюрі М.	206
Скрипченко Н.	36
Сосюр Ф. де	14, 16, 20
Тальєнте Дж.	42
Тан Андре	208
Таран В.	36
Твен М.	206
Тесла Н.	205
Теслик Н.	93,
Ткаченко А.	105
Тюрінг А.	206
Ушинський К.	116, 117

Федієнко В.	151
Цепова І.	127
Чернецька О.	105
Черчель В.	207
Шевельов Ю. / Шерех Ю.	30
Шпак О.	40
Якобсон Р.	17, 23
Яковлєв М.	41
Янко Н.	56, 102, 118

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Азбука	32
Алфавіт	16, 17, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 32, 33, 40, 56, 112, 224
Фінікійський алфавіт	21
Амбідекстер	367
Амбісініст р	367
Буквенний період	99, 120, 148
Вікові особливості учнів	38, 42, 71, 92, 94, 280
Гарнітура (шрифт)	43
Гігієнічні норми / основи	77, 83, 84, 90
Графіка	17, 18
Глаголиця	28
Графічна навичка	54, 57, 67,
Грецький алфавіт	28
Дизартрія	215
Дисграфія	213, 214, 215, 216, 217, 219, 223, 228, 232, 379
Аграматична дисграфія	218
Артикуляторно-акустична дисграфія	218
Акустична дисграфія	218
Оптична дисграфія	218
Дислексія	214
Диференційований підхід	255, 256
Добуквений період	48
Емоційно-вольовий розвиток	93
Ергономіка, ергономія	43, 85
Індивідуальний підхід	252, 253, 259, 260, 281
Інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ)	233–236, 362

Інтерліньяж (міжрядковий інтервал)	43
Каліграфія	10, 11, 34–36, 40–44, 287, 289, 336–337
Каліграфічні / графічні навички	34, 42, 43, 99–100, 106, 114, 117, 121, 126, 130, 141, 143, 147–149, 211, 303
Каліграфічні хвилинки	277, 280– 284, 288–290, 292–293, 295, 296, 298, 303
Кирилиця	27, 28
Кернінг та трекінг	43
Лівша	200, 208, 209, 339, 370
Методи навчання каліграфії	109
асоціативно-образний	122, 123
генетичний	119
звуко-буквений (аналітико-синтетичний)	116, 119
копіювальний (стигмографічний)	110
лінійний	112
метод Карстера	126–127
складовий (силабічний)	115
тактовий (ритмічний)	212,
Мнемонічні фрази	97,
Мовленнєвий розвиток	93,
Мотиваційна сфера	94
Пальчикова гімнастика	103, 130,
Писемне мовлення	52, 63– 66, 77–78, 93, 101, 129, 151
Писемність	13, 20, 25
Письмо	14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 31, 33, 36, 37 , 51, 58, 64, 66, 100, 106, 116, 118,

	121, 129, 150, 185, 213, 220–221
Ідеографічне письмо	20
Літерно-звукове письмо	22, 23
Піктографічне письмо	18
Складове письмо	22
Післябуквений період	149
Прописи	34, 37, 38, 151, 153, 159, 160–162, 163
Рукописний шрифт	69, 70,
Скоропис	100, 111, 122, 296, 299
Соціальний розвиток	93
Спеллінг	217
Типографіка	43
Тренажер-тримач (ручки, олівця)	87, 146
Фізкультурна хвилинка	183, 190, 191
Цифрове середовище	168, 261, 263
Цифрові інновації	165
Шульга	203, 216

Якщо після роботи з цим підручником хоча б один майбутній учитель повірить у власні сили, відчує впевненість у своїй професії та з натхненням увійде до класу, – значить ця праця була недаремною.

З вдячністю за те, що обрали цей вибірковий курс –

Світлана ГІРНЯК

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
кафедра фундаментальних дисциплін початкової освіти

Гірняк Світлана Петрівна
Луців Світлана Ігорівна

Формування графічної навички в учнів початкової школи: підручник (для студентів спеціальності «Початкова освіта»).
Дрогобич : видавництво «Трек ЛТД», 2026. 391 с.
[Електронне видання]. **ISBN 978-617-8591-32-8**

45,57 друк. арк.